

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้เริ่มต้นด้วยความคิดที่อยากจะทำงานชิ้นเล็กๆ โดยทำประวัติศาสตร์พื้นที่ที่อยู่รอบๆ มหาวิทยาลัยเกริกที่ข้าพเจ้าสอน แต่เมื่อลงมือทำจริงๆ แล้ว เรื่องราวของ“ทุ่งบางเขน”กลับกว้างขวางมากกว่าที่คิดไว้มาก นอกจากนี้นี้ยังมีรายละเอียดและความซับซ้อนของเรื่องที่ต้องใช้เวลาศึกษาและรวบรวมข้อมูลมาก ในระหว่างที่ศึกษาบางครั้งข้าพเจ้าก็ไม่แน่ใจว่าจะทำงานชิ้นนี้สำเร็จมีหลายเรื่องที่ไม่เข้าใจและเป็นปริศนาแม้กระทั่งคำว่าทุ่ง “บางเขน” คือพื้นที่ไหนกันแน่ แต่ในที่สุดก็สามารถทำรายงานการวิจัยฉบับนี้ขึ้นมาได้ ความสำเร็จของงานชิ้นนี้ไม่ได้มาจากการทำงานของข้าพเจ้าเท่านั้น แต่มาจากการมีส่วนร่วมของบุคคลหลายฝ่ายที่อยากเห็นความสำเร็จงานวิจัยนี้เช่นกัน ข้าพเจ้าขอขอบคุณชาวบ้าน “เครือข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองบางบัว” ที่นำข้าพเจ้ามาสนใจเรื่องราวของทุ่งบางเขน ขอขอบคุณคุณสามารถ มั่งมีสิน “ชมรมอนุรักษ์คลองบางเขน” ที่กรุณาพาข้าพเจ้าไปพบญาติพี่น้องของท่านที่เป็นคนดั้งเดิมที่อยู่ในคลองบางเขน คุณฐิติพล น้อยจาด ที่ช่วยให้ข้อมูลและนำพาข้าพเจ้าไปพบกับคุณแม่และครอบครัวของท่าน ขอขอบคุณ คุณปัญญา จันทรเหมือนเผือก ที่กรุณารับเป็นที่ปรึกษา และช่วยให้ข้อมูลเพื่อให้ข้าพเจ้าเข้าใจเรื่องราวของทุ่งนาผืนนี้ ขอขอบคุณคุณลลิตา อิทธิสัทธากุล ที่นำข้าพเจ้าไปพบญาติพี่น้องที่ยังคงยึดอาชีพทำนาที่เขตสายไหม

งานวิจัยชิ้นนี้ได้เก็บข้อมูลโดยสัมภาษณ์ผู้อาวุโสหลายท่าน ถ้าหากปราศจากความเสียสละและเห็นถึงคุณค่าของท่านทั้งหลายงานชิ้นนี้ก็ไม่สามารถทำได้ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณทุกท่านที่กรุณาถ่ายทอดเรื่องราวให้ข้าพเจ้าได้บันทึก ทั้งที่กล่าวอ้างไว้ในงานวิจัยและไม่ได้กล่าวอ้าง ในระหว่างที่งานวิจัยชิ้นนี้ยังไม่สำเร็จมี ๓ ท่านที่เสียชีวิต คือคุณยายวิไล ชูนวน คุณยายบรรจง เมืองดอน และคุณตาสวาท บุญมา คุณตาสวาท กล่าวกับข้าพเจ้าว่า “มาครั้งหน้าไม่อยู่แล้วนะ” และท่านก็เสียชีวิตหลังจากข้าพเจ้าบันทึกคำสัมภาษณ์ ๒ อาทิตย์ต่อมา ทั้ง ๓ ท่านเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้มีความหมายและทำได้สำเร็จ ข้าพเจ้าขอให้ผลบุญกุศลที่ท่านได้ถ่ายทอดความรู้แก่ข้าพเจ้าเพื่อมอบต่อให้ลูกหลานตามที่ท่านตั้งใจนำท่านไปสู่ดินแดนสุขคติด้วย

ข้าพเจ้าขอขอบคุณคณะที่มีส่วนร่วมในการทำงานทุกท่าน ดร.ผกาพันธ์ ภูมิจิตร ที่กรุณาแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี ผู้ช่วยศาสตราจารย์โกญจนาท เจริญสุข คุณพัทธนันท์ ไตรวรรณวิชัย เป็นเพื่อนลงพื้นที่ คุณภาณุพงศ์ อุปลัมภ์ ช่วยจัดทำแผนที่ และคุณพัชรา มัณยานนท์ ช่วยจัดทำต้นฉบับอย่างดี

หากขาดการสนับสนุนเงินทุนวิจัยจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม งานวิจัยชิ้นนี้ก็ไม่สามารถทำได้สำเร็จ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์พิสิฐ เจริญวงศ์ ประธานกรรมการตรวจรับผลงานวิจัยและผู้ช่วยศาสตราจารย์ชลิต ชัยครรชิต กรรมการพิจารณาผลงาน ที่ให้คำแนะนำที่มีคุณค่าและให้กำลังใจในการทำงาน

ความดีที่เกิดขึ้นในงานชิ้นนี้ทั้งหมดข้าพเจ้าขอมอบให้ทุกท่านที่มีส่วนร่วม และหวังว่างานชิ้นนี้จะมีประโยชน์และสร้างแรงบันดาลใจให้การทำงานในลักษณะนี้เพิ่มขึ้น

พรรณี บัวเล็ก

๔ เมษายน ๒๕๕๙

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์ ๑. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาไทยที่ทุ่งบางเขน ในช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๐ ถึง พ.ศ.๒๕๑๐ ๒. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่เริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานของชาวนาจนถึงการสิ้นสุดของวิถีชีวิตชาวนาที่ทุ่งบางเขน และ ๓. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตชาวนากับระบบนิเวศในท้องทุ่งบางเขน โดยมีกรอบแนวคิดว่า วิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาทุ่งบางเขนสัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของสังคมไทย และระบบนิเวศของพื้นที่ในทุ่งบางเขน และเมื่อสิ่งเหล่านี้เปลี่ยนไปวิถีชีวิตของชาวนาไทยก็เปลี่ยนแปลงไปจนถึงการสิ้นสุดของวิถีชีวิตชาวนา

ผลจากการศึกษาพบว่า ๑. “บางเขน” เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาชุมชนเดิมนี้อาศัยอยู่ในคลองบางเขน ในอดีตมีวิถีชีวิตที่เป็นชาวสวนชุมชนริมฝั่งคลองบางเขน ได้หยุดขยายตัว เมื่อปลายสมัยธนบุรี

๒. การจัดตั้งชุมชนที่อยู่นอกคลองบางเขนเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีการจัดตั้ง วัดบางบัวหรือวัดลาดน้ำเค็มในพ.ศ. ๒๓๘๐ ต่อมา มีการจัดตั้งวัดเสมียนนารีในปี พ.ศ.๒๔๐๐ ทั้งวัด ๒ จัดตั้งโดยมูลนาย วัดและชุมชนที่อยู่รอบวัดเกิดขึ้นในระยะเวลาที่บริเวณโดยรอบยังคงเป็นป่าละเมาะ ที่มีสัตว์ป่านานาชนิด ช้าง ฝูงลิง ช่าง บ่างชะนีอยู่ ยังไม่มีคนเข้ามาอยู่มากนัก

๓. การขุดคลองเปรมประชากรใน พ.ศ.๒๔๑๓-๒๔๑๕ ได้นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่พื้นที่ๆอยู่ด้านนอกคลองบางเขนอย่างมาก การขุดคลองแห่งนี้ทำให้เกิดการเปิดพื้นที่ใหม่เพื่อทำนา คนจากที่ต่างๆหลั่งไหลเข้าสู่ทุ่งแห่งใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสามัญชนที่หลุดออกจากระบบทาสและไพร่ที่มาจากที่ต่างๆที่ต้องการหาที่ดินทำกิน การเข้ามาจับจองที่ดินของชาวนาในทุ่งบางเขนเห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อมีการจัดตั้งวัดในทุ่งนาในช่วงทศวรรษ พ.ศ. ๒๔๒๐ ถึงทศวรรษ พ.ศ.๒๔๔๐ ซึ่งดูได้จากการสร้างวัดมีทั้งหมด ๑๒ วัดและการเริ่มสร้างหมู่บ้านในทุ่งนาแห่งนี้

๔. คนที่เข้ามาในทุ่งนาแห่งนี้มีทั้งไทย มอญ และลาว ที่มาจากที่ต่างๆ ทั้งที่อยู่บริเวณโดยรอบทุ่งบางเขนและพื้นที่ๆห่างไกล นอกจากชาวลาวที่มารับจ้างทำนาแล้ว ยังมี “นายฮ้อย” พ่อค้าควายก็นำควายจากภาคอีสานเข้ามาขายให้กับชาวนาเป็นประจำ ทั้งหมดอยู่ด้วยกันโดยปราศจากการแบ่งแยกและขัดแย้ง มีการผสมผสานวัฒนธรรมจนมีวัฒนธรรมที่เหมือนกัน คือ การนับถือศาสนาพุทธและใช้ชีวิตตามแบบวิถีชาวนา ชาวจีนก็เข้ามาในทุ่งบางเขนในระยะเวลาเดียวกันกับคนกลุ่มอื่นๆ ซึ่งมีทั้งจีนแต้จิ๋วและไหหลำ ชาวจีนเหล่านี้คือ พ่อค้าข้าว เจ้าของโรงสี และเจ้าของร้านค้าในตลาด ทำหน้าที่ซื้อข้าวจากชาวนาและขายสินค้าให้ชาวนาบริโภค

๕. โดยสภาพทั่วไปทุ่งบางเขนเป็นทุ่งแล้ง ท้องทุ่งขาดความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่ลุ่มบางแห่ง สลับกับที่ดอน มีคลองที่เป็นคลองธรรมชาติน้อย วิถีชีวิตชาวนาผู้บุกเบิกทั้งหลายต้องเผชิญกับความแห้งแล้งนี้ เมื่อถึงฤดูฝนเป็นฤดูทำนา พื้นดินจึงชุ่มน้ำและมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชพันธุ์และอาหารที่มีในธรรมชาติ ชาวนาจึงมีวิถีชีวิตที่พึ่งน้ำฝน

๖. การพัฒนาระบบชลประทานตามโครงการเชียงรากน้อย-บางเหี้ย (คลองด่าน) ใน ปี พ.ศ. ๒๔๖๗ ทำให้มีการขุดและขยายคลองเดิมที่ตื้นเขินและคับแคบ ทำให้ปริมาณน้ำในทุ่งบางเขนมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามเมื่อถึงฤดูแล้งทุ่งบางเขนก็ต้องเผชิญความแห้งแล้งเหมือนเดิม เนื่องจากการขาดคลองส่งน้ำและโครงการที่เกิดขึ้นยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำได้ทั้งระบบ ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากโครงการคือผู้อยู่ใกล้คลองและสามารถเอาน้ำจากคลองไปใช้ได้เท่านั้น

๗. การผลิตและวิถีชีวิตของชาวนาที่ทุ่งบางเขน ทั้งก่อนและหลังพัฒนาระบบชลประทาน ชาวนายังคงมีสภาพการผลิตและวิถีชีวิตที่พึ่งอยู่กับธรรมชาติและระบบตลาด ผลผลิตของชาวนาขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนว่ามีมากหรือน้อย ขณะที่ราคาขายก็ขึ้นอยู่กับพ่อค้าที่เป็นผู้กำหนดราคาที่ได้เปรียบเสมอ

๘. รัฐและทุน เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ชาวนายากจน และนำไปสู่การสูญเสียที่ดิน โดยในระยะแรกถึงปี พ.ศ.๒๔๘๒ ชาวนาต้องอยู่กับการเสียภาษีค่านาและภาษีที่เก็บในภาคเกษตรอย่างหนัก นอกจากนี้ยังต้องเผชิญกับการเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าตั้งแต่เริ่มเข้ามาทำนาจนสิ้นสุดการทำนา

๙. ชาวนาทุ่งบางเขนเป็นชาวนาที่เข้ามาบุกเบิกที่ทำกินเป็นของตนเอง ดำรงชีวิตแบบพึ่งธรรมชาติและพึ่งตนเองทั้งในการผลิตและชีวิตความเป็นอยู่ในทุกๆ ด้านสังคมชาวนาทุ่งบางเขนเป็นสังคมที่มีน้ำใจเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกัน แบ่งปันกัน เป็นชุมชนญาติมิตร ในอดีตชาวนาช่วยกันทำนา เรียกว่าการ “เอาแรงหรือลงแขก” และมีการว่าจ้างแรงงานจากชาวนาด้วยกันเองที่ไม่มีนาทำและชาวลาวจากภาคอีสานที่เข้ามารับจ้างทำนา ระบบตลาดและการค้าก็เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวทุ่งบางเขนแต่เริ่มแรกเช่นกัน ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อการค้าและมีชีวิตส่วนหนึ่งที่ต้องพึ่งพิงกับตลาด วัดเป็นศูนย์กลางของชีวิตและเป็นที่จัดกิจกรรมของชุมชน สังคมชาวนาที่ทุ่งบางเขนเป็นสังคมที่มีการผสมผสานวัฒนธรรมของคนหลายกลุ่มที่อพยพเข้า สังคมชาวนาให้ความสำคัญกับผู้ปกครองท้องถิ่นคือกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ในท้องที่ที่ห่างไกลยังมีระบบนักษัตรซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ชาวบ้านไว้วางใจในการช่วยดูแลความปลอดภัยของชุมชนตัวเองขึ้นมาด้วย

๑๐. วิถีชีวิตชาวนาทุ่งบางเขนค่อยๆ สิ้นสุดลงเมื่อประมาณทศวรรษ ๒๕๑๐ สภาพที่เกิดขึ้นคือการทำนาไม่ได้ผล ดินและน้ำไม่เหมาะสมกับการทำนาอีกต่อไป ภายหลังจากมีการตัดถนนเข้ามาหลายสาย การจัดตั้งของหน่วยราชการ การเข้ามาของหมู่บ้านจัดสรรและโรงงานอุตสาหกรรม บางเขนกลายเป็นพื้นที่ขยายตัวของเมืองหลวง ชาวนาในทุ่งบางเขนได้ขายที่นาไปพร้อมกับระบบนิเวศที่เปลี่ยนไปและการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในเมืองหลวง

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ หลักการและความเป็นมา

ชาวนาเป็นกลุ่มคนที่สำคัญที่สุดในระบบเศรษฐกิจไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน จนมีการกล่าวถึงคนกลุ่มนี้ว่าเป็น “กระดูกสันหลังของชาติ” แต่เรื่องราวของชาวนากลับมีการศึกษาน้อยมาก งานวิจัยชิ้นที่สำคัญที่กล่าวถึงคนกลุ่มนี้โดยตรงมีไม่ถึง ๑๐ ชิ้น ส่วนใหญ่จะศึกษาเรื่องการผลิตข้าว หรือการค้า แล้วมีชาวนาเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังนั้น สังคมจึงยังมีความรู้เรื่องของคนกลุ่มใหญ่ที่สุดของประเทศไม่ดีพอ ชาวนามักถูกมองในเชิงลบในลักษณะคนที่ล้าหลัง ผู้ก้าวไม่ทันการเปลี่ยนแปลงของสังคม เป็นกลุ่มคนที่มีปัญหาต้องการความช่วยเหลือและต้องการการพัฒนา การมองเชิงลบนี้ทำให้ขาดการเข้าไปเรียนรู้เรื่องราวของเขา ในวิถีชีวิตและภูมิปัญญาที่เป็นตัวตนของคนเหล่านี้

การขาดการศึกษาเรื่องราวที่เป็นตัวตนของชาวนาทำให้เรายังมีความรู้เรื่องวิถีและวัฒนธรรมไทยยังไม่ดีพอ เพราะชาวนาเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ การเข้าใจสังคมไทยจึงต้องทำความเข้าใจผ่านคนเหล่านี้ โดยเฉพาะในประเด็นวิถีชีวิตและภูมิปัญญาซึ่งเป็นเรื่องของความดีที่คนกลุ่มนี้สร้างขึ้น การศึกษาเรื่องวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาที่ทุ่งบางเขนคือความพยายามที่จะทำความเข้าใจชาวนาไทยมากขึ้น

“บางเขน” ในอดีตเป็นที่ดินรกร้าง ต่อมาได้มีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่และได้หักร้างถางพงจนกลายเป็นทุ่งนาขนาดใหญ่ที่อยู่ใกล้ตัวเมืองกรุงเทพฯ ทุ่งนาแห่งนี้เป็นทุ่งนาแรกๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมไทย เมื่อสังคมไทยเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ปีพ.ศ.๒๓๙๘ และต่อมาอีก ๕๐ ปี เมื่อระบบไพร่และทาสได้เลิกล้มไปในราวปี พ.ศ.๒๔๔๘ ไพร่และทาสที่หลุดออกจากระบบพันธนาการได้เข้ามาบุกเบิกสร้างที่นาจนบางเขนเป็นทุ่งนาขนาดใหญ่ เรื่องราวของชาวนาที่ทุ่งแห่งนี้ดำเนินมาประมาณ ๑๐๐ ปี อยู่ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๐ จนถึง พ.ศ.๒๕๑๐ ก็เริ่มสิ้นสุดลง เนื่องจากการพัฒนาพื้นที่และระบบนิเวศได้เปลี่ยนแปลงไป การเข้ามาทำนาของชาวนาบนทุ่งแห่งนี้จนถึงการสิ้นสุดสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและการพัฒนาอุตสาหกรรมในยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้นการศึกษาเรื่องราวของชาวนาบนทุ่งแห่งนี้ทำให้เข้าใจวิถีชีวิตของชาวไทยท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น

ชาวนาที่ทุ่งบางเขน ส่วนใหญ่เป็นชาวนารายย่อยที่เริ่มจากการบุกเบิกที่นาด้วยตัวเองและขยายที่ทำกินของตนจนเต็มทุ่งบางเขนหลังจากมีการขุดคลองเปรมประชากร ในปีพ.ศ.๒๔๑๓-๒๔๑๕ การขุดคลองนี้จุดประสงค์เพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางระหว่างอยุธยากับกรุงเทพฯ แต่การขุดคลองทำให้เกิดการย้ายความเจริญจากบางเขนที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยามาอยู่ที่บริเวณด้านในที่เรียกว่า “ทุ่งบางเขน” สี่แยกจุดตัดระหว่างคลองบางเขนกับคลองเปรมประชากรได้กลายเป็นศูนย์

รวมทางการค้าและเป็นจุดกึ่งกลางระหว่างกรุงเทพและอยุธยา ผู้คนได้หลั่งไหลเข้ามาจับจองพื้นที่ทำกินและพัฒนาขึ้นเป็นทุ่งนาจนเต็มพื้นที่ คนเหล่านี้มาจากหลากหลายแหล่ง มีทั้งชาวกรุงเทพฯ ชาวมอญจากปทุมธานี และชาวนนทบุรี รวมทั้งชาวจีนตั้งแต่จ้าวและไหหลำ ที่เห็นโอกาสทางเศรษฐกิจได้เข้ามาจับจองที่ดินและทำกินในทุ่งแห่งนี้

หลักฐานการเข้ามาของคนกลุ่มต่างๆ นี้ ยังคงมีอยู่ในพื้นที่ โดยเฉพาะเรื่องของชาวมอญที่ ยังคงมีชื่อคลองมอญที่อยู่ในตำบลบางเขนฝั่งนนทบุรี เตาเผาอิฐของชาวมอญที่อยู่บริเวณคลองบางบัว และประวัติวัดหลักสี่ที่ระบุว่าเป็นวัดของชาวมอญ นอกจากนี้ยังคงมีผู้สูงอายุชาวมอญที่เล่าเรื่องราวการเข้ามาของบรรพบุรุษตนได้

เรื่องราวของชาวนาทุ่งบางเขนไม่ได้มีเฉพาะเรื่องของการทำนาเท่านั้น แต่ยังมีเรื่องความสัมพันธ์กันของผู้คน วัฒนธรรม ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศรอบตัวเองเพื่อการอยู่รอด สังคมชาวนามีความเอื้อเฟื้อแบ่งปันช่วยเหลือกัน อยู่กันในสังคมกันอย่างญาติมิตร ในอดีตชาวนาต้องช่วยเหลือกันที่เรียกว่าการเอาแรงหรือลงแขก ซึ่งจะทำในช่วงที่ไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว และนวดข้าว การรวมแรงกันในการทำการผลิตทำให้ชาวบ้านมีความใกล้ชิดกัน ผูกพันกัน ชาวบ้านที่อยู่ในสายคลองเดียวกันจะรู้จักกันตั้งแต่หัวคลองยันท้ายคลอง ความจำเป็นที่ต้องช่วยเหลือกันในการผลิต ทำให้วิถีชีวิตของชาวนามีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน

ชาวนาที่ทุ่งบางเขนไม่ได้อยู่แบบโดดเดี่ยวแต่ยังมีความสัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่นที่อยู่ภายนอกด้วย ดังเช่นกลุ่มแรงงานรับจ้างจากอีสานและนายฮ้อยที่จูงควายเข้ามาขายที่ทุ่งนาแห่งนี้ทุกปี แรงงานและนายฮ้อยคนนอกพื้นที่เหล่านี้ได้เข้ามาช่วยทำนา และกลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของทุ่งนาแห่งนี้ ที่ช่วยสร้างผลผลิตของทุ่งนาและหลายคนได้อยู่และตั้งหลักแหล่งอยู่ที่ทุ่งนี้จนกลายเป็น คนทุ่งบางเขน

วิถีชีวิตชาวนาที่ทุ่งบางเขนมีวัดเป็นศูนย์กลาง เป็นที่พึ่งของชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย วัดเป็นทั้งโรงเรียนและสถานที่ปฏิบัติธรรม วัดเป็นที่รวมของคน และสืบทอดประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาและพิธีการต่างๆ ของชุมชน ผู้คนจึงให้ความสำคัญของวัดมาก ชาวบางเขนเคร่งครัดในการปฏิบัติประเพณีทางศาสนา เชื่อในเรื่องการทำบุญ ถ้าใครทำบุญมากก็จะได้รับผลบุญมาก ชาวนาบางคนจึงบริจาคที่ดินให้วัดและสร้างวัดด้วย งานประเพณีของวัดชาวบ้านจะเข้าร่วมด้วย เช่น วันอาสาฬหบูชา วิสาขบูชา มาฆบูชา ลอยกระทง ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน บวชพระ แห่เรือ สงกรานต์ ปีใหม่ ออกพรรษา เข้าพรรษา ชักพระ/โยนบัว

การปกครองแบบกำนันผู้ใหญ่บ้านถือว่าเป็นผู้นำชุมชนในอดีต ใครมีปัญหาอะไรก็ไปให้ผู้ใหญ่บ้านตัดสินและเป็นผู้ดูแลภายในชุมชนเล็กๆ ในการปกครองผู้ที่จะเป็นกำนันและผู้ใหญ่บ้านต้องเป็นคนดีและมีผู้คนนับถือ สถาบันการปกครองของชุมชนกำนัน ผู้ใหญ่บ้านทำให้ชุมชนมีความสามัคคี ในอดีตผู้ใหญ่บ้านจะรู้จักบ้านทุกบ้าน รู้จักลูกบ้านของตนว่าเป็นอย่างไร

ชีวิตชาวนาในทุ่งบางเขนความสัมพันธ์ของคลอง คลองเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของวิถีชีวิตชาวนาเพราะการทำนาต้องใช้น้ำมาก วัตถุประสงค์หลักของการขุดและขยายคลองบางเขน คือเป็นการทดน้ำและระบายน้ำเข้าออกนา คลองเป็นชีวิต เป็นแหล่งอาหารของชุมชน ในคลองบางเขนและคลองบริเวณโดยรอบ ชาวบ้านเล่ากันว่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก มีกุ้ง หอย ปู ปลา กุ้งก้ามกุ้ง ฝอย หอยกาบ หอยขม หอยฝาน ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหลด ปลาหมอ ปลากระดี่ ปลาตะเพียน ปลาชีว ปลาสร้อย ปลาเข็ม ปลากุด ปลาสร้อย ปูนา บัวแดง ฯ

วิถีชีวิตของชาวนาสิ้นสุดลง นับตั้งแต่ตัดถนนเข้ามาวิถีชีวิตของชาวนาเป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันกับน้ำและสายคลอง ความเจริญและการตัดถนนพลโยธินในปี พ.ศ.๒๔๗๙ ทำให้ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนวิถีจากชุมชนริมคลองที่อาศัย คลองในการสัญจร มาเป็นชุมชนที่ใช้ถนนในการสัญจรและค่อยห่างจากวิถีทางน้ำออกไปจนในที่สุดก็ไม่ได้ใช้น้ำในคลองอีกเลย การตัดถนนทำให้สถานที่ราชการเข้ามา ชาวนาเริ่มขายที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยของผู้คนกลุ่มใหม่ที่หลั่งไหลเข้ามาตามระบบราชการ ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ กรมทหารราบ ๑๑ การพัฒนาประเทศทำให้พื้นที่บางเขนกลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยเนื่องจากความเจริญของกรุงเทพฯ ในทศวรรษ ๒๕๑๐ มีหมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่เกิดขึ้นในพื้นที่นี้ ๒ โครงการ คือ เปรมฤทัย และอนันต์สุขสันต์ การเกิดหมู่บ้านจัดสรรทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กหลายแห่ง ทำให้น้ำเสีย ผืนดินไม่เหมาะกับการทำนา เกิดหนูชุกชุม ปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านได้เห็นและยังอยู่ในความทรงจำคือ ดินเสีย น้ำน้อย ทำนาไม่ได้ผล สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวนามอดกำลังใจที่จะทำนาต่อจนในที่สุดก็เลิกทำนา และค่อยๆ หายไปจากที่ดินของตน บางคนก็เคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่ บางคนก็อยู่ต่อในสายคลองโดยมีพื้นที่ดินจำนวนน้อยและบางคนก็อยู่ในสภาพบุกรุกที่ดินของกรมธนารักษ์ เรื่องราวของชาวนาที่ทุ่งบางเขนยังไม่มีการทำวิจัย รวมทั้งยังไม่มีงานเขียนเชิงวิชาการ มีเพียงนวนิยายของไม้เมืองเดิม (ก้าน พิงบุญ ณ อยุธยา) เรื่อง “รอยไถ” และบทเพลงรอยไถที่แต่งขึ้นเพื่อประกอบบทละครเรื่องนี้ ได้เป็นบันทึกความทรงจำในสมัยที่ทุ่งบางเขนรุ่งเรืองในช่วงทศวรรษ พ.ศ.๒๔๗๐ และต้นทศวรรษ พ.ศ.๒๔๘๐ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ทุ่งบางเขนมีการทำนาเต็มพื้นที่ ไม้เมืองเดิมได้บรรยายให้เห็นถึงความยากจน ชีวิตที่ยากลำบากของชาวนาที่ต้องเผชิญจนต้องสูญเสียที่ดินไปพร้อมกับคนรักให้กับนายเงินที่อยู่ในเมืองหลวงรวมทั้งปัญหาการพนันที่นำชาวนาไปสู่ความยากจน นวนิยายชิ้นนี้ได้ถูกนำมาสร้างเป็นหนังและบทละครทางโทรทัศน์อยู่หลายครั้ง เนื่องจากแสดงถึงวิถีความเป็นชาวนาและความเป็นไทยได้อย่างดี

การทำวิจัยเพื่อบันทึกวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาที่ทุ่งบางเขนจึงเป็นความพยายามที่จะเข้าใจถึงชีวิตชาวนาไทยที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในช่วงแห่งการเข้ามาของทุนตะวันตกและการพัฒนาประเทศสมัยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม และยังเห็นถึงความพยายามที่จะต่อสู้เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตและสร้างสรรค์ความรู้ภูมิปัญญาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่เกิดขึ้น

๑.๒ วัตถุประสงค์

- ๑ เพื่อศึกษาวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาไทยที่ทุ่งบางเขนในประวัติศาสตร์ในช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๐ ถึง พ.ศ.๒๕๑๐
- ๒ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่เริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานของชาวนาจนถึงการสิ้นสุดของชาวนาที่ทุ่งบางเขน
- ๓ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตชาวนากับระบบนิเวศในท้องทุ่งบางเขน

๑.๓ คำถามวิจัย

- ๑ วิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาที่ทุ่งบางเขนเป็นอย่างไร?
- ๒ วิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนา ที่ทุ่งบางเขนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรและมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยรวมทั้งระบบนิเวศฯ ของท้องถิ่นอย่างไร?

๑.๔ กรอบแนวคิด

วิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาทุ่งบางเขนสัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของสังคมไทย และระบบนิเวศของพื้นที่ทุ่งบางเขนที่เปลี่ยนแปลงไป การศึกษาเรื่องของชาวนาต้องมองชาวนาแบบองค์รวมคือทั้งชีวิตเศรษฐกิจ สังคม การจัดระเบียบทางสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความคิด ความเชื่อ โดยมองว่าเรื่องราวเหล่านี้ให้มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศที่อยู่รอบตัวของชาวนา ทั้งนี้เพื่อให้ชาวนาสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

๑.๕ นิยามศัพท์

วิถีชีวิต หมายถึงการกระทำตามวิธีการและแนวทางอย่างใดอย่างหนึ่ง วิถีชีวิตไม่ได้หมายถึงเฉพาะเรื่องของการทำมาหากินเท่านั้น แต่ยังหมายถึงรูปแบบทางวัฒนธรรม ความคิด ภูมิปัญญา การจัดระเบียบสังคม เพื่อตอบสนองความจำเป็นของมนุษย์เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้ วิถีชีวิตไม่ใช่เรื่องของปัจเจกชนแต่เป็นเรื่องของสังคมทั้งหมด โดยแต่ละสังคมย่อมมีแนวทางหรือวิถีชีวิตบางอย่างที่แตกต่างกันและอาจจะเหมือนกันในบางส่วน

ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ความสามารถ ทักษะของคนที่ได้สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับปรุงแต่ง และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย และเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่าน

กระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ เหล่านี้ เป้าหมายคือ เพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และส่วนที่เป็นตัวปัจเจกชนของชาวบ้านเอง

ทุ่งบางเขน หมายถึง พื้นที่ท้องทุ่งขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นที่ทำมาหากินและเป็นที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ริมคลองบางเขน คลองบางเขนอยู่ทั้งพื้นที่จังหวัดนนทบุรีและจังหวัดกรุงเทพฯ ในอำเภอบางซื่อ ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งอำเภอบางเขนในปี พ.ศ.๒๔๔๒ จึงได้กำหนดพื้นที่อำเภอบางเขนใหม่แต่ขอบเขตยังไม่ชัดเจนนัก ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นสมัยที่การกำหนดพื้นที่ทุ่งบางเขนกว้างขวางที่สุด ครอบคลุมพื้นที่เขตบางเขนในปัจจุบัน และยังครอบคลุมพื้นที่หลักสี่ ดอนเมือง สายไหม คูคต และจตุจักร บางส่วนด้วย ในสมัยรัชกาลที่ ๗ จึงแยกเอาคูคตออก การปรับเปลี่ยนพื้นที่บางเขนมีอยู่หลายครั้ง ในอดีตทุ่งบางเขนไม่ใช่ทุ่งนาที่อุดมสมบูรณ์ แต่เมื่อมีการพัฒนาระบบชลประทานทั้งในส่วนกลางและในส่วนพื้นที่ทุ่งบางเขนจึงอุดมสมบูรณ์ขึ้น

๑.๖ ขอบเขตการวิจัย

๑. ศึกษาเฉพาะวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาที่ทุ่งบางเขนในช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๐-๒๕๑๐

๒. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนา โดยดูความสัมพันธ์ของชาวนากับการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจสังคมและระบบนิเวศน์ในท้องถิ่น

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ได้รู้และเข้าใจการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาที่ทุ่งบางเขนในช่วงประวัติศาสตร์ ๑๐๐ ปี นับตั้งแต่มีการบุกเบิกพื้นที่การทำนาจนถึงจุดเริ่มต้นแห่งการสิ้นสุดการทำนาที่ทุ่งแห่งนี้

๒. ความรู้ความเข้าใจที่ได้รับสามารถนำไปใช้ในการวางแผนเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาวบางเขนต่อไป

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Review Literature)

ผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับชาวนาไทยขึ้นที่สำคัญสามารถแบ่งได้ ดังนี้

- ชุมชนบางเขน
- โครงสร้างสังคมชาวนา
- ประวัติศาสตร์ชาวนากับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่การเกษตร
- ประวัติศาสตร์ชาวนากับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจการค้า
- ประวัติศาสตร์ชาวนากับชุมชนท้องถิ่นและระบบนิเวศ

๒.๑ ชุมชนบางเขน

วันวร จะนุ ได้ศึกษาเรื่อง “วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : วิถีเมือง วิถีคน ชุมชนที่แปรเปลี่ยน” งานวิจัยชิ้นนี้ศึกษาในปี พ.ศ.๒๕๕๑ เป็นการศึกษาทางประวัติศาสตร์โดยศึกษาชุมชนที่อยู่ในคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร ๓ ชุมชน คือชุมชนตลาดบางเขน ชุมชนเทวสุนทร และชุมชนร่วมใจพัฒนา ทั้ง ๓ ชุมชนได้ชื่อว่า “ชุมชนสี่แยกทางน้ำ” ซึ่งมีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วัตถุประสงค์ในการศึกษาคือต้องการเรียบเรียงประวัติศาสตร์ชุมชน วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและอัตลักษณ์ของชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ ผู้วิจัยได้กำหนดการศึกษาไว้ ๑๓๕ ปี จาก พ.ศ.๒๔๑๕ ถึง พ.ศ.๒๕๕๐ โดยเน้นข้อมูลที่มาจากประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า เพื่อให้ชุมชนได้บันทึกเรื่องราวของตนเอง นอกจากนี้ยังเก็บข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ด้วย

ผลการศึกษาพบว่าชุมชนคลองบางเขนมีประวัติความเป็นมายาวนาน หลังการขุดคลองเปรมประชากรทำให้เกิดเป็นสี่แยกทางน้ำ และเกิดชุมชนขึ้นในบริเวณนั้น ชาวนาได้เข้ามาบุกเบิกที่ดินทำกินและมีที่ดินที่ได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นของตนเอง ส่วนชาวจีนที่เข้ามารับจ้างขุดคลองอาศัยอยู่ในที่ดินของเอกชน ส่วนที่ดินที่อยู่ริมฝั่งคลองเป็นของรัฐ

การแปรเปลี่ยนของชุมชนบางเขนสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ระยะคือ ๑. ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๕-๒๕๐๐ เป็นยุคทองของทุ่งบางเขน นับตั้งแต่เกิดชุมชนสี่แยกทางน้ำ ชุมชนค่อยๆ เจริญขึ้นเกิดตลาดบางเขน โรงสี มีการก่อตั้งอำเภอบางเขน สถานีอนามัย สี่แยกบางเขนกลายเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจของทุ่งบางเขน และเมื่อมีการสร้างถนนพหลโยธินขึ้นมาในปี พ.ศ.๒๔๘๔ อำเภอบางเขนจึงย้ายออกไปอยู่ริมถนน การเป็นศูนย์กลางต่างๆ จึงค่อยๆ ลดไปขณะเดียวกันชาวชุมชนก็ปรับตัวโดยการย้ายออกไปอยู่ที่อื่นๆ ๒. ระหว่าง พ.ศ.๒๕๐๐-๒๕๓๗ เป็นยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นยุคที่คนอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้นและชุมชนสี่แยกทางน้ำค่อยๆ กลายเป็นชุมชนเมือง

หลังจากนั้นก็ค่อยๆ เปลี่ยนไปเป็นชุมชนแออัด และขยายเข้ามาริมคลองและในคลองมากขึ้น คนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อย ขณะที่คนที่มีรายได้ดีบางส่วนก็ค่อยๆ ออกไปจากพื้นที่ ๓. ระหว่าง พ.ศ.๒๕๓๗-๒๕๕๐ หลังจากมีเหตุการณ์ไล่รื้อชุมชนตลาดบางเขน ชุมชนตลาดบางเขนได้กลายเป็นพื้นที่ที่รัฐเข้ามามีบทบาทมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามชุมชนยังคงมีอัตลักษณ์ร่วมกันในทางประวัติศาสตร์และยังคงมีกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

๒.๒ โครงสร้างสังคมชาวนา

งานชิ้นบุกเบิกในการพยายามอธิบายเรื่องชาวนาไทยคือ แจ็ค เอ็ม. พอตเตอร์ นักวิจัยของมหาวิทยาลัยชิคาโก (The University of Chicago) ศึกษาเรื่อง “Thai Peasant Social Structure” (โครงสร้างสังคมของชาวนาไทย) โดยใช้พื้นที่การศึกษาที่หมู่บ้านในเชียงใหม่ ในช่วงเวลา พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๕ เขาไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปงานวิจัยที่ผ่านมาว่าสังคมชาวนาไทยมีโครงสร้างสังคมหละหลวม เป็นโครงสร้างสังคมที่คลุมเครือซับซ้อน ไปด้วยตลอดเวลา การอุปถัมภ์ก็ขึ้นอยู่กับสมัครพรรคพวกและกาลเวลา ไม่เป็นสังคมที่มีรูปแบบรูปร่างที่แน่นอน และมักเลิกละหายไป ไม่จริงจังยั่งยืน เขาไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปงานวิจัยที่ผ่านมา เขามองสังคมชาวนาไทยในลักษณะที่ตรงข้ามกับข้อสรุปนี้ทั้งหมด

งานวิจัยได้ตั้งประเด็นการศึกษาไว้ ๘ ประเด็นด้วยกันคือ ๑. ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับลักษณะโครงสร้างหละหลวม ๒. บริบทของสังคม (หมู่บ้านแดนสุขาวดี) ๓. กลุ่มสังคมในหมู่บ้าน ๔. ผู้ใหญ่ผู้น้อย (การแบ่งชั้นในสังคม) ๕. การชลประทาน ๖. การเกี่ยวพาราสีและการแต่งงาน : บ่าวและสาว ๗. ครอบครัว การสืบทอดและเครือญาติ ๘. รูปแบบและความแปรผันในโครงสร้างทางสังคมชาวนาไทย

งานวิจัยชิ้นนี้ได้สรุปว่าชนบทไทยมีองค์ประกอบของโครงสร้างที่แน่นอน ๘ ประการคือ ๑. วงจรครอบครัวแบบขยาย (รวมทั้งญาติในเขตรั้วเดียวกัน) เครือญาติทั้งสองฝ่าย ๒. ความเป็นเพื่อนและเพื่อนที่เป็นงานเป็นการ ๓. กลุ่มร่วมมือแลกเปลี่ยนแรงงานกัน ๔. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาวุโสและผู้เยาว์ ๕. การแบ่งชนชั้นและสถานภาพ ๖. สมัครพรรคพวก ๗. กลุ่มการเมือง ๘. การแบ่งส่วนหมู่บ้านตามการปกครองชุมชน หมู่บ้านและวัด องค์ประกอบ ๘ ประการนี้จะพบเห็นได้ในทุกหมู่บ้านของชนบทไทย จากการผสมผสานขององค์ประกอบเหล่านี้รวมกันขึ้นเป็นโครงสร้างสังคมของชนบทไทยในลักษณะที่ไม่เหมือนกันทุกประการ

ศิวรักษ์ ศิวารมย์ วิจัยเรื่อง “กระบวนการการแบ่งชนชั้นชาวนาในชนบท : ศึกษาเฉพาะชาวนาภาคกลาง พ.ศ.๒๔๘๕-๒๕๒๔” งานวิจัยชิ้นนี้ได้กล่าว ถึงการแบ่งชนชั้นเป็นชาวนาจนและชาวนารวยในชนบทเกิดขึ้นเมื่อเกิดการผลิตเพื่อขาย ชนชั้นปกครองและทุนการค้ามีบทบาทสำคัญที่ทำให้ชาวนาสู้ภัยเสียที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญไป ชาวนาต้องพบว่ามีความแตกต่างและเกิดความไม่เท่าเทียมกันในกลุ่มของตนเองทั้งทางด้านสิทธิและวิธีการ ตั้งแต่การกระจายปัจจัยการผลิต

คือที่ดินที่ไม่เท่าเทียมกัน พวกขุนนางหรือพวกเจ้าที่ดินจะได้รับที่ดินที่มีระบบชลประทานที่เอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูก ชาวนาบางส่วนก็ต้องตกอยู่ในสภาพเช่าที่ดิน และชาวอีสานก็จะกลายเป็นชาวนารับจ้างให้กับเจ้าที่ดินขุนนางเหล่านั้น

ชาวนาส่วนใหญ่ที่ไม่ใช่เจ้าที่ดิน ยังคงใช้วิธีการหักล้างถางพง แต่ด้วยการขาดเทคโนโลยี โดยเฉพาะระบบชลประทาน ชาวนายังต้องพึ่งธรรมชาติในการทำการผลิต ภัยธรรมชาติได้ทำชาวนาต้องเผชิญกับความยากลำบาก รวมทั้งรัฐยังสนับสนุนนายทุนในการค้าข้าวและผูกขาดการค้าข้าว ทำให้ชาวนาต้องสูญเสียที่ดิน ชาวนานอกจากจะถูกรัฐ ทุน ภัยธรรมชาติที่กระทำแล้ว ยังถูกการครอบงำจากรัฐที่เป็นจารีตคือการรอคอยความช่วยเหลือและบุญคุณ ชาวนาจึงมองไม่เห็นว่ารรัฐและทุนเอาเปรียบตนอยู่

การที่ชาวนาเผชิญกับกระบวนการทางประวัติศาสตร์นี้ทำให้ชาวนาแบ่งเป็น ๒ ชั่ว คือ ชาวนายากจนที่มีที่ดินขนาดย่อมที่ทำการผลิตเพื่อขาย ดังนั้นจึงต้องมีการเช่าที่นาเพิ่มและการออกรับจ้างในภาคชนบท ส่วนชาวนารวยที่เกิดขึ้นก็เป็นเจ้าที่ดินใหม่ที่เป็นพ่อค้าและนายทุนท้องถิ่นนั่นเอง ที่ยังคงใช้การจัดความสัมพันธ์แบบเดิมที่เอาที่ดินให้ชาวนาเช่า

ชาวนายากจนเหล่านี้ยังคงอยู่ในหมู่บ้านเนื่องจากการขาดทุนที่จะเคลื่อนย้ายเข้าสู่เมือง ความชำนาญในการผลิตทางการเกษตรและรู้สึกว่ายู่ในเมืองถูกเอาเปรียบมากกว่าการอยู่ในชนบท สภาพธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์ทำให้อยู่ในหมู่บ้านได้ และสุดท้ายลักษณะการประนีประนอมทางชนชั้น ทำให้ความขัดแย้งลดลง เหล่านี้ทำให้ชาวนาไร้ที่ดินทำกินของไทยยังคงพึ่งพอใจกับการรับจ้างในท้องถิ่นต่อไป ซึ่งก็หมายความว่าชนชั้นที่ไร้ซึ่งปัจจัยการผลิตหมดหวังกับชีวิต ต้องพึ่งพิงชนชั้นอื่น และมองไม่เห็นทิศทางของการเปลี่ยนแปลงชนชั้นตนเอง

๒.๓ ประวัติศาสตร์ชาวนากับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่การเกษตร

งานวิจัยกลุ่มนี้จะพยายามเข้าไปศึกษาพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งและพยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่และปัญหาอุปสรรคต่างๆ ของชาวนา ผลงานวิจัยกลุ่มนี้ได้แก่

นักวิชาการชาวต่างประเทศอีกท่านหนึ่ง คือ เดวิด บรูซ จอห์นสตัน (David Bruce Johnston) เขาเขียนวิทยานิพนธ์ที่มหาวิทยาลัยเยล ชื่อเรื่อง “Rural Society and the Rice Economy in Thailand ๑๘๘๐-๑๙๓๐” (สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย) การศึกษาของเขาจะอธิบายสภาพการผลิต ปัจจัยการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เกิดจากการผลิตข้าวในภาคชนบทของไทย ผู้เขียนเก็บข้อมูลระหว่างปี พ.ศ.๒๕๑๖-๒๕๑๗ งานชิ้นนี้เป็นการศึกษาแนวลึกที่ทำให้เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในสังคมภาคกลางในยุคสมัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจไปสู่การผลิตเพื่อการค้าโดยเฉพาะข้าว ในการศึกษาผู้วิจัยใช้การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและใช้วิธีการสัมภาษณ์ชาวนาสูงอายุในหมู่บ้านหลายแห่งในภาคกลาง เพื่อพยายามหา

ข้อมูลย้อนกลับไปในอดีต เป็นการทดแทนข้อมูลที่ขาดไปที่ไม่มีการบันทึก การศึกษาของเขาเป็นต้นแบบการศึกษาหาข้อมูลโดยการสัมภาษณ์สำหรับนักวิชาการไทยต่อมา และยังจุดประเด็นการศึกษาทั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและประวัติศาสตร์สังคมเศรษฐกิจไทยในหลายเรื่องต่อมาด้วย เนื้อหาของการศึกษาได้กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจสังคมชนบทไทยในช่วงรุ่งโรจน์ของการผลิตข้าว คือในช่วง พ.ศ.๒๔๒๓-๒๔๔๓ ต่อมาได้อภิปรายโครงการชลประทาน การขุดคลองของเอกชนและรัฐบาลโดยเฉพาะโครงการรังสิต ซึ่งส่งผลให้เกิดการบุกเบิกที่ดินทางใต้ของภาคกลางของไทยเพื่อทำการเกษตรอย่างมาก มีผู้คนจำนวนมากอพยพเข้าไปในดินแดนที่เปิดใหม่เหล่านี้ รวมทั้งเกิดปัญหาเจ้าของที่ดินและกรณีพิพาทขึ้นมากมาย และยังเกิดปัญหาความขัดแย้งทางสังคมตามมา ซึ่งได้แก่ปัญหาอาชญากรรม การปล้นขโมยในชนบท งานวิจัยได้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของโจร นักเลงโตเจ้าของถิ่นและผู้ปกครองท้องถิ่น ความขัดแย้งระหว่างผู้ที่อยู่เก่าและผู้ที่เข้ามาใหม่ ในงานชิ้นนี้ยังกล่าวถึงการผลิตข้าวแบบนาหว่านที่ใช้แรงงานและทุนน้อย ปรากฏการณ์นี้เกี่ยวข้องกับการขาดแคลนแรงงานและทุนเมื่อเปรียบเทียบกับที่ดิน

งานวิจัยได้กล่าวถึงสภาพวิถีชีวิตของชาวนาและสภาพแรงงานในภาคเกษตรทั้งแรงงานที่เป็นทาสในระยะแรก และแรงงานรับจ้างจากภาคอีสาน นอกจากนี้ยังกล่าวถึงปรากฏการณ์อื่นๆ ที่อยู่ในช่วงเวลาเดียวกับที่เศรษฐกิจข้าวขยายตัว ได้แก่ การปฏิรูปและการเติบโตของระบบราชการ การแบ่งแยกระหว่างอาชีพของคนไทยซึ่งมีอาชีพรับราชการและคนจีนที่มีอาชีพธุรกิจ จอห์นสตันกล่าวว่าในช่วงปี พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๕๕ เป็นช่วงเวลาซึ่งเป็นเสมือนจุดเปลี่ยนแห่งทศวรรษแห่งการเติบโตอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจมากที่สุด และหลังจากนั้นการขยายตัวก็ช้าลง

จอห์นสตันได้วิจารณ์บทบาทของรัฐบาลไทยต่อการเกษตรว่ามีน้อยโดยเฉพาะหลังจากที่เศรษฐกิจข้าวตกต่ำแล้วในช่วงหลังปี พ.ศ.๒๔๕๕ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เศรษฐกิจข้าวขยายตัวไปอย่างช้าๆ ในงานวิจัยชิ้นนี้ได้แสดงความเสียหายต่อโครงการเจ้าพระยาหรือโครงการชลประทานที่แวน เดอร์ ไฮน์ นายช่างชาวเนเธอร์แลนด์ที่เสนอแล้วไม่อาจดำเนินการได้ ผลกระทบของการตกต่ำของภาคเศรษฐกิจข้าวทำให้ชาวนาตกอยู่ในสภาพหนี้สินและความยากจน นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบสภาพเศรษฐกิจข้าวของไทยกับพม่าในช่วงระยะเวลาเดียวกัน โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่าพม่ามีปัจจัยทางด้านทุนและแรงงานจากต่างประเทศเข้ามาสนับสนุนมากทำให้เศรษฐกิจข้าวของพม่าขยายตัวไปมากกว่าไทย อย่างไรก็ตามการที่เศรษฐกิจข้าวไทยขยายตัวไปอย่างช้าๆ มีผลทำให้เศรษฐกิจในชนบทภาคกลางของไทยไม่พบกับความรุนแรงเมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจโลกในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๗๓

สุนทรี อาสะไวย์ เสนองงานวิจัยเรื่อง "ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.๒๔๓๑-๒๔๗๕" งานชิ้นนี้ได้พิมพ์เผยแพร่โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ในปี พ .ศ.๒๕๓๐ เนื้อหาของงานชิ้นนี้เป็นการสำรวจเรื่องราวเกี่ยวกับคลองรังสิตที่มีการดำเนินการขออนุมัติขุดในปี พ .ศ.๒๔๓๑ โดยการศึกษา

ประวัติการขุดคลองรังสิตที่ดำเนินการโดยบริษัทเอกชนคือบริษัทขุดคลองและคุนาศยาม บริษัทนี้จัดตั้งโดยกลุ่มทุนภายในที่ประกอบด้วย เชื้อพระวงศ์ ขุนนาง และกลุ่มเจ้าภานายาการ นอกจากนี้ยังมีนายทุนต่างประเทศร่วมทุนด้วย การขุดคลองเพื่อเปิดพื้นที่สำหรับปลูกข้าวเป็นธุรกิจที่สำคัญของชนชั้นสูงของไทย ในขณะนั้นเริ่มมีการเปลี่ยนจากเก็บผลประโยชน์จากไพร่ ทาส มาสู่การค้ากำไรจากที่ดิน โครงการขุดคลองรังสิตเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่ดำเนินการโดยเอกชน บริษัทได้รับสัมปทานในการขุดระยะยาวและมีขอบเขตของที่ดินที่จะขุดคลองอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้บริษัทยังได้รับผลประโยชน์จากที่ดินทั้งสองฝั่งคลอง บริษัทมีรายได้มหาศาลจากการขายที่ดินในยุคที่การผลิตข้าวเพื่อการส่งออกเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ นอกจากการขายที่ดินแล้ว บริษัทยังมีรายได้จากส่วนอื่นๆ อีก เช่น ค่าธรรมเนียมประตุน้ำ ค่าเช่านาที่ยังไม่ขาย เงินค่าคลองที่เจ้าของนาใช้ประโยชน์จากการขุดคลองของบริษัท ขณะที่บริษัทได้กำไรจากการขายที่ดินและผลประโยชน์ต่างๆ จากการขุดคลองจำนวนมาก แต่รัฐบาลกลับได้รับผลประโยชน์ตอบแทนจากบริษัทน้อยมาก ธุรกิจที่ดินคลองรังสิตเฟื่องฟูอยู่ระยะหนึ่งก็เริ่มเสื่อมลง เนื่องจากในระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๙-๒๔๕๓ เกิดปัญหาดินฟ้าอากาศไม่ปกติ มีน้ำมากไป ทำให้นาเสีย คลองตื้นเขิน ดินเปรี้ยว เกิดศัตรูพืช ข้าวอากรค่านาที่เรียกเก็บในแถบนี้สูงขึ้น ทำให้ราษฎรผู้เช่านาพากันอพยพออกจากถิ่นเดิม ผลก็คือ ราคาที่ดินตกต่ำลง บริษัทไม่สามารถขายที่ดินในเขตนี้ต่อไป บริษัทขุดคลองและคุนาศยามยังได้นำเงินไปลงทุนในโครงการทุ่งนครนายกซึ่งเริ่มตามสัญญาในปี พ .ศ.๒๔๔๗ ผลของโครงการนี้ประสบปัญหาขาดทุน เพราะเมื่อขุดไปแล้วไม่มีคนซื้อที่ดิน นอกจากนี้ยังมีปัญหาขาดแคลนแรงงานในการผลิต คนลาวที่เคยเป็นแรงงานรับจ้างสำคัญในทุ่งแห่งนี้ก็ไม่ลงมารับจ้างทำนาเหมือนเดิม เนื่องจากการตัดทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา ทำให้มีการเปิดพื้นที่ใหม่ๆ ที่จะทำนา และส่งมาขายยังกรุงเทพฯ

ในประเด็นเรื่องผลประโยชน์ที่รัฐบาลควรได้รับผลตอบแทนนั้น สุนทรี สรุปว่า การให้สัมปทานแก่บริษัทขุดคลองและคุนาศยามตามโครงการรังสิต ดูเหมือนว่ารัฐบาลไม่ได้รับผลประโยชน์ทางตรงที่คุ้มค่าเลย ถ้าพิจารณาจากรายได้ของบริษัท บริษัทได้รายได้จากการขายที่ดินจำนวนมาก รวมทั้งยังมีรายได้จากด้านอื่นๆ อีก แต่นายหน้าเอาเปรียบรัฐบาลมาโดยตลอด เริ่มต้นจากไม่จ่ายค่าภาคหลวงเลยเป็นเวลา ๑๐ ปี คือ จากปี พ.ศ.๒๔๓๑-๒๔๔๑ จนในที่สุดรัฐบาลทนไม่ไหว จึงหันมาเก็บค่าธรรมเนียมจากตราจองซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ออกให้แก่บริษัท เพราะรัฐบาลมั่นใจว่าสามารถจัดเก็บได้แน่ แต่แล้วบริษัทก็ได้ใช้เล่ห์เหลี่ยมกับรัฐบาลอีกโดยไม่จ่ายค่าตราจองในระยะหลังๆ ขณะเดียวกันก็ได้เงินไปเรียบริบร้อยในส่วนที่ราษฎรตรอกไว้ ในท้ายที่สุดรัฐบาลได้ออกโฉนดให้ราษฎรที่ถือใบตรอกโดยไม่คิดค่าธรรมเนียม บริษัทไม่รับผิดชอบเลยไม่ว่ารัฐบาลจะบังคับอย่างไร ยิ่งซ้ำร้ายที่รัฐบาลยินยอมให้บริษัทขุดคลองตามโครงการนครนายก แม้ว่าในระยะนั้นจะยังไม่ได้ทุนคืน แต่บริษัทก็ได้ที่ดินไว้เป็นของตน จึงดูเหมือนว่าในที่สุดแล้วบริษัทไม่ได้ขาดทุนทั้งในทุ่งรังสิตและนครนายก ผู้ขาดทุนจึงเป็นรัฐบาลเพราะนอกจากไม่ได้ค่าตราจองแล้ว รัฐบาลยังต้องเข้าจัดการแก้ปัญหาที่บริษัท

สร้างขึ้นในเขตนี้ไม่ว่าจะเป็นกรณีวิวาทที่นา ปัญหาการชลประทานและปัญหาการเช่าที่นาของราษฎร ซึ่งเป็นผลมาจากโครงการที่บริษัททำไว้อีกเป็นเวลานาน

การขุดคลองตามโครงการรังสิตทำให้พื้นที่การเพาะปลูกขยายออกไปอย่างกว้างขวาง มีราษฎรอพยพเข้ามาหักร้างถางพงทำนาในเขตนี้ ลักษณะการเข้ามาของชาวนาในเขตนี้จะแตกต่างกับเขตอื่นอย่างเห็นได้ชัด คือเข้ามาในฐานะผู้เช่า ขณะเดียวกันพวกชาวนามีข้อจำกัดมากในการเช่าที่ดิน แรงงานและทุนในการผลิตข้าว การเฟื่องฟูของเศรษฐกิจข้าวทำให้คนร่ำรวยในกรุงเทพฯ คิดหารายได้จากการซื้อที่นาให้ชาวนาเช่า การเลิกไพร เลิกทาส ทำให้เกิดแรงงานอิสระขึ้นจำนวนมาก คนเหล่านี้ถูกผลักดันให้ต้องออกไปทำมาหากินเลี้ยงตัวเองในดินแดนใหม่และมีฐานะเป็นผู้เช่านาของบรรดาเจ้าขุนมูลนายในกรุงเทพฯ อีกทีหนึ่ง การขาดการรับผิดชอบของบริษัทขุดคลองรังสิตในเรื่องระบบชลประทานเพื่อการเพาะปลูก ทำให้รัฐบาลนอกจากจะไม่ได้ผลประโยชน์ตอบแทนจากการให้บริษัทขุดคลองแล้ว ยังต้องจัดทำโครงการป่าสักเพื่อเป็นคลองชลประทานสำหรับการเพาะปลูกของชาวนาในทุ่งรังสิต รัฐบาลได้ให้บริษัทแห่งนี้ขยายโครงการขุดคลองออกไปอีกหนึ่งโครงการที่ทุ่งดงละคร ด้วยเหตุว่ารัฐบาลต้องการพัฒนาประเทศและบุกเบิกพื้นที่ดินเพื่อการเพาะปลูก แต่บริษัทได้บิดพลิ้วในการขุดคลองและไม่ทำประตุน้ำตามเงื่อนไขสัญญา

การดำเนินการของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามในทุ่งรังสิตเป็นกรณีตัวอย่างของการลงทุนของชนชั้นสูงในสังคมไทยในระบบเศรษฐกิจใหม่ที่เกิดขึ้น ชนชั้นสูงยังคงหากินอยู่กับที่ดินโดยการขายและให้เช่า ชนชั้นนี้อาศัยความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับผู้ปกครองได้รับอภิสิทธิ์ในการดำเนินการต่างๆ ถึงแม้ว่าไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงที่ทำไว้กับรัฐแต่ก็ไม่ได้รับการลงโทษ ในทางตรงข้ามกลับอนุมัติให้ขยายโครงการต่อไป รัฐยังสร้างโครงการต่างๆ เพื่อช่วยแก้ปัญหาของเอกชนรายนี้ด้วย งานวิจัยนี้มีการนำเสนอข้อมูลในด้านต่างๆของโครงการรังสิตและบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามอย่างละเอียด

นนทพร อยู่มั่งมี ศึกษาเรื่อง “คดีความในทุ่งรังสิต พ.ศ.๒๔๓๓-๒๔๕๗” งานชิ้นนี้เริ่มต้นตั้งแต่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเข้าไปพัฒนาพื้นที่ในทุ่งรังสิตจากพื้นที่ที่เป็นท้องทุ่งรกร้างไปสู่พื้นที่เกษตรกรรมขนาดใหญ่ ส่งผลต่อสภาพสังคมบริเวณนั้นที่มีการอพยพของผู้คนที่มิภูมิหลังทางสังคมที่แตกต่างกัน พร้อมกันนั้นยังเกิดระบบเช่านาอันเป็นลักษณะเด่นของพื้นที่แห่งนี้ ท่ามกลางสภาพเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัวและการผ่อนคลายระบบมูลนายไพร่ สภาพสังคมเช่นนี้นำไปสู่การเกิดคดีความต่างๆ โดยภาครัฐเข้ามาดูแลความเรียบร้อยของชุมชนผ่านการใช้กฎหมายและกระบวนการยุติธรรม

การศึกษาพบว่าคดีความที่เกิดขึ้นในทุ่งรังสิตมีหลายประเภทด้วยกันทั้ง การพิพาทเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน อาชญากรรม การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ คดีความหลายประเภทยังสร้างความขัดแย้งกับบริษัทผู้รับสัมปทานอีกด้วย ในส่วนภาครัฐได้เห็นถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจึงได้เข้ามา

จัดการกับชุมชนด้วยการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือ และวิธีทางกฎหมาย การพึ่งพารัฐกลายเป็นวิธีการจัดการกับคดีความต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

๒.๔ ประวัติศาสตร์ชาวนากับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจการค้า

งานวิจัยกลุ่มนี้มุ่งมองเรื่องราวที่เศรษฐกิจเป็นสำคัญเพียงอย่างเดียว พยายามเสนอภาพให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างไทยกับอังกฤษ ปี พ.ศ.๒๓๙๘ ทำให้เกิดการผลิตรายการค้าโดยเฉพาะการผลิตข้าว ผู้ผลิตข้าวหรือชาวนาเป็นไพร่ที่หลุดออกจากระบบเมื่อมีการเลิกไพร่ ในปี พ.ศ.๒๔๔๘ คนเหล่านี้ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับทั้งพ่อค้าข้าว เจ้าของโรงสี ชาวจีน พ่อค้าคนกลาง เป็นผู้ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากความสัมพันธ์ทั้งการค้าและการเช่าที่ดิน จนพบกับปัญหามากมายในที่สุดก็ต้องสูญเสียที่ดินและเป็นหนี้สิน ในระยะแรกของงานวิจัยจะเน้นการศึกษาอยู่ในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึง พ.ศ.๒๔๗๕

งานวิจัยที่ให้ภาพลักษณะนี้ได้แก่งานศึกษาค้นคว้าของทวีศิลป์ สืบวัฒนะ วิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ปี พ.ศ.๒๕๒๐ เรื่อง “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.๒๔๑๑-๒๔๗๕)” กิตติ ตันไทย เรื่อง “คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๔๕๓)” สมชาย หลังหมอยา วิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ เรื่อง “ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาล ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ เรื่อง “วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย”

ในระยะหลังนับแต่ปี พ.ศ.๒๕๓๗-๒๕๓๘ ก็ยังมีงานวิจัยที่พยายามสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจกับชาวนาอีก ๒ ชิ้น โดยพยายามขยายระยะเวลาการศึกษาออกมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๖ งานการศึกษาในกลุ่มนี้ คืองานวิจัยของธรรมรักษ์ จำปา ศึกษาเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจข้าวในภาคกลางกับผลกระทบต่อสังคมไทยช่วง พ.ศ.๒๔๖๐-๒๔๙๘” งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการเสนอให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจข้าวในภาคกลางที่มีผลกระทบต่อสังคมไทย การเปลี่ยนแปลงนี้มาจากปัจจัยแวดล้อมการผลิตและการค้าในช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๔๖๐-๒๔๙๘ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้แก่ที่ดิน แรงงาน ทุน การเก็งกำไรราคาข้าว ในท่ามกลางของปัญหาการผลิตและการค้าข้าว ชาวนาต้องสูญเสียที่ดิน ขณะเดียวกันนโยบายข้าวของรัฐบาลกลับทำให้พ่อค้าข้าวชาวจีนสามารถผูกขาดข้าวไว้ในมือนับตั้งแต่หลังสงครามโลกเป็นต้นมา

คำเกิง โถทอง ศึกษาเรื่อง “นโยบายของรัฐบาลต่อปัญหาชาวนา พ.ศ.๒๕๐๑-๒๕๑๖” งานวิจัยชิ้นนี้ ศึกษากระบวนการช่วยเหลือชาวนาของรัฐบาลระหว่าง พ.ศ.๒๕๐๑-๒๕๑๖ ว่ามีบทบาท วิธีการและพัฒนาการเช่นไร มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวนาด้านต่างๆ อย่างไร ผล

การศึกษาพบว่าความช่วยเหลือของรัฐบาลมี ๓ ด้านคือ การเพิ่มผลผลิต การพยุงราคาข้าว และการให้บริการสินเชื่อ การช่วยเหลือชาวนาส่งผลทำให้ชาวนาสามารถสร้างผลผลิตเพิ่มขึ้นขณะเดียวกัน ชาวนาก็เป็นหนี้สินเพิ่มขึ้นด้วย ทั้งนี้เพราะต้นทุนการผลิตได้เพิ่มขึ้น แต่ราคาข้าวถูกกดไว้เพื่อเป็นการสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมในขณะนั้น สิ่งเหล่านี้ทำให้วิถีชีวิตของชาวนามีปัญหา และเป็นปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองมาจนถึงปัจจุบัน

๒.๕ ประวัติศาสตร์ชาวนากับชุมชนท้องถิ่นและระบบนิเวศ

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่โดดเด่นที่สุดในปัจจุบันเพราะไม่ได้พูดถึงชาวนาในเรื่องการทำมาหากินอย่างเดียวแต่ยังพูดถึงชุมชนและระบบนิเวศที่อยู่รอบตัวชาวนา ซึ่งทำให้เข้าใจชาวนาทั้งระบบ ผลงานชิ้นสำคัญในกลุ่มนี้ได้แก่

Lauriston Sharp and Lucien M. Hanks **Bang Chan: Social History of a Rural Community in Thailand** ศึกษาหมู่บ้านในฐานะที่เป็นหน่วยการวิเคราะห์ โดยพยายามมองแบบแผนทางสังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ในบริบทของความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนกับสังคมภายนอกด้วยเสมอ ตลอดจนมองประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์กับรัฐ โดยเฉพาะในด้านศาสนาและการศึกษา งานวิจัยชิ้นนี้เริ่มต้นตั้งแต่การอธิบายพื้นที่ทางกายภาพของบางชัน การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคน การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินของคน วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจการทำนา การจัดระเบียบทางสังคม ความเป็นเครือญาติ ประเพณีวัฒนธรรมและศาสนา งานชิ้นนี้ไม่ได้มองหมู่บ้านอย่างเดียวแต่ มองถึงการเข้ามาสัมพันธ์จากปัจจัยภายนอกทั้ง พ่อค้าและรัฐ การเข้ามาของปัจจัยภายนอกก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านจนถึงทศวรรษ ค.ศ.๑๙๕๐

ผลงานอีกชิ้นหนึ่งของ Lucien M. Hanks คือ “Rice and Man: Agricultural Ecology in Southeast Asia” ผลงานชิ้นนี้แปลเป็นภาษาไทยชื่อ “ข้าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์” งานชิ้นนี้เป็นการขยายภาพต่อจากงานชิ้นเดิม และเชื่อมโยงกับสังคมเอเชียอาคเนย์ทั้งหมดที่อยู่ในวัฒนธรรมข้าว Hanks ยังคงใช้พื้นที่บางชันในการศึกษา โดยชี้ให้เห็นถึงพื้นที่บางชันว่าเป็นพื้นที่เหมาะสมที่จะศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศสำหรับเอเชียอาคเนย์ ในช่วงระยะเพียง ๑๒๐ ปีนับตั้งแต่ก่อตั้งชุมชนที่บางชัน เราสามารถเห็นการเปลี่ยนแปลงในการผลิตให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ขณะที่พื้นที่อื่นอาจจะต้องใช้เวลาราว ๓,๐๐๐ ปี บางชันได้เริ่มต้นจากการปลูกข้าวแบบไร่เลื่อนลอยในระหว่าง ค.ศ.๑๘๕๐-๑๘๙๐ มาสู่การปลูกข้าวนาหว่านระหว่าง ค.ศ.๑๘๙๐-๑๙๓๕ และเข้าสู่การปลูกข้าวนาดำใน ค.ศ.๑๙๓๕-๑๙๗๐ หลังจากปี ค.ศ.๑๙๗๐ บางชันได้เข้าสู่พื้นที่อุตสาหกรรมตามการพัฒนาประเทศที่เกิดขึ้น

Lucien M. Hanks ชี้ให้เห็นว่าการปลูกข้าวเป็นเรื่องของการปฏิบัติการที่ต้องเอาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ระบบนิเวศวิทยาที่มนุษย์ต้องต่อสู้กับมัน ปฏิบัติการของมนุษย์จะเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับพืชที่ตัวเองปลูกและเข้ากับตนเอง มนุษย์จัดความสัมพันธ์พืชและสัตว์ที่ตนเองเลี้ยงในเชิงบวก แต่ขณะเดียวกันก็จัดความสัมพันธ์กับศัตรูของพืชและสัตว์ที่ตนเองเลี้ยงในเชิงลบ นอกจากนี้มนุษย์ก็ต้องจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรมเพื่อให้ได้แรงงานไปใช้ในการผลิต หลังปี ค.ศ.๑๙๗๐ บางชั้นเริ่มเปลี่ยนแปลงการผลิตจากการผลิตเพื่อบริโภคสู่การผลิตเพื่อการตลาดสิ่งเหล่านี้มาจากระบบนิเวศที่เปลี่ยนและการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมด้วย งานชิ้นนี้เป็นงานชิ้นเยี่ยมที่ทำให้เข้าใจ วิถีชีวิตชาวนา การเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจากระบบนิเวศที่เปลี่ยนไปตั้งแต่ต้นจนจบ

ธิดา สารยา ศึกษาเรื่อง “ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม” งานวิจัยชิ้นเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงลักษณะพื้นฐานของสังคมชาวนา คือเครือข่ายชุมชน ชุมชนมิได้มีขอบเขตเพียงหมู่บ้าน ตำบล หรืออื่นใด หากเป็นเครือข่ายของชุมชน ชุมชนที่มีได้มีขอบเขตแค่หมู่บ้าน ตำบล หรืออื่นใด หากเป็นเครือข่ายของชุมชนที่คนซึ่งตั้งถิ่นฐานเป็น “บ้าน” มีสำนึกร่วมกันว่าอยู่ในถิ่นเดียวกัน กลุ่มคนที่มาตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านมีหลายครัวเรือน ในทางการเมืองการปกครองได้แบ่งออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด โดยกำหนดขอบเขตอาณาบริเวณแน่นอน การนี้ดำเนินมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว เครือข่ายของชุมชนนั้นเราไม่สามารถยึดขอบเขตทางการเมือง การปกครองเป็นหลักอย่างเดียวได้ เครือข่ายของชุมชนที่คนในท้องถิ่นสร้างเอกลักษณ์ร่วมกัน หรือคงเอกลักษณ์บางอย่างไว้ด้วยกันท่ามกลางความหลากหลายจนทำให้เราเห็นได้ว่าเป็นท้องถิ่นเดียวกันอยู่ในชนบทนี้ต่างหากคือสังคมชาวนา

งานชิ้นนี้กำหนดระยะเวลาการศึกษาอยู่ที่สยามยุคต้นจนย่างเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยการศึกษาเริ่มต้นจากความหมายของคำว่า “ท้องถิ่น” คือเครือข่ายของชุมชนซึ่งสยามมีชุมชนบ้านหรือท้องถิ่นมาตั้งสมัยโบราณ เช่น กรณีท้องถิ่นบ้านเชียงที่มีคนอยู่ร่วมกัน สร้างรูปแบบประเพณีและพิธีกรรม มีเครื่องมือเครื่องใช้แบบเดียวกันของคนที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน ท้องถิ่นมีลักษณะเป็นเครือข่ายสำคัญของชุมชน ท้องถิ่นจะสร้างบูรณาการวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นมีประเพณีกิจกรรมเฉพาะ ชุมชนสร้างความร่วมมือ อันจะนำไปสู่การเกิดเป็นพื้นฐานของความเป็นท้องถิ่นหนึ่งๆ เครือข่ายชุมชนจึงมิใช่เพียงเรื่องของ “บ้าน” หนึ่งๆ เท่านั้น การจัดแบ่งเป็นหมู่บ้าน ตำบลก็ดี เป็นเรื่องของระบบการเมืองการปกครอง ในขณะที่สำนึกความเป็นชุมชนใน “บ้าน” ต่างๆ เป็นเรื่องของสร้างเครือข่ายท้องถิ่น

สังคมชาวนาไม่จำกัดเพียงแค่ว่าเป็นสังคมของผู้ใช้ชีวิตทำมาหากิน ทำการเพาะปลูกอยู่ในท้องถิ่นชนบทที่มีใช้เป็นเมือง บนผืนดินที่เป็นที่นา สวน ไร่ เครือข่ายชุมชนอันเป็นท้องถิ่น คือพื้นฐานของสังคมชาวนา ชาวนาคือผู้ที่ทำการเพาะปลูกที่เรียกว่าการทำนา สังคมชาวนายังมีความเกี่ยวข้องกับสังคมที่ใหญ่กว่าเช่นการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือผลผลิตตนกับคนภายนอก

สังคมชาวนาในอยุธยาใช้ชีวิตทำมาหากินในท้องถิ่นชนบท การปลูกข้าวเพื่อยังชีพเป็นอิสระ
 อยู่ในตัวเอง แต่ก็มักหลีกเลี่ยงหนีอิทธิพลความเปลี่ยนแปลงต่างๆ จากภายนอกไม่พ้น ตลาดเป็นภาพ
 สะท้อนการแลกเปลี่ยนของสังคมชาวนา ตลาดปิดเป็นแหล่งเชื่อมโยงชุมชนเข้าด้วยกัน ส่วนตลาดเปิด
 ซึ่งเป็นตลาดเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เปิดชุมชนออกสู่โลกการค้าภายนอก ตลาดแสดงความสัมพันธ์
 ทางเศรษฐกิจที่มากกว่าระบบเครือญาติ แต่อย่างไรก็ตามการบริโภคของชาวนาไม่ถูกระทบ
 กระเทือนต่อระบบภายนอกมากนัก ระบบการค้าถูกควบคุมอย่างเข้มงวดจากส่วนกลาง การเสีย
 กรุงอาจส่งผลต่อปริมาณและโอกาสในการเกี่ยวพันผลประโยชน์จากตลาดโดยเฉพาะ พวกพ่อค้า
 ผู้บริโภคและผู้ประกอบการอื่นที่มีชีวิตเคลื่อนไหวจากระบบไพร่-ทาส และการคุมกำลังคน
 สังคมชาวนา ศาสนาจะทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมสังคมชาวนาเข้ากับสังคมใหญ่ สงฆ์และผู้รู้
 ในทางศาสนาได้ทำหน้าที่เชื่อมโยงความเชื่อถือของชาวนาทางด้านสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ากับระบบความ
 เชื่อถือของสังคมส่วนรวม (เช่นเดียวกับการสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของสังคม
 ชาวนากับระบบของสังคมใหญ่ ก็เป็นเรื่องของผู้มีบทบาททางนี้โดยตรง) และสะท้อนเอกลักษณ์ของ
 ท้องถิ่นที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรมต่างๆ จนได้มีการรับพุทธศาสนาเข้ามาเป็นแกนในการปฏิบัติทั้งใน
 ระดับเมืองและระดับท้องถิ่นของสังคมชาวนา ทั้งนี้แสดงว่าสังคมชาวนาอันมีท้องถิ่นเป็นแกนหลักนั้น
 มิได้เป็นอิสระจากสังคมภายนอก และขณะเดียวกันก็มีพลังในการปรับเปลี่ยนเช่นเดียวกัน

การเปิดป่าสู่การทำนาทำไร่ ทำสวนเริ่มขึ้นประมาณสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ เมื่อมีการขุดคลอง
 สายต่างๆ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ จำนวน การบุกเบิกพื้นที่ดินเพิ่มมากขึ้น ชาวนาได้เพิ่มมากขึ้นมา
 ทั้งจากทาส ไพร่และมูลนายบางส่วนหลังจากการเลิกระบบไพร่-ทาสใน พ.ศ.๒๔๔๘ ที่ดินที่ใช้ในการ
 ทำนาและการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินได้กลายเป็นได้กลายเป็นปัญหาสำคัญของชาวนาไทยตลอดมา
 นับตั้งแต่มีการบุกเบิกพื้นที่ทำนา

งานวิจัยชิ้นนี้ยังขาดการค้นคว้าในระดับข้อมูลที่ลึกและไม่ได้ยึดอยู่กับกรอบคิดเรื่องเกี่ยวกับ
 เครือข่ายชุมชนชาวนา ดังนั้นจึงไม่เห็นภาพชุมชนเครือข่ายชุมชนชาวนาหลังจากการเปลี่ยนแปลงทาง
 เศรษฐกิจ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะศึกษาเรื่อง “ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา”
 งานวิจัยชิ้นนี้ได้ทำการสำรวจแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนชาวนาจากสำนักคิดต่างๆ ทั้งทฤษฎีสำนึกองค์กร
 การผลิตของชาวนาที่เกิดขึ้นในรัสเซีย วิวาทะระหว่างทฤษฎีสำนึกองค์กรการผลิตกับทฤษฎีมาร์กซิสต์
 แนวคิดอนาธิปัตย์นิยมในยุโรป แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนาในอินเดียและลาตินอเมริกา และ
 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนาในประเทศไทย

ในส่วนเรื่องเศรษฐกิจชาวนาไทย งานชิ้นนี้ได้เสนอปัญหาการค้นคว้าที่ผ่านมามาว่าไม่อธิบาย
 ตัวตนของชาวนา ดังนั้นชาวนาจึงไม่มีที่ยืนในสังคมอย่างเป็นตัวของตัวเองตามภาวะวิสัยที่ดำรงอยู่
 ชาวนาจะถูกอธิบายไปตามแบบแผนจากระบบ ศักดินา ทุนนิยมหรือเศรษฐกิจอุตสาหกรรม หรือไม่ก็

ศึกษาชานาเพื่ออธิบายเรื่องการเมือง เทคนิคเกษตรกรรม เป็นต้น แต่ตัวตนของชานาไม่มีการศึกษา การวิเคราะห์เรื่องราวของชานาก็ไม่ได้แสดงตัวตนของชานาให้ปรากฏอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้เราจึงไม่เข้าใจเศรษฐกิจของชานาทั้งในระดับกว้างและระดับลึก

งานวิจัยชิ้นนี้เสนอให้ ๑. ศึกษาเศรษฐกิจชานาในภาพรวมและภาพเศรษฐกิจแต่ละท้องถิ่น ๒. ให้ศึกษาแบบประยุกต์ทฤษฎีกับความเป็นจริงและสร้างเป็นทฤษฎีใหม่ที่สามารถใช้อธิบายชานาไทยได้ทั้งในระดับภาพรวมและท้องถิ่น ๓. มุ่งทำความเข้าใจและการวางแผนเศรษฐกิจของชานาในแต่ละท้องถิ่น ๔. มุ่งทำความเข้าใจความสัมพันธ์ เศรษฐกิจชานากับเรื่องอื่นๆ นอกจากนี้ยังเสนอให้ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับชุมชนชานาทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น เพื่อสร้างองค์ความรู้ในการทำงานท้องถิ่นและชนบท รวมทั้งศึกษาจิตวิญญาณการดำรงอยู่แบบอิสระของชานา

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้อธิบายเรื่องของชานาไว้ในหนังสือ “ชานา : ประวัติศาสตร์ชีวิต ความหวังและทางออก” โดยได้อธิบายเรื่องระบบชานา ว่าเป็นระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมหนึ่งในตัวเอง ผลิตเพื่อการยังชีพเพื่อความพอเพียงในครอบครัวและชุมชน เป็นการผลิตขนาดเล็ก ใช้แรงงานในครอบครัวไม่ได้มุ่งเอากำไรหรือร่ำรวย เป็นระบบแบบชุมชนไม่ใช่แบบปัจเจกชนในระบบทุนสมาชิก เอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้วยน้ำใจไมตรี เป็นระบบที่มีศักยภาพที่จะพึ่งตัวเองได้ เพราะผลิตอาหารและของใช้แทบทุกอย่างได้เอง โดยใช้แรงงานของสมาชิกในครอบครัวเอง จึงเป็นระบบที่สมาชิกมีความพอเพียงทางเศรษฐกิจ มีศักดิ์ศรีโดยพื้นฐานการผลิต ชุมชนชานาเป็นอิสระ ชานาเป็นนายของตัวเอง เป็นผู้ผลิตเชื่อมโยงเข้าด้วยกันโดยสมัครใจระหว่างกันเองเป็นระบบชุมชนหมู่บ้าน ชานาไม่ใช่ลูกจ้าง ระบบชานาเป็นอีกระบบหนึ่งต่างหาก ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของระบบทุน สภาพของชานามีชีวิตที่ยากลำบากอยู่ภายใต้ระบบศักดินาในอดีตและอยู่ภายใต้ระบบทุน ต่อมา ระบบเหล่านี้ขูดรีดชานา ถ้ายศพรพยากรออกจากระบบชานาด้วยวิธีการต่างๆ ทำให้ชานาขาดพลังที่จะขับเคลื่อน ทางออกของชานาคือ การกลับมาฟื้นฟูและสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบของตนคือระบบชานา ระบบชานาหรือระบบเศรษฐกิจชุมชนหัวใจสำคัญคือครอบครัวและชุมชน ระบบเศรษฐกิจชุมชนไม่ได้สลายไปยังคงอยู่ หากได้รับการฟื้นฟูขึ้นมากจะทำให้เศรษฐกิจไทยเข้มแข็งขึ้นมาได้ ลักษณะที่สำคัญของชุมชนไทยที่ยังคงมีตลอดมาคือความมีน้ำใจ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ภายในและระหว่างชุมชน

ธันวา ใจเที่ยง ได้ศึกษาเรื่อง ชานาในประเด็นนิเวศวิทยาชานา เขากล่าวว่านิเวศวิทยาชานาหมายถึงเรื่องราวของชีวิตชานาในความเป็นจริงที่หมายถึงทั้งคนและวัฒนธรรมที่เป็นชานา ทั้งระบบ นิเวศน์หมายถึงชีวิตคือการเรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติ ชานาไม่ใช่เพียงผู้ปลูกข้าว ชานายังเป็นผู้ปลูกชีวิตและปลูกวัฒนธรรมที่สำคัญคือ เรื่องน้ำใจ การแบ่งปัน บุญกุศล อันเป็นวัฒนธรรมที่ใกล้ชิดและเอื้อกับธรรมชาติ ชีวิตของชานาไม่ใช่เพียงแค่ทำนา การทำนาเป็นเพียงแค่ระยะเวลาดำเนินชีวิตของปฏิทินชีวิต แต่ชานายังทำบุญทำทาน

ชวานาสองฝั่งโขงในภาคอีสานยังคงยึดมั่นต่อการทำบุญทำทานที่โบราณเรียกว่า “ฮีต ๑๒” อันเกี่ยวข้องกับทางจิตวิญญาณ การทำบุญให้กับสถานที่ ไหว้แม่ธรณี ไหว้แม่โพสพ ไหว้ผีบรรพบุรุษ อันเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม เป็นสายธารหลักของคนระดับล่าง และคอยปกป้องรักษาหัวใจผู้คน และวัฒนธรรมชุมชนเรื่อยมา

วิถีชีวิตที่เราเรียกว่าวัฒนธรรม มักเกิดขึ้นและสัมพันธ์กับนิเวศตลอดมา นิเวศทำให้เกิด วัฒนธรรม วัฒนธรรมอันเป็นผลผลิตความคิดของมนุษย์ในการที่จะอยู่คู่ดูแล ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องและแยกไม่ออกจากนิเวศ แก่นของวัฒนธรรมที่มีความหมายถึงการจัดสรร การเกี่ยวข้อง การใช้ประโยชน์และการดูแลสิ่งแวดล้อม อันเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต อันเป็นธรรมชาติ-ธรรมดา ของดินแดนที่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คน ผู้คนไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวกับธรรมชาติ

ยศ สันตสมบัติ ศึกษาเรื่อง “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชวานา : เศรษฐกิจชุมชน ภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” งานวิจัยชิ้นนี้ได้ตั้งคำถาม การวิจัย ๒ คำถามคือ ตลอดระยะเวลา ๕๐ ปี สังคมชวานาไทยภาคเหนือได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร? การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีลักษณะเป็นเส้นตรง หรือพัฒนาจากสังคมประเพณีไปสู่ความทันสมัยในลักษณะเดียวกันหรือเหมือนกันไปหมด? ชวานารายย่อยยังคงผลิตซ้ำโดยตนเองได้หรือไม่? การทำงานรับจ้างที่กลายมาเป็นรายได้หลักของครัวเรือน ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในชุมชน อย่างไร? คำถามที่สองเกี่ยวข้องกับการปรับตัวและการต่อสู้ของชวานา ในกรณีของชุมชนที่ปรับตัวเข้าสู่ทุนนิยมและตลาด ชวานากลุ่มต่างๆ มียุทธวิธีในการปรับตัวอย่างไร และในกรณีของชุมชนชวานาที่ขัดแย้งกับรัฐ ชวานามียุทธวิธีในการต่อสู้หรือตอบโต้อย่างไร

งานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับการเมืองของชวานาที่พยายามเปิดพื้นที่ทางสังคมในลักษณะที่จำกัดแต่เฉพาะหมู่บ้านแบบเดิม โดยพยายามที่จะอธิบายชุมชนชวานาในลักษณะที่หลุดไปจากการโยกหาและยึดติดอยู่กับอดีต ไปสู่จินตนาการแบบใหม่ๆ ที่หลากหลายสอดคล้องกับความจริงทางสังคมมากขึ้น การมองชุมชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการหรือยุทธวิธีที่เลื่อนไหลในการนำเสนอตัวตนและเปิดพื้นที่ทางสังคม กรอบคิดความเป็นชุมชนชวานาวางอยู่บนพื้นฐานมุมมองแนวคิดสำคัญ ๕ ประการ คือ ๑. การมองความเป็นชุมชนในบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ๒. การมองชุมชนในบริบททางประวัติศาสตร์ หรือที่เรียกว่า การเลื่อนไหลผ่านกาลเวลา ๓. ความเป็นชุมชนมิใช่แก่นสารที่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและสถานการณ์ หรือผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ๔. ความเป็นชุมชนเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ทางวัฒนธรรม และ ๕. ความเป็นชุมชนเกิดขึ้นจากความขัดแย้ง และการต่อสู้ เช่นการนำพิธีกรรมมาเป็นพื้นที่ ในการที่ชุมชนสามารถสร้างปฏิบัติการเพื่อพูดถึงการกดขี่ข่มเหงและสิทธิของชุมชนตน ในลักษณะนี้ของชุมชน ความเป็นชุมชนเป็นทั้งอุดมการณ์และกระบวนการของชาวบ้านในการปรับตัวและต่อสู้กับรัฐ ระบบทุนนิยม และพลังภายนอก

ผู้วิจัยอธิบายการศึกษาถึงกรอบคิดดังกล่าวจะทำให้เกิดการมองชุมชนอย่างเป็นกระบวนการ สามารถเชื่อมโยงชุมชนอย่างแนบแน่นกับการเปิดพื้นที่ทางสังคม และสร้างตัวตนของชาวนาและคนชายขอบผู้ไร้สิทธิ ทั้งในแง่ของความเป็นชาติพันธุ์หรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมรูปแบบอื่นๆ ความเป็นชุมชนจึงไม่หยุดนิ่งตายตัว หากเป็น “ยุทธวิธี” ที่เลื่อนไหลและปรับตัวไปตามบริบทและสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ความเป็นชุมชนและความเป็นท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างกว่าท้องถิ่น ผ่านการเจรจาต่อรอง ความขัดแย้ง การต่อสู้ การเลื่อนไหลไปมาของผู้คนและวัฒนธรรม อัตลักษณ์ ชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยสมบูรณ์หากแต่มีการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่เสมอจากปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆที่กำหนดความเป็นไปของสังคม

งานวิจัยได้ค้นพบว่าสังคมชาวนาภาคเหนือมีพลวัตและความยืดหยุ่นในการปรับตัวสูง ระบบเศรษฐกิจไทยไม่ได้มีแต่เฉพาะระบบตลาดหรือระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่ดีกินดีของผู้คนในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ซึ่งแต่เดิมถูกเรียกว่าภาคชนบท อันครอบคลุมถึงประชาชนมหาศาล

ลักษณะสำคัญของเศรษฐกิจชุมชน คือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิตหลัก เป้าหมายการผลิต คือการดำรงอยู่และเอาตัวรอดของครอบครัวและชุมชนให้สามารถเลี้ยงตนเองได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน การผลิตเพื่อขายก็เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าเลี้ยงดูครอบครัวมากกว่าที่คิดขยายการผลิตให้ใหญ่โตร่ำรวยหรือให้มีกำไรสูงสุด ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตรายย่อย หรือทำกิจกรรมการค้าและบริการขนาดเล็ก

งานวิจัยเสนอการพัฒนาประเทศควรมุ่งเน้นการสร้างตลาดภายในหรือการตอบสนองความต้องการภายในเป็นพื้นฐาน โดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนเป็นตัวกำกับและประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติ การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเป็นการพึ่งตนเองและพึ่งกันเองในประเทศเป็นหลัก

ธิดิยา เหล่าอัน เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ “สังคมชาวนา” อีสานตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๐-๒๕๕๐ : ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด” โดยได้ศึกษาการปรับตัวของชาวนาและการเปลี่ยนแปลงของ “สังคมชาวนา” ที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวจนกระทั่งความเปลี่ยนแปลงนั้นนำมาสู่การอวสานของสังคมชาวนา กรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ อำเภอกเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตทุลาร้องให้ งานวิจัยชิ้นนี้ได้โต้แย้งกับกรอบการอธิบายสังคมชาวนาที่กล่าวว่า สังคมชาวนายังคงดำรงอยู่ของแม้จะก้าวเข้าสู่สังคมทุนนิยมด้วย “วัฒนธรรมชุมชน” ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การอธิบายดังกล่าวไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจนต่อการเปลี่ยนแปลงอันกว้างใหญ่ไพศาลของสังคมชาวนาไทย

งานวิจัยชิ้นนี้พบว่าการก่อรูปของสังคมชาวนาในหมู่บ้านนี้เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ ๒๕๐๐ โดยเป็นการรวมตัวกันสร้างสังคมชาวนาในหลายมิติทั้งมิติการผลิต สังคม พิธีกรรมและความเชื่อ อันเป็นพื้นฐานของการอยู่รอดของครอบครัวและชุมชนชาวนาในช่วงสมัยที่รัฐยังไม่ได้ขยายบทบาทในการควบคุมและการบริการเข้าไปสู่ชุมชนอย่างเข้มข้น ต่อมาเมื่อรัฐดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในทศวรรษ ๒๕๐๐ ชาวนาได้ปรับตัวมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อป้อนตลาด โดยในระยะแรกยังไม่ละทิ้งการผลิตแบบเลี้ยงชีพโดยสิ้นเชิง แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงโดยใช้เครื่องจักรและเกิดการแตกตัวทางชนชั้นซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การล่มสลายของสังคมชาวนาในเวลาต่อมา

ความเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาที่ความเข้มข้นมากขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นมา ชาวนาได้มีโอกาสใช้ทุนเข้มข้นขึ้น เพื่อปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ ที่มุ่งการผลิตเพื่อป้อนตลาดเป็นหลัก ชาวนานำเครื่องจักรขนาดใหญ่มาใช้แทนการใช้แรงงานคน และใช้เครื่องจักรออกรับจ้างในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน การแตกตัวทางชนชั้นทำให้ชาวนาแต่ละชนชั้นมีโอกาสดำรงตัวไม่เท่ากัน ชาวนารวยสามารถปรับตัวไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ได้ดี ชาวนากลางหันไปเป็นผู้ประกอบการทั้งในและนอกภาคเกษตร ชาวนาจนเปลี่ยนตนเองสู่แรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตรหรือกลายเป็นผู้ประกอบการรายย่อยในหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในความเชื่อ และพิธีกรรมที่เคยจรรโลงสังคมชาวนาเอาไว้เหลือเพียงเป็นพิธีกรรมของครอบครัวไม่ใช่พิธีกรรมของสังคมชาวนาอีกต่อไป งานวิจัยชิ้นนี้สรุปว่าการเกิดขึ้นของสังคมชาวนาและการสร้างสรรค์ที่ยิ่งใหญ่เกิดขึ้นเพื่อให้ทุกคนอยู่รอดได้ในช่วงระยะเวลาที่ชาวนาเต็มไปด้วยความยากแค้นรอบด้านเท่านั้น จึงไม่สมควรที่วงวิชาการจะยึดเป็นภาพแทนความจริงของสังคมไทยจนมองสังคมไทยอย่างหยุดนิ่งในลักษณะของภาพอุดมคติ มิฉะนั้นแล้วก็จะเป็นการมองข้ามพลังในการปรับตัวของชาวนา ที่ทำให้ชาวนาสามารถก้าวพ้นความยากแค้นรอบด้านมาสู่ยุคปัจจุบัน

จากการสำรวจวรรณกรรมข้างต้น พบว่าเรื่องราวในอดีตของทุ่งบางเขนมีเพียงขึ้นเดียว และประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมประเพณีของชาวนาที่เป็นงานวิจัยชิ้นใหญ่แทบไม่มีเลย โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับทุ่งบางเขนที่มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมของหลายกลุ่มไม่มีการศึกษาเลย อย่างไรก็ตามงานวิจัยหลายชิ้นที่มีการศึกษาที่ผ่านมา ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางการค้นคว้าและการวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ โดยจะศึกษาเรื่องราวของชาวนา บางเขนในช่วง ๑๐๐ ปี พ.ศ.๒๔๑๐ ถึง พ.ศ.๒๕๑๐ นับตั้งแต่ชาวนาเข้ามาตั้งถิ่นฐานจนถึงเริ่มหมดไป แหล่งที่มาของข้อมูลมีดังนี้

๓.๑ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๑.๑ มุลจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง

เอกสารชั้นต้น

- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารที่ได้จากกองจดหมายเหตุแห่งชาติที่พบว่ามืข้อมูลเกี่ยวกับทุ่งบางเขนอยู่ใน

กระทรวงนครบาล และกระทรวงเกษตราธิการในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ ซึ่งได้รายงานสถานการณ์ต่างๆของพื้นที่และรายงานเรื่องการเกษตร

เอกสารการเกษตรในสมัยรัชกาลที่ ๗

เอกสารกระทรวงเกษตร เป็นเรื่องการขอโอนดที่ดินและการแบ่งแยกที่ดิน

เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรีจะเป็นเรื่องเหตุการณ์ทั้งทางการเมือง ทางเศรษฐกิจและการพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นหลัง พ.ศ.๒๔๗๕

นอกจากนี้ก็มีรูปภาพและแผนที่เกี่ยวกับระบบชลประทาน

- เอกสารท้องถิ่น ส่วนใหญ่ได้จากวัดที่เขียนบันทึกเรื่องราวประวัติวัด

ภาพถ่ายบุคคลภาพแขวนที่อยู่ในศาลาวัด และที่อยู่ที่กำลังแก่วัด และภาพถ่ายของครอบครัว

หนังสือที่ระลึกที่แจกในงานศพ

เอกสารชั้นรอง

หนังสือประวัติต่างๆ รวมทั้งงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวนา ทุ่งทุ่ง

บางเขน รวมถึงหนังสือที่เกี่ยวกับประวัติสถานที่ ประวัติชุมชน วัฒนธรรมประเพณี และคลองต่างๆ

๓.๑.๒ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ผู้สูงอายุ ปัจจุบันยังคงมีผู้สูงอายุที่ได้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ และผ่านการใช้ชีวิต

ชาวนาที่ทุ่งบางเขน ท่านเหล่านี้แม้จะมีอายุมากแล้วแต่ยังคงมีความทรงจำดี ท่านมีความรู้ในเรื่องการทำนาเฉพาะถิ่นและมีความรู้ในเรื่องอาหารของชาวนาที่ทุ่งบางเขนอย่างดี การสืบค้นบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์ใช้เทคนิคการแนะนำต่อ

การสัมภาษณ์มีทั้งสัมภาษณ์เดี่ยวและประชุมกลุ่ม

- เจ้าของาสวัดต่างๆ ใช้วิธีการสัมภาษณ์เดี่ยว

- ผู้สูงอายุที่เป็นชาวสวนที่อยู่ ตำบลบางเขน นนทบุรี ผู้วิจัยได้รับความร่วมมือจากชมรมอนุรักษ์คลองบางเขน ใช้การสัมภาษณ์เดี่ยวและประชุมกลุ่ม

- ผู้สูงอายุชาวนา ที่อยู่ที่ทุ่งบางเขน กรุงเทพฯ ใช้การสัมภาษณ์เดี่ยว

๓.๑.๓ ข้อมูลจากภาคสนาม

ผู้วิจัยจะทำการบันทึกภาพที่เป็นหลักฐานในพื้นที่ทั้งนี้เพื่อทำความรู้จักสภาพของพื้นที่ให้มากขึ้น และเก็บข้อมูล ทั้งภาพบุคคล ภาพสถานที่ รวมทั้งรวบรวมภาพและหลักฐานต่างๆของชาวบ้านเพื่อมาใช้เป็นข้อมูลการวิจัย

วัดที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลมีทั้งหมด ๓๗ วัด

วัดที่ตั้งในสายคลองบางเขนตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงสุดคลองบางเขนด้านใน มีทั้งหมด

๑๑ วัดอยู่ทางฝั่งนนทบุรี ๖ วัด มีดังนี้ วัดปากน้ำ วัดฝาง วัดกล้วย วัดทางหลวง วัดโพธิ์ทองล่าง วัดจันทร์มาลี (วัดร้าง) และอยู่ฝั่งกรุงเทพฯ ๕ วัด คือ วัดมฆันตการาม (วัดน้อย) วัดหลวง (วัดร้าง) วัดเลียบราษฎร์บำรุง วัดทองสุธาราม และวัดเทวสุนทร

วัดที่อยู่ในตำบลบางเขน นนทบุรีมี ๖ วัด วัดฝาง วัดกำแพง วัดทางหลวง วัดโพธิ์ทองล่าง วัด

กล้วย และวัดพุทธปัญญา

ส่วนวัดที่อยู่ในพื้นที่บางเขนเหนือที่อยู่ทางฝั่งนามีวัดทั้งหมด ๒๔ วัด คือ ๑. วัดบางบัว เดิมชื่อ “วัดลาดน้ำเค็ม” ๒. วัดเสมียนนารี ชาวบ้านเรียกว่า “วัดแคราย” ๓. วัดเทวสุนทร เดิมชื่อวัด “สี่แยก” ๔. วัดเกาะสุวรรณาราม ชาวบ้านเรียกว่า “วัดออเกาะ” ๕. วัดหลักสี่ ๖. วัดโคกจำหล้า เดิมชื่อวัด “เจ้าหล้า” ๗. วัดไตรรัตนาราม เดิมชื่อ “วัดสามขา” ๘. วัดโพสพผลเจริญ เดิมชื่อวัด “ไพศพลเจริญ” หรือวัด “ลาดกระแซง” ๙. วัดดอนเมือง เดิมบริเวณที่ตั้งวัดชื่อ “ดอนอีเหี้ยม” ๑๐. วัดหนองใหญ่ ๑๑. วัดราษฎร์นิยมธรรม เดิมชื่อวัด “หนองผักชี” ๑๒. วัดอยู่ดีบำรุงธรรม เดิมชื่อ “วัดออเงิน” ๑๓. วัดสายไหม วัดเวฬุวนาราม เดิมชื่อ “วัดกก” ๑๔. วัดพระศรีมหาธาตุ เดิมชื่อ “วัดประชาธิปไตย” ๑๖. วัดพรพระร่วงประสิทธิ ๑๗. วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิต ๑๘. วัดสีกัน ๑๙. วัดพรหมรังษี ๒๐. วัดเจริญธรรมาราม ๒๑. วัดคลองบ้านใหม่สันติบุญมาราม หรือ “วัดสันติบุญมาราม” ๒๒. วัดเทพนิมิตต์ ชาวบ้านมักเรียกกันติดปากว่า “วัดกลางนา” ๒๓. วัดอมราวาราม และ ๒๔. วัดสายอำพันธเณมสาร

๓.๒ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาทั้งที่เป็นเอกสาร หนังสือ คำสัมภาษณ์มาจัดหมวดหมู่ จัดทำแผนที่ รวมทั้งนำแผนที่เก่าที่ตัวอักษรไม่ชัดเจนมาฟื้นฟูเพื่อให้เข้าใจโดยง่าย

การจัดบทในการนำเสนอส่วนของเนื้อหาผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๔ บท คือ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่บางเขน
การขุดคลองกับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาในทุ่งบางเขน
วิถีชีวิตและภูมิปัญญาชาวบ้านที่ทุ่งบางเขน
ภูมิปัญญา สังคม และวัฒนธรรมของชาวบางเขน

บทที่ ๔
การอพยพและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่บางเขน

๔.๑ ขอบเขตพื้นที่ “บางเขน”

เรื่องราวของ “บางเขน” ได้ปรากฏอยู่ในตำนานของชุมชนในบริเวณนี้ที่ได้เล่าต่อกันมาตั้งแต่ปู่ ย่า ตา ยาย ว่าท้าวอู่ทองพาข้าราชการบริพารอพยพโยกย้ายหนีโรคห่ามาจากแดนไกลผ่านทางตอนเมือง ท้าวอู่ทองขนทองคำใส่เรือขึ้นมาตามลำคลอง แต่ด้วยสภาพคลองที่ตื้นเขินมาก เมื่อถึงช่วงน้ำลง น้ำในคลองจะแห้งขอด เรือที่เคยพายได้ก็ต้องเข็น ท้าวอู่ทองให้คนเข็นเรือบรรทุกทองไปถึงสถานที่หนึ่งเอาทองคำซ่อนไว้ และยังเล่าอีกว่าใกล้ๆ กับที่ซ่อนทองมีชุมชนโบราณซึ่งคนในชุมชนมีความซื่อสัตย์ ใครถามเรื่องใดก็ตอบตามความจริง เมื่อมีคนถามว่าพระเจ้าอู่ทองนำทองซ่อนไว้ที่ไหน ชาวบ้านก็บอกว่าทองซ่อนไว้ที่นั่น (วันวร จະณู, ๒๕๕๑ : ๔๕)

ตำนานเรื่องนี้เป็นที่มาของชื่อสถานที่บริเวณนี้หลายแห่ง ได้แก่ บางซ่อน บางชื่อ และบางเขน บางเขน สถานที่ๆ ที่ท้าวอู่ทองเข็นเรือบรรทุกทองในลำคลองแห้งขอด ชาวบ้านเรียกลำคลองนั้นว่า “คลองเข็น” ต่อมาเพี้ยน “บางเขน” ส่วนสถานที่ที่นำทองไปซ่อนเรียกว่า “บางซ่อน” สถานที่ชาวบ้านพูดความจริง เรียกว่า “บางชื่อ” (วันวร จະณู, ๒๕๕๑ : ๔๕)

หลักฐานที่กล่าวถึง “บางเขน” ว่าเป็นชุมชนเก่าในสมัยอยุธยาปรากฏอยู่ใน “กำสรวลสมุทร หรือกำสรวลศรีปราชญ์” วรรณกรรมชิ้นนี้ แต่งในปี พ.ศ.๒๐๒๕-๒๐๓๔ และเป็นไปได้ว่าอาจแต่งในปี พ.ศ.๒๐๓๑ ในแผ่นดินของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระบรมราชา) ต่อเนื่องกับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พระเชษฐาธิราช) ได้กล่าวถึงชุมชนหมู่บ้านอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา คำว่า “บางเขน” ได้ปรากฏชื่อในวรรณคดีชิ้นนั้นด้วย สถานที่ไม่ใช่บางเขนในกรุงเทพฯ หากเป็นบางเขนที่อยู่ริมน้ำเจ้าพระยา เขตจังหวัดนนทบุรี บริเวณนั้นมีคลองแยกไปทางตะวันออกเรียกว่า “บางเขน” ในช่วงเวลาที่กวีแต่งกำสรวลสมุทร ภูมิประเทศในครั้งนั้นคงเป็นทุ่งโล่ง กวีได้พรรณนาไว้ว่า

มาทุ่งทุเรศพี่ บางเขน

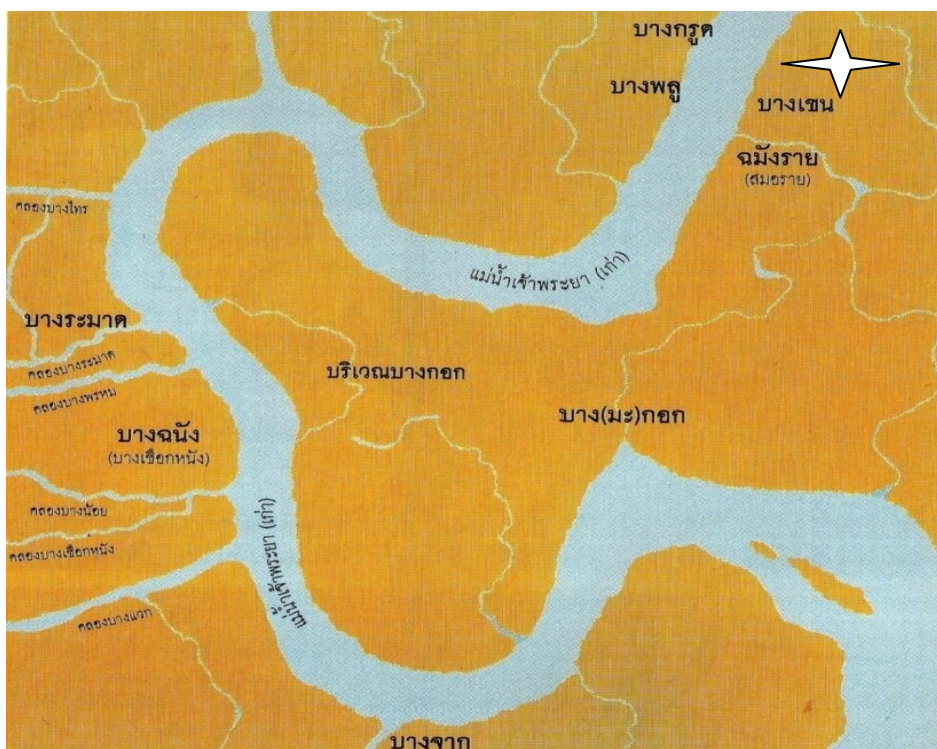
เขนข้าวอกนมเผลา ที่ตั้ง

ปิ่นกามกระเวนหัว ใจพี่ พระเอย

ถาบให้แก้วกั้ว พี่คงคืนคงฯ

(สุจิตต์ วงษ์เทศ, ๒๕๔๘ : ๒๔-๒๖)

ในอดีต “บางเขน” คงเป็นพื้นที่ทุ่งกว้างขวางมาก ในสมัยอยุธยาปรากฏชุมชนบางเขนอยู่ที่ปากคลองแม่น้ำเจ้าพระยา น่าจะเป็นไปได้ว่าเราเรียกพื้นที่ด้านในจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกบริเวณนั้นทั้งหมดว่า “บางเขน” ในแผนที่สมัยอยุธยาได้ระบุถึง “บางเขน” ว่ามีมาก่อนเขตคลองลาด ปิ พ.ศ.๒๐๖๕ ซึ่งอยู่ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ.๒๐๓๔-๒๐๗๒) ราชวงศ์สุพรรณภูมิ ครั้งที่ ๒

แผนที่ ๔.๑ เขตบางเขน ในย่านเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยาเก่า
(ก่อนการขุดคลองลัดในสมัยอยุธยา พ.ศ.๒๐๖๕)

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯ มาจากไหน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ศิลปวัฒนธรรม ตุลาคม ๒๕๔๘, หน้า ๒๔

ภาพของทุ่งบางเขนได้ปรากฏเรื่องราวในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นทุ่งนาขนาดใหญ่ที่อยู่ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นทุ่งนาที่ต่อเนื่องกันจาก ทุ่งบางซื่อ ทุ่งบางเขน และทุ่งหลวง ทุ่งนาเหล่านี้ในอดีตที่ยังไม่มีการแบ่งพื้นที่การปกครองที่ชัดเจน ทุ่งบางเขนนี้อยู่ระหว่างทุ่งใหญ่ ๒ แห่ง คือทุ่งบางซื่อกับทุ่งหลวงที่ต่อมาเรียกว่า “ทุ่งรังสิต” หลังจากมีการขุดคลองรังสิตในปี พ.ศ. ๒๔๓๓

การเปลี่ยนแปลงขนาดพื้นที่ “ทุ่งบางเขน” เกิดขึ้นหลายครั้ง ในอดีตพื้นที่ “บางเขน” อยู่บริเวณสองฝั่งของคลองบางเขน อยู่ในพื้นที่การปกครองของอำเภอบางซื่อ ฝั่งพระนคร และอำเภอมือง จังหวัดนนทบุรี ดังปรากฏว่าเมื่อจัดตั้งอำเภอบางซื่อในปี พ.ศ.๒๔๓๗ มีชื่อตำบลบางเขนใต้และตำบลบางเขน เป็นตำบลในอำเภอบางซื่อ (วิกิพีเดีย : เขตบางซื่อ th.wikipedia.org/wiki/เขตบางซื่อ อ้างเมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๘) ปัจจุบันตำบลบางเขนใต้คือ แขวงวงศ์สว่างอยู่ในเขตบางซื่อ และตำบลบางเขนเป็นตำบลหนึ่งอยู่ในการปกครองของอำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้มีการกำหนดเขตพื้นที่การปกครอง อำเภอบางเขน โดยมีฐานะเป็นอำเภอชั้นนอกที่ใช้ระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล ขึ้นอยู่กับจังหวัดพระนคร การจัดตั้งเขตการปกครองนี้มาจากการมีผู้คนอพยพของเข้ามาทำมาหากินในบริเวณนี้มากขึ้น ทิศตะวันตกของอำเภอมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดนนทบุรี ใช้แนวคลองเปรมประชากรเป็นเส้นแบ่งเขตจังหวัด ส่วนตะวันออกครอบคลุมไปจนถึงตำบลคูคต ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา ปทุมธานี การกำหนดพื้นที่ทางตะวันออกในระยะแรกยังไม่มีหลักฐานที่ชัดเจน

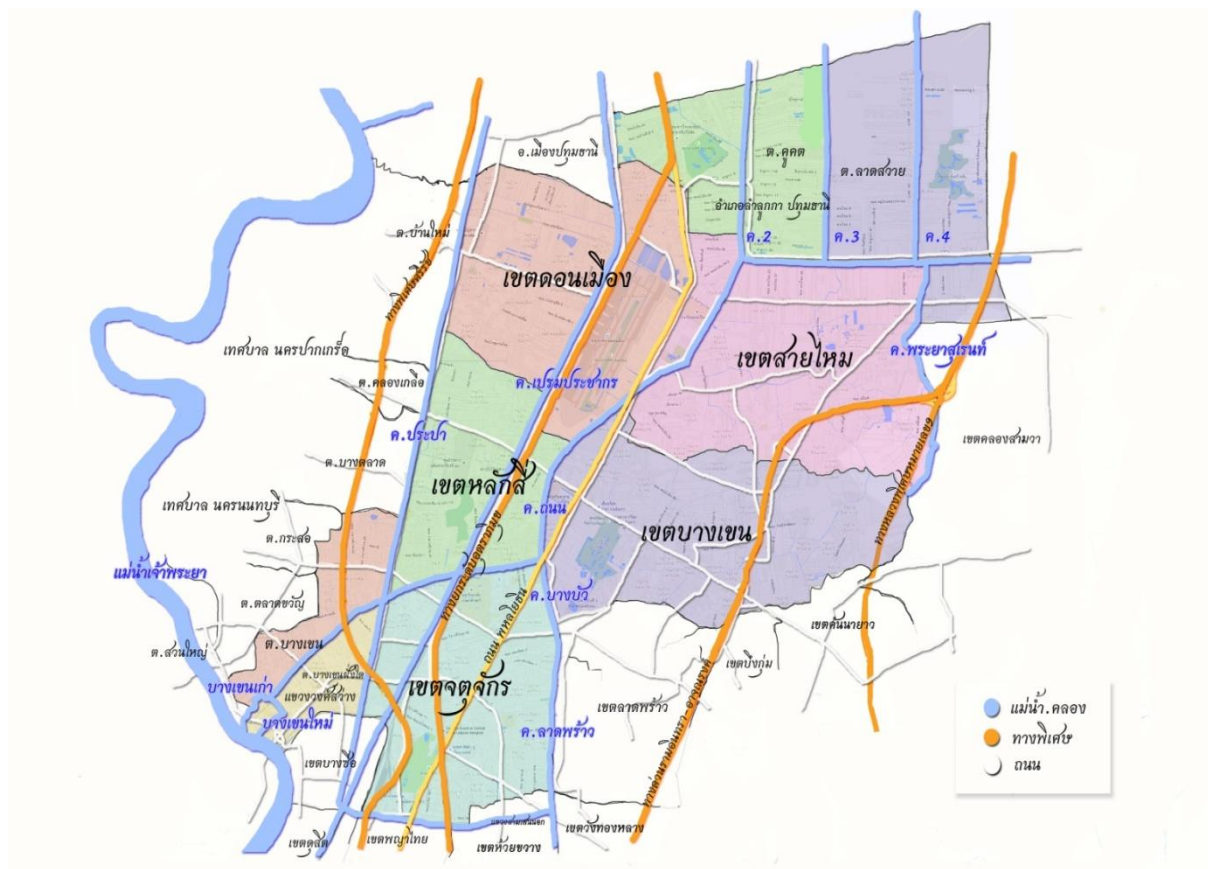
ประมาณปี พ.ศ.๒๔๔๔ เมื่อมีการรังวัดที่ดินเพื่อแบ่งโฉนดให้กับเจ้าของที่ดินรายต่างๆ ในเอกสารการแบ่งผืนนา เรียกที่นาที่อยู่ระหว่างคลอง ๒-๕ ในคลอง ๖ วาสายล่างว่านา “ทุ่งบางเขน” ที่นาที่อยู่ในตำบลสายไหม และตำบลหนองใหญ่เรียกว่า “บางเขนฝั่งเหนือ” นาเหล่านี้อยู่ในลำน้ำต่างๆ ได้แก่ ลำอ้อมแก้ว ลำหม้อแตก ลำลาดสวาย เป็นต้น และได้เรียกนาที่อยู่ในตำบลบางเขนในอำเภอบางซื่อเรียกว่า “บางเขนฝั่งใต้” (ดูในเอกสารแบ่งแยกที่ดิน) อำเภอบางเขนในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อแรกตั้ง มีตำบลในการปกครอง ๗ ตำบล คือ ตำบลดอนเมือง ตำบลหลุมไผ่ ตำบลสี่แยกบางเขน ตำบลท่าแร้ง ตำบลเงินน้อย ตำบลกระทุ่มโพ และตำบลกุ่มแดง (หจข.ร.๕ น.๗.๗ก/๔๐ งบประมาณปี พ.ศ.๒๔๔๔) เมื่อมีการรังวัดที่ดินเพื่อแบ่งโฉนดให้กับเจ้าของที่ดินรายต่างๆ ในเอกสารการแบ่งผืนนา เรียกที่นาที่อยู่ระหว่างคลอง ๒-๕ ในคลอง ๖ วาสายล่างว่านา “ทุ่งบางเขน” ที่นาที่อยู่ในตำบลสายไหม และตำบลหนองใหญ่เรียกว่า “บางเขนฝั่งเหนือ” นาเหล่านี้อยู่ในลำน้ำต่างๆ ได้แก่ ลำอ้อมแก้ว ลำหม้อแตก ลำลาดสวาย เป็นต้น และได้เรียกนาที่อยู่ในตำบลบางเขนในอำเภอบางซื่อเรียกว่า “บางเขนฝั่งใต้” (ดูในเอกสารแบ่งแยกที่ดิน) อำเภอบางเขนในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อแรกตั้ง มีตำบลในการปกครอง ๗ ตำบล คือ ตำบลดอนเมือง ตำบลหลุมไผ่ ตำบลสี่แยกบางเขน ตำบลท่าแร้ง ตำบลเงินน้อย ตำบลกระทุ่มโพ และตำบลกุ่มแดง (หจข.ร.๕ น.๗.๗ก/๔๐ งบประมาณปี พ.ศ.๒๔๔๔)

พื้นที่ของบางเขนนี้นั้นมีทั้งสวนและนา พื้นที่ที่เป็นสวนอยู่ด้านใต้ของคลองบางเขน จากคลองเปรมประชากรไปทางแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่บริเวณนี้ตั้งชุมชนที่มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง มีหลักฐานการตั้งวัดหลายแห่งในคลองบางเขนและในตำบลบางเขนว่ามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนบริเวณคลองบางเขนในอดีตตั้งแต่อยุธยานี้ ได้เปลี่ยนทุ่งกว้างให้เป็นสวน คนกลุ่มนี้เป็นคนกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่บางเขน และได้สืบทอดวิถีชาวสวนมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนบางเขนที่เป็นผืนนาอยู่ด้านเหนือของคลองเปรมประชากร อยู่บริเวณคลองบางเขนด้านใน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่หักร้างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพื่อใช้ในการทำนา มีบางส่วนที่มีการตั้งชุมชนมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ หลักฐานจากการจัดตั้ง “วัดลาดน้ำเค็มหรือวัดบางบัว” ในปี พ.ศ. ๒๓๘๐ ผู้ที่จัดตั้งวัดคือ พระยาเพชร ไม่มีหลักฐานว่าท่านผู้นี้เป็นใคร และเหตุใดจึงเข้ามาตั้งวัดและชุมชนกลางทุ่งที่ยังคงมีสภาพเป็นป่านี้ สันนิษฐานว่าการจัดตั้งชุมชนบริเวณนี้เป็นผลมาจากการตัดคลองแสนแสบในปี พ.ศ. ๒๓๘๐ เพื่อใช้เป็นเส้นทางอำนวยความสะดวกในการเดินทางขนส่งเสบียงอาหาร

และกองกำลัง กองทัพจากเมืองหลวงไปยังเมืองเขมรและญวนในการสงครามอันนมัสยามยุทธ ซึ่งกินเวลานานถึง ๑๔ ปี พร้อมกันนั้นก็เป็นเส้นทางที่เอื้อประโยชน์ต่อกรุงเทพฯ ในด้านการปกครองหัวเมืองด้วย (วิกิพีเดีย : คลองแสนแสบ <https://th.wikipedia.org/wiki/> อ้างเมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๘) การสงครามทำให้เกิดชุมชนทั้งเป็นชุมชนที่เตรียมเสบียงอาหารในการสงคราม

ในส่วนของทุ่งนาที่ต่อมาเรียกว่า “ทุ่งบางเขน” ในอดีตเป็นทุ่งหญ้า ป่าพงอ้อ มีฝูงสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่ที่ดอนเมือง เป็นพื้นที่ๆ ราบสูงน้ำท่วมไม่ถึงอยู่ทางตอนเหนือของกรุงเทพมหานคร เดิมเป็นพื้นที่ป่าสะแกและทุ่งนา เป็นที่อยู่อาศัยของ ช้างและ สัตว์ป่าต่าง ๆ เดิมพื้นที่บริเวณนี้มีชื่อเรียกว่า **ดอนอิเหนียว** เนื่องจากมีนกเหยี่ยวและนกแร้งอาศัยหากินอยู่เป็นจำนวนมาก (*เขตดอนเมือง* : อ้างจาก <https://th.wikipedia.org/wiki/> เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๕๘) ส่วนบริเวณที่อยู่ทางสายไหมชาวบ้านก็เล่าเรื่องราวว่าเป็นดงที่ช้างและสัตว์ป่านานาชนิดอยู่เช่นกัน

๒๔๔๔” กองทัพบกจัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ธันวาคม ๒๕๑๐

ตำบล ๗ ตำบลในอำเภอบางเขนในสมัยรัชกาลที่ ๕ คือ ตำบลดอนเมือง ตำบลหลุมไผ่ ตำบลสี่แยกบางเขน ตำบลท่าแร่ ตำบลเงินน้อย ตำบลกระทุ่มโพ และตำบลกุ่มแดง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการแบ่งเขตตำบลใหม่เป็น ๖ ตำบล คือ ตำบลกุ่มแดง ตำบลดอนเมือง ตำบลคลองถนน ตำบลออเงิน ตำบลท่าแร่ และตำบลคูคต (พ.ร.บ. ๖ น.๔๗.๓.๗/๒๔ อำเภอบางเขนส่งบัญชีจำนวนนามสกุล) ในสมัยนี้ได้ตั้ง ตำบลคูคตซึ่งอยู่พื้นที่จังหวัดปทุมธานีในปัจจุบันเป็นตำบลใหม่ในอำเภอบางเขนด้วย

แผนที่ ๔.๔ ตำบลในอำเภอบางเขนในสมัยรัชกาลที่ ๖

ที่มา : พ.ร.บ. ๖ น.๔๗.๓.๗/๒๔ อำเภอบางเขนส่งบัญชีจำนวนนามสกุล พ.ศ.๒๔๕๘-๖๐ และดัดแปลงจาก กรมการแผนที่ทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด แผนที่กรุงเทพ แผนที่ ๓ “แผนที่

มณฑลกรุงเทพฯ ปี พ.ศ.๒๔๔๔ “ กองทัพบกจัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ธันวาคม ๒๕๑๐

หมายเหตุ : ตำบล ๖ ตำบลในสมัยรัชกาลที่ ๖ คือ ตำบลกุ่มแดง ตำบลดอนเมือง ตำบลคลองถนน ตำบลลอเงิน ตำบลท่าแร่ และตำบลคูคต

การเปลี่ยนแปลงขนาดของพื้นที่ทุ่งบางเขนเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.๒๔๗๕ ทางราชการได้โอนพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ทางปากตะวันตกของคลองเปรมประชากร (ได้แก่ ตำบลทุ่งสองห้องจากอำเภอปากเกร็ด และหมู่ที่ ๑-๓ ของตำบลลาดโตนดจากอำเภอเมืองนนทบุรี) มาอยู่ในท้องที่ปกครองของอำเภอบางเขน เพื่อความสะดวกในการตรวจตราของเจ้าหน้าที่และความสะดวกในการติดต่อราชการของประชาชนในท้องที่ดังกล่าว คลองประปาจึงกลายเป็นแนวแบ่งเขตการปกครองระหว่างทั้งสองจังหวัดแต่นั้น (วิกิพีเดีย : เขตบางเขน th.wikipedia.org/wiki อ้างเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๘)

การปรับเปลี่ยนพื้นที่เขตบางเขนยังมีอีกหลายครั้ง เนื่องจากอำเภอบางเขนมีอาณาเขตกว้างขวางมาก ประกอบกับมีชุมชนหนาแน่น ย่านการค้า และอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นในท้องที่ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ กระทรวงมหาดไทยจึงได้แบ่งพื้นที่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตำบลสายไหมตั้งเป็นตำบลลอเงิน รวมพื้นที่บางส่วนของตำบลอนุสาวรีย์และตำบลตลาดบางเขนตั้งเป็นตำบลคลองถนน และแบ่งพื้นที่ทางทิศเหนือของตำบลทุ่งสองห้องตั้งเป็นตำบลสีกัน และได้จัดตั้งสุขาภิบาลอนุสาวรีย์ขึ้นในบางส่วนของตำบลอนุสาวรีย์เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๙ (ภายหลังได้ขยายเขตครอบคลุมทั้งอำเภอ จนกระทั่งเทศบาลนครกรุงเทพได้โอนเอาตำบลลาดยาวเข้าไปอยู่ในท้องที่ในปี พ.ศ.๒๕๐๗) (วิกิพีเดีย : เขตบางเขน th.wikipedia.org/wiki อ้างเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๘)

ในช่วงปี พ.ศ.๒๕๑๔-๒๕๑๕ ได้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการปกครองภูมิภาคไปสู่การปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี กล่าวคือ รวมจังหวัดทั้งสองเข้าด้วยกันเป็นจังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรี และเปลี่ยนเป็นกรุงเทพมหานคร ยุบการปกครองแบบเทศบาลและสุขาภิบาล รวมทั้งแบ่งหน่วยการปกครองออกเป็นเขตและแขวงแทนอำเภอและตำบล อำเภอบางเขนจึงเปลี่ยนฐานะเป็น **เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร** (วิกิพีเดีย : เขตบางเขน th.wikipedia.org/wiki อ้างเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๘)

ต่อมาเมื่อมีประชากรหนาแน่นขึ้นเนื่องจากความเจริญทางเศรษฐกิจและสาธารณูปโภค รวมทั้งท้องที่บางแห่งอยู่ไกลจากสำนักงานเขต เพื่อสะดวกแก่การปกครองและการอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน กระทรวงมหาดไทยจึงมีประกาศแบ่งพื้นที่ทางทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเขตไปจัดตั้งเป็นเขตดอนเมืองและเขตจตุจักรในปี พ.ศ.๒๕๓๒ และเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๐ ก็ได้แบ่งพื้นที่ทิศเหนือของเขตไปจัดตั้งเป็นเขตสายไหม แต่ในเวลาเดียวกันก็ได้รับพื้นที่บางส่วนของแขวง

จระเข้บัว เขตตลาดพร้าว มาอยู่ในการปกครอง โดยปัจจุบันมีฐานะเป็นหมู่ที่ ๘ -๑๐ ของแขวงท่าแร่ (วิกิพีเดีย : เขตบางเขน th.wikipedia.org/wiki อ้างเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๘)

๔.๒ ที่มาของคำว่า “บางเขน”

ความหมายของคำว่า “บางเขน” ตามการค้นคว้า ของอาจารย์วันนร จะนุ ได้กล่าวไว้ว่า มีการอธิบายไว้ ๓ ความหมายด้วยกันคือ ๑. หมายถึงไม้กางเขน ซึ่งมาจากการที่คลองเปรมประชากร ตัดกับคลองบางเขนทำเป็นรูปร่างกากบาทเหมือนไม้กางเขน ๒. หมายถึงนกกางเขน เนื่องจากบริเวณริมคลองบางเขนในสมัยก่อนมีนกกางเขนอาศัยอยู่จำนวนมาก และ ๓. หมายถึงกริยาที่เรียกว่า “เข็น” ตอนหลังเพี้ยนมาเป็น “เขน” ความหมายที่สามนี้ชุมชนกล่าวกันถึงมากที่สุด (วันนร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๔๕) ดังนั้นจึงน่าจะเป็นความหมายที่แท้จริง มีเรื่องเล่าที่สนับสนุนความหมายของคำว่า “เขน” มาจาก “เข็น” อยู่หลายท่าน ดังนี้

นายเกียรติ เกียรติสกุล เจ้าของโรงสีใหญ่ในทุ่งแห่งนี้ มีชีวิตอยู่ที่บางเขนเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีที่แล้ว คือประมาณปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงต้นรัชกาลที่ ๖ ว่า ได้อธิบายคำว่า “บางเขน ” ให้ลูกหลานของตนเองฟังว่า

ชาวบ้านพากันเรียกว่า “บางเข็น” เพราะฤดูแล้งคราได้นำในคลองบางเขนซึ่งเป็นคลองที่เกิดตามธรรมชาตินี้จะแห้งขอดจนสามารถเดินลุยโคลนได้อย่างสบาย และคลองนี้ก็เป็นหัวใจอันสำคัญของคนในถิ่นนี้มากกว่าคลองเปรมประชากรที่ขุดในสมัยรัชกาลที่ ๕ คลองนี้จะมาตัดกันเป็น ๔ แยกที่วัดบางเขน (วัดเทวสุนทร บางคนจึงเรียกวัดนี้ว่า “วัดสี่แยก”) ชาวบ้านได้อาศัยคลองบางเขนนี้น่องค้าขายเพราะไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาที่สะพานพระราม ๖ เมืองนนทบุรี

นายเกียรติ ได้บรรยายสภาพของคลองบางเขนว่าในตอนเช้าของฤดูแล้ง อยู่ในราวเดือนมีนาคมะ น้ำยังพอมีบ้าง ยิ่งสาย น้ำยิ่งลดลงตามลำดับ พวกค้าขายตามเรือหาได้สังเกตไม่ ด้วยกังวลกับการค้าขาย พอตกตอนเย็น น้ำในคลองก็แห้งไปหมดเหลือแต่โคลนตม พวกแม่ค้าพ่อค้าไม่รู้จะพายเรือกลับสู่เรือนของตนได้อย่างไร จึงต้องลงจากเรือแล้วเข็นเรือกลับสู่บ้าน เป็นอยู่อย่างนี้แรมปี คนก็ขนานนามคลองนี้ว่า “บางเข็น” แต่เรียกกันไปเรียกกันมาก็เลยเพี้ยนมาเป็น “บางเขน” (เกียรติ เกียรติสกุล, ๒๕๑๔ : ๑๔๑-๑๕๗ และ วันนร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๔๖)

นายเกียรติเล่าให้ลูกของตนฟังว่า เรื่องนี้คนเก่าๆ เล่าให้ฟังอีกที่

“..... เมื่อตอนที่มาอยู่ก็ต้องเข็นเรืออยู่บ่อยๆ พอตอนฤดูแล้งน้ำในคลองจะแห้งขอดจนเห็นโคลนตมไหลขึ้นเต็มไปหมด เด็กเล็กพากันเดินลุยโคลนเล่นอย่างสนุกสนาน บ้างก็จับปลา บ้างก็จับหอย ซึ่งส่วนมากเป็นหอยตลับ หอยกาบ และหอยขม ส่วนคนโตหน่อยก็นำพรรคพวกมาสาธิตเล่นจับปลาหลด ซึ่งขดตัวอยู่ใต้เลน พอสาธิตเล่นก็ติดปลาหลดขึ้นมาด้วยมากมายเหลือเกิน ล้วนตัวอ้วนๆ ขาวๆ ทั้งสิ้น ซอยคลองที่เข้ามาที่โรงสีก็พลอยแห้งไปด้วย....”

คุณเกียรติ ให้คนงานช่วยกันสาดเลน ยังได้ปลาหลดมาถึงสองถังเต็มๆ กินกันเหลือเฟือถึงกับ
ต้องทำเป็นปลาย่างไว้ ถึงจะสาดโคลนขึ้นมาอย่างไรก็ช่วยไม่ได้มากนัก น้ำจะขึ้นเอ่อเฉพาะตอนเช้า
เท่านั้น พอตกบายน้ำจะเริ่มงวดลงๆ จนถึงเย็นก็จะเหลือแต่โคลนตม จึงไม่สะดวกแก่ชาวบ้านที่จะมา
ทางเรือ พวกชาวบ้านที่มีข้าวมาไม่มากก็จะกลับทัน ส่วนมากพากันหาบคอนมาเป็นแถวๆ เสียงไม้คาน
เปิดสาแหรกดังออดแอดๆ แล้วมันก็ยวบขึ้นย้อยลงมาราวกับจะหักเสียให้ได้ พวกที่หาบมาส่ง
ส่วนมากเป็นเด็กสาวรุ่นๆ กับพวกหนุ่มๆ พวกนี้กำลังแข็งแรงไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย (เกียรติ เกียรติสกุล,
๒๕๑๔ : ๑๕๗-๑๕๘)

ในปี พ.ศ.๒๕๕๗ นายอำเภอบางเขนได้ขออนุญาตขุดคลองบางเขนจากสี่แยกขึ้นไปถึงที่ว่าการ
อำเภอด้วยเหตุที่ในฤดูแล้งเรือไม่สามารถเดินไปมาได้ และได้กล่าวถึงสภาพของคลองบางเขนว่า
ในฤดูแล้งชาวบ้าน ต้องจุด ลาก เช่นเรืออยู่เป็นปกติ (หจช.ร.๖ น.๙.๔/๕ อำเภอบางเขนขออนุญาต
ขุดคลองเปรมประชากรตอนสี่แยก)

ข้อมูลเรื่องคลองบางเขนในอดีตมีสภาพที่น้ำแห้งขอดต้องขึ้นเรือด้วยความเหนื่อยยาก คำนี้
ตรงกับคำว่า “ลำบากยากเข็น ” อดีตชาวบ้านซื้อป่าวิไล นาคเนียม บ้านอยู่คลองบางเขน เล่าว่า
สมัยก่อนคลองบางเขนแห้งขอด ตอนยังไม่ขุดลอก ต้องถ่อ เช่นเรือ บางคนวิดปลากันในคลอง ขุดปลา
หลดกัน พอน้ำมาทุ้งลอยเป็นแพเต็มไปหมด (วันวร จະนุ, ๒๕๕๑ : ๔๖)

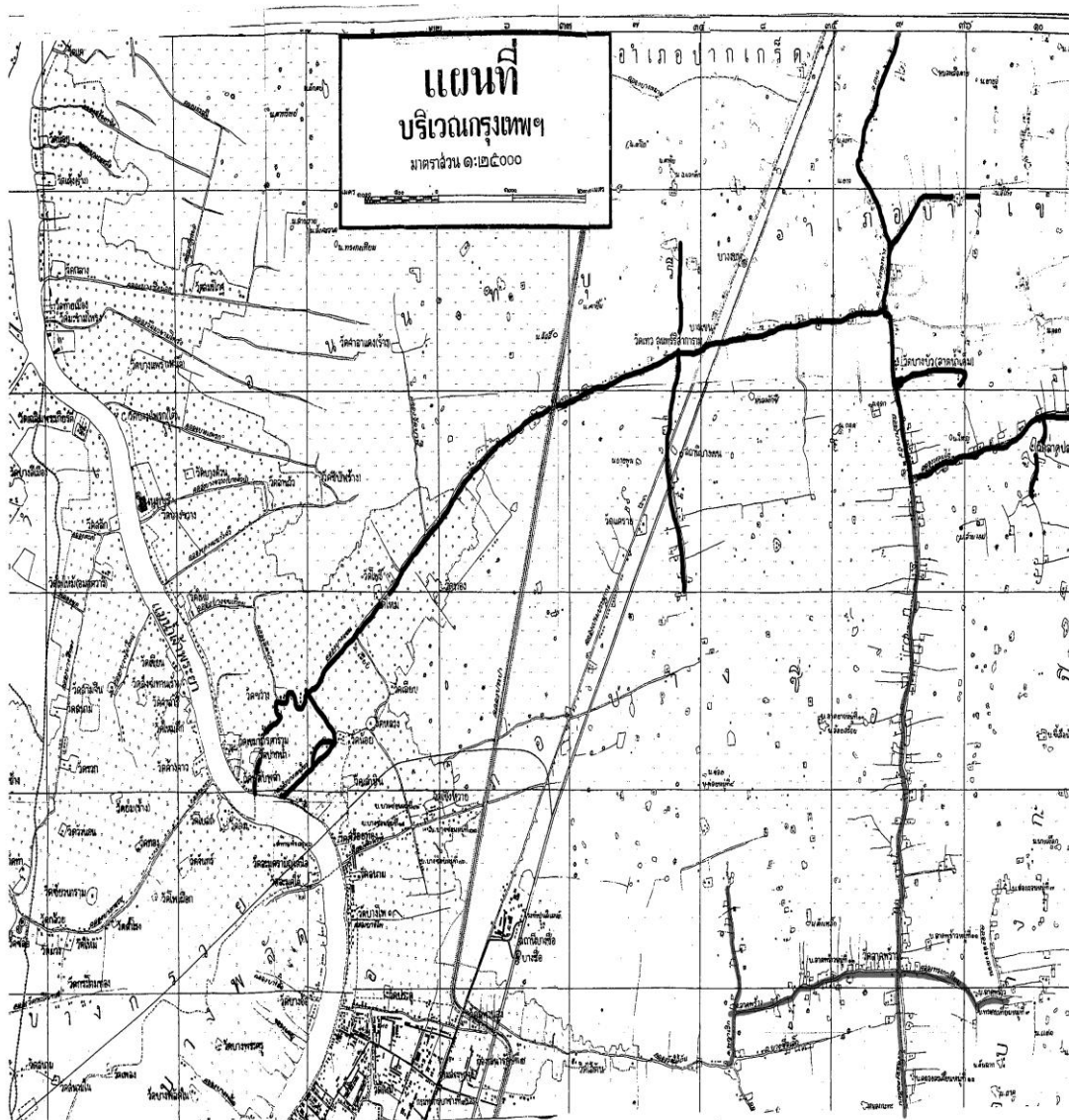
ภาพที่ ๔.๑ ชาวบ้านเข็นเรือที่ทุ่งบางเขน

ที่มา : www.artbangkok.com – อ้างเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๖

ภาพที่ ๔.๒ จากซ้ายมือ คุณยายอิม อิมเอม (ขุนทอง) อายุ ๘๒ ปี
 คุณยายเฉลียว ดวงทวิ (ขุนทอง) อายุ ๘๑ ปี ที่บ้านหมู่ไผ่ ริมคลองบางเขน
 เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘

คุณยายอิม อิมเอม (ขุนทอง) คุณยายเฉลียว ดวงทวิ (ขุนทอง) เป็นทายาทชั้นที่ ๓ ของครอบครัว “ขุนทอง” ครอบครัวนี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ทุ่งนาบริเวณคลองบางเขนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ถือว่าเป็นผู้บุกเบิกการทำนาครอบครัวหนึ่งในท้องทุ่งแห่งนี้ ท่านทั้งสองได้เล่าว่า ครอบครัวของท่านมีสวนอยู่ที่คลองบางเขน ฝั่งนนทบุรี แต่มีนาอยู่หมู่ไผ่ (หลังมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์) ซึ่งอยู่ฝั่งกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน สภาพของคลองบางเขนเมื่อท่านยังเป็นเด็ก หน้าแล้งน้ำในคลองจะน้อย เมื่อน้ำแห้งชาวบ้านก็จับปลาหลดกัน ในคลองบางเขนสามารถลงไปได้ เวลาไปสวนที่อยู่ฝั่งนนทบุรี กลับมาจากสวนก็ต้องเชิญเรือกลับมาบ้านที่หมู่ไผ่ โดยขึ้นจากวัดบางเขน (วัดเทวสุนทร) มาถึงบ้านที่หมู่ไผ่เลยประมาณสัก ๑ กิโลเมตรได้ หน้าแล้งชาวบ้านจะใช้น้ำตามบ่อแต่ละบ้านจะมีบ่อใหญ่ๆ ตักขึ้นมาใส่โอ่ง ต้มบั้ง ใช้บ้างกินกันเข้าไป แต่ถ้าหน้าฝนเวลาทำน่าน้ำเยอะไม่มีปัญหา

แผนที่ ๔.๕ คลองบางเขนเก่าและคลองบางเขนใหม่ที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา

ที่มา : กรมการแผนที่ทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด แผนที่กรุงเทพ แผนที่ ๖ “แผนที่มณฑล
 กรุงเทพมหานครปี พ.ศ.๒๔๗๔” กองทัพบกจัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบใน
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ธันวาคม ๒๕๑๐

๔.๓ วัดและการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยและมอญ

ภาพที่ ๔.๓ การทำนาที่ทุ่งบางเขน

ที่มา : วารสารเมืองโบราณฉบับพิเศษ “ย่านกรุงเก่าในกรุงเทพฯ ” www.artbangkok.com – อ่าง
เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๖

วัดมีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอย่างเหนียวแน่นในอดีต เราไม่อาจหาหลักฐานจากเอกสารว่าชุมชนก่อตั้งขึ้นเมื่อไหร่ เพราะชาวบ้านในสังคมไทยในอดีตไม่มีวัฒนธรรมการจดบันทึก แต่เราสามารถดูประวัติความเป็นมาชุมชนได้จากหลักฐานการก่อตั้งวัด เพราะวัดส่วนใหญ่จะบันทึกเวลาที่ก่อตั้งไว้ อาจารย์ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนไว้ว่า จุดกำเนิดของ “วัด คือ จุดกำเนิดของชุมชน” วัด คือรูปแบบหนึ่งของสถาบันทางสังคมของมนุษย์ เป็นพื้นที่สาธารณะที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ และการประกอบประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ทั้งในทางศาสนาและไสยศาสตร์ ทั้งความเชื่อและพิธีกรรมคือสิ่งที่ทำให้คนมี

ความสัมพันธ์กันทางสังคม และเกิดสำนึกถึงความเป็นพวกเดียวกันอยู่ในชุมชนเดียวกัน ความเป็นชุมชนไม่มีทางเกิดขึ้นได้ถ้าหากไม่มีสถาบันทางสังคมดังกล่าวนี้(พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในยุคเริ่มแรกของสยามประเทศ ศรีศักร วัลลิโกดม, <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=๘๑๔> อ้างเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๖)

ในสังคมแบบประเพณีที่มีมาแต่โบราณ วัดคือหน้าตา และแสดงเกียรติภูมิของชุมชน รวมทั้งเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์แสดงความเป็นมาของชุมชนด้วย ที่ว่าฐานะและเกียรติภูมิของชุมชนก็เพราะว่าการอบรมทางสังคมของคนโบราณแต่เดิมมักเน้นความเป็นคนโอ้อวดอารี ใจกว้างไม่เห็นแก่ตัว อีกทั้งไม่แสดงความโอ้อวดในเรื่องส่วนตัว ผู้ที่จะได้รับการยอมรับว่าเป็นคนดีมีหน้ามีตาในสังคมคือคนที่ถ่อมตัวและใจบุญสุญทาน การทำบุญให้แก่วัดและส่วนรวมคือสิ่งที่จะบรรลุถึงการเป็นที่ยอมรับดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ความมั่งคั่งจึงไปรวมอยู่ที่วัดที่เป็นของส่วนรวมแทนการอยู่ที่ปัจเจกบุคคล ”..... (ศรีศักร วัลลิโกดม, <http://www.lekprapai.org/watch.php?id=๘๑๔> อ้างเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๖)

วัดใดก็ตามมีความใหญ่โต ความโอ้อวดและสวยงามทางด้านศิลปวัฒนธรรม วัดนั้นก็คือสัญลักษณ์ของความมั่งมีศรีสุขของคนในชุมชนทุกผู้ทุกนาม การแบ่งชั้นถึงความมีหน้ามีตาจึงอยู่ที่วัดเป็นสำคัญ ส่วนที่ว่าวัดเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์และความเป็นมาของชุมชนนั้นก็เพราะว่าวัดและชุมชนเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน เรื่องราวของการสร้างวัดจึงสัมพันธ์กับเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนด้วย (ศรีศักร วัลลิโกดม, <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=๘๑๔> อ้างเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๖) วัดนอกจากสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนท้องถิ่นเดียวกันแล้ว ยังสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับชุมชนและผู้คนในท้องถิ่นอื่นด้วย (ศรีศักร วัลลิโกดม, <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=๘๑๔> อ้างเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๖)

คำว่าท้องถิ่นมีความหมายทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมของคนไทยที่เป็นสังคมชาวนาเป็นอย่างมาก เพราะในการตั้งถิ่นฐานของคนที่มีอาชีพกสิกรรม โดยเฉพาะผู้ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก หาได้อยู่อย่างโดดๆ แบบพึ่งตนเองทั้งทางความรู้และเทคโนโลยีและทุนรอนเช่นคนตะวันตกไม่ หากแต่ต้องพึ่งทั้งกับคนในชุมชนเดียวกันและชุมชนใกล้เคียงที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นเดียวกัน รวมทั้งมีการร่วมมือกันในด้านการทำมาหากิน แลกเปลี่ยนผลผลิต และแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างกัน (ศรีศักร วัลลิโกดม , <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=๘๑๔> อ้างเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๖)

การจัดตั้งวัดในคลองบางเขนและตำบลบางเขน นนทบุรี-บางเขนฝั่งสวน

หลักฐานว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ปากคลองบางเขนที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา นนทบุรี หลังจากที่มีการแต่งกำสรวลสมุทรมาอีกประมาณ ๑๐๐ ปีต่อมา ได้ปรากฏว่ามีวัดก่อสร้างบริเวณนั้น

คือ “วัดปากน้ำ” วัดแห่งนี้สร้างในสมัยอยุธยาเมื่อ พ.ศ.๒๑๒๕ ได้รับวิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๑๓๐ (กองพุทธศาสนสถาน, ๒๕๒๕ : ๔๗๑-๔๗๒) ตรงกับแผ่นดินพระมหาธรรมราชาธิราช (พ.ศ.๒๑๑๒-๒๑๓๓) ราชวงศ์สุโขทัย ซึ่งอยู่ในสมัยอยุธยาตอนกลาง

การตั้งชุมชนบางเขนในระยะแรกยังคงอยู่บนทิวเขาและตั้งตามคลองบางเขน วัดที่ตั้งในสายคลองบางเขน นับตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงสุดคลองบางเขนด้านใน มีทั้งหมด ๑๑ วัด ตั้งอยู่ทางฝั่งนนทบุรี ๖ วัด มีดังนี้ วัดปากน้ำ วัดฝาง วัดกล้วย วัดทางหลวง วัดโพธิ์ทองล่าง วัดจันทร์มาลี (วัดร้าง) และอยู่ฝั่งกรุงเทพฯ ๕ วัด คือ วัดมัสนิมติการาม (วัดน้อย) วัดหลวง (วัดร้าง) วัดเลียบราษฎร์บำรุง วัดทองสุธาราม และวัดเทวสุนทร

ตารางที่ ๔.๑ วัดที่ตั้งในคลองบางเขนทั้งฝั่งนนทบุรีและกรุงเทพฯ มีทั้งหมด ๑๑ วัด

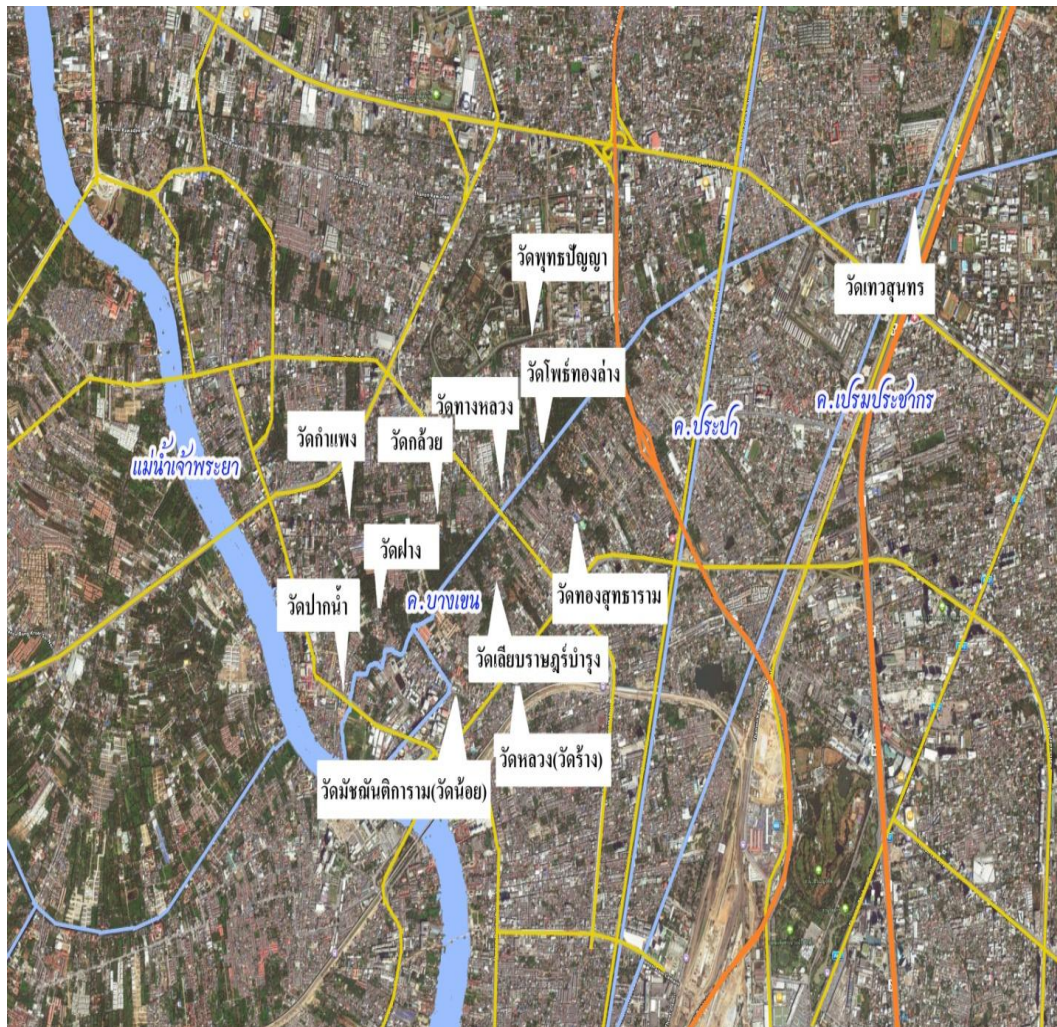
ชื่อ	ปี พ.ศ. จัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
วัดปากน้ำ	พ.ศ.๒๑๒๕ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๑๓๐ ในแผ่นดิน ของสมเด็จพระมหา ธรรมราชา (พ.ศ. ๒๑๑๒-๒๑๓๓) ราชวงศ์สุโขทัย	ไม่ปรากฏนาม	๖๑ ไร่ ๓ งาน ๓๒ ตารางวา	กลางสวนตำบล สวนใหญ่ อำเภอ เมือง
วัดฝาง	พ.ศ.๒๒๐๐ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๒๐๕ ในแผ่นดิน พระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๙๙-๒๒๓๑) ราชวงศ์ปราสาททอง	ไม่ปรากฏนาม	๓ ไร่ ๓ งาน ๘ ตารางวา	กลางสวน ติดกับ คลองบางเขน ตำบล บางเขน อำเภอเมือง
วัดทางหลวง เดิมสมัย อยุธยาชื่อว่า วัดใหม่ ชื่อของ วัด ตั้งตามทาง หลวงสาย กรุงเทพ- นนทบุรี	สมัยอยุธยา เป็นวัด ร้างและบูรณะใหม่ใน พ.ศ.๒๔๗๑	ไม่ปรากฏนาม บูรณะใหม่โดย พระภิกษุพิมพ์ซึ่ง มาจากอีสาน	วัดมีโฉนด ๒ ใบ ที่ตั้งวัด ๕ ไร่ ๓ งาน ๘๐ ตาราง วา และที่ธรณี สงฆ์อีก ๑ ไร่	กลางสวนริม คลองบางเขน ตำบลบางเขน
วัดกล้วย (สันติ ธรรม) เดิมเป็น วัดร้าง	สันนิฐานว่าสร้างเมื่อ ๓๐๐ กว่าปี สมัยกรุง ศรีอยุธยา บูรณะใหม่ เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๖	ไม่ปรากฏนาม	๖ ไร่ ๑๔ ตาราง วาและที่ธรณี สงฆ์อีก ๑ แปลง บริจาคโดยคุณ พูลศรี ทอง ประวัติ	หมู่ ๕ ตำบล บางเขน

ชื่อ	ปี พ.ศ. จัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
วัดเลียบ ราษฎร์บำรุง	พ.ศ.๒๓๑๐ ปลาย สมัย อยุธยา มีการ บูรณะในครั้งหลังและ ได้รับวิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๕๑๘	ราษฎรบริเวณวัด ช่วยกันสร้างขึ้นมา	๘ ไร่และที่ธรณี สงฆ์อีก ๔ ไร่ ๑ งาน	กลางสวน ซอยจง สุข ถนนกรุงเทพ- นนทบุรี แขวง บางซื่อ เขตดุสิต
วัดทองสุธา ราม เดิมชื่อ” วัดทอง”	พ.ศ.๒๓๑๕ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๓๓๐	ไม่ปรากฏนาม	๓๕ ไร่ ๗๕ ตารางวา และที่ ธรณีสงฆ์อีก ๑๘ ไร่ ๓ งาน ๕๔ ตารางวา	กลางสวน ซอย สิทธิชัย ถนน กรุงเทพ-นนทบุรี แขวงบางซื่อ เขต ดุสิต
วัดโพธิ์ทองล่าง	พ.ศ.๒๓๑๙ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๓๒๘	ไม่ปรากฏนาม	๔ ไร่ ๓ งาน ๒ ตารางวา	กลางสวน ซอยวัด ทางหลวง ไกล คลองบางเขน ตำบลบางเขน
วัดเทวสุนทร เดิมชื่อวัด “สี แยก” ต่อมาปี พ.ศ.๒๔๒๖ เปลี่ยนเป็น “วัด สุนทรिका ราม” และปี พ.ศ.๒๔๔๕ เปลี่ยนมาเป็น วัดเทวสุนทร	พ.ศ.๒๔๑๒ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๒๖เมื่อครั้งเกิด กบฏบวรเดช พ.ศ. ๒๔๗๖ วัดได้รับความ เสียหายจากถูกปืน ใหญ่หลายแห่ง	นายนาค เป็น ผู้สร้างเริ่มแรก โดยอุทิศที่ดินให้ ๑๐ ไร่เริ่มแรก โดยตั้งเป็นสำนัก สงฆ์ก่อน ต่อมา ขุนนางผู้ใหญ่คือ พระเทพประชุม (พุ่ม) กับภรรยา ชื่อ คุณหญิงส่น ได้ สร้างอุโบสถขึ้น ครั้งแรกขึ้นปี พ.ศ. ๒๔๒๖ และ เปลี่ยนนามวัดใหม่ ว่า “วัดสุนทรিকা	๑๗ ไร่ ที่ธรณี สงฆ์ ๒๑๗ ไร่ ๑ งาน ๘๖ ตาราง วา	ที่ราบลุ่มติดคลอง บางเขนและคลอง เปรมประชากร แขวงลาดยาว เขตจตุจักร

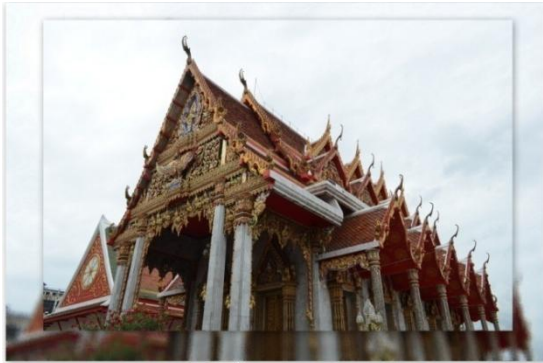
ชื่อ	ปี พ.ศ. จัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
		ราม”		
วัดมัทฉันติการาม(วัดน้อย) ชื่อมี ความหมายว่า วัดของเจ้าจอม มารดาเพียง ส่วนคำว่าวัด น้อยหมายถึง วัดของเมีย น้อย	พ.ศ.๒๔๑๗ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๑๘	เจ้าจอมมารดา เพียง	๑๙ ไร่ ๒ งาน ๗๐ ตารางวา และที่ธรณีสงฆ์ อีก ๔ ไร่ ๔๐ ตารางวา	ที่ราบลุ่ม ล้อมรอบด้วย คลองและสวน ข่อยวัดวัดมัทฉัน ติการาม แขวง บางซื่อ เขตดุสิต
วัดจันทร์มาลี (วัดร้าง)				
วัดหลวง(วัด ร้าง)				

ที่มา: กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม๑และเล่ม ๒

กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๒๕ และวัดพุทธปัญญา www.trueplookpanya.com อ้างเมื่อวันที่ ๑๑
มิถุนายน ๒๕๕๘

แผนที่ ๔.๗ แผนที่ทางอากาศวัดในคลองบางเขน ๑๒ วัด

วัดปากน้ำ (พ.ศ.๒๕๒๕)

วัดฟาง (พ.ศ.๒๕๐๐)

วัดทางหลวง (สร้างเมื่อสมัยอยุธยา บุรณะใหม่ใน
พ.ศ. ๒๕๓๑)

วัดกล้วย(สันติธรรม) (สร้างเมื่อสมัยอยุธยา
บุรณะใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๒๖)

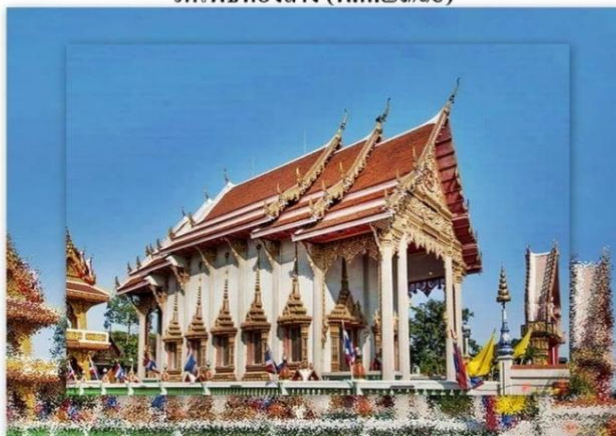
วัดเลียบราษฎร์บำรุง (พ.ศ.๒๕๓๐)

วัดทองสุธาราม (พ.ศ.๒๕๓๕)

วัดโพธิ์ทองล่าง (พ.ศ.๒๓๑๕)

วัดเทวสุนทร (พ.ศ.๒๔๑๒)

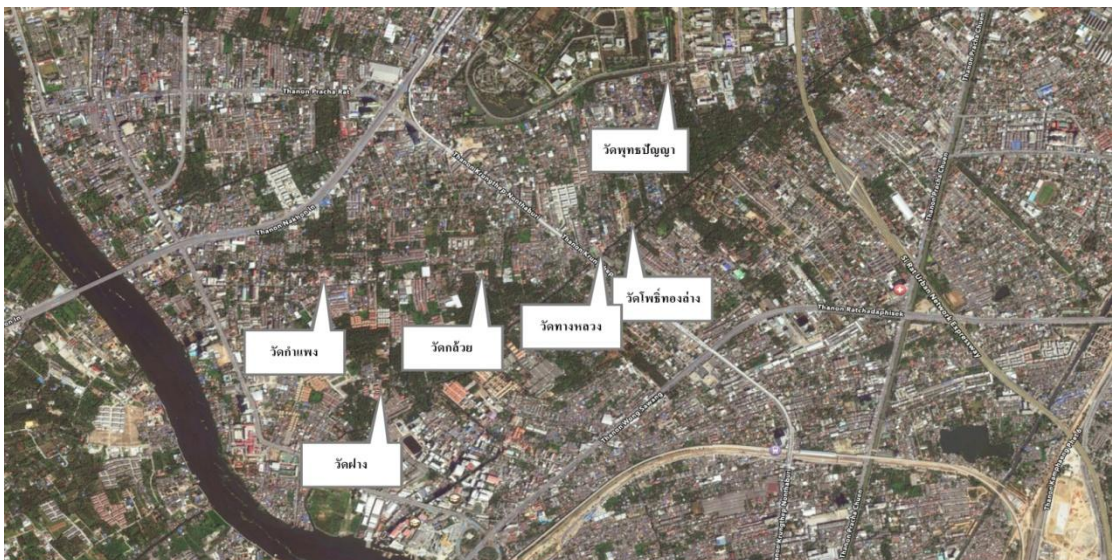
วัดมัจฉนติการาม(วัดน้อย) (พ.ศ.๒๔๑๓)

ตารางที่ ๔.๒ วัดในตำบลบางเขน อำเภอเมือง นนทบุรี มี ๖ วัด

ชื่อ	ปีพ.ศ.จัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
วัดฝาง	พ.ศ.๒๒๐๐ ได้รับวิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๒๐๕ ใน แผ่นดินพระ นารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๙๙- ๒๒๓๑) ราชวงศ์ ปราสาททอง	ไม่ปรากฏนาม	๓ ไร่ ๓ งาน ๘ ตารางวา	กลางสวน ติดกับ คลองบางเขน ตำบล บางเขน
วัดกำแพง	พ.ศ.๒๒๒๐ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๒๒๖ในแผ่นดิน พระนารายณ์ มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ราชวงศ์ปราสาท ทอง	ไม่ปรากฏนาม	วัดมีโฉนด ๒ ใบ ที่ตั้งวัด ๔ ไร่ ๔ ตารางวา และ ที่ ธรณีสงฆ์อีก ๕ ไร่	กลางสวน ขอยวัด กำแพงตำบล บางเขน
วัดทางหลวง เดิม สมัยอยุธยาชื่อว่า วัดใหม่ ชื่อของวัด ตั้งตามทางหลวง สายกรุงเทพ- นนทบุรี	สมัยอยุธยา เป็น วัดร้างและบูรณะ ใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๗๑	ไม่ปรากฏนาม บูรณะใหม่โดย พระภิกษุพิมพ์ซึ่ง มาจากอีสาน	วัดมีโฉนด ๒ ใบ ที่ตั้งวัด ๕ ไร่ ๓ งาน ๘๐ ตาราง วา และที่ธรณี สงฆ์อีก ๑ ไร่	กลางสวน ริม คลองบางเขน ตำบลบางเขน
วัดกล้วย (สันติ ธรรม) เดิมเป็นวัด ร้าง	สันนิฐานว่าสร้าง เมื่อ ๓๐๐ กว่าปี สมัยกรุงศรี อยุธยา บูรณะ ใหม่เมื่อ พ.ศ.	ไม่ปรากฏนาม	๖ ไร่ ๑๔ ตาราง วาและที่ธรณีสงฆ์ อีก ๑ แปลง บริจาคโดยคุณพูล ศรี ทองประวัติ	หมู่ ๕ ตำบล บางเขน

ชื่อ	ปีพ.ศ.จัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
	๒๕๒๖			
วัดโพธิ์ทองล่าง	๒๓๑๙ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๓๒๘	ไม่ปรากฏนาม	๔ ไร่ ๓ งาน ๒ ตารางวา	กลางสวน ซอยวัด ทางหลวง ไกล คลองบางเขน ตำบลบางเขน
วัดพุทธปัญญา	พ.ศ.๒๕๔๒ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๕๕๖	นางสาวไสว ทอง แจ้ง ยกโฉนด ที่ดินของตนถวาย หลวงพ่ ปัญญานันทะ เพื่อสร้างวัดถวาย พระราชกุศล พระบาทสมเด็จพระ พระเจ้าอยู่หัวใน มงคลสมัย กาญจนาภิเษก คือทรง ครองราชย์มา ครบ ๕๐ ปี	๖ ไร่ ๒ งาน ๗๐ ตารางวา	วัดนี้เป็นวัดใหม่ ตั้งอยู่ใกล้ กระทรวง สาธารณสุข ตำบล บางเขน

ที่มา : กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม๑และเล่ม ๒
กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๒๕. และ วัดพุทธปัญญา, www.trueplookpanya.com อ้างเมื่อวันที่ ๑๑
มิถุนายน ๒๕๕๘

แผนที่ ๔.๘ แผนที่ทางอากาศวัดในตำบลบางเขน ๖ วัด

ตารางที่ ๔.๓ วัดที่จัดตั้งในทุ่งบางเขน ๒๔ วัด

ชื่อ	ปีจัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
วัดบางบัว เดิม ชื่อ “วัดลาด น้ำเค็ม”	๒๓๘๐ ได้รับ วิสุงคามสีมา ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๘	ตามประวัติของกรม ศาสนา กล่าวว่า พระ ยาเพชร เป็นผู้สร้าง แต่ประวัติของวัด กล่าวว่า มี ขุนนาง ๔ ท่านเป็นผู้สร้างคือ พระยาศรี พระยา เพชรปราณี พระยา พุทธรักดี พระยาราช หลักเมือง	๑๐ ไร่ ๒ งาน ๗ ตารางวา	ที่ราบลุ่ม มีลำธาร หน้าวัด เลขที่ ๕๐ ซอยไวยปริชา ถนน พหลโยธิน แขวง อนุสาวรีย์ เขต บางเขน
วัดเสมียนนารี ชาวบ้าน เรียกว่า “วัด แคราย”	พ.ศ. ๒๔๐๐ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๒๐	ท่านเสมียนข้าสตรีย ชาววังในรัชกาลที่ ๔ เป็นผู้เริ่มก่อสร้างและ คุณท้าวภักดีพสุธารนุ รักษ์ (เพิ่ม รัตน ทัศนีย์) ตำแหน่ง เสมียนห้องพระคลัง ฝ่ายในในสมัยรัชกาล	ที่ตั้งวัด ๑๕ ไร่ ๓ งาน ๒๐ ตาราง วา มีที่ธรณีสงฆ์ แบ่งเป็นที่ตั้ง โรงเรียนวัด เสมียนนารี ๒ ไร่ ๑ งาน ๒ ตาราง วา และอีก ๕๒	ที่ราบลุ่มล้อมรอบ ด้วยทุ่งนา หมู่ที่ ๒ ถนนวิภาวดีรังสิต ตำบลลาดยาว จตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

ชื่อ	ปีจัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
		ที่ ๕ เป็นผู้อุปถัมภ์ ต่อมา	ไร่ ๔๐ ตารางวา เป็นที่ตั้งหามา วิทยาลัยราชภัฏ จันทรเกษม	
วัดเทพสุนทร เดิมชื่อวัด “สี่ แยก” ต่อมาปี พ.ศ.๒๔๒๖ เปลี่ยนเป็น “วัดสุนทรিকা ราม” และปี พ.ศ.๒๔๔๕ เปลี่ยนมาเป็น วัดเทพสุนทร	พ.ศ.๒๔๑๒ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อครั้งเกิด กบฏบวรเดช พ.ศ.๒๔๗๖ วัด ได้รับความ เสียหายจากถูก ปืนใหญ่หลาย แห่ง	นายนาค เป็นผู้สร้าง เริ่มแรก โดยอุทิศ ที่ดินให้ ๑๐ ไร่ เริ่มแรก โดยตั้งเป็น สำนักสงฆ์ก่อน ต่อมา มีขุนนางผู้ใหญ่คือ พระเทพประชุม (พุ่ม) กับภรรยา ชื่อ คุณหญิง สุ่น ได้สร้าง อุโบสถขึ้นครั้งแรกขึ้น ปี พ.ศ.๒๔๒๖ และ เปลี่ยนนามวัดใหม่ว่า “วัดสุนทรการาม”	๑๗ ไร่ ที่ธรณี สงฆ์ ๒๑๗ ไร่ ๑ งาน ๘๖ ตาราง วา	ที่ราบลุ่มติดต่อกับ คลองบางเขนและ คลองเปรม ประชากร แขวง ลาดยาว เขต จตุจักร
วัดเกาะ สุวรรณาราม ชาวบ้าน เรียกว่า “วัดออเกาะ”	พ.ศ.๒๔๒๐ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๒๐	ชาวมอญชื่อเกาะและ ญาติ	๑๗ ไร่ ชาวมอญชื่อเกาะ และญาติ ถวาย ที่ดิน ๑๓ ไร่ ต่อมานายสิน นางผุด รุ่งแกร ถวายที่ดินอีก ๔ ไร่	ล้อมรอบด้วยลำ คลองและทุ่งนา หมู่ ๓ ตำบลคลอง ถนน สายไหม กรุงเทพฯ
วัดหลักสี่ เดิมชื่อวัด ”หลวงพ่ เริ่ม”	พ.ศ.๒๔๒๑ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๕๐ เมื่อครั้งเกิด	อาจารย์เริ่มเป็น ผู้ดำเนินการสร้างวัด และเป็นเจ้าอาวาสรูป ที่ ๑ อาจารย์เริ่มเป็น พระอุปัชฌาย์ชาวมอญ	๒๒ ไร่ ๒๔ ตารางวา	ที่ราบลุ่มล้อมรอบ ด้วยทุ่งนา เลขที่ ๘๗ ถนนวิภาวดี รังสิต หมู่ที่ ๓ แขวงตลาดบางเขน

ชื่อ	ปีจัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
	กบฏบวรเดช พ.ศ.๒๔๗๖ วัด เป็นที่ตั้งของ กองบัญชาการ ทหาร	มาปักกลด บริเวณ ที่ตั้งของวัด บรรดา ชาวบ้านทั้งพุทธเชื้อ สายรามัญและอื่น คิด สร้างวัดและนิมนต์ พระอาจารย์เริ่ม ให้ อยู่เป็นเจ้าอาวาส		เขตหลักสี่
วัดโคกจำหล่า เดิมชื่อวัด “เจ้าหล่า” เหตุที่วัดร้างไม่ ปรากฏ ชาวบ้าน เล่า ว่าชาวบ้าน บริเวณนั้นนิยม ไปทำบุญที่วัด พระยา สุเรนทร์เดิมชื่อ “วัดใหม่บึง ยะหระ” สร้าง ปี พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงไม่ได้คิด บูรณะวัด ขึ้นมาสภาพ เดิมจึงมีเพียง ศาลาร้าง	สร้างก่อน พ.ศ. ๒๔๒๕ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๒๐-๒๔๒๔) เดิมเป็นวัดร้าง ตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ ๕ ตั้งอยู่บริเวณที่ เป็นโคก ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ได้ บูรณะขึ้นใหม่ ปัจจุบันยังไม่ได้ รับวิสุงคามสีมา	วัดเริ่มแรกไม่ปรากฏ นามผู้สร้าง ชื่อของวัด อาจมาจากคำว่า ยะหระ ตามชื่อเรียก พื้นที่ตำบลบริเวณนั้น ในอดีต ต่อมา ชาวบ้านต้องการให้ บูรณะให้วัดกลับมา อีกครั้งโดยมีกำนัน และผู้ใหญ่บ้าน แกว อเงินร่วมกัน ดำเนินการ	๗ ไร่ ๒ งาน ๒๒ ตาราง (เดิมมี ๕ ไร่ ๒ งาน ๒๒ ตารางวา นายชั้น ตาลช่วง ซื้อที่ดิน เพิ่มให้ อีก ๒ ไร่ เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๔๗)	บนโคก และที่ราบ ลุ่มท่ามกลางทุ่งนา หมู่ ๗ บ้านจำหล่า ตำบลลอเงิน บางเขน กรุงเทพฯ
วัดไตรรัตน ราม เดิมชื่อ “วัดสามขา”	พ.ศ.๒๔๓๕ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๕๑๔	ไม่ปรากฏชื่อผู้ก่อตั้ง	๑๐ ไร่ ๔๓ ตาราง วาที่ธรณี สงฆ์ ๑ ไร่ ๘๐ ตารางวา	ที่ราบลุ่มและท้อง นา เลขที่ ๓ คลอง สามขา แขวง อนุสาวรีย์ เขต

ชื่อ	ปีจัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
				บางเขน กรุงเทพฯ
วัดโพสพผล เจริญ เดิมชื่อ วัด”โพศพผล เจริญ” หรือวัด “ลาด กระแซง”	พ.ศ.๒๔๓๖ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๕๑๗	ขุนตำบลดุนและ หน่วยภรรยา	๓๒ ไร่ ๑ งาน ๙๔ ตารางวา ขุนตำบลดุนและ หน่วยภรรยา ตั้ง บ้านเรือนอยู่ที่ ตำบลทุ่งนาราด กระแซง ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๒๕ เป็น ผู้บริจาคที่ดินให้ สร้างวัดเริ่มแรก ๑๐ ไร่ ๕๐ ตารางวา	ตั้งอยู่หมู่ที่ ๑๘ ตำบลคูคต อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี (เดิมอยู่ในเขตกรุงเทพฯ)
วัดดอนเมือง เดิมบริเวณ ที่ตั้งวัดชื่อ “ดอนอี เหี้ยม”	พ.ศ.๒๔๓๘ ได้รับวิสุงคาม สีมา พ.ศ. ๒๔๕๘	เศรษฐีผู้มีบรรดาศักดิ์ เป็น “หมื่นอาจหาญ” หรือที่ชาวบ้าน เรียกว่า “เสมียนภู” ได้อุทิศที่ดินในการ สร้างวัด มีพระ อาจารย์จ๊ะ หรือ อาจารย์อ่อน ชาว มอญเป็นเจ้าของ คนแรกที่ชาวบ้าน ศรัทธามาก	๓๓ ไร่ ๓ งาน ๕๒ ตารางวา ที่ ธรณีสงฆ์ ๖๕ ไร่ ๑ งาน ๗๒ ตารางวา	ติดกับทางรถไฟ สายเหนือ และ คลองเปรม ประชากร หมู่ ๒ ถนนวิภาวดีรังสิต ตำบลตลาดบางเขน ดอนเมือง กรุงเทพฯ
วัดหนองใหญ่	พ.ศ.๒๔๓๙ ได้รับ วิสุงคามสีมา ครั้ง หลัง พ.ศ. ๒๕๑๓	ตามาก ยายริด ราชู ละ เป็นผู้ดำเนินการ สร้างวัด โดยมีนาย ทอง นางแป้น เมฆ หมอก เป็นผู้บริจาค ที่ดินให้สร้างวัด	๑๐ ไร่ ๘๑ ตารางวา ที่ธรณี สงฆ์ ๗ ไร่	ที่ราบลุ่มหมู่ แวดล้อมด้วยทุ่งนา ๑ บ้านหนองใหญ่ ตำบลสายไหม บางเขน กรุงเทพฯ

ชื่อ	ปีจัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
วัดราชวรนิยม ธรรม เดิมชื่อ วัด “หนอง ผักชี” เนื่องจาก บริเวณตั้งวัด เป็นบึงกว้าง และลึก ชาวบ้าน เรียกว่า “บึง หนองผักชี”	พ.ศ.๒๔๔๐ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๔๔๘	นายเถิง ไม่ทราบ นามสกุลเป็นผู้อุทิศ ที่ดินให้และร่วมกับ ชาวบ้านสร้างวัด	๘ ไร่ ๔๗ ตาราง วา ที่ธรณีสงฆ์ ๖ ไร่ ๑ งาน ๕๔ ตารางวา	ล้อมรอบด้วยทุ่งนา หมู่ ๔ ถนน พหลโยธิน ตำบล คลองถนน บางเขน กรุงเทพ ฯ
วัดอยู่ดีบำรุง ธรรม เดิมชื่อ “วัดออเงิน”	เป็นวัดเก่าแก่ ไม่ปรากฏ หลักฐานว่า สร้างขึ้นเมื่อใด พ.ศ.๒๔๔๑ได้ บูรณะวัดใหม่ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๕๑๒	ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง ครั้งแรก ผู้บูรณะและ ถวายที่ดินให้วัด เพิ่มเติมคือนายอยู่ และนางดี และชื่อ ของวัดก็เปลี่ยนไป ตามนามของท่านทั้ง ๒ ที่บูรณะ	๑๓ ไร่ ๓ งาน ๔๔ ตารางวา	หมู่ ๑ ตำบลออเงิน บางเขน กรุงเทพฯ
วัดสายไหม	พ.ศ.๒๔๔๑ ได้รับ วิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘	หม่อมราชวงศ์หญิง น้อย หม่อมหลวงนุ่ม	มีที่ดินตั้งวัด ๑๔ ไร่ ๑ งาน ๙๙ ตารางวา โฉนด มี ที่ธรณีสงฆ์ ๓๐ ไร่ หม่อมราชวงศ์ หญิงน้อย หม่อมหลวงนุ่ม ถวายที่ดิน เริ่มแรก ๗ ไร่	ตั้งอยู่ที่ ๓๗ หมู่ที่ ๓ ตำบลคูคต อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี

ชื่อ	ปีจัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
			๑๒ ตารางวา ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ทางวัดได้ จัดซื้อที่ดินเพิ่ม	
วัดเวฬุวนาราม เดิมชื่อ “วัด กก” ต่อมา เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดไผ่เขียว”	พ.ศ.๒๔๔๕ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๕๒๓	นายไผ่และนางเขียว ชื่อของวัดได้ เปลี่ยนไปตามนาม ผู้สร้างวัด	๑๐ ไร่	ล้อมรอบด้วยทุ่งนา และหมู่บ้าน ตำบล สีกัน ดอนเมือง กรุงเทพฯ
วัดพระศรีมหา ธาตุ เดิมชื่อ “วัดประชาธิปไตย”	พ.ศ.๒๔๘๔ ได้รับ วิสุงคามสีมา ใน พ.ศ.๒๔๘๕ และโปรดให้ เป็นพระอาราม หลวงในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ในสมัย รัชกาลที่๘	พลตรีหลวงพิบูลย์ สงคราม เสนอให้ สร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์ แห่งการปกครอง ระบอบประชาธิปไตย หลังจากเหตุการณ์ กบฏบวรเดชปี พ.ศ. ๒๔๗๖	๘๓ ไร่ ๑ งาน ๖๐ ตารางวา (ปัจจุบันพื้นที่ บางส่วนถูกแบ่ง ไปทำ สถานศึกษา)	ตั้งอยู่ริมอนุสาวรีย์ พิทักษ์รัฐธรรมนูญ (ปราบกบฏ) ถนน พหลโยธิน แขวง อนุสาวรีย์ (ตำบล กุบแดง) เขต บางเขน
วัดพรพระร่วง ประสิทธิ	พ.ศ.๒๕๐๘ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๕๒๒	หลวงพ่อพระร่วง วิเสสเถร วัดยางสุทธา ราม ได้เดินธุดงค์มา ปักกลดบริเวณนี้ ชาวบ้านเลื่อมใสจึง นิมนต์ให้อยู่แล้วสร้าง วัดถวาย โดยนาย เจริญ วรชื่น เป็น ผู้ดำเนินการ	๑๘ ไร่ ๓ งาน มีผู้ถวายที่ดิน ๔ ราย นางสาวเกา ปักเหลือง เนื้อที่ ๗ ไร่ ๙ ตารางวา นางผาด ไม้แก้ว เนื้อที่ ๕ ไร่ ๒ งาน ๗๕ ตาราง วา นายพุ่ม ดิษ บรรจง เนื้อที่ ๓ ไร่เศษ และนาย สม พุ่มเรียง เนื้อ	ที่ราบลุ่มกลางทุ่ง นา หมู่ ๖ ถนน สุขาภิบาล ๕ ตำบล ออเงิน บางเขน กรุงเทพฯ

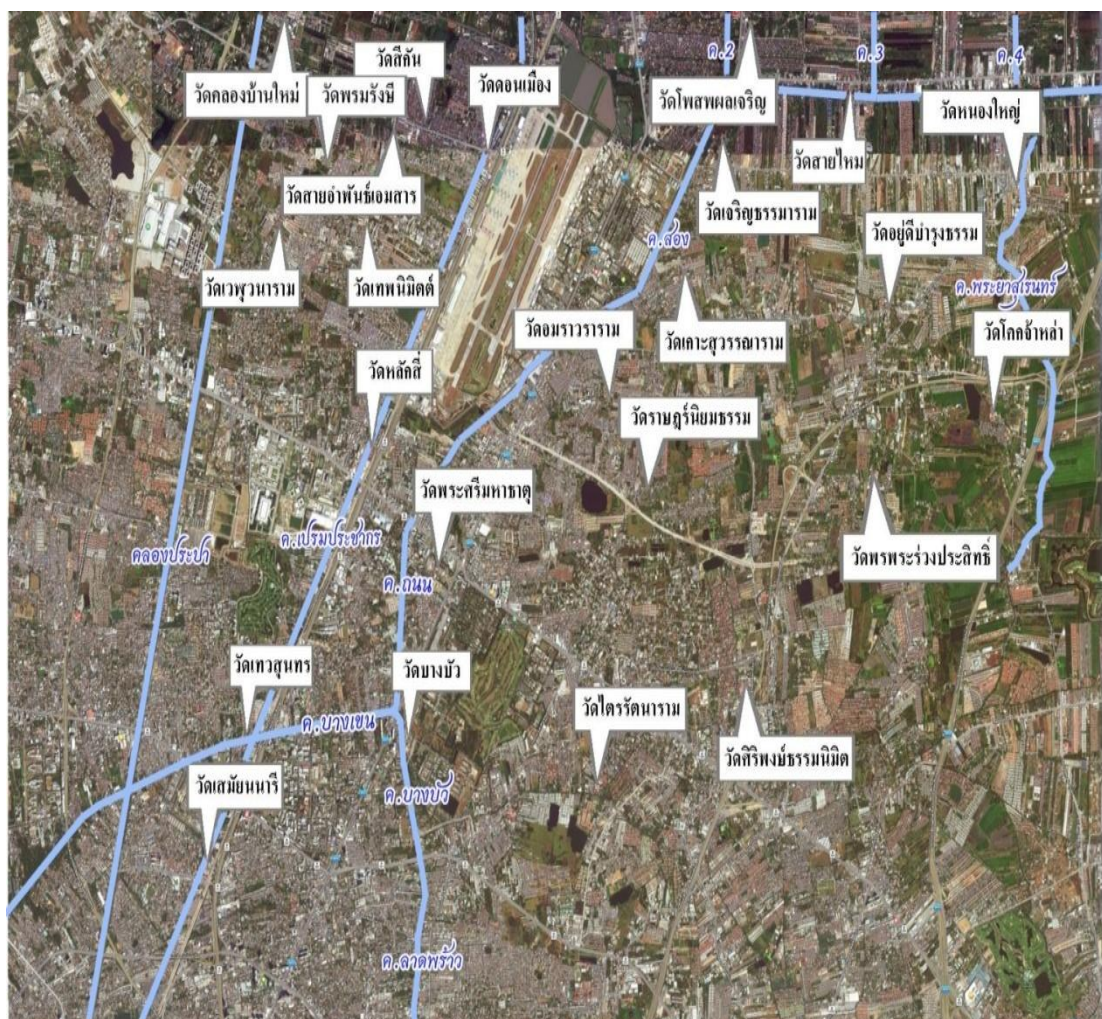
ชื่อ	ปีจัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
			ที่ ๓ ไร่ ๖ ตารางวา	
วัดศิริพงษ์ ธรรมนิมิต	พ.ศ.๒๕๑๒ ได้รับประกาศ เป็นวัดที่ถูก กฎหมาย พ.ศ. ๒๕๑๓ และ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๕๑๙	นายสำเนียง และนาง ทองอ่อน ศิริพงษ์	๒๙ ไร่ โดย เริ่มแรกได้รับ บริจาค ๑๕ ไร่ และวัดได้ซื้อ เพิ่มเติมอีก ๑๔ ไร่	กลางทุ่งนา หมู่ ๖ ถนนรามอินทรา ตำบลท่าแร้ง บางเขน กรุงเทพฯ ฯ
วัดเจริญธรรมา ราม ชาวบ้าน เรียกว่า “วัด ศูนย์”	พ.ศ.๒๕๑๕ เริ่ม เป็นศาลา ปฏิบัติธรรม ได้รับประกาศ เป็นวัดที่ถูก กฎหมาย พ.ศ. ๒๕๒๑ และ ได้รับ วิสุงคามสีมา ๒ ครั้ง ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ และ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๒	วัดสร้างขึ้นเพื่อเป็น ศูนย์การศึกษาและ ปฏิบัติธรรม โดยคุณ แม่เพิ่ม เทียนทอง พร้อมบุตรธิดาบริจาค ที่ดินเริ่มแรก ๓ ไร่	๑๖ ไร่ ๒ งาน ๒๐ ตารางวา ได้รับบริจาคที่ดิน จากคุณแม่เพิ่ม เทียนทอง ๓ ไร่ และได้รับการ บริจาคที่ดินเพิ่ม ๔ ไร่ จากนาย ประสิทธิ์ ทอง แจ้ง นายเฉลียว ทองแจ้ง และ นายสมบัติ ทอง แจ้ง และ ชาวบ้านได้ บริจาคเงินซื้อ ที่ดินเพิ่มอีกใน ภายหลัง	ที่ราบลุ่ม ท่ามกลาง ทุ่งนา หมู่ ๕ บ้าน สายไหม ตำบลสาย ไหม บางเขน กรุงเทพฯ

ชื่อ	ปีจัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
วัดสีกัน	พ.ศ.๒๕๑๗ ได้รับประกาศ เป็นวัดที่ถูก กฎหมาย พ.ศ. ๒๕๒๐ และ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๕๒๕	นายทองขอบ ปุณณะ บุตธ เป็นผู้ดำเนินการ สร้าง	๑๑ ไร่ ๑ งาน ๕๐ ตารางวา นางสาวบุญเผื่อ ความเสน เป็นผู้ บริจาคที่ดิน	หมู่ ๕ บ้านสีกัน ตำบลสีกัน ดอน เมือง กรุงเทพฯ
วัดพรหมรังษี	พ.ศ.๒๕๑๙ ได้รับประกาศ เป็นวัดที่ถูก กฎหมาย พ.ศ. ๒๕๒๐ และ ได้รับ วิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๕๒๒	นายเชื้อม นางหุ่ เหมือนวัดไทร	๑๔ ไร่	หมู่ ๕ บ้านสีกัน ตำบลสีกัน ดอน เมือง กรุงเทพฯ
วัดคลองบ้าน ใหม่สันติบุญ มาราม หรือ "วัดสันติบุญมา ราม"	พ.ศ.๒๕๒๐	นายบุญมา สุลักษณ์	๒๐ ไร่ โดยนาย บุญมา สุลักษณ์ เจ้าของที่ดินราย ใหญ่บริเวณนั้นได้ บริจาคที่ดิน ๑๖ ไร่กว่า นายบุญ ส่ง คงมนัส บริจาคที่ดินอีก ๒ ไร่กว่า	หมู่ ๖ คลองบ้าน ใหม่ ตำบลสีกัน ดอนเมือง กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๑๐
วัดเทพนิมิตต์ เดิมเรียกชื่อว่า “สำนักปฏิบัติ ธรรมเทพ นิมิตต์” แต่	พ.ศ.๒๕๒๔ (ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ วัดได้ตั้งเป็น สำนักสงฆ์) พ.ศ.๒๕๒๙	วัดได้ขอใช้ที่ราชพัสดุ รองอธิบดีกรมธนา รักษในสมัยนั้นซึ่งเป็น ลูกศิษย์ พระครู อนุรักษศีลสังวร เจ้า	๑๓ ไร่ ๒ งาน ๕๒ ตาราง วา	หมู่ ๔ บ้านสีกัน ตำบลสีกัน ดอน เมือง กรุงเทพฯ

ชื่อ	ปีจัดตั้ง	ผู้ก่อตั้ง	เนื้อที่	ที่ตั้ง
ชาวบ้านในแถบนี้ในอดีตมักเรียกกันติดปากว่า “วัดกลางนา”	กรุงเทพมหานคร อนุญาตให้ตั้งวัด	อวาสนคนแรกเป็นผู้ดำเนินการสร้าง		
วัดอมราวาราม	พ.ศ.๒๕๓๔ (เดิมเป็นศาลาปฏิบัติธรรม ตั้งใน พ.ศ.๒๕๓๐) และได้รับวิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๕๓๗	ศาสตราจารย์แพทย์หญิงอมรา จันทราภานนท์ สร้างเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับนายแพทย์อุกฤษฏ์ จันทราภานนท์ สามี	๑๐ ไร่ ๒ งาน ๘๘ ตารางวา	กลางทุ่งนา หมู่ ๕ บ้านฉะเชิงเทรา ตำบลคลองถนน บางเขน กรุงเทพฯ
วัดสายอำพัน เอ็มสาร	พ.ศ.๒๕๓๕ เป็นสำนักสงฆ์ ต่อมาได้ก่อสร้างเป็นวัด และได้รับวิสุงคามสีมา พ.ศ.๒๕๔๙	นางกุหลาบ เอ็มสาร เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บิดานายสายและมารดานางอำพัน เอ็มสาร	๑๒ ไร่ ๒ งาน ๗๓ ตารางวา โดยนางกุหลาบ เอ็มสารได้ยกที่ดินเพื่อสร้างวัด ๘ ไร่ ๓ งาน ๑๐๐ ตารางวา	หมู่ ๔ ถนนทรงประชา แขวงสีกัน เขตดอนเมือง

ที่มา: กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑ และเล่ม ๒.

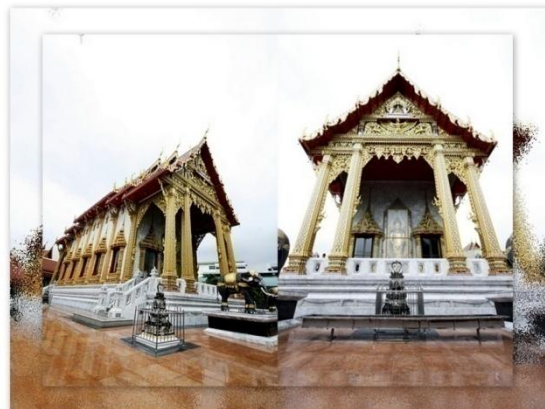
กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๒๕. และค้นคว้าเพิ่มเติมจากการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลตามวัดต่างๆ

แผนที่ ๔.๙ แผนที่ทางอากาศวัดในทุ่งบางเขน ๒๔ วัด

วัดบางบัว (พ.ศ.๒๓๘๐)

วัดเสมียนนารี (พ.ศ.๒๔๐๐)

วัดเทวสุนทร (พ.ศ.๒๔๑๒)

วัดเกาะสุวรรณาราม (พ.ศ.๒๔๒๐)

วัดหลักสี่ (พ.ศ.๒๔๒๑)

วัดโคกจ้ำหว่า (ประมาณปี พ.ศ.๒๔๒๐-๒๔๒๔)
บูรณะใหม่ใน (พ.ศ.๒๕๓๓)

วัดไตรรัตนาราม (พ.ศ.๒๕๓๕)

วัดโพสพผลเจริญ (พ.ศ.๒๕๓๖)

วัดดอนเมือง (พ.ศ.๒๕๓๘)

วัดหนองใหญ่ (พ.ศ.๒๕๓๙)

วัดราษฎร์นิยมธรรม (พ.ศ.๒๕๔๐)

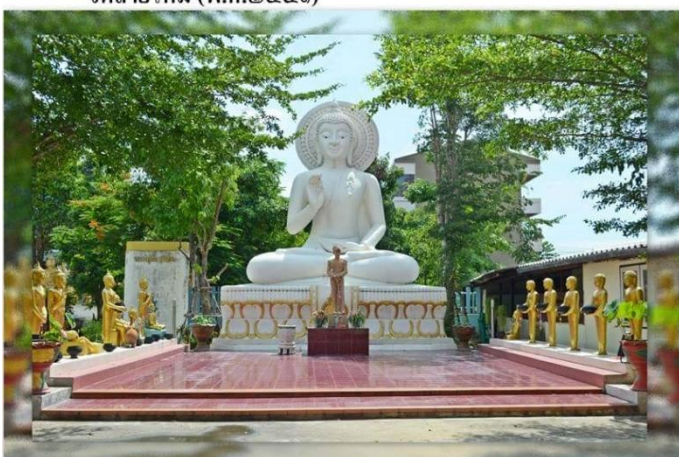
วัดอยู่ดีบำรุงธรรม (พ.ศ.๒๕๔๑)

วัดสายไหม (พ.ศ.๒๕๔๑)

วัดพระศรีมหาธาตุ (พ.ศ.๒๕๔๔)

วัดพระร่วงประดิษิธิ (พ.ศ.๒๕๐๘)

วัดเวฬุวนาราม (พ.ศ.๒๕๔๕)

วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิต (พ.ศ.๒๕๑๒)

วัดเจริญธรรมาราม (พ.ศ.๒๕๑๕)

วัดสุกัน (พ.ศ.๒๕๑๓)

วัดพรหมรังษี (พ.ศ.๒๕๑๕)

วัดเทพนิมิตต์ (พ.ศ.๒๕๒๔)

วัดคลองบ้านใหม่สันติบุญมาราม (พ.ศ.๒๕๒๐)

วัดอมราวาราม (พ.ศ.๒๕๓๔)

วัดสายอำพันนุเอมสาร (พ.ศ.๒๕๓๕)

๔.๔ การตั้งถิ่นฐานของชาวจีน ศาลเจ้า โรงเจ

ชาวจีนได้เข้ามาที่ทุ่งบางเขนเมื่อมีการขุดคลองเปรมประชากรเสร็จในปี พ.ศ.๒๔๑๓ ชาวจีนที่เข้ามาในทุ่งบางเขนมาเพื่อค้าขาย ชาวจีนเมื่อไปอยู่ที่ใดก็จะสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อใช้เคารพบูชา และสร้างสิริมงคลให้กับการดำเนินชีวิตของตน การศึกษาการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนก็สามารถดูได้จากการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นทั้งศาลเจ้าและโรงเจ ที่ทุ่งบางเขนมีสถานที่สำคัญอยู่ ๓ แห่งคือ ศาลเจ้าแม่ทับทิมตลาดบางเขน โรงเจยีนซุ่นตัวตลาดบางเขน และศาลเจ้าบางบัวอยู่ที่ตลาดบางบัว

ศาลเจ้าแม่ทับทิมตลาดบางเขน ศาลแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณสี่แยกทางน้ำ ริมคลองบางเขน ภายในชุมชนบางเขน คนทั่วไปเรียก “ศาลเจ้าบางเขน” สร้างโดยคนจีนไหหลำที่เดินทางเข้ามาทำมาหากินบริเวณนี้หลังจากเกิดสี่แยกทางน้ำ ชาวชุมชนเล่าว่า คนจีนไหหลำเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ทับทิม เมื่อออกเดินทางทางเรือได้อัญเชิญเจ้าแม่ทับทิมมาไว้ที่กัปเรือเพื่อให้คุ้มครองให้ปลอดภัยและมีโชคลาภ เมื่อตัดสินใจตั้งหลักแหล่งบริเวณนี้ก็ได้อัปเดตศาลขึ้น เคารพบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคลสืบไป ในศาลนอกจากมีที่เคารพเจ้าแม่ทับทิมแล้วยังมีที่เคารพบูชาเจ้าพ่อสมบุญด้วย (วันวร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๕๘)

ภาพที่ ๔.๔ ศาลเจ้าแม่ทับทิมบางเขน จากการลงพื้นที่วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๖

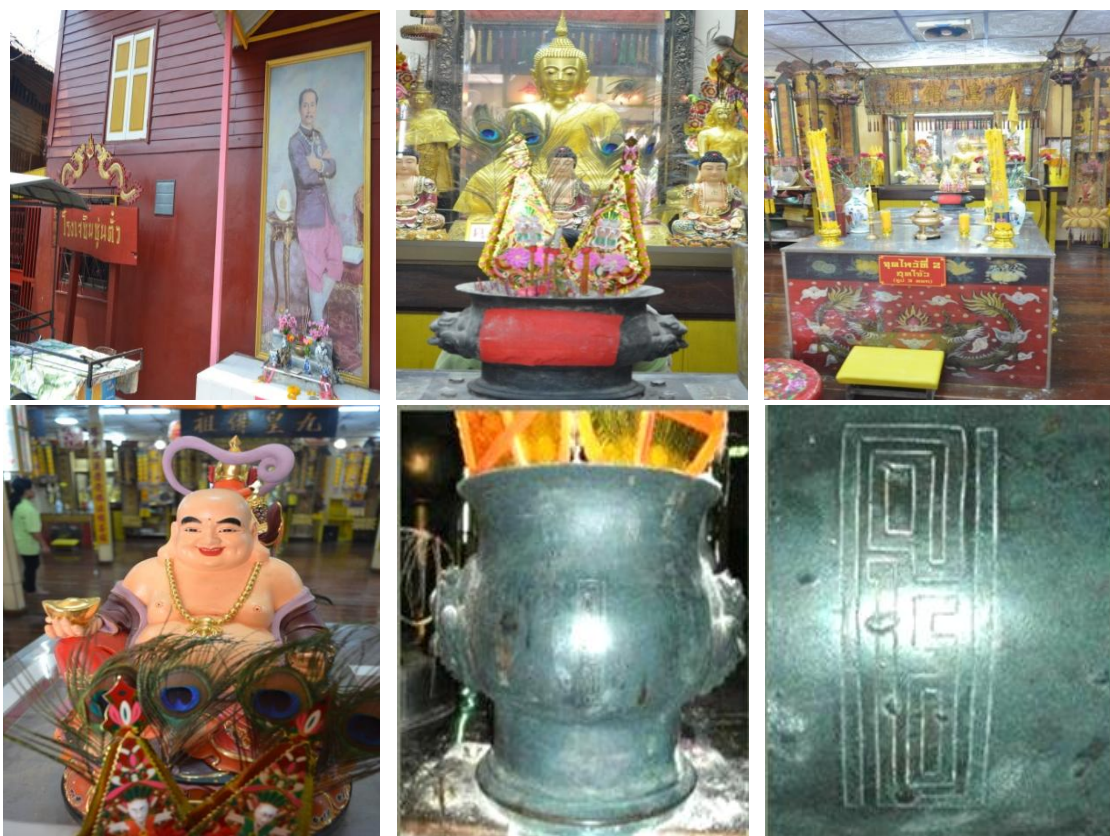
โรงเจจีนซุ่นตั้ว ตลาดบางเขน หรือโรงเจตลาดบางเขนหรือโรงเจสี่แยกคลองบางเขน โรงเจเป็นสถานที่สำคัญของชุมชนชาวจีน ตามประวัติกล่าวว่าคนจีนที่มารับจ้างชุดคลองเปรมประชากรเป็นผู้สร้างในราว พ.ศ.๒๔๑๓ และสันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จผ่านโรงเจนี้เมื่อพระองค์เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดคลองเปรมประชากร เมื่อปี พ.ศ.๒๔๑๕ โรงเจซุ่นตั้วมีสิ่งสำคัญประจำโรงเจ คือกระถางธูปประจำแท่น ซึ่งได้รับมาจากพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ ๖

โรงเจแห่งนี้เกิดขึ้นหลังจากเกิดสี่แยกทางน้ำไม่เกิน ๒๐ ปี นายสมศักดิ์ สุขพิพัฒน์ประธานคณะกรรมการโรงเจคนปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๕๔) กล่าวว่า “ก่งผมมาจากเมืองจีนตั้งแต่เด็กๆ เป็นคณะกรรมการรุ่นที่สอง หากก่งยังอยู่อายุมากกว่า ๑๒๐ ปีแล้ว ตอนก่งเสียอายุ ๘๐ ปีกว่า ผมอายุ ๖ ขวบ” โรงเจเกิดขึ้นหลังตั้งถิ่นฐานของชาวจีนไม่นานนัก ช่วงแรกๆเป็นอาคารเล็กๆ ช่วงหลังเมื่อตลาดเจริญขึ้น ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ชาวจีนในตลาดจึงได้รวบรวมเงินสร้างเป็นอาคารแบบปัจจุบันและมีการปรับเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (<https://www.facebook.com/media/set/?set=a...๖๓๑๗๔> The Best Of Laksi,ประวัติโรงเจ ซินซุ่นตั้ว, อ้างเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๖)

ด้านหน้าโรงเจจะอยู่ติดริมคลอง มีท่าเรือขึ้นโรงเจ หรือเดินเข้ามาในตลาด มีพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ พร้อมเครื่องสักการบูชาอยู่ด้านหน้า ตัวอาคารทาสีแดง โรงเจนี้ในอดีตจึงเป็นโรงเจที่อยู่ในตลาด อยู่ท่ามกลางชุมชน และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชน ทุกคนที่เคยเดินเข้ามาในตลาดจะเห็นโรงเจนี้ ด้านในชั้นแรกจะเป็นรูปเทพเจ้าจีน ชั้นสองจะมีพระพุทธรูปเป็นองค์ประธานและมีเทพเจ้าจีน มีกระถางธูปที่มีตัวอักษร “จปร” ลักษณะเป็นลวดลายจีน ฝาผนังจะมีพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ อีกองค์

ชาวชุมชนเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้า “ฮุดโจ้ว” ซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดประจำโรงเจนี้ เคยมีไฟไหม้ตลาดหลายครั้งแต่โรงเจไม่เคยถูกไฟไหม้ ชาวบ้านเชื่อว่าเพราะมีเทพเจ้าคุ้มครองอยู่ และชุมชนเชื่อว่ากระถางธูปได้รับพระราชทานมาจากรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินทางเรือไปบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาผ่านมาทางคลองเปรมประชากร ทรงทอดพระเนตรเห็นโรงเจจึงมีพระราชดำริสร้างกระถางธูปให้ โรงเจได้รับกระถางธูปนี้เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๖ โดยติดต่อผ่านมาทางอำเภอบางเขน ผู้ดูแลเล่าว่าสมัยก่อนต้องปิดเป็นความลับ เพราะกลัวโดนขโมย กระถางธูปจึงเป็นของมีค่าสำคัญของชุมชน โดยเฉพาะชาวจีนอพยพเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทย ด้านหนึ่งอาจมีความรู้สึกขาดความมั่นคงทางสัญชาติ การเชื่อว่าได้รับกระถางธูปพระราชทานจากกษัตริย์ไทยจึงเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของการยอมรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับชาวจีนเหล่านั้น

โรงเจจึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวชุมชนวัฒนธรรมจีนบริเวณนี้ มีบทบาทหลักในเทศกาลกินเจยังมีกิจกรรมตลอดทั้งปี

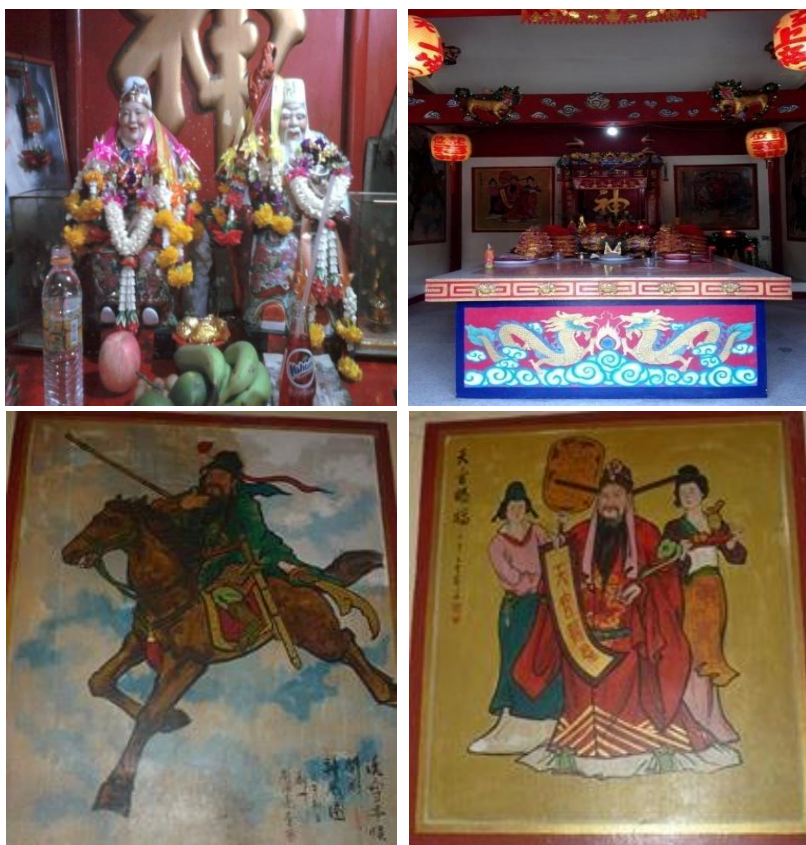

ภาพที่ ๔.๕ โรงเจจีนชุมชนตลาดบางเขน จากการลงพื้นที่ เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๖

ศาลเจ้าบางบัว

ศาลเจ้าปึงเถ่ากงม่า (บางบัว) คาดว่าศาลเจ้านี้ได้สร้างมาแล้ว ๑๐๐ ปี เชื่อว่าตอนที่ชาวจีนอพยพมาในประเทศไทยได้เชื่อว่ามีเทพปึงเถ่ากงม่าติดตามคุ้มครองมาด้วย จึงสร้างศาลนี้เอาไว้

สักการบูชาองค์ปึงเถ่ากงม่า ปุนเถ่ากง ในภาษาแต้จิ๋วนี้หมายถึง “ชุมชนดั้งเดิม” หมายถึง “เทพเจ้าที่คุ้มครองรักษาชุมชนดั้งเดิม หรือเจ้าที่ของท้องถิ่นนั้นๆ ที่ตลาดบางบัว ผู้ที่ทำการค้าในตลาดแห่งนี้ส่วนใหญ่เป็นจีนแต้จิ๋ว จึงได้จัดตั้งศาลเจ้าไว้อยู่ใกล้กับที่ตนทำการค้า ที่ศาลเจ้านี้ยังคงมีกิจกรรมประจำปีที่สำคัญในงานเทศกาลต่างๆ (ศาลเจ้าปึงเถ่ากงม่า (บางบัว), อ้างจาก <https://th-th.facebook.com/SthanThiThiSakhay> วันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๖)

ภาพที่ ๔.๖ ศาลเจ้าปึงเถ่ากงม่า (บางบัว) จากการลงพื้นที่ วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๖

นอกจากเทศกาลสำคัญอย่างตรุษจีน สารทจีน เทศกาลขนมจ้ำง เทศกาลขนมบัวลอย ฯลฯ แล้วยังมีงานของเทพเจ้าองค์นี้โดยเฉพาะ เช่น วันเกิดปิงเถ้ากง และงานขอบคุณปิงเถ้ากงของแต่ละชุมชนที่มีศาลปิงเถ้ากง นอกจากนี้ในหลายบ้าน ยังตั้งหิ้งบูชา “ปิง เถ้า กง” โดยใช้กระดาษสีแดงเขียนหนังสือจีน ๑ ตัว คือ “ซึงเทพเจ้า” แทนรูปเคารพ ทุกเช้าก็จุดธูป ไหว้พร้อมน้ำชา พอถึงวัน ๑ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ของจีนก็มีผลไม้ หรือขนม และกระดาษเงินกระดาษทองมาไหว้ “ปิงเถ้ากง ” เป็นภาษาแต้จิ๋ว หมายถึง เทพเจ้าของที่ดิน แต่คนแต้จิ๋วเรียก “ปิงเถ้ากง ” ต่างกันไปตามสำเนียงถิ่นกำเนิด เช่น คนอำเภอเตี้ยอั้ง เท่งไฮ้ และเหยี่ยวพัง เรียกว่า “ปุงเถ้ากง ” คนอำเภอ เตี้ยเอี้ย ก็กเอี้ยและโผวเล้ง เรียกว่า “ปิงเถ้ากง” ดังนั้น ถ้าเห็นศาลเจ้าขึ้นป้ายว่า ปิง เถ้า กง หรือ ปุง เถ้า กง ก็พอสันนิษฐานได้ว่า ผู้คนชุมชนรอบๆ ศาลเจ้านั้นดั้งเดิมเป็นคนแต้จิ๋ว

การสร้างศาลปิงเถ้ากงเป็นเหมือนกับการสร้างศูนย์รวมขวัญกำลังใจของชุมชน เพราะลักษณะของท่านเป็นเทพเจ้าประจำชุมชน เมื่อชาวจีนโพ้นทะเลมาอยู่เมืองไทยในระยะแรก ภาษาไทยก็ฟังไม่รู้เรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ก็แปลกแตกต่างไปจากเดิม สำหรับเมืองไทยปิงเถ้ากงน่าจะมาก่อน “ตี่จูเอี้ย-เทพเจ้าของที่ดิน” (เทียบได้กับ เจ้าที่ หรือผีบ้านผีเรือน) เพราะในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่คนจีนจะเช่า หรือเช่าบ้านอยู่ชั่วคราวมากกว่าซื้อขาด เพราะมีความตั้งใจเสมอว่าจะต้องกลับไปบ้านที่เมืองจีน จึงมีแต่ปิงเถ้ากงเป็นเทพเจ้าของชุมชน แต่เมื่อจีนประกาศเป็นคอมมิวนิสต์และปิดประเทศจึงต้องลงหลักปักฐานซื้อบ้าน เป็นของตัวเอง จึงเริ่มตั้งตี่จูเอี้ย หลายบ้านตั้งหิ้งบูชาปิงเถ้ากงในบ้านร่วมด้วย โดยจะแบ่งเก้าอี้รูปจากกระถางศาลปิงเถ้ากง (อ้างจากเสี่ยวจิ๋ว @yahoo.com, ประวัติศาลเจ้าปิงเถ้ากง, วันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๖)

๔.๕ การตั้งถิ่นฐานของชาวอีสาน

ชาวอีสานหรือชาวลาว เป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มียุทธศาสตร์สำคัญยิ่งกับเกษตรกรรมภาคกลางทั้งเป็นผู้นำฝูงควายเข้ามาขายและเป็นแรงงานในการผลิตข้าว ในอดีตคนลาวมักเป็นผู้ผสมพันธุ์วัวควายแล้วต้อนฝูงสัตว์ของตนเข้ามาขายให้แก่ชาวนาภาคกลาง ซึ่งต้องการควายที่ใช้เป็นแรงงานในการผลิตมากในทุกๆ ปี ดังนั้นจึงมีการส่งกระบือหรือควายจากที่อื่นโดยเฉพาะภาคอีสานเข้ามาในภาคกลางมาก เส้นทางที่จะนำกระบือมาจากภาคอีสานข้ามณฑลขึ้นในมี ๒ เส้นทางคือผ่านทางปากช่องมาทางสระบุรีทางหนึ่ง และมาทางบุรีรัมย์ สุรินทร์แล้วลงมาศรีสะเกษ บริเวณเขมรสูงแล้วเข้ามาทางปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา เป็นอีกเส้นทางที่ใช้กันเสมอ (ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, พ.ศ.๒๔๑๑-๒๔๗๕), ๒๕๒๗ : ๒๘๐)

แรงงานอีสานหรือแรงงานลาว จะพากันลงมาถึงมณฑลขึ้นในในราวเดือนเมษายน เพราะนาจะเริ่มหว่านในเดือนพฤษภาคม และจะพากันเดินทางกลับบ้านของตนประมาณเดือนมกราคมหรือกุมภาพันธ์ในปีต่อไปซึ่งเมื่อหมดหนานา กล่าวคือเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว โดยปกตินายร้อยหรือนายฮ้อยคือผู้นำฝูงกระบือจากเขตอีสานเข้ามายังมณฑลขึ้นในเพื่อขายเพราะแต่ก่อนยังไม่มีทางรถไฟ นายฮ้อย

มักจะพาแรงงานลาวมากับฝูงกระบือ นายฮ้อยหนึ่งคนจะคุมคน ๑๐-๑๐๐ คน (ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, ๒๕๒๗ : ๒๗๔)

ในทศวรรษ ๒๔๓๓ ชาวลาวเข้ามารับจ้างเป็นกรรมกรในไร่นาภาคกลางซึ่งต้องการแรงงานอย่างแพร่หลาย เพราะคนกลุ่มนี้เป็นแรงงานที่ราคาถูกที่สุด บางครั้งก็เข้ามาทำงานเฉพาะอย่างเช่น ไถนาหรือเกี่ยวข้าว กระบวนการทั้งหมดจะเริ่มประมาณเดือนเมษายนหรือพฤษภาคมไปหมดเดือน กุมภาพันธ์หรือมีนาคมในปีต่อไป ในระหว่างว่างเว้นจากการทำนายนายจ้างคาดหวังว่าคนงานจะช่วยทำครัวเรือนด้วย คนงานจะหลับนอนในบ้านของนายจ้าง ค่าจ้างจะแตกต่างกันไปตามสภาพของท้องถิ่น อายุและประสบการณ์ของลูกจ้าง ในช่วง พ.ศ.๒๔๕๓ คนงานที่อยู่ธยาได้ค่าแรงตลอดทั้งฤดูเพาะปลูกเพียง ๔๐ บาท ในทุ่งรังสิตค่าจ้างสูงถึง ๑๒๐ บาท แต่อัตราเฉลี่ยจะอยู่ประมาณ ๘๐ บาท (เดวิด บรูซ จอห์นสัน, ๒๕๓๐ : ๑๒๐)

ในบางครั้งที่ชาวนาท้องถิ่นที่ต้องการแรงงานมากก็จะส่งคนไปหาคนอีสานเข้ามาทำงานในภาคกลาง และบ่อยครั้งที่ชาวอีสานรวมกันเป็นกลุ่มเข้ามาหางานทำในภาคกลาง กลุ่มหนึ่งๆอาจมีถึง ๑๐๐ คนหรือมากกว่านั้น โดยเดินทางไปตามหมู่บ้านต่างๆ แล้วแยกย้ายกันตามแต่ใครจะว่าจ้าง จนกระทั่งทุกคนมีงานทำ เมื่อการรถไฟสายโคราชเปิดบริการครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๔๔๓ ผู้คนทางภาคอีสานอพยพเข้ามาในภาคกลางมาก พวกเขาพบว่ามีความต้องการแรงงานไปรอรับคนงานตามสถานีรถไฟต่างๆ เช่นที่สระบุรี ภาชี รังสิต และแขวงอื่นๆ ที่ปลูกข้าวเพื่อการค้า (เดวิด บรูซ จอห์นสัน, ๒๕๓๐ : ๑๒๐)

คนงานแต่ละกลุ่มจะมีนายฮ้อยเป็นผู้ควบคุมมาจากตะวันออกเฉียงเหนือ นายฮ้อยจะคุ้นเคยกับภาคกลางและหลายคนถือว่าตนเองเป็นคนภาคกลาง ทุกๆ ปีนายฮ้อยจะกลับไปอีสานเพื่อหาคนงาน นายฮ้อยแต่ละคนจะมีคนงานอยู่ในกลุ่มของตนเองแตกต่างกันออกไป กลุ่มเล็กที่สุดมีคนงาน ๑๗ คน ขณะที่กลุ่มใหญ่ที่สุดมีคนงาน ๑๒๐ คน โดยเฉลี่ยกลุ่มหนึ่งๆ จะมีคนงาน ๖๗ คน เมื่อได้คนจากหมู่บ้านต่างๆ พอจำนวนตามที่ต้องการแล้ว นายฮ้อยก็จะให้คนงานเดินทางด้วยเท้าจากบ้านเกิดจากท้องถิ่นต่างๆ อาจจะต้องใช้เวลา ๗-๑๘ วัน ไปขึ้นรถไฟพร้อมกันที่โคราช ไปรังสิตไปแจกจ่ายคนงานตามบ้านต่างๆ ที่ตกลงว่าจ้างกันไว้ นายฮ้อยมักจะไม่ได้ติดต่อกับคนงานของเขาอีกเลย จนกระทั่งหมดฤดูการผลิต นายฮ้อยและคนงานของเขาจะนัดกันเพื่อเตรียมเดินทางกลับอีสาน ทั้งนี้มักจะตกอยู่ในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งจะอยู่ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์หรือมีนาคม ชาวนาภาคกลางหวังที่จะให้การทำงานในนาของตนสำเร็จก่อนวันที่ “พวกลาวรับจ้างจะกลับบ้าน” (เดวิด บรูซ จอห์นสัน, ๒๕๓๐ : ๑๒๐-๑๒๑)

นายฮ้อยได้รับค่าตอบแทนจากการทำงานต่างกันออกไป พวกเขาจะไม่ได้รับเงินโดยตรงจากชาวนาผู้ว่าจ้างแรงงาน แต่จะได้รับเงินจากคนงานที่ตนเองคุมมา นายฮ้อยได้ค่าตอบแทนระหว่าง ๒ ถึง ๑๐ บาท ต่อคนงานที่อยู่ในความดูแลของตน นายฮ้อยจะมีรายได้เฉลี่ยต่อการทำงานนี้จาก ๘๐

ถึง ๖๕๐ บาท รายได้นี้เป็นรายได้ที่อยู่ในเขตปลูกข้าวเพื่อการค้า ในอำเภออื่นๆ นายฮ้อยอาจจะรับจ้างเช่นเดียวกับคนงานที่เขาคุมมาจากอีสาน ในบางกรณีนายฮ้อยมิใช่ผู้รวบรวมแรงงาน แต่เป็นเพียงผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์ในการทำงานสูง เป็นเสมือนพี่เลี้ยงที่คอยนำทางหรือดูแลลูกหลานทั้งของตนและญาติๆ พี่น้องจากหมู่บ้านเดียวกับตน ให้มาทำงานในภาคกลาง พ่อแม่ของคนงานก็จะให้ของขวัญ บางอย่างเป็นสินน้ำใจให้นายฮ้อยที่ช่วยหางานให้แก่ลูกหลานของเขา (เดวิด บรูซ จอห์น สตัน, ๒๕๓๐ : ๑๒๐-๑๒๑)

แรงงานลาวที่เข้ามาช่วยเกี่ยวข้าวในทุ่งบางเขนก็เช่นเดียวกับทุ่งรังสิต พวกนี้จะเดินทางมาถึงสถานีรถไฟหลักสี่และบางเขน ตาสวาท บุญมา อายุ ๙๒ ปี บ้านอยู่ที่ตำบลอเงิน เขตสายไหม ซึ่งเป็นพื้นที่บางเขนในอดีต เล่าว่า นายฮ้อยคือผู้เอาควายมาขาย พวกนี้จะไปขายทุกที่ ตั้งแต่หนองจอก มีนบุรี ลำลูกกา บางเขน พวกนี้จะอยู่ในทุกที่แล้วแต่ใครถนัดบริเวณไหน แตกกะสานข่านขึ้นไป ผูกควายที่ม้าในทุ่งนี้จะมีประมาณฝูงละ ๔๐-๕๐ ตัว ๕๐-๖๐ ตัว จะไม่เข้ามาซ้อนกันจะมาที่ละกลุ่ม ฝูงควายจะถูกต้อนผูกไว้ในกลางทุ่งนา เจ้าของนาจะไม่ว่าเพราะมูลของมันจะเป็นปุ๋ยอย่างดีสำหรับปลูกข้าว ที่ตาสวาทรับรู้พวกนี้มาจากอุบล ศรีสะเกษ มีหัวหน้าคือนายฮ้อย และจะมีลูกน้องมาประมาณ ๕-๑๐ คนได้ บางทีก็มาก บางทีก็น้อย

พวกลาวที่มาเกี่ยวข้าวมากันเอง พวกนายฮ้อยเป็นพวกขายควาย บางคนก็มีลูกมีหลานที่นี้ ที่ของบ้านตาสวาทจ้างลาวไว้หนึ่งคน ในการทำนามีทั้งเอาแรงและจ้างแรงงาน การจ้างลาวทำนานั้นจ้างมาตั้งแต่สมัยพ่อแล้ว (สมัยรัชกาลที่ ๕) เท่าที่เห็นคือนายฮ้อยจ้างควายมาขายตลอดทุกปี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ยังเอามาขายเลยเมื่อมีการขยายคลองพระยาสุเรนทร์ แต่เริ่มเข้ามาน้อยลง และหยุดไปจริงๆ เมื่อหมดนาจึงเลิกจ้าง เอาเครื่องจักรเข้ามาทำแทนคน สะพานควายที่อยู่แถวถนนประดิพัทธ์ ก็เป็นควายที่มียายฮ้อยนำมาควายมาจากหนองจอก มีนบุรีให้ควายเดินข้าม จะไปทางนนทบุรี พวกลาวนี้จะได้ค่าแรงปีละ ๑๐๐ บาท ในตอนแรกๆ ต่อมาในระยะหลังก็จะจ้างเป็นเดือนๆ ละ ๑๐๐ บาท เดือน ๓ จะเป็นเดือนที่พวกลาวกลับบ้านก็จะเลิกจ้างกัน พวกลาวจะกลับมาอีกเมื่อเริ่มทำนาอยู่ประมาณ เดือน ๕-๖ และอยู่จนกว่าจะทำนาเสร็จ ครั้งสุดท้ายประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๒ จ้างเพียง ๓ -๔ เดือน ได้ปีละ ๑,๐๐๐ บาท พวกนี้ทำนาตั้งแต่ไถนา หว่านข้าว สดแล้วแต่จะใช้ ผูกเรือนอยู่ในบ้านเรา กินข้าวเรา เงิน ๑,๐๐๐ บาท เป็นรายได้ที่เขาได้ไปจากเรา บางคนก็มาสมัครครัว มีลูกที่นี้ ลูกหลานก็มาพึ่งกลายเป็นครัวใหญ่พวกนี้จะใช้ชีวิตปะปนไปกับคนท้องถิ่นเดิมหรือกลุ่มเจ้าของนา (รายละเอียดของคนกลุ่มนี้จะมีเพิ่มเติมในบทที่ ๘)

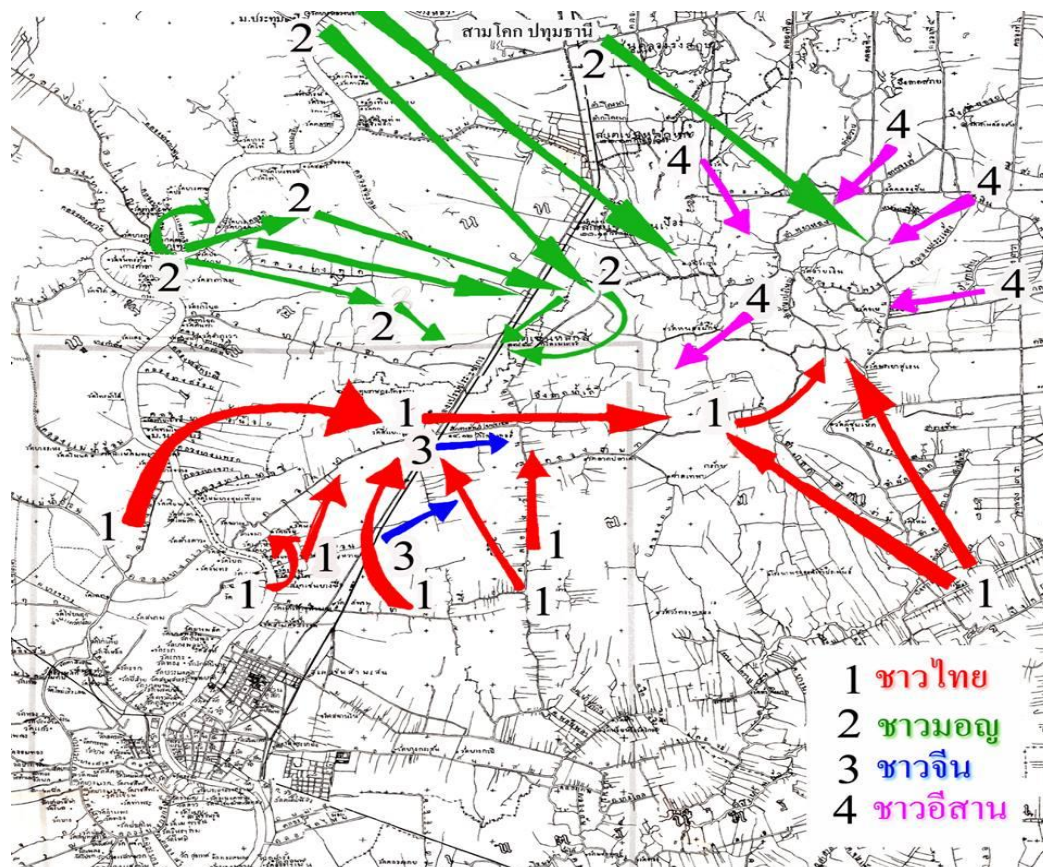

ภาพที่ ๔.๗ ฝูงควายบริเวณสวนจตุจักร ปี พ.ศ.๒๕๔๙ เคยเป็นทุ่งนามาก่อน

ที่มา : <http://www.dek-d.com/board/view/๒๗๐๑๔๕๑/> อ้างเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

กล่าวโดยสรุป “บางเขน” เป็นพื้นที่ที่มีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การอพยพและการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในพื้นที่บางเขนมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา กลุ่มคนเหล่านี้น่าจะเป็นคนที่อยู่ในพื้นที่นี้เดิมและบางส่วนอพยพมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาล่มสลายแล้ว เดิมการตั้งถิ่นฐานอยู่เฉพาะในคลองบางเขน ทั้ง ๒ ฟากคลอง วัดแห่งแรกที่มีการจัดตั้งคือ วัดปากน้ำ (พ.ศ.๒๑๒๕) ในแผ่นดินของสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ.๒๑๑๒-๒๑๓๓) ราชวงศ์สุโขทัย หลังจากเสียกรุงครั้งที่ ๑ แล้ว ซึ่งเป็นสมัยอยุธยาตอนกลาง และวัดฝาง (พ.ศ.๒๒๐๐) ที่จัดตั้งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) กษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์ปราสาททอง

ต่อมาเมื่อมีการแบ่งพื้นที่การปกครองใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ บางเขนได้ถูกจัดตั้งเป็นอำเภอใหม่ในปี พ.ศ.๒๔๔๐ โดยแยกส่วนของอำเภอบางซื่อออกมาบางส่วน และได้ขยายเนื้อที่ออกไปทางเหนือไปครอบคลุมพื้นที่ๆ เชื่อมต่อกับทุ่งหลวงหรือทุ่งรังสิต ในรัชกาลที่ ๖ ได้รวมตำบลคูคตเข้ามาด้วย กลุ่มคนที่อพยพเข้าสู่ทุ่งบางเขนสามารถจำแนกได้ดังนี้

แผนที่ ๔.๑๐ การอพยพของคนกลุ่มต่างๆ เข้าสู่พื้นที่บางเขน

ที่มา : รวบรวมจากแหล่งข้อมูลต่างๆ

๑. ชาวไทย ซึ่งแบ่งการอพยพได้เป็น ๓ ระยะ

ระยะแรก ที่เข้ามาในระยะตั้งถิ่นฐานอยู่ตามสายคลองบางเขน คนกลุ่มนี้เป็นคนเดิมที่อยู่มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตามระยะเวลาการตั้งวัด คนกลุ่มนี้น่าจะมาตามแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่คลองบางเขนตอนใต้ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา กับคลองบางเขนตอนกลาง

ชาวไทยกลุ่มนี้จะมีประเพณีสำคัญที่สืบทอดกันมานับร้อยปี คือการแห่เรือชักพระ ซึ่งเชื่อมโยงคนทั้ง ๒ ฝั่งคลอง หลวงพ่อสัมฤทธิ์เป็นพระศักดิ์สิทธิ์ หน้าตักกว้าง ๗ นิ้ว สูง ๑๒ นิ้ว ชาวบ้านเคารพนับถือว่าเป็นพระคู่บ้านของชาวบางซื่อ เดิมนั้นท่านถูกฝังอยู่ใต้ดินทางทิศเหนือของอุโบสถวัดเชิงหวายมาช้านาน วันหนึ่งท่านก็มาเข้าฝันพระดี (บ้างว่านายดี บ้างก็ว่าพระอยู่ดี) ว่าถ้าอยากให้บ้านเมืองสงบสุขก็ให้นำท่านขึ้นมาสักการบูชา เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นเมื่อใดไม่แน่ชัด รู้กันแต่ว่าวัดนี้มีอายุราวต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ภาพที่ ๔.๘ ประเพณีแห่เรือชักพระหลวงพ่อสัมฤทธิ์วัดเชิงหวาย (วัดเวตวันธรรมาวาส)

ประเพณีสำคัญของชาวคลองบางเขน

ที่มา: www.intaram.org อ้างเมื่อ วันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

หมายเหตุ : วัดเวตวันธรรมาวาส สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ประมาณปี พ.ศ.๒๓๒๖ โดยราษฎรที่อพยพหลบภัยสงครามมาจากกรุงศรีอยุธยา

การแห่เรือ ชาวบ้านจะนำหลวงพ่อลงเรือไปตามคลองเปรมประชากร ออกคลองบางเขนเก่า และจะแวะขึ้นที่วัดโพธิ์ทองล่างในเขตจังหวัดนนทบุรี ชาวบ้านจะจัดงานรับพระอย่างครื้นเครง บางปีมีจัดแข่งเรือด้วย โดยแห่องค์พระจากวัดโพธิ์ทองล่าง หลวงพ่อสัมฤทธิ์จะถูกนำลงเรือตามคลอง คลองบางเขนใหม่ต่อมายังวัดน้อย (วัดมัสฌันติการาม) เพื่อให้คนในย่านนี้ได้สักการะ แล้วจะขึ้นรถ กลับมาที่วัดเชิงหวาย

ประเพณีการแห่เรือของชาวบางเขนฝั่งสวนเป็นประเพณีดั้งเดิมที่เชื่อมความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ ที่มีมายาวนาน ในปี พ.ศ.๒๕๕๘ ชาวบ้านพยายามรื้อฟื้นให้กลับมาอีกครั้งหลังจากหยุดไปตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๕๓ เนื่องการสร้างสิ่งกีดขวางทางน้ำทำให้เรือไม่สามารถเดินได้สะดวก ได้แก่ การวางท่อร้อยสายขององค์การโทรศัพท์ การขุดท่อบำบัดน้ำเสียใต้คลองบางเขน การสร้างเขื่อนริมตลิ่งเทศบาลเมืองนนทบุรีทำให้มีเครื่องจักรขวางทางน้ำ และการปิดประตูระบายน้ำเพื่อกั้นน้ำมาตลอดของกรุงเทพฯ

ระยะที่สอง การเข้ามาตั้งถิ่นของผู้คนในตอนต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นการเข้ามาพร้อมกับมูลนาย มีการสร้างวัด ๒ แห่งคือ วัดลาดน้ำเค็มหรือวัดบางบัว พ.ศ. ๒๓๘๐ ชาวบ้านกลุ่มนี้น่าจะเป็นไพร่ถูกเกณฑ์มาปลูกข้าวหรือขุดคลองตั้งแต่คลองแสนแสบลาดพร้าวแล้วเข้ามาที่ลาดน้ำเค็มหรือบางบัวในปัจจุบัน จากการค้นคว้าพบว่าวัดลาดน้ำเค็มหรือวัดบางบัวเป็นวัดแรกที่เกิดขึ้นในทุ่งบางเขนและก่อตั้งโดยขุนนางคือพระยาเพชร การที่สันนิษฐานนี้มาจากช่วงระยะเวลาที่ก่อสร้างวัด เป็นระยะเวลาเดียวกับ ในช่วงที่รัฐไทยทำสงครามอานัมสยามยุทธหรือสงครามไทยญวนระหว่าง พ.ศ.๒๓๗๖-๒๓๙๐ และเป็นปีเดียวกับการขุดคลองแสนแสบ (พ.ศ.๒๓๘๐) เพื่อใช้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ส่งกองทัพและลำเลียงเสบียงรบในสงครามดังกล่าว ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าชุมชนที่อยู่ในบริเวณนี้เป็นไพร่และทาสที่ถูกเกณฑ์มาปลูกข้าวเพื่อเป็นเสบียงรบ วัดที่สร้างโดยมูลนายแห่งที่สองในทุ่งบางเขนคือวัดเสมียนนารี สร้างในปี พ.ศ.๒๔๐๐ ที่สร้างโดยเสมียนข้าที่เป็นเสมียนท้องพระคลังฝ่ายในเป็นผู้สร้าง

ระยะที่สาม เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๕ นับตั้งแต่ต้นรัชกาล โดยเฉพาะเมื่อตัดคลองเปรมประชากร พ.ศ.๒๔๑๒ เมื่อเลิกระบบไพร่เริ่มผ่อนคลายลงจนถึงมีการออกโฉดที่ดิน พ.ศ.๒๔๔๔ เพื่อรับรองการเป็นเจ้าของในพื้นที่ทำกินและ เลิกระบบไพร่ พ.ศ.๒๔๔๘ ผู้คนสามารถอพยพไปทำมาหากินโดยการบุกเบิกพื้นที่ทำกินได้อย่างอิสระ วัดที่จัดตั้งตั้งในระยะนี้นับตั้งแต่วัดเทวสุนทร (พ.ศ. ๒๔๑๒) วัดไตรรัตนารามหรือวัดสามขา (พ.ศ.๒๔๓๕) กลุ่มนี้มาจาก บางบัวทอง คลองบางเขนได้กลางเข้าสู่คลองบางเขนเหนือที่ติดกับคลองบางบัว และเข้าสู่เขตพื้นที่ลาดน้ำเค็ม มาจากบางซื่อเข้าสู่สี่แยกบางเขนหลุมไผ่และท่าแร่ บางกลุ่มมาจากมีนบุรีเข้าสู่ท่าแร่ หลุมไผ่

หลังจากนั้นก็มีการก็ขยายตัวไปตามท้องทุ่งต่างๆ ในบางเขน

๒. ชาวมอญ

กลุ่มนี้ค่อยๆ อพยพเข้ามาเพื่อหาพื้นที่ทำนา ซึ่งจะเข้ามาอยู่ทางเหนือและทางตะวันออกของทุ่งบางเขน คนกลุ่มนี้มีจำนวนมากจนมีการกล่าวว่าทุ่งบางเขนบริเวณด้านเหนือและด้านตะวันตกเป็น “ทุ่งของคนมอญ” คนมอญที่อพยพเข้ามาทำนาเหล่านี้ไม่ได้ธำรงรักษาวัฒนธรรมมอญเนื่องจากยุ่งยากไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวนาผู้บุกเบิกที่ยากลำบาก มีเพียงวัดหลักสี่เท่านั้น

ที่ยังคงเหลือเสาหงส์ที่เป็นสัญลักษณ์ของวัดมอญ ที่มาจากความเชื่อของชาวมอญ สร้างหงส์ขึ้นเพื่อรำลึกถึงเมืองหงสาวดีและหงส์มา หงส์ในทางพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์ แห่งความบริสุทธิ์ และภูมิธรรมอันสูง ชาวพุทธเชื่อว่า หงส์เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ เนื่องจากในอดีตพระพุทธเจ้า เคยเสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ และพระอานนท์ก็เกิดเป็นหงส์ด้วย ดังปรากฏในจุลหงส์ชาดก นอกจากนี้ยังเชื่อว่าหงส์ เป็นจ้าวแห่งนกทั้งปวง เป็นผู้พิทักษ์รักษาท้องฟ้า และเป็นพาหนะที่นำวิญญาณผู้ตายสู่สวรรค์ การทำตุงอุทิศให้ผู้ตาย จึงมักนิยมนำไปแขวนที่เสาหงส์ (ที่มา: [ทำไมวัดมอญต้องมีเสาหงส์ – สารคดี WWW.SARAKADEE.COM/KNOWLEDGE /๒๐๐๑/MAY/DOYOUKNOW_SWAN.HTM](http://WWW.SARAKADEE.COM/KNOWLEDGE /๒๐๐๑/MAY/DOYOUKNOW_SWAN.HTM))

ภาพที่ ๔.๙ หงส์ที่วัดหลักสี่

ที่มา: ภาพถ่ายวัดหลักสี่

หลังจากสร้างวัดหลักสี่แล้วก็มีชาวมอญอพยพเข้ามาอาศัยอยู่บริเวณนี้เป็นระยะๆ กลุ่มที่อยู่ทางเหนือที่เข้ามาอยู่นับตั้งแต่ทุ่งสีกันจน ตอนเมือง หลักสี่ จะเป็นมอญที่อพยพมาจาก ปากเกล้า นนทบุรี โดยบางกลุ่มจะอพยพมาตามลำน้ำมาอยู่ที่บางพูดและบางฟังก่อนต่อมาจะเข้ามาอยู่ที่ทุ่งสีกัน ตอนเมือง หลักสี่ วัดของคนกลุ่มนี้ได้แก่ วัดหลักสี่ (พ.ศ.๒๔๒๑) วัดดอนเมือง (พ.ศ.๒๔๓๘) วัดเวฬุวนาราม (พ.ศ.๒๔๔๕) วัดสีกัน (พ.ศ.๒๕๑๗) วัดสายอำพันธ์ (พ.ศ.๒๕๓๕)

กลุ่มที่อยู่แถวตะวันตกมอญมาจากปทุมธานี สามโคก กระจายตัวอยู่หลายแห่งในทุ่งบางเขน ทางเหนือและตะวันออก ตอนเมือง คูคต และ สายไหม วัดของคนกลุ่มนี้ได้แก่ วัดเกาะสุวรรณาราม หรือวัดออเกาะ (พ.ศ.๒๔๒๐) วัดราษฎร์นิยมธรรมหรือวัดหนองผักชี (พ.ศ.๒๔๔๐) เป็นต้น

การอพยพของชาวมอญมาสู่ทุ่งบางเขนมีมาจนถึงประมาณ ปี พ.ศ.๒๔๐๘ ที่อพยพมาจาก สามโคกปทุมธานี กลุ่มหลังที่เข้ามาจะไม่มีพื้นที่ทำนาแต่จะเข้ามาเพื่อเผาอิฐขาย พวกนี้จะอยู่ที่ริมคลองหลังกองทัพอากาศและกลายเป็นผู้บุกรุกที่สาธารณะ

๓ .ชาวจีน

ชาวจีนเข้ามาในทุ่งบางเขนมาเมื่อกาชุดการชุดคลองเปรมประชากรเสร็จเมื่อ พ .ศ.๒๔๑๓ ชาวจีนที่มาอยู่ที่ทุ่งบางเขนมาจากกรุงเทพฯ เกือบทั้งหมด ชาวจีนที่เข้ามาอยู่มีทั้งจีนแต้จิ๋วและไหหลำ เข้ามาทำการค้า ที่สำคัญคือ พ่อค้าข้าว เจ้าของโรงสี และเจ้าของร้านค้าในตลาด ชาวจีนมักตั้งบ้านเรือนอยู่ใน ตลาด ๒ แห่งคือ ตลาดบางเขนและตลาดบางบัว ตลาดทั้ง ๒ แห่งยังคงมีโรงเจและศาลเจ้าของคนจีนตั้งอยู่ในบริเวณตลาดด้วย ศาลเจ้า ชาวจีนเหล่านี้จะเข้าไปสร้างความสัมพันธ์ทางการซื้อขายและบางคนที่เข้าไปแต่งงานกับคนในพื้นที่ หลายคนกลายเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่โดยการให้กู้ยืมเงินและรับจ้างองที่ดินของชาวนา

๔ . ชาวอีสาน

นายฮ้อย (พ่อค้าควาย) และแรงงานรับจ้างจากภาคอีสาน คนกลุ่มนี้เข้ามาในทุ่งบางเขน เนื่องจากการขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าข้าว นายฮ้อย คือ พ่อค้าควาย ในทุกปีที่ทุ่งบางเขนจะมีพ่อค้านำควายเข้ามาขายจากภาคอีสาน พ่อค้าเหล่านี้จะนำควายมาจากทุกพื้นที่ในภาคอีสานมาขายหรือแลกเปลี่ยนกับชาวนา เพราะชาวนาต้องใช้ควายในการไถนา ถ้าชาวนามีควายไม่พอกับการทำนา ก็จะต้องซื้อควายจากพ่อค้าเหล่านี้ พ่อค้าเหล่านี้มาจากอุบลราชธานี สุรินทร์ และหลายจังหวัดในภาคอีสาน แรงงานรับจ้างเข้ามาช่วยเกี่ยวข้าวที่มาจากภาคอีสาน แรงงานบางคนไม่ได้กลับไปยังท้องถิ่นเดิมของตนอีก พวกนี้บางคนก็จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในทุ่งบางเขนก็มี หลายคนแต่งงานกับคนพื้นที่และตั้งครอบครัวอยู่กับคนท้องถิ่น คนกลุ่มนี้ไม่มีพื้นที่ของตนเองแต่จะปะปนไปกับคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่มาแต่เดิม

บทที่ ๕

การขุดคลองกับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาในทุ่งบางเขน

๕.๑ การขุดคลองและปัญหาในระบบชลประทานของไทย

บางเขนในอดีตเป็นปารกข้าว พื้นที่บางส่วนไม่เหมาะสมที่จะทำการเกษตร คลองธรรมชาติที่มีอยู่ก็ตื้นเขิน จนเป็นตำนานเล่าเรื่องของบางเขนว่ามาจากคำว่า “บางเข็ญ” ดังที่กล่าวในบทที่ผ่านมา ในพื้นที่นี้ยังมีลำคลองสายหนึ่งที่ปรากฏชื่อมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ชื่อ “คลองถนน” การตั้งชื่อคลองถนนมาจากการที่สมัยก่อนไม่มีถนน มีแต่ลำคลอง ในเวลาน้ำแห้งลำคลองนี้ถูกใช้เป็นถนนสามารถเดินไปยังที่ต่างๆ

การพัฒนาพื้นที่โดยการขุดคลองทั้งที่อยู่ในทุ่งบางเขนเอง และบริเวณที่อยู่โดยรอบทำให้พื้นที่แห่งนี้มีการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศ และนำมาสู่การทุ่งนาปลูกข้าวขนาดใหญ่ ที่มีคนจำนวนมากหลังไถลเข้ามาทำมาหากิน

การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในพื้นที่บางเขน จำเป็นต้องเข้าใจการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในบริเวณเจ้าพระยาตอนล่างหรือสามเหลี่ยมปากน้ำเจ้าพระยา การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่บริเวณนี้ที่สำคัญคือการขุดคลองสายต่างๆ

การขุดคลองในประเทศไทยนั้นมีมานานแล้ว ในสมัยอยุธยาการขุดคลองมีทั้งประชาชนและรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการ การขุดคลองของประชาชนจะมีขนาดเล็กเพื่อนำน้ำเข้านา โดยขุดในเขตนาของตนเองหรือร่วมแรงร่วมใจกันขุดในท้องถิ่น รัฐบาลช่วยบ้างเป็นครั้งคราว การที่รัฐบาลเข้าช่วยสาเหตุสำคัญมาจากความจำเป็นในการรวบรัดที่ดินเพื่อจัดเก็บภาษีค่านา ส่วนคลองที่รัฐบาลขุดจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อใช้ประโยชน์ในทางยุทธศาสตร์ การคมนาคมและการค้าทั้งภายในเมืองและต่างประเทศ (สุนทรี อาสะไวย์, ๒๕๒๑ : ๑๔) การขุดคลองลัดก็เพื่อย่นระยะทางของลำน้ำตามธรรมชาติที่มีลักษณะคดโค้งตามรูปแบบของเส้นทางน้ำในเขตสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ เพราะพื้นที่ดินมีความลาดเทน้อยกระแสน้ำไหลเอื่อยและถูกปะทะกับน้ำทะเลที่ปากแม่น้ำจึงมีความคดโค้งมาก เมื่อขุดคลองลัดกระแสน้ำพุ่งแรง คลองลัดเหล่านั้นจึงเป็นแม่น้ำสายใหญ่ไป และวิธีการขุดคลองคือการเกณฑ์แรงงานไพร่จำนวนมาก (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, พัฒนาการของการปรับเปลี่ยนสภาพภูมิศาสตร์ในเขตสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา www.lek-prapai.org/print.php อ้างเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๘)

แผนที่ ๕.๑ แม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยอยุธยา

ที่มา : www.sujitwongthes.com. แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยอยุธยา. อ้างเมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๘

ตารางที่ ๕.๑ การขุดคูและคลองในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ชื่อ	ขุดเมื่อ พ.ศ.	เส้นทาง	วัตถุประสงค์ในการขุด
คลอง สำโรง	ขุดเมื่อไหร่ไม่ปรากฏ แต่ขุดซ่อมในรัชกาล สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ รว พ.ศ.๒๐๔๑	เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอ เมืองสมุทรปราการ กับแม่น้ำบาง ปะ กงในเขตอำเภอบางปะกง จังหวัด ฉะเชิงเทรา ยาว ๕๑ กิโลเมตร	การขุดซ่อมนั้นก็เพื่อให้ เรือใหญ่ไปมาได้สะดวก เพราะเป็นเส้นทางที่ สามารถเดินทางไปสู่ บ้านเมืองในเขตชายฝั่ง ทะเลปากตะวันออกและ เขมรได้ เพราะคลองที่ขุด ไว้แต่เดิมตื้นเขิน
คลองทับ นางคลอง สำโรง	ขุดเมื่อไหร่ไม่ปรากฏ	แยกจากคลองสำโรงไปออกทะเลอ่าว ไทยที่อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทร ปราการ	ความสำคัญทาง ยุทธศาสตร์สำหรับ ป้องกันพระนครทาง ตะวันออก
คลองลัด บางกอก	รัชกาลพระไชย ราชาธิราชในช่วง ระหว่าง พ.ศ.๒๐๗๗- ๒๐๘๐	ขุดลัดตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยใน ปัจจุบันไปถึงหน้าวัดอรุณราชวราราม ระยะทางราว ๓ กิโลเมตร ไม่นาน จากนั้น สายน้ำก็ไหลตัดตรงจนทำให้ คลองลัดนี้กลายเป็นแม่น้ำสายใหญ่ คือ แม่น้ำเจ้าพระยา ในปัจจุบันที่อยู่หน้า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	การขุดคลองลัด เพื่อใช้ เวลาน้อยลงในการ เดินทางจากพระนคร หลวงไปสู่ปากแม่น้ำ เจ้าพระยา
คลองลัด บางกรวย	ในรัชกาลพระมหา จักรพรรดิ เมื่อราว พ.ศ.๒๐๘๑	ขุดตั้งแต่วัดชะลอซึ่งอยู่แถบแม่น้ำอ้อม มาจนถึงวัดชีเหล็กซึ่งอยู่แถบคลอง บางกอกน้อยในปัจจุบัน	เพื่อย่นเส้นทางของแม่น้ำ อ้อมระยะทางราว ๓ กิโลเมตร
คลองบาง ปลาสด	ประมาณ พ.ศ.๒๑๓๓ โดยสมเด็จพระนเรศวร สมัยดำรงพระยศเป็น พระมหาอุปราชา	คลองขุดเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาและ แม่น้ำน้อย บริเวณป่าโมก อ่างทอง ระยะทางราว ๑๐ กิโลเมตร	เพื่อรับศึกพม่าและ สะดวกแก่การเดินทางไป ยังสุพรรณบุรีและเมือง กาญจนบุรี
คลองลัด เกร็ดใหญ่	ในรัชกาลพระเจ้าทรง ธรรม เมื่อราว พ.ศ.	ขุดลัดที่บริเวณสามโคกที่ทุ่งพญาเมือง ตั้งแต่ปากคลองบ้านพร้าวในปัจจุบันมา	เพื่อลัดเส้นทาง ปัจจุบัน กลายเป็นแม่น้ำ

ชื่อ	ขุดเมื่อ พ.ศ.	เส้นทาง	วัตถุประสงค์ในการขุด
หรือลัด เตร็ดใหญ่	๒๑๕๐-๒๑๕๑	จนถึงปากคลองบางหลวงเชียงราก ระยะทางราว ๕ กิโลเมตร	เจ้าพระยาสายหลัก
คลองลัด เมืองนนท์	ราว พ.ศ.๒๑๗๘ หรือ พ.ศ.๒๑๗๙ ในสมัย สมเด็จพระเจ้าปราสาท ทอง	ระยะทางราว ๕ กิโลเมตร	ปัจจุบัน กลายเป็นแม่น้ำ เจ้าพระยา ตอนที่ไหล ผ่านหน้าตลาดขวัญ ใน จังหวัดนนทบุรี ส่วน แม่น้ำเดิมแคบลง กลาย เป็นคลองที่เรียกกันว่า คลองแม่น้ำอ้อม เชื่อม ต่อกับคลองบางกรวย
คลองมหา ไชย	เริ่มขุดในรัชกาลสมเด็จพระ เจ้าปราสาททอง เมื่อ พ.ศ.๒๑๘๘ ได้ ระยะทางราวหนึ่งในห้า เท่านั้น ต่อมาในรัชกาล สมเด็จพระเจ้าเสือเริ่ม ขุดต่อมาแล้วเสร็จใน รัชกาลขุนหลวงท้าย สระ ราว พ.ศ.๒๒๔๘ จนถึง พ.ศ.๒๒๖๕	ขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและ แม่น้ำท่าจีน จากธนบุรีถึงสมุทรสาคร ระยะทางกว่า ๓๐ กิโลเมตร	เส้นทางคมนาคม
คลองลัด โพธิ์	ในรัชกาลพระเจ้าท้าย สระ ในราว พ.ศ. ๒๒๖๕	โดยพระยาราชสงคราม (ปาน) เป็นแม่ กองขุดคลองนี้ ตรงบริเวณคอคอด ที่ แม่น้ำเจ้าพระยาโค้งเข้าหากัน ในเขต พื้นที่อำเภอพระประแดง จังหวัด สมุทรปราการ ระยะทางราว ๑ กิโลเมตร	เป็นการย่นระยะทางจาก ปากน้ำบริเวณโค้งแม่น้ำ เจ้าพระยาที่พระประแดง ในปัจจุบัน
คลองลัด เกิร์ตน้อย หรือปาก เกิร์ต	ในรัชกาลพระเจ้าท้าย สระ ในราว พ.ศ. ๒๒๖๕	ขุดลัดบริเวณคู้่งแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมที่ เรียกว่าปากคลองบางบัวทอง ตรงกับ อำเภอปากเกร็ดในปัจจุบัน ระยะทาง ราว ๒ กิโลเมตร	ขุดลัดบริเวณคู้่งแม่น้ำ เจ้าพระยา

ชื่อ	ขุดเมื่อ พ.ศ.	เส้นทาง	วัตถุประสงค์ในการขุด
คลองโยง	ไม่ปรากฏว่าขุดขึ้นเมื่อใด	ขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสุพรรณบุรี	เส้นทางคมนาคม
คลองหลอด	ในสมัยกรุงธนบุรี	เป็นคลองคูเมืองซึ่งมีทั้งฝั่งธนบุรีและฝั่งกรุงเทพ	เป็นคลองคูเมือง
คลองรอบกรุง	เมื่อผลิตเปลี่ยนแผ่นดินใน พ.ศ.๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ สร้างพระนครใหม่	ขุดคลองรอบขนานกับแนวกำแพงเมือง โดยใช้แรงงานไพร่ชาวลาวและเขมรที่กวาดต้อนมาแต่สงครามในช่วงนั้น	แนวกำแพงเมือง
คลองบางกะปิ	ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ	เป็นส่วนที่ขุดต่อจากคลองรอบกรุงไปทางตะวันออกราว ๗ กิโลเมตร	เส้นทางคมนาคม อยู่ในเส้นทางเดียวกับคลองแสนแสบ ต่อจากบางกะปิจึงเรียกคลองแสนแสบ
คลองมหานาค	พ.ศ.๒๕๒๘	บริเวณเหนือวัดสระเกศ เป็นคลองที่ขุดระยะสั้น	เพื่อให้ประชาชนชาวพระนครใช้เล่นสัควาในฤดูน้ำหลากเหมือนอย่างคลองมหานาคสมัยกรุงศรีอยุธยา
คลองลัดหลวง	ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	การขุดลัดแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณที่เรียกว่า “บางกระเจ้า” ตำแหน่งที่ต่ำกว่ากรุงเทพฯ ลงไป มีความยาว ๓ กิโลเมตร ผู้ดำเนินการขุดคือพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นศักดิพลเสพ	เพื่อย่นระยะทางเดินเรือในลำน้ำเจ้าพระยาตอนปลาย การขุดคลองลัดหลวงนี้ทำให้น้ำเค็มปริมาณมากไหลเข้ามาจนถึงกรุงเทพฯ ในช่วงหน้าแล้ง จึงมีการปิดคลองนี้ และใช้ได้เฉพาะช่วงหน้าฝน
คลองสุนัขหอน	เมื่อ พ.ศ.๒๓๗๒	เป็นการขุดต่อกับคลองมหาชัยทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำท่าจีนเพื่อเชื่อมต่อ	เพื่อสะดวกแก่การขนส่งสินค้าจากทางฝั่งภูมิภาค

ชื่อ	ขุดเมื่อ พ.ศ.	เส้นทาง	วัตถุประสงค์ในการขุด
		กับแม่น้ำแม่กลองโดยแรงงานชาวจีน ระยะทาง ๓๐ กิโลเมตร	ตะวันตก เช่น เกลือ พริกไทย ยาสูบ น้ำตาล อีกทั้งยังเป็นการปรับเส้นทางน้ำเพื่อการเดินทางไปสู่เพชรบุรี ก่อนที่จะใช้การข้ามเทือกเขาไปสู่อ่าวมะตะมะและเดินทางสู่คาบสมุทรมลายูได้
คลองแสนแสบและคลองบางขนาก	ขุดระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๐-๒๓๘๓ ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	เชื่อมระหว่างพื้นที่ในกรุงเทพและแม่น้ำบางปะกงระยะทางกว่า ๕๓ กิโลเมตร ผู้อำนวยการขุดคือ พระยาศรีพิพัฒน์ฯ (ทัต บุนนาค) เป็นคลองที่ยาวที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	เพื่อสนับสนุนการทำสงครามกับญวนที่ขยายอำนาจมายังเขมร รวมทั้งการขนส่งสินค้า เช่น น้ำตาลและข้าว จากพื้นที่แถบตะวันออกทางจังหวัดฉะเชิงเทราในปัจจุบัน
คลองพระโขนง	ขุดระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๐-๒๓๘๓ ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	อยู่ในเขตพระโขนงและส่วนหนึ่งของเขตประเวศ กรุงเทพฯ ขุดแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกใกล้กับบริเวณท่าเรือกรุงเทพฯ ให้ต่อกับคลองประเวศบุรีรมย์ ผู้อำนวยการขุดคือ พระยาศรีพิพัฒน์ฯ (ทัต บุนนาค) ระยะทาง ๑๔.๕ กิโลเมตร	คลองเชื่อมเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคม
คลองผดุงกรุงเกษม	ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๓๙๗	เป็นการขุดคลองแบบคลองคูเมือง ระยะทางราว ๕.๕ กิโลเมตร ผู้อำนวยการขุดคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)	ขุดเพื่อเป็นคูเมืองชั้นนอกของกรุงเทพฯ และเพื่อการขยายตัวของเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๔
คลองเจดีย์บูชา	เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๙๘	เชื่อมระหว่างตัวเมืองนครปฐมและแม่น้ำนครไชยศรี กล่าวกันว่าเป็นเส้นทางน้ำที่ขุดเพื่อการเดินทางไปไหว้	ใช้สำหรับการขนส่งสินค้าออกที่สำคัญในระหว่างนั้น เพราะ

ชื่อ	ขุดเมื่อ พ.ศ.	เส้นทาง	วัตถุประสงค์ในการขุด
		พระปฐมเจดีย์ที่นครปฐม	นครปฐมเป็นศูนย์กลางของการผลิตไร่อ้อยที่นำมาทำน้ำตาล
คลองหัวลำโพง	เมื่อ พ.ศ.๒๓๙๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ	ห่างจากพระนครออกไปทางตะวันออก ๘-๙ กิโลเมตร	ขุดขึ้นเพราะการขยายตัวของชุมชนชาวยุโรปที่ต้องการสร้างที่อยู่อาศัย ห่างจากพระนครออกไปทางตะวันออก การขุดคลองนี้ดินที่ขุดได้นำมาทำเป็นถนนพระราม ๔ แต่หลังจากขุดคลองเสร็จชุมชนการค้านี้ก็ไม่สามารถเป็นดังที่คาดหวังได้ เพราะตั้งอยู่ไกลเกินไป
คลองสาทรหรือคลองสีลม	ใน พ.ศ.๒๔๐๔	เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณบางรักกับคลองหัวลำโพงเป็นคลองสายสั้นๆ ระยะทางประมาณ ๒.๕ กิโลเมตร	เพราะการขยายตัวของชุมชนชาวยุโรป วัตถุประสงค์เดียวกับคลองหัวลำโพง การขุดคลองนี้ผลพลอยได้คือถนนเช่นกัน (ถนนสาทร)
คลองมหาสวัสดิ์	เมื่อ พ.ศ.๒๔๐๔-๒๔๐๘	เชื่อมระหว่างคลองบางกอกน้อยที่ฝั่งธนบุรีและคลองเจดีย์บูชา	เพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำนครไชยศรีใช้ขนส่งสินค้าเกษตรที่สำคัญในสมัยนั้นคือน้ำตาลทรายและข้าว
คลองภาษีเจริญ	เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๐	ขุดเชื่อมระหว่างคลองบางกอกใหญ่ทางฝั่งธนบุรีและแม่น้ำสุพรรณบุรีหรือท่าจีน ระยะทางราว ๒๕ กิโลเมตร คลองนี้ขุดโดยพระภาษีสมบัติบริบูรณ์(ยิ้ม)	ขุดเพื่อประโยชน์ในการค้าขายระหว่างกรุงเทพฯกับสมุทรสาครและเพื่อประโยชน์ของ

ชื่อ	ขุดเมื่อ พ.ศ.	เส้นทาง	วัตถุประสงค์ในการขุด
		เจ้าภาษีฝิ่น รัชกาลที่ ๔ โปรดให้ใช้ภาษีฝิ่นในการขุดระยะทาง ๒๔.๘ กิโลเมตร	พระภาษีสมบัติบริบูรณ์เอง เพราะมีโรงที่บอ้อยที่ดอนไก่อดี (ดอนกะฎี) ทำให้สามารถขนส่งอ้อยและน้ำตาลได้สะดวกขึ้น
คลองดำเนินสะดวก	ระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๐-๒๔๑๑	เป็นส่วนต่อเนื่องของคลองภาษีเจริญ และเชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง ระยะทาง ๓๓.๖ กิโลเมตร	เพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง ในการอำนวยความสะดวกแก่การขนส่งสินค้าทางการเกษตร เช่น ข้าว เหลือง น้ำตาลทรายมาจากภูมิภาคทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา
คลองขุดดอนจั่นและคลองขุดยี่สาร	เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๑	เชื่อมต่อเส้นทางน้ำภายในระหว่างแม่น้ำแม่กลอง และเขตชุมชนในป่าชายเลนเป็นการลงทุนขุดคลองโดยสมเด็จพระยาบรมมหาสุริยวงศ์ และขุนนางผู้ใหญ่	เพื่อขนส่งสินค้าจำพวกถ่าน ใบจาก เหลือง และ สามารถไปออกแม่น้ำเพชรบุรีและเข้าสู่พื้นที่ปลูกข้าวขนาดใหญ่ในท้องถิ่นเพชรบุรี
คลองเปรมประชากร	ระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๓-๒๔๑๕ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ขุดต่อเนื่องจากคลองผดุงกรุงเกษมที่กรุงเทพฯ ขึ้นเหนือไปที่อยุธยาทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ระยะทางราว ๕๑ กิโลเมตร คลองนี้ขุดโดยจ้างแรงงานชาวจีน	เพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทาง แต่ก็ใช้เพื่อการเดินทางไม่มากนัก แต่เป็นการเปิดพื้นที่ทำนาทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ และกลายเป็นบริเวณที่มีชุมชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่จำนวนมาก
คลองนครนางเกิด	เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๙-๒๔๒๐	ระยะทางราว ๒๒ กิโลเมตรเริ่มจากคลองแสนแสบ	เพื่อตัดเส้นทางไปสู่แม่น้ำบางปะกงทางตะวันออกเฉียงใต้ที่จะเชิงเทราให้

ชื่อ	ขุดเมื่อ พ.ศ.	เส้นทาง	วัตถุประสงค์ในการขุด
			ส่งลง
คลองนคร เนื่องเขต	เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๙- ๒๔๒๐	คลองนี้ขุดแยกจากคลองแสนแสบช่วง ระหว่างหนองจอกกับบางน้ำเปรี้ยว ระยะทาง ๑๒.๐๒ กิโลเมตร	เพื่ออำนวยความสะดวก ในการติดต่อระหว่าง กรุงเทพกับฉะเชิงเทรา เป็นประโยชน์ทางการค้า และทางราชการ รวมทั้ง เปิดพื้นที่ทางการเกษตร
คลองทวิ วัฒนา	เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๑	ระยะทางกว่า ๑๓ กิโลเมตรเชื่อม ระหว่างคลองภาษีเจริญและคลองมหา สวัสดิ์	เพื่อขยายพื้นที่ปลูกข้าว ทางตอนในของแม่น้ำ เจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ทางตะวันตกของชุมชน ชาวสวนแถบฝั่งธนบุรี และบันทึกไว้ว่าผู้ที่จะใช้ น้ำต้องเสียค่าน้ำสำหรับ ทำนา ๑ บาทต่อไร่
คลอง ประเวศ บุรีรัมย์	เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๑- ๒๔๒๓	ทางฝั่งใต้ของคลองแสนแสบและทาง เหนือของคลองสำโรง ระยะทาง ประมาณ ๖๐ กิโลเมตรเชื่อมต่อ ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำ บางปะกง	เพื่อเปิดพื้นที่สำหรับการ ทำนาและการเดินทาง ติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ และฉะเชิงเทราและ สำหรับ ผู้ใช้น้ำทำนาจาก คลองนี้ในระยะนั้นต้อง เสียค่าน้ำ ๑ บาท ถึง ๑ บาท ๕๐ สตางค์ต่อไร่
คลองนรา ภิรมย์	เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๓	ระยะทาง ๒๑.๖ กิโลเมตร จากแม่น้ำ สุพรรณบุรีหรือแม่น้ำท่าจีนที่บางเลนใน นครปฐมไปต่อกับคลองทวิวัฒนา	เพื่อนำน้ำจากแม่น้ำ สุพรรณบุรีมาช่วยไม่ให้ คลองขุดมหาสวัสดิ์ คลอง ทวิวัฒนา และคลองภาษี เจริญตื้นเขิน ชาวนาที่ตั้ง ถิ่นฐานอยู่บริเวณริม คลองนี้ต้องเสียภาษีค่าน้ำ หนึ่งบาทต่อไร่เช่นเดียว กัน

ชื่อ	ขุดเมื่อ พ.ศ.	เส้นทาง	วัตถุประสงค์ในการขุด
คลองเปรี้ง	เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๐-๒๔๓๑	แต่เดิมการขุดคลองนี้ตั้งใจจะขุดเป็นระยะทาง ๔๐ กิโลเมตรจากคลองบางขนากต่อกับคลองสำโรง แต่เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าพระยามหาศรี สุริยวงศ์สิ้นไปเสียก่อน จึงขุดได้เพียง ๑๗.๙๒ กิโลเมตรจากคลองบางขนากไปต่อกับคลองประเวศบุรีรัมย์	เปิดพื้นที่ทำนาข้าว และชาวนาในบริเวณนี้ต้องเสียค่าน้ำ ๑ บาท ถึง ๑ บาท ๕๐ สตางค์ต่อไร่
คลองนิยมิตรา	เมื่อ พ.ศ.๒๔๔๒	ระยะทางกว่า ๗ กิโลเมตรเชื่อมต่อระหว่างคลองสำโรงและอ่าวไทย	เพื่อรองรับการขยายตัวของพื้นที่เกษตรกรรมในการนำน้ำจากคลองสำโรงไปใช้และเพื่อสะดวกแก่การขนส่งแก่ชุมชนบริเวณชายฝั่งด้วย
คลองรังสิต	เริ่มขุดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ มาแล้วเสร็จเริ่มมีการเข้าไปตั้งถิ่นฐานได้ เมื่อ พ.ศ.๒๔๔๐	บริษัทคูคลองนาสยาม ได้รับสัมปทานโดยขุดคลองหลักสามคลองในแนวตะวันออก-ตะวันตก แล้วขุดคลองซอยเหนือ-ใต้จำนวนมาก คำนวณกันว่าระยะทางรวมทั้งหมดที่ขุดไปกว่า ๘๙๐ กิโลเมตร	ต้องการเปิดพื้นที่อันกว้างใหญ่เพื่อทำนาบริเวณตะวันออก เฉียงเหนือของกรุงเทพฯ ที่รู้จักกันในนาม “ทุ่งหลวง” และเป็นป่าที่อยู่อาศัยของฝูงช้างจำนวนมาก ประเมินว่าเป็นพื้นที่ราว ๓๕๐,๐๐๐ ไร่
คลองหลวงแพ่ง	เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๙	จากคลองประเวศบุรีรัมย์ต่อเนื่องกับคลองนครนางเกิด เป็นการขุดโดยขุนนางคือ หลวงแพ่งที่ได้รับอนุมัติระยะทาง ๑๕.๓๕ กิโลเมตร	เพื่อเปิดพื้นที่เพาะปลูกและเป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำระหว่างคลองประเวศบุรีกับคลองนครเนื่องเขต
คลองอุดมชลจร	เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๑-๒๔๓๒	คลองนี้ขุดจากเหนือไปได้ ระหว่างคลองเปรี้งและคลองหลวงแพ่ง ระยะทางราว ๑๕.๒ กิโลเมตร ในคราวเดียวกันก็ขุดคลองเล็ก ๆ สองสายเชื่อมคลองอุดมชลจรกับคลองหลวงแพ่งโดย	เพื่อกระจายน้ำไปสู่นาข้าวจำนวนหลายหมื่นไร่

ชื่อ	ชุดเมื่อ พ.ศ.	เส้นทาง	วัตถุประสงค์ในการชุด
		สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์	
คลองพระพิมล	เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓	คลอง เริ่มจากบางบัวทองทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ ไปทางตะวันตกเฉียงเหนือโดยพระราชพิมล ผู้ได้รับสัมปทานการชุดคลองการชุดนี้หยุดเพียงระยะยาว ๑๖ กิโลเมตร เมื่อพระราชพิมลสิ้นชีวิต จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ชุดขยายเพิ่มจนเป็นระยะทางในปัจจุบันคือ ๓๑ กิโลเมตร โดยกรมชลประทาน	เพื่อเปิดพื้นที่เพื่อการเกษตร และเป็นการเชื่อมต่อไปสู่พื้นที่ในแถบสุพรรณบุรี
คลองพระยาบรรลือ	เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕	เมื่อเริ่มต้นมีแผนที่จะชุดคลองระยะทาง ๑๖ กิโลเมตรทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ต้องหยุดเพียงในราว ๔ กิโลเมตร เพราะการสิ้นชีวิตของพระยาบรรลือ	เพื่อจะเปิดพื้นที่การเกษตรระหว่างคลองสายนี้กับแม่น้ำสุพรรณบุรี
คลองเจริญ	เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๓๕	ชุดจากทางใต้ของคลองหลวงแพ่ง ระยะทางรวมกันราว ๓๐ กิโลเมตร ชุดโดยพระยาดำรง	
คลองบางพลีใหญ่	เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๔๔	ชาวบ้านได้รับสัมปทานชุดเป็นคลองเชื่อมต่อกับคลองสำโรงทางทิศใต้ไปสู่ชายฝั่งอ่าวไทย ระยะทางราว ๑๐ กิโลเมตร	เป็นคลองเชื่อมต่อกับคลอง

ที่มา : วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, พัฒนาการของการปรับเปลี่ยนสภาพภูมิศาสตร์ในเขตสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา www.lek-prapai.org/print.php อ้างเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๘) และ สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, คลองชุดในประเทศไทย , kanchanapisek.or.th, อ้างเมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

ความคิดที่จะจัดให้มีระบบการชลประทาน เพื่อช่วยบรรเทาผลกระทบจากความผันแปรของดินฟ้าอากาศที่มีต่อการเกษตร โดยเฉพาะการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของราษฎรไทยนั้น ได้เริ่มมาตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการดำเนินการสำคัญคือการชุดคลองเพื่อประโยชน์ในการคมนาคมและการชลประทานร่วมกันขึ้น และการอนุญาตให้บริษัทเอกชนคือ

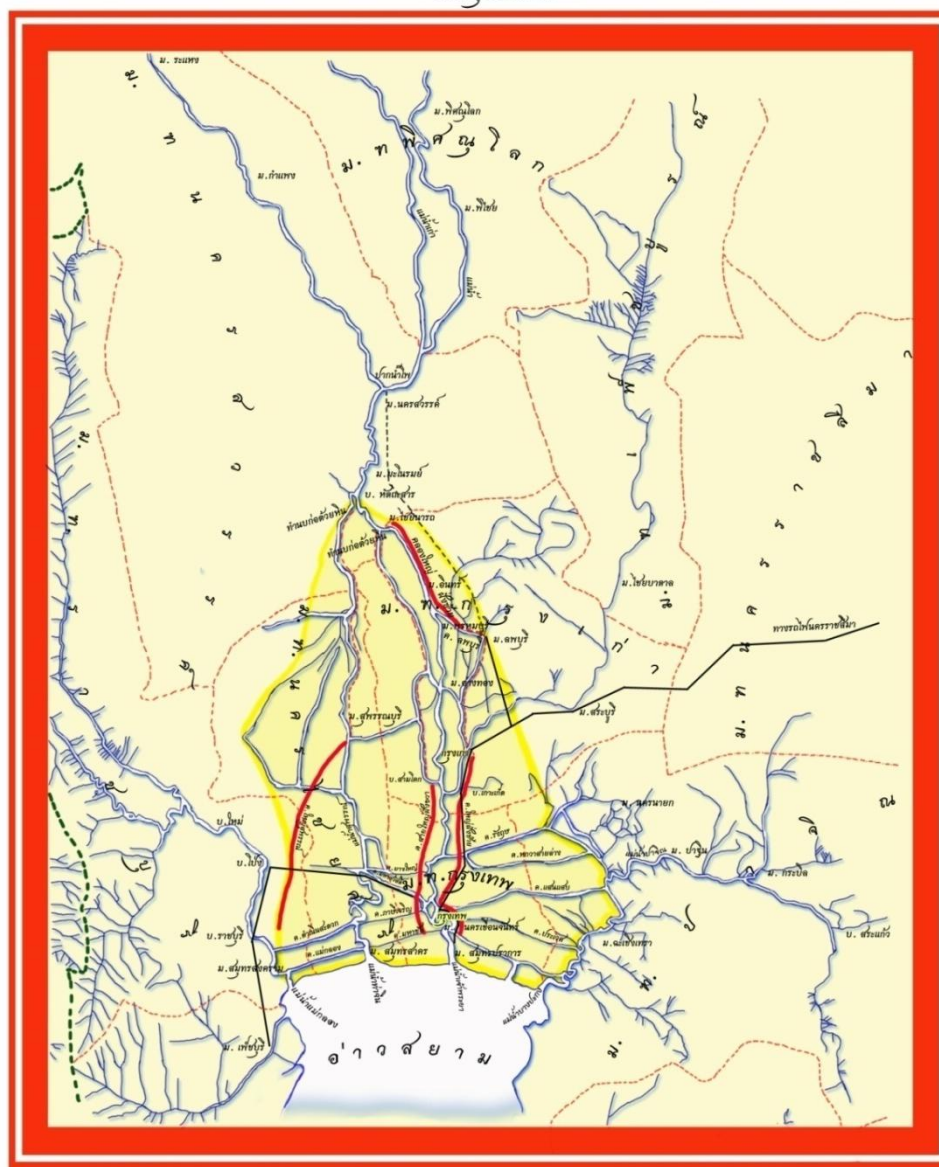
บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม (Siam Canals, Lands and Irrigation Company) เข้าดำเนินการขุดคลองชลประทานบริเวณทุ่งรังสิต ตั้งแต่ปีพ.ศ.๒๔๓๑ โดยบริษัทจะได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดิน ๒ ฝั่งคลองที่ไม่มีผู้ใดจับจองขึ้นไปฟากละ ๔๐ เส้นสำหรับลำคลองใหญ่ และ ๒๕ เส้นสำหรับลำคลองเล็ก และบริษัทสามารถขายที่ดินบริเวณที่ได้รับประโยชน์นี้ เป็นการตอบแทนให้คุ้มกับทุนที่ลงไปได้ โครงการประกอบด้วยการก่อสร้างระบบคลอง ในบริเวณพื้นที่ราบฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เขตจังหวัดปทุมธานี ที่เรียกว่า ทุ่งรังสิต โดยขุดคลองสายใหญ่ เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงไปยังแม่น้ำนครนายก พร้อมกับการสร้างประตูระบายน้ำ สำหรับควบคุมการเก็บกักน้ำเพื่อการเพาะปลูก และสร้างประตูเรือสัญจรเพื่อการคมนาคมขนส่งทางน้ำตลอดทั้งปี

หลังจากที่บริษัทดังกล่าวได้ดำเนินการมาประมาณ ๑๐ ปี เจ้าพระยาเทเวศวงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้ไปตรวจราชการที่ทุ่งรังสิต เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๔๒ พบว่า ทุ่งรังสิต จำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือด้านการชลประทานเป็นการด่วน จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจ้างนายช่างชลประทานชาวต่างประเทศ ให้เข้ามาสำรวจและคิดจัดระบบชลประทานที่ทันสมัยขึ้นจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รัฐบาลติดต่อว่าจ้าง นาย วัน เดอร์ ไฮเด (J.H. Van der Heide) วิศวกรชลประทานชาวฮอลันดา และทรงแต่งตั้งให้เข้ารับราชการ เมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๔๕ พร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง นาย เย โสมัน วันเดอร์ ไฮเด เป็นเจ้า “กรมคลอง” คนแรก มาศึกษาสภาพธรรมชาติของทุ่งราบภาคกลาง เพื่อพิจารณาวางแผนโครงการชลประทาน ดูแลทำนุบำรุงคลองต่างๆ ไม่ให้ตื้นเขิน

ภาพที่ ๕.๑ นายเย โสมัน วันเดอร์ ไฮเด วิศวกรชลประทานชาวฮอลันดา
เป็นเจ้ากรมคลองคนแรก ใน พ.ศ. ๒๔๔๕

- แผนที่ -
- กับรายงานชุดคลองต่างๆ -
- ของ -
- แม่น้ำหุบเขาด้านใต้ -

เครื่องหมาย

- คลองใหญ่
- คลองเล็ก
- คลองเดิมเล็กๆ จะขุดให้ใหญ่ขึ้น
- ทางรถไฟ
- ทางรถไฟกำลังทำอยู่
- แม่น้ำ
- คลองเดิม
- ในระหว่างนี้ขุดคลองขึ้นแล้วจะมีประโยชน์

แผนที่ ๕.๒ มณฑลกรุงเทพ แสดงตำแหน่งที่มีสเตอร์วอน เดอร์ ไฮเด
จะขุดคลองทดน้ำ พ.ศ.๒๔๔๖

ที่มา : หจข.ผจ.กต./๒๙ แผนที่มณฑลกรุงเทพ แสดงตำแหน่งที่มีสเตอร์วอน เดอร์ ไฮเด จะขุดคลอง
ทดน้ำ พ.ศ.๒๔๔๖

นาย เย โยมัน วัน เดอร์ ไฮเด ได้ออกสำรวจสภาพพื้นบริเวณต่างๆ ในภาคกลางและพบว่าสภาพทั่วไปขาดน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร เขาได้ทำรายงานเสนอเห็นควรให้สร้างเขื่อนทดน้ำปิดกั้นแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดชัยนาท แต่เนื่องจากโครงการที่นายวัน เดอร์ ไฮเด เสนอนั้นค่าใช้จ่ายสูงถึง ๔๗ ล้านบาท และผลตอบแทนที่คาดว่าจะได้รับก็ยังไม่ชัดเจน โครงการดังกล่าวจึงถูกระงับไว้ก่อน และมีการดำเนินการเพียงขุดซ่อมและสร้างประตูน้ำที่คลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก และคลองแสนแสบ โดยที่มีการจัดเก็บค่าธรรมเนียมจากเรือที่ผ่านไปมาเพื่อชดเชยค่าใช้จ่ายที่ได้ลงทุนไป (www.rid.go.th, ประวัติกรมชลประทาน, อ้างเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๘)

ในการเสนอโครงการชลประทาน นายวัน เดอร์ ไฮเด ได้แสดงความคิดว่าประเทศไทยกำลังเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วในทางเศรษฐกิจ ความต้องการสินค้าต่างประเทศมีมากขึ้นทั้งจากรัฐบาลเพื่อการปรับปรุงประเทศและประชาชนทั้งสินของทั้งจำเป็นและสินค้าฟุ่มเฟือย สินค้าจากประเทศอุตสาหกรรมต่างแข่งขันกันเข้ามาจำหน่ายในประเทศมากขึ้น จนทำให้สินค้าอุตสาหกรรมของไทยเองต้องหยุดชะงักหลายอย่าง เนื่องจากราคาที่แพงกว่าเช่นน้ำตาลทราย ผ้าพื้นเมืองและเครื่องโลหะ เป็นต้น การเพิ่มขึ้นของสินค้าเข้าในช่วงระยะเวลาสิบกว่าปีเป็นถึง ๑ เท่าตัว โดยเขาได้แสดงตัวเลข ในปี พ.ศ.๒๔๓๑ สินค้าเข้า ๑๘,๑๒๖,๖๙๓.๓๓ บาท ในปี พ.ศ.๒๔๔๔ มูลค่าสินค้าเข้า ๔๙,๒๐๑,๒๑๖.๖๗ บาท การเพิ่มขึ้นของสินค้าเข้านี้ ทำให้เกิดความจำเป็น ในการเพิ่มผลผลิตเพื่อส่งออกเพื่อหารายได้เข้าประเทศมากขึ้น ด้วยเหตุนี้การพัฒนาระบบชลประทานจึงเป็นความจำเป็นของประเทศที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ (สุนทรี อาสะไวย์, ๒๕๒๑ : ๔๘)

ลักษณะโครงการของ นายวัน เดอร์ ไฮเด คือการสร้างทำนบหรือเขื่อนใหญ่กักน้ำบริเวณหัวเดลต้าของทุ่งราบเจ้าพระยาแล้วสร้างระบบคลองส่งน้ำ ซึ่งครอบคลุมบริเวณภาคกลางทั้งหมดทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยาประโยชน์ของโครงการตามที่นายวัน เดอร์ ไฮเด เสนอคือ

๑. การผลิตข้าวจะได้สม่ำเสมอ การชลประทานจะทำให้ข้าวได้ผลผลิตทุกปี ไม่ต้องรอน้ำฝน จะไม่มีปัญหาในการส่งข้าวออกนอกประเทศ นอกจากนี้ยังเป็นการลดค่าใช้จ่ายในการผลิต ชาวนาจะไม่ต้องหว่านข้าวถึงสองคราในการผลิตแต่ละครั้ง

๒. เวลาสำหรับการทำนาจะเพิ่มมากขึ้น ชาวนาไม่ต้องรีบเร่งในการทำนาและไม่ต้องใช้แรง ในการถีบระหัดวิดน้ำเข้า ซึ่งจะได้ผลเฉพาะที่อยู่ใกล้คลอง นอกจากนี้การที่มีเวลาทำนาน้อยทำให้ชาวนาต้องใช้ข้าวที่ปลูกได้ผลเร็ว ทำให้ได้ข้าวคุณภาพไม่ดี

๓. การขยายเนื้อที่ปลูกข้าว เมื่อมีระบบชลประทานจะได้พื้นที่ทำนามากกว่าเดิม ทั้งนี้เนื่องจากมีน้ำเพียงพอทำให้ไถคราดง่ายและเบาแรงจากการที่ต้องลงแรงวิดระหัด เวลาทำนาจะขยายออกไปถึง ๒ เดือนครึ่งในที่นาธรรมดาและในที่นาชุ่มขยายไปอีก ๑ เดือนครึ่ง ครอบคลุมหนึ่งจะทำนาได้เพิ่มขึ้นอย่างน้อย ๒ เท่าครั้ง นายวัน เดอร์ ไฮเด ประมาณว่าเมื่อพัฒนาระบบชลประทานเสร็จสิ้นแล้วจะได้ที่นาใหม่อีกประมาณ ๔,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ ซึ่งมากกว่าครึ่งหนึ่งของที่นาที่ทำอยู่ในขณะนั้น

๔. ความอุดมสมบูรณ์ของทีนา คลองส่งน้ำจะสามารถเอาน้ำมายังทีนาและขณะเดียวกันจะนำโคลนตมมายังทีนาด้วย ซึ่งจะเป็นปุ๋ยธรรมชาติทำให้ต้นข้าวเจริญงอกงาม
๕. นอกจากนี้ยังมีประโยชน์ต่อการทำสวนผลไม้ ทำไรในฤดูแล้ง และยังมีประโยชน์ในการอุปโภคบริโภคต่างๆ รวมทั้ง การคมนาคม เดินเรือ เป็นต้น (สุนทรี อาสะไวย์, ๒๕๒๑ : ๔๙-๕๐)

การที่รัฐบาลไม่รับข้อเสนอโครงการของนายวัน เดอร์ ไฮเด ถึงแม้ว่าเขาจะเสนอปรับโครงการให้เล็กลงจากค่าใช้จ่ายเต็มโครงการ ๔๗ ล้านบาท ใช้เวลาก่อสร้าง ๑๒ ปี มาเหลือเพียง ๒๘ ล้านบาท ก็ตาม และรัฐบาลได้เลือกที่จะซ่อมคลองเก่าและทำท่อบกั้นน้ำแทน อาจจะเป็นผลมาจากดังนี้

๑. รัฐบาลยังคงมีความประสงค์ที่จะให้บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามซึ่งมีบทบาทในการบุกเบิกการพัฒนาระบบชลประทานยังคงทำงานต่อไป ถึงแม้ว่าที่ผ่านมามีบริษัทไม่ค่อยประสบความสำเร็จในการพัฒนาระบบชลประทานก็ตาม ปรากฏว่าผลประโยชน์ของโครงการพัฒนาที่ดินในทุ่งรังสิตตกอยู่กับชนชั้นสูง เจ้านายเชื้อพระวงศ์ และคนมีเงินซึ่งต่างก็เข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากการเก็งกำไรค่าที่ดิน และให้เช่าที่ดิน ซึ่งมีอัตราการเช่าที่ดินบริเวณนี้สูงถึงร้อยละ ๘๐-๙๐ คลองที่ขุดขึ้นก็ดินเงินใช้ประโยชน์ไม่ได้ตามที่มุ่งหวัง หากรัฐบาลทำโครงการพัฒนาระบบชลประทานขนาดใหญ่ที่อื่น ชาวนาอาจจะขยับไปอยู่ที่แห่งใหม่ก็จะทำให้คนเหล่านี้สูญเสียผลประโยชน์ที่จะแสวงหากับชาวนาโครงการชลประทานของนายวัน เดอร์ ไฮเด จึงถูกคัดค้านจากชนชั้นสูงที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาล

บริษัทได้ทำสัญญาสัมปทานสิทธิในการชุดคลองกับรัฐบาล ๒๕ ปี จากปี พ.ศ.๒๔๓๑-๒๔๕๕ ในขณะนั้นยังคงเหลือเวลาอีก ๑๑ ปี และรัฐบาลยังคงไว้วางใจให้บริษัททำโครงการทางชุดคลองทางด้านทุ่งตะวันตก นอกเหนือจากโครงการรังสิตแล้ว การที่รัฐบาลยังคงให้บริษัทชุดคลองแลคูนาสยามดำเนินการพัฒนาระบบชลประทาน เพราะเห็นว่าถ้ารัฐบาลทำเองจะต้องใช้เงินมากและทำให้รัฐบาลต้องไปกู้เงินจากต่างประเทศ ซึ่งจะทำให้รัฐบาลต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลต่างประเทศมากเกินไป นอกจากนี้รัฐบาลเกรงว่าจะสู้เอกชนในการจัดการขายที่ดินที่เกิดจากการชุดคลองและการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมต่างๆ ไม่ได้

๒. ในการพัฒนาประเทศ รัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกที่จะทำโครงการเพื่อสร้างความมั่นคงแห่งพระราชอาณาจักร รัฐบาลเลือกโครงการสร้างทางรถไฟ ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญทางด้านการเมืองและยุทธศาสตร์เป็นสำคัญ มากกว่าเลือกโครงการชลประทานซึ่งเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจ ในปี พ.ศ.๒๔๔๔-๒๔๔๕ ได้เกิดกบฏขึ้นภายในประเทศถึง ๓ ครั้งคือ กบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน พ.ศ.๒๔๔๔ กบฏพระยาแชกเจ็ดหัวเมือง พ.ศ.๒๔๔๕ และกบฏเงี้ยวเมืองแพร่

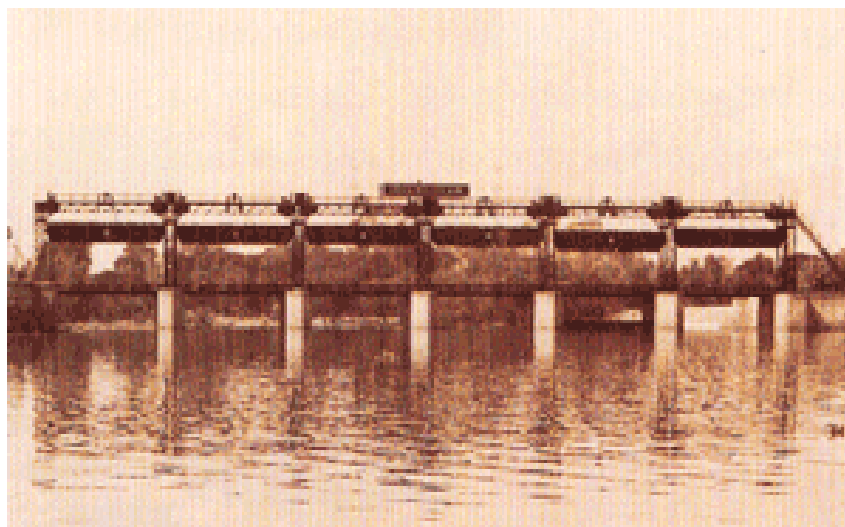
พ.ศ.๒๕๔๕ กฎครั้งสุดท้ายนี้ทำให้รัฐบาลเห็นความจำเป็นต้องสร้างทางรถไฟที่มีความเร็วขึ้นกว่าเดิม เพื่อใช้สำหรับความมั่นคงของประเทศ (สุนทรี อาสะไวย์, ๒๕๒๑ : ๕๑-๖๓)

๓. การที่รัฐบาลเลือกใช้นโยบายการเงินและการคลังแบบอนุรักษ์ตามที่ปรึกษาการคลัง รัฐบาลพยายามจะรักษารายจ่ายไม่ให้เกินไปกว่ารายได้หรือถ้าเป็นไปได้ก็ให้น้อยกว่ารายได้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากที่ปรึกษาการคลังต่างประเทศที่เป็นชาวอังกฤษชื่อนาย ซี ริเวตต์ คาร์แน็ค (Mr.C. Rivett Carnac) เขายังได้เสนอว่าส่วนหนึ่งของเงินที่รัฐบาลจะกู้มาควรเก็บไว้เป็นทุนสำรอง ที่ปรึกษาท่านนี้ เห็นว่ารัฐบาลไทยยังไม่ควรทำโครงการชลประทานขนาดใหญ่ตามข้อเสนอของนายวัน เดอร์ ไฮเด ควรทำทางรถไฟมากกว่าและขุดลอกคลองเก่าทุกๆปีซึ่งสามารถใช้วิศวกรเพียงคนเดียว ในที่สุดรัฐบาลก็ตัดสินใจตามที่ปรึกษาท่านนี้

๔. การคัดค้านจากหน่วยงานอื่น ที่สำคัญคือกรมสุขาภิบาล โดยนายเดอ ลา มาโฮเตียร์ (De la Mahotiere) นายช่างชาวฝรั่งเศส คือตามโครงการของ นายวัน เดอร์ ไฮเด จะรวมเอางาน ประปาเข้าไว้ในโครงการด้วยซึ่งเขาเห็นว่าป็นน้ำคนละประเภทกันไม่ควรนำมารวมอยู่ด้วยกัน น้ำประปาต้องการน้ำที่สะอาด นอกจากนี้เขายังเห็นว่าโครงการนายวัน เดอร์ ไฮเด เป็นโครงการ ใหญ่โตเกินไป คนไทยยังมีไม่มากพอที่จะใช้พื้นที่ได้หมด พื้นที่ดินการเกษตรที่เกิดขึ้นเกินความจำเป็น และเห็นว่าการทำท่อบกน้ำไว้จะทำให้ น้ำเค็มขึ้นมาถึงกรุงเก่าและอาจเลยไปถึงชัยนาทได้

๕. ปัญหาในลักษณะโครงการของ นายวัน เดอร์ ไฮเด เป็นวิธีการชลประทานแบบไม่จำกัด พื้นที่ดิน extensive approach คือเมื่อสร้างคลองส่งน้ำแล้ว ก็จะปล่อยให้ น้ำท่วมเนื้อที่ให้มากที่สุด จากนั้นก็ค่อยๆขุดคุ้ยระบายน้ำเพิ่มเติมเพื่อการควบคุมและระบายน้ำ ซึ่งเป็นวิธีธรรมชาติมากและใช้ ทุนน้อย แต่จะทำให้ได้ที่ดินเพิ่มขึ้นจำนวนมาก คือ ประมาณ ๓-๔ ล้านไร่ หรืออาจจะมากถึง ๕ ล้าน ไร่ ภายในเวลา ๑๐ ปี การเพิ่มที่ดินเยอะเกินไปจะทำให้คุมไม่อยู่ และจะทำให้กลุ่มผลประโยชน์เดิม เสียผลประโยชน์จากค่าเช่าเนื่องจากราคาที่ดินจะตกอย่างรวดเร็ว ฉะนั้นข้อเสนอของเขาจึงไม่ได้รับ เห็นชอบจากรัฐบาล (สุนทรี อาสะไวย์, ๒๕๒๑ : ๕๑-๗๐)

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง"กรมทดน้ำ"ขึ้นแทนกรมคลอง เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๔๕๗ และทรงแต่งตั้ง นายอาร์ ซี อาร์ วิล สัน เป็นเจ้ากรมทดน้ำ รวมทั้งจัดสร้างโครงการชลประทาน ป่าสักได้ โครงการ สร้างเขื่อนทดน้ำขนาดใหญ่ คือ เขื่อนพระราม ๖ ขึ้นที่ตำบลท่าหลวง อำเภอท่าเรือ จังหวัด พระนครศรีอยุธยา สามารถช่วยเหลือพื้นที่เพาะปลูกได้ประมาณ ๖๘๐ ,๐๐๐ ไร่ ซึ่งเป็นโครงการ ชลประทานขนาดใหญ่แห่งแรกในประเทศ หลังจากนั้นเป็นต้นมาได้มีการสร้างระบบชลประทาน กระจายสู่ทั่วภูมิภาคของประเทศไทยเป็นการจัดหาเงินเพื่อการเกษตรและการบริโภค (กรม ชลประทาน www.rid.go.th ประวัติกรมชลประทานไทย อ้างเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๘)

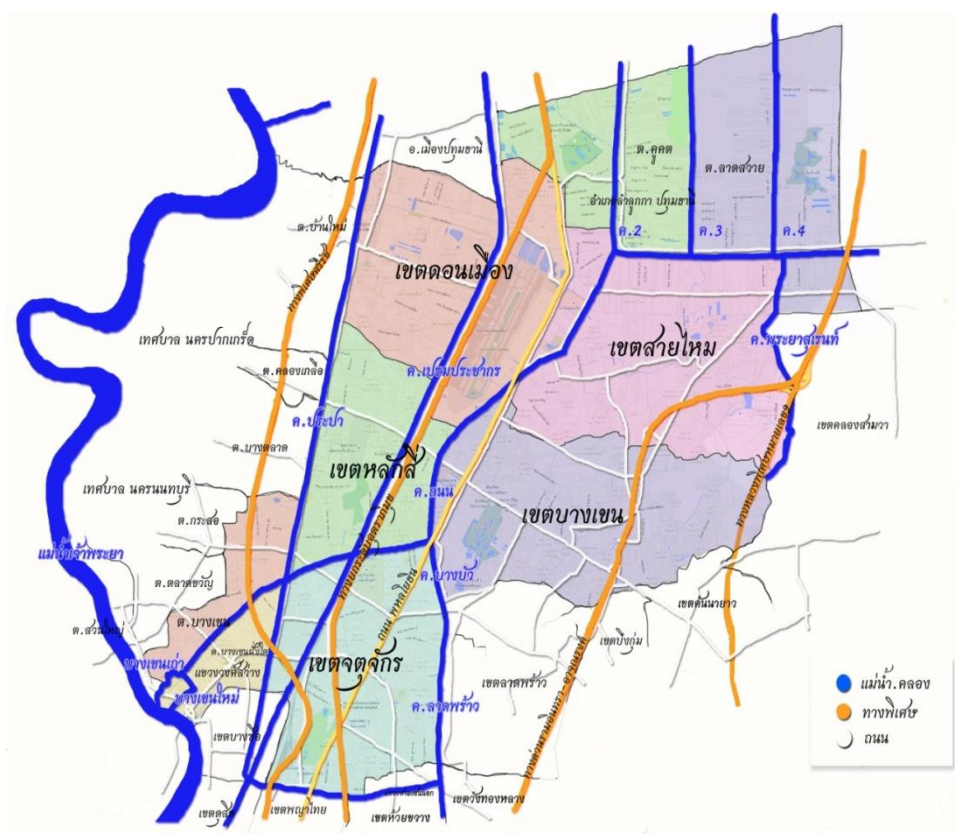

ภาพที่ ๕.๒ เขื่อนพระราม ๖

ที่มา : (กรมชลประทาน, www.rid.go.th ประวัติกรมชลประทาน, อ้างเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๕๘)
 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำริว่า หน้าที่ของกรมทตน้ำ มิได้
 ปฏิบัติงานอยู่เฉพาะแต่การทตน้ำเพียงอย่างเดียว งานที่กรมทตน้ำปฏิบัติอยู่จริงในขณะนั้นมีทั้งการ
 ขุดคลอง การทตน้ำ รวมทั้งการส่ง น้ำตามคลองต่างๆ อีกทั้งการสูบน้ำเพื่อช่วยเหลือการเพาะปลูก จึง
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อจาก กรมทตน้ำ เป็น กรมชลประทาน เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม
 ๒๔๗๐ โดยให้มีหน้าที่รับผิดชอบงานการขุดคลอง การทตน้ำ การส่งน้ำ และการสูบน้ำช่วยเหลือพื้นที่
 เพาะปลูกอย่างทั่วถึง

๕.๒ การขุดคลองที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทุ่งบางเขนในระยะแรก

การขุดคลองในทุ่งบางเขนมีผลสำคัญในการเพิ่มพื้นที่การทตนาแล้วทำให้เกิดการเชื่อมต่อ
 ระหว่างคนที่บางเขนกับพื้นที่ต่างๆ เพราะหลังจากการขุดคลองแล้วมีการอพยพของคนเข้ามาทตนาใน
 บริเวณนี้มากขึ้น และเกิดความสะดวกการค้าและการขนส่งสินค้าต่างๆ เข้ามาและออกจากบริเวณนี้

แผนที่ ๕.๓ แม่น้ำและคลองในพื้นที่บางเขน

ที่มา : ดัดแปลงจาก กรมการแผนที่ทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด แผนที่กรุงเทพ แผนที่ ๖ “แผนที่มณฑลกรุงเทพสยามปี พ.ศ.๒๔๔๔” กองทัพบกจัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ธันวาคม ๒๕๑๐

หมายเหตุ : การขุดคลองมี ๓ ครั้งในท้องที่บางเขนในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖

ครั้งที่ ๑ ขุดคลองเปรมประชากร ขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๑๓ เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา จากคลองผดุงกรุงเกษมบริเวณหน้าวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร ไปทะลุตำบลเกาะใหญ่ แขวงกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นระยะทาง ๑,๒๗๑ เส้น ๓ วา (๕,๐๘๔.๖ เมตร) เพื่อให้ประชาชนเดินทางค้าขายขึ้น-ลง เดินเรือได้สะดวกการตั้งถิ่น

ครั้งที่ ๒ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการขุดคลองบางเขนใหม่ขึ้นแยกออกจากคลองบางเขนเก่าซึ่งห่างจากกันไม่มากนักและเรียกว่าคลองบางเขนใหม่

ครั้งที่ ๓ ปี พ.ศ.๒๔๖๗ ได้มีการขุดขยายคลองบางบัวขึ้นเพื่อขยายพื้นที่การทำนา ส่งน้ำเข้าพื้นที่นา และระบายน้ำออกจากนา “โครงการเลี้ยงรอกน้อย-บางเหี้ย (คลองด่าน)” สมุทรปราการ

๕.๒.๑ คลองเปรมประชากร

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์การตั้งถิ่นฐาน ในบางเขน ยังคงบางเบา พื้นที่ดินเป็นป่ารกชัฏ จนกระทั่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้มีพระราชโองการให้ขุดคลอง เปรมประชากร ขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๑๓ การขุดแบ่งออกเป็น ๒ ระยะ คือตั้งแต่คลองโค ออกลำนน้ำเกาะ เกิดมาถึงดอนเมือง ระยะทาง ๗๒๗ เส้น ๓ วา และจากดอนเมืองถึงคลองผดุงกรุงเกษมหน้าวัด โสมนัสสิก ๕๔๔ เส้น รวมทั้ง ๒ ระยะ ๑,๒๗๑ เส้น ๓ วา (๕,๐๘๔๖ เมตร) คลองนี้ขุดเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ พระราชทานชื่อคลองนี้ว่า "คลองเปรมประชากร" พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้คลองนี้ โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมขุดคลองและภาษีคลองใด ๆ ทั้งสิ้น ด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะขุดคลองนี้ เพื่อให้เป็นการเฉลิมพระเกียรติและพระราชกุศลให้ราษฎรได้รับความสะดวกสบายโดยทั่วกัน พระองค์ได้พระราชทานเงินส่วนพระองค์ทั้งหมด ๒๕๔๔ ชั่ง ๒ ตำลึง (๒๐๓,๕๒๘ บาท) ให้ใช้ในการ ดำเนินการ โดยให้จัดจ้างกุลีจีนมาขุดคลองแทนแรงงานเกณฑ์ (หจข. ร.๕ กษ. ๙.๒/๕๙ คลองเปรม ประชากร)

การขุดคลองเปรมประชากร มีวัตถุประสงค์สองประการ คือ ช่วยย่นระยะทางระหว่างกรุงศรี อยู่ยกับกรุงรัตนโกสินทร์ให้สั้นลง เพื่อให้ประชาชนเดินทางค้าขายขึ้น-ลง เดินเรือได้สะดวก พระองค์ทรงเห็นว่าการเดินเรือขึ้นล่องตามแม่น้ำเจ้าพระยานั้น เส้นทางอ้อมไปมา ทำให้เสียเวลาใน การเดินทางมาก นอกจากนี้ผลจากการขุดคลองเปรมประชากร ยังเป็นการขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าไป ในบริเวณที่คลองตัดผ่าน ซึ่งเดิมเป็นป่ารกชัฏเต็มไปด้วยโขลงช้างเถื่อน ช้างป่าเข้ามาอยู่อาศัย ไม่มีผู้ คิดจะหักล้างถางป่าทำเป็นนาและสวน เนื่องจากไม่มีคลอง ถ้ามีคลองจะทำให้ราษฎรสามารถเข้าไป จับจองสร้างเป็นสวนและนา และก็จะจะมีผู้เข้ามามากขึ้นเป็นทวีคูณภายในสองสามปี และจะมีการค้าขาย ขึ้นล่องในเส้นทางนี้ และจะนำประโยชน์มาสู่ประชาชนทั้งหมด (หจข. ร.๕ กษ. ๙.๒/๕๙ คลองเปรม ประชากร)

คลองเปรมประชากรไหลผ่านเขตดุสิต เขตบางซื่อ เขตจตุจักร เขตหลักสี่ เขตดอนเมือง อำเภอมืองปทุมธานี อำเภอสามโคก และอำเภอบางปะอิน (จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี,อ้างเมื่อ วันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๖)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการสั่งให้พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการ เป็นผู้อำนวยการขุด เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) เป็นแม่กอง โปรดฯให้ พระชลธารวินิจฉัย เป็นผู้ปักหมายกรุยแนวคลอง ในขุดคลองนี้ พระยาศรีสุริยวงศ์ได้มอบให้เจ้าสัวยม หลวงสาธิตยุตต์ (ยม พิศลยบุตร) บุตรพระยาพิสนทสมบัติ บริบูรณ์ (ยม พิศลยบุตร) ผู้เป็นแม่กองขุดคลองภาษีเจริญเป็นผู้ดำเนินการ เจ้าสัวยมผู้นี้ยังเป็นผู้ ควบคุมการก่อสร้างพระที่นั่งเวหาศน์จำรูญในพระราชวังบางปะอินในปี พ.ศ.๒๔๓๒ ด้วย บริเวณ "สี่ แยกบางเขน " หรือสี่แยกทางน้ำ ซึ่งเป็นที่ตั้งของตลาดบางเขนได้ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของหลวงสาธิต ราชายุทธ (ยม พิศลยบุตร) ซึ่งได้รับพระราชทานที่ดินอันเนื่องมาจากการขุดคลอง (วันวร จะนุ,

ภาพที่ ๕.๓ คลองประปา ที่บริเวณสามเสน ปัจจุบันมีการสร้างทางด่วนคร่อมอยู่เหนือคลอง
ที่มา : สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ kanchanapisek.or.th, คลองชุดในประเทศไทย, อ้างเมื่อ
วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๘

ดังนั้น ในวันที่ ๑๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ได้มีประกาศพระบรม
ราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้กรมสุขาภิบาลดำเนินการนำน้ำ มาใช้ในพระนคร ดังนี้

๑. ให้ตั้งทำที่ขังน้ำที่คลองเชียงราก ในเขตจังหวัดปทุมธานี อันเป็นที่พื้นเขตน้ำเค็มขึ้นถึงทุก

ฤดู

๒. ให้ขุดคลองแยกจากที่ขังน้ำนั้น เป็นทางลงถึงริมคลองสามเสนฝั่งเหนือใกล้แนวทางรถไฟ

๓. ตั้งโรงสูบน้ำ ณ ตำบลสามเสน สูบน้ำขึ้นขังยังที่เกราะ กรองตามกรรมวิธีให้น้ำสะอาด
บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งซึ่งจะเป็นเชื้อโรค แล้วจำหน่ายน้ำไปในที่ต่างๆตามควรแก่ท้องที่ของเขตพระนคร

ในการนี้ให้มีการซื้อที่ดินสำหรับสร้างคลองประปา โรงสูบน้ำ และโรงกรองน้ำสามเสน
จำนวน ๑,๐๙๗ ไร่ ๓ งาน ๔๓ ตารางวา คิดราคาเฉลี่ยตารางวาละ ๓๐ สตางค์ และเนื่องจาก เป็น
โครงการที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม จึงมีผู้มอบที่ดินให้เพื่อช่วยราชการถึง ๓๓ ราย รวม ๒๔ ไร่ ๓
งาน ๒๘ ตารางवाद้วยคลองประปาที่บริเวณถนนประชาชื่น ซึ่งมีลำคลองกว้าง เป็นแหล่งเก็บกักน้ำใส
สะอาด ที่จะส่งเป็นน้ำดิบไปเข้าโรงกรองน้ำที่สามเสน

ภาพที่ ๕.๔ คลองประปา

ที่มา : สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ kanchanapisek.or.th, คลองชุดในประเทศไทย, อ้างเมื่อ วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๘

การดำเนินการสร้างคลองประปา คือ ขุดคลองแยกจากที่ขังน้ำ ที่ตำบลบางขุน อำเภอมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี ขนานกับคลองเปรมประชากร มายังโรงกรองน้ำสามเสน ยาวประมาณ ๒๕ กิโลเมตร จากการที่น้ำไหลผ่านคลองเป็นระยะทางยาวมาก มีโอกาสได้สัมผัสกับอากาศและแสงแดด ทำให้น้ำสะอาดขึ้น การก่อสร้างได้แล้วเสร็จในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ และได้มีการประกาศพระราชบัญญัติรักษาคองประปา ในปีเดียวกัน โดยมีสาระสำคัญ คือ ห้ามลงไปจับสัตว์น้ำ ตกปลา อาบน้ำ ซักล้างเสื้อผ้า หรือทิ้งสิ่งโสโครกลงไปในคลองโดยเด็ดขาด หากฝ่าฝืนมีโทษปรับอย่างรุนแรง

การที่รัชกาลที่ ๕ ได้มีพระราชดำริการหาน้ำบริโภคสำหรับประชาชนในเขตพระนคร เพื่อให้บรรดาพลนิกรของพระองค์มีความเป็นอยู่ อย่างถูกสุขลักษณะปราศจากโรคภัยร้ายแรงด้วย พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าในขณะนั้นประชาชนทั่วไปยังคงใช้น้ำซึ่งปราศจาก ความสะอาด บริสุทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูแล้ง น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาจะมีระดับต่ำ ทำให้น้ำทะเลเข้าถึง น้ำจะมีรสกร่อยไม่เหมาะสำหรับการบริโภค และน้ำก็มี แนวโน้มที่จะทวีความสกปรกเพิ่มขึ้นในอนาคต เนื่องจากสภาพการขยายตัวของชุมชนและบ้านเมือง ประกอบกับได้ทรงพบเห็นความเจริญก้าวหน้าในด้านวิทยาการต่างๆ ของการผลิตและการจำหน่ายน้ำจากต่างประเทศเมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรป ปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ในการนี้จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมสุขาภิบาลจัดการที่จะนำน้ำมาใช้ในพระนคร ตามแบบอย่างที่เหมาะสมแก่ภูมิประเทศ โดยได้ทำการกั้นแม่น้ำน้อย หรือคลองบางหลวงเชิง

ราก หรือคลองเชียงรากในปัจจุบัน อันเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยากักน้ำไว้เป็นอ่างเก็บน้ำหรือคลองขัง แล้วขุดคลองจากแม่น้ำเจ้าพระยาดัดกับวัดสำแล เหนือจังหวัดปทุมธานี ในปัจจุบันขึ้นไป ๓ กิโลเมตร หรือห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๔๑ กิโลเมตร อันเป็นบริเวณที่น้ำทะเลขึ้นไปไม่ถึงทุกฤดูกาล เข้ามาบรรจบกับคลองขัง หรือคลองบางหลวงเชียงราก (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ kanchanapisek.or.th, คลองขุดในประเทศไทย, อ้างเมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๘)

คลองประปาแม้ว่าไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการเกษตรและไม่มีลำคลองที่ใช้ส่งน้ำเข้ามา แต่ในอดีตนั้นไม่มีการกั้นสองข้างของลำคลองดังนั้นชาวบ้านก็สามารถใช้น้ำที่คลองแห่งนี้เพื่ออุปโภคและบริโภคได้ มีเรื่องเล่าของชาวบ้านที่อยู่แถวดอนเมือง ทึ่งสึกันว่าพวกเขาได้มาหาบน้ำที่คลองประปาในหน้าแล้ง เมื่อขาดแคลนน้ำ เพื่อนำไปใช้ในการบริโภค

๕.๓ โครงการเชียงราก-บางเหี้ย (คลองด่าน) การดำเนินการและปัญหา

“โครงการเชียงราก-บางเหี้ย” ถือว่าเป็นโครงการที่การพัฒนาชลประทานเพื่อเพิ่มพื้นที่การเกษตรอย่างแท้จริงที่มีผลต่อทุ่งบางเขน ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เริ่มโครงการที่จะจัดการน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรอย่างจริงจัง โดยพระองค์ได้ว่าจ้างนายวัน เดอร์ ไฮเด ผู้เชี่ยวชาญจากฮอลแลนด์เข้ามาวางโครงการชลประทาน นายวัน เดอร์ ไฮเด ได้เสนอโครงการเจ้าพระยาให้รัฐบาลพิจารณา แต่เนื่องจากเป็นโครงการที่ต้องใช้เงินสูงเกินกำลังรัฐบาลจึงไม่สามารถดำเนินการได้ สิ่งที่ทำได้เพียงซ่อมคลอง ก่อสร้างประตูเรือสัญจร ประตูน้ำระบายน้ำ ที่ปากคลองตอนล่างเพื่อปิดกั้นน้ำไว้ ที่คลองประเวศน์บุรีรัมย์ คลองแสนแสบ และที่คลองด่าน

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้เกิดภาวะฝนแล้งติดต่อกัน ๓ ปี ระหว่าง พ.ศ.๒๔๕๔-๒๔๕๖ พระองค์พิจารณาว่าระบบชลประทานอีกครั้ง และได้ขอยืมตัวนายช่างชลประทานอังกฤษ นาย โทมัส วาร์ด ได้สนับสนุนโครงการเจ้าพระยาของนายวัน เดอร์ ไฮเด แต่อย่างไรก็ตามยังไม่สามารถหาเงินมาสนับสนุนได้ นาย โทมัส วาร์ดจึงเสนอโครงการย่อยๆ เพื่อรองรับโครงการเจ้าพระยาโดยมีโครงการเชียงราก-บางเหี้ยอยู่ในลำดับที่ ๒ ต่อจากโครงการป่าสักใต้ โดยเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ.๒๔๖๕ โดยแบ่งเนื้อที่ออกเป็น ๒ ส่วน

๑. ส่วนบนคือโครงการนครหลวง ในเขตโครงการเขื่อนเจ้าพระยาปัจจุบัน เนื้อที่ ๒๑๔,๓๐๐ ไร่

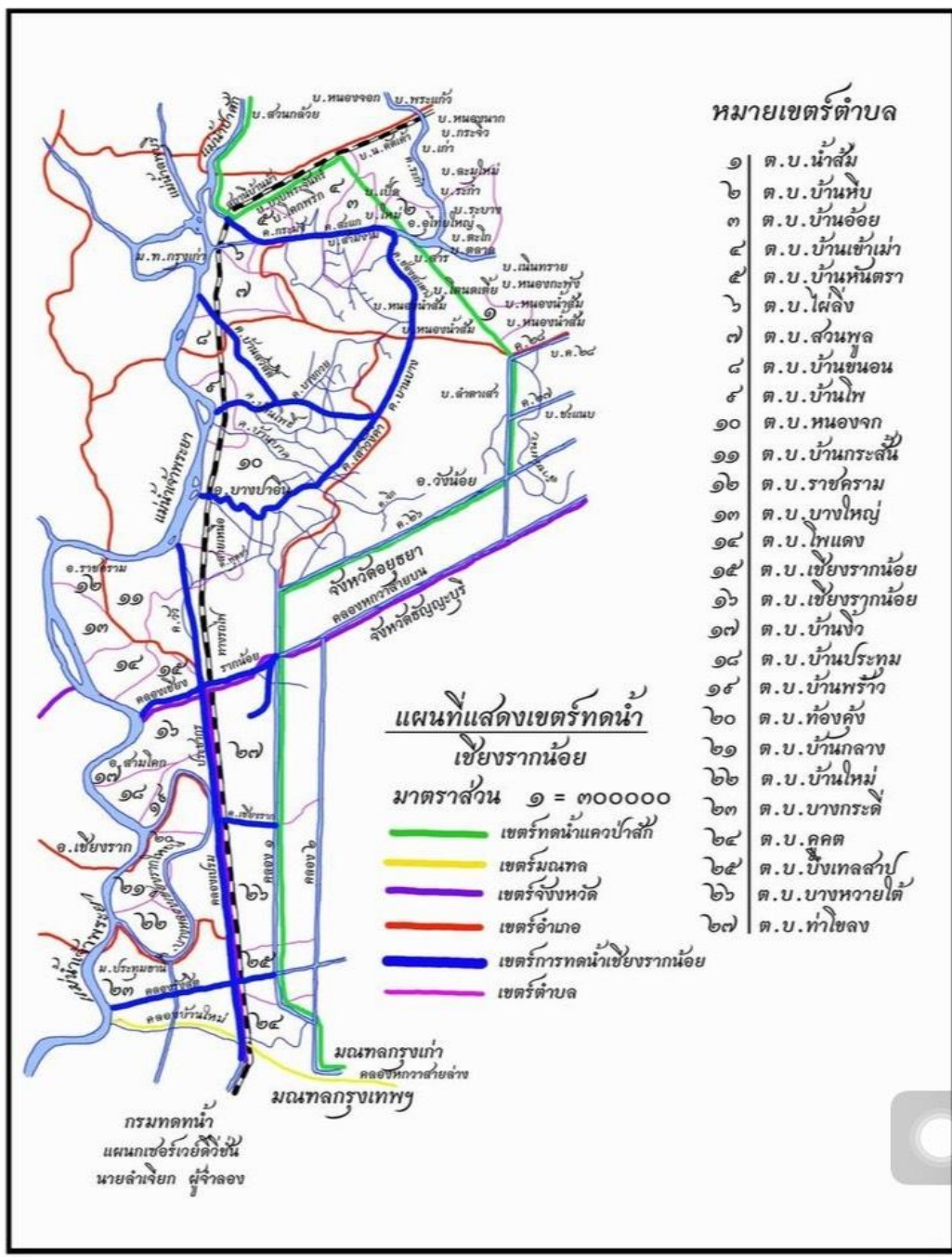
๒. ส่วนล่างได้คลองรังสิตลงไปจนถึงคลองชายทะเลมีเนื้อที่ ๑,๓๓๕,๐๐๐ ไร่

มีโครงการชลประทานอยู่อีก ๓ โครงการ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสริมโครงการป่าสักใต้ให้เกิดประโยชน์ได้เต็มที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น นั่นคือโครงการบางเหี้ย โครงการเชียงราก และโครงการป่าสักเหนือ ความมุ่งหมายของโครงการชลประทานบางเหี้ยนั้น ก็คือเพื่อทำการระบายน้ำออกจากบริเวณทุ่งรังสิตเพื่อให้เหมาะสมแก่การทำนา และในขณะเดียวกันก็มีความมุ่งหมายต่อไปอีกว่า น้ำซึ่งได้ปล่อยระบาย

ออกมาแล้วจากทุ่งรังสิต เมื่อรวมกับน้ำที่เหลือใช้ซึ่งถูกระบายมาทางคลองป่าสักได้ ก็จะได้ระบายเข้าสู่บริเวณทุ่งนาได้รังสิตลงไป เพื่อที่จะได้ขับน้ำเค็มในที่เหล่านั้นและไหลลงทะเลไป นอกจากนั้น โครงการชลประทานบางเหี้ย ยังมีจุดมุ่งหมายที่จะระบายน้ำจากบริเวณทุ่งนาได้รังสิตลงไป เมื่อเวลาที่น้ำในแม่น้ำนครนายกและแม่น้ำปราจีนไหลหลากมามาก ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในปี พ.ศ.๒๕๖๖ ซึ่งเป็นผลให้ที่นาเสียหายถึงประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ ไร่

ส่วนโครงการเชียงรากนั้น มีความมุ่งหมายที่จะควบคุมปริมาณน้ำ ให้พอเหมาะกับเขตพื้นที่ราบในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และถ้าหากมีการก่อสร้างครบถ้วนแล้ว บริเวณเหล่านั้นก็จะได้รับน้ำจากคลองป่าสักได้มาใช้อย่างพอเพียง ในขณะที่อีกโครงการหนึ่ง คือโครงการป่าสักเหนือมีจุดมุ่งหมายเพื่อจะให้มีการใช้ประโยชน์ของการก่อสร้างทำนบกั้นน้ำตามโครงการป่าสักได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ ด้วยการชักน้ำที่เก็บกักไว้เข้าสู่พื้นที่นาฝั่งเหนือของแม่น้ำป่าสัก

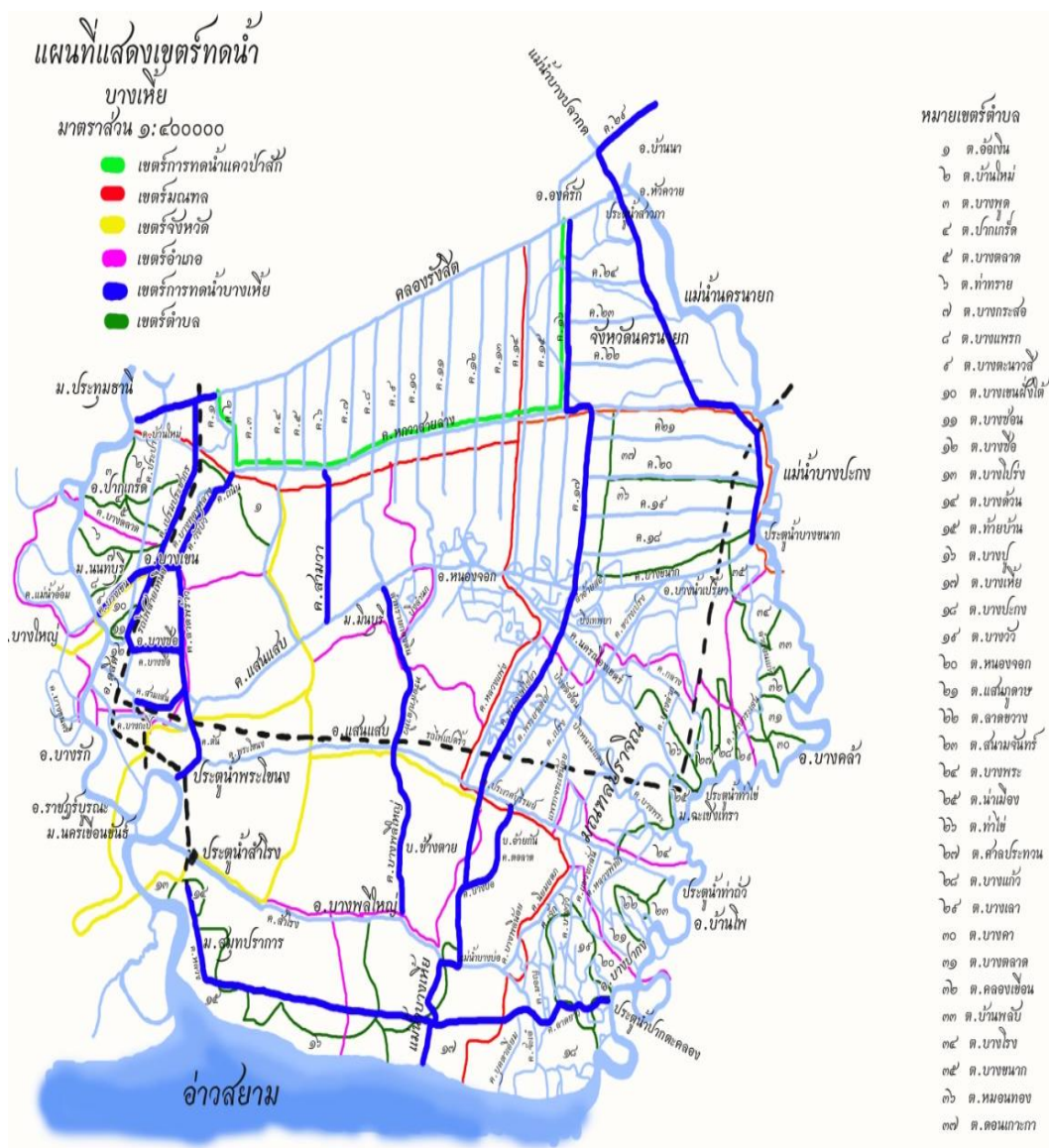
อย่างไรก็ตาม トラバจนถึงสิ้นรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โครงการดังกล่าวนี้ยังไม่เสร็จสิ้น โดยที่โครงการเชียงรากและโครงการบางเหี้ยแล้วเสร็จไปเพียงประมาณครึ่งหนึ่งเท่านั้น ส่วนโครงการป่าสักเหนือ นั้น ถูกระงับไว้เนื่องจากความขาดแคลนเงินงบประมาณ (โครงการชลประทาน : การดำเนินการจัดระบบชลประทาน - Reocities.com : อ้างเมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๘)

แผนที่ ๕.๔ โครงการเชียงรากน้อย

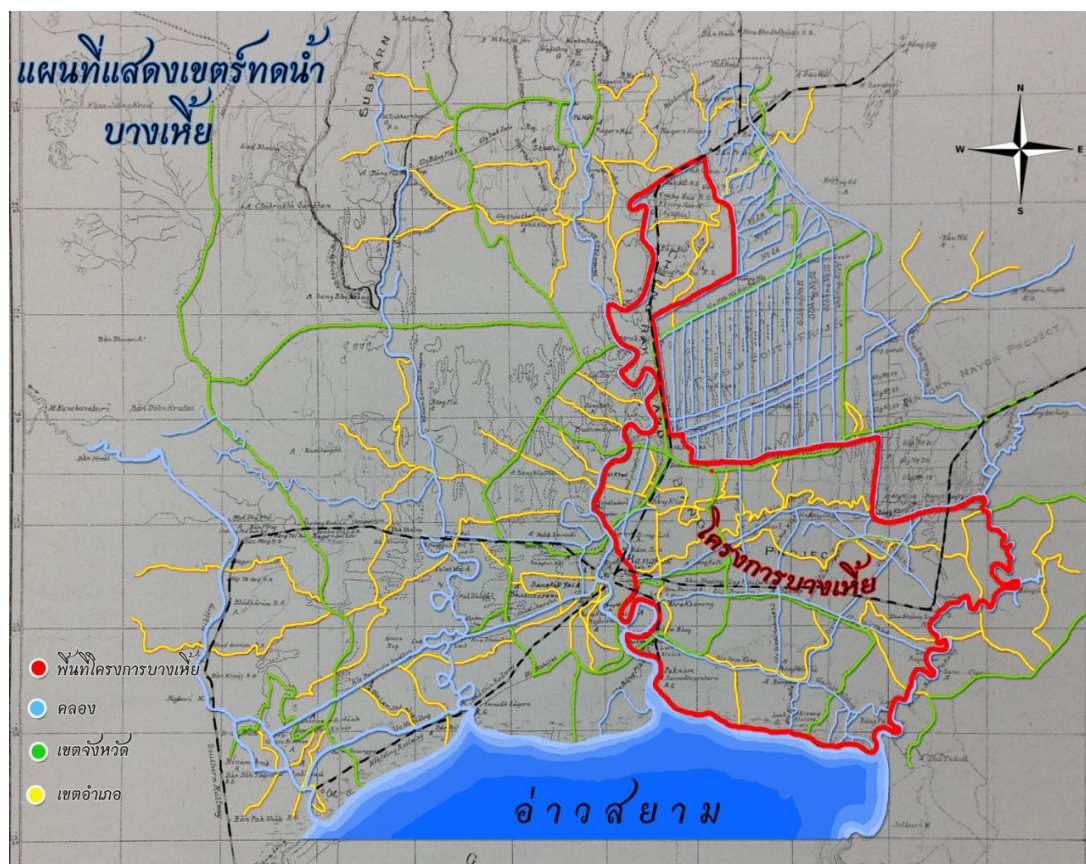
ที่มา : หจข.ผ.ร.๗ กษ๒๔ แผนที่๖ เชียงรากน้อย

หมายเหตุ : โครงการนี้เพื่อระบายน้ำจากอยุธยาทางใต้ไปรวมกับโครงการบางเหี้ย

แผนที่ ๕.๕ โครงการเขียงราก-บางเหี้ย

ที่มา: หจช.ผ ร.๗ กษ. ๒๔ แผ่นที่ ๓ เขตทดน้ำ

แผนที่ ๕.๖ โครงการทดน้ำบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ พ.ศ.๒๕๖๖

ที่มา : หจข.ผ.สบ.๑/๘ แผนที่โครงการทดน้ำบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ พ.ศ.๒๕๖๖

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ เป็นสมัยที่รัฐบาลประสบปัญหาทางการเงินสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้รับมอบหมายให้ไปหาข้อมูลและหาทางแก้ปัญหาการพัฒนากระบวนชลประทานที่วางแผนไว้และยังคงล่าช้า ซึ่งก็ได้แนวทางคือการขยายโครงการจาก ๔ ปีเป็น ๘ ปี เพื่อลดการจ่ายเงินในแต่ละปี และโครงการ “สกิมสุพรรณ” บางส่วนก็ชะลอไว้ก่อน ส่วนบางโครงการ “สกิมนครนายก” ต้องใช้เงินมากก็ให้ชะลอไว้ก่อนทั้งโครงการ โครงการ ๓ โครงการ “สกิมบางเหี้ย” “สกิมเชียงรากน้อย” และ “สกิมป่าสักเหนือ” เป็นการไขและระบายน้ำซึ่งปิดไว้ในลำน้ำป่าสัก ติดต่อกับ “สกิมป่าสักใต้” นั้นควรลงมือทำ โครงการทั้ง ๓ นี้มีประโยชน์ต่างกัน “สกิมป่าสักเหนือ” มีประโยชน์ในการไขน้ำไปเพิ่มในการทำนา แต่ “สกิมเชียงราก” และ “สกิมบางเหี้ย” นั้นมีประโยชน์ทั้งเพิ่มน้ำและระบายน้ำที่จะเป็นอันตรายต่อการทำนา (หจข.ร.๗ กษ.๙/๒ เรื่อง การทดน้ำและชุดคลองป่าสักเหนือ และหจข.ร.๗ กษ.๙/๖ ทดน้ำหรือเรื่องโครงการชลประทาน)

ในปี พ.ศ.๒๕๖๗ รัฐบาลได้ประกาศให้สร้างการทดน้ำ ไขน้ำในบริเวณเชียงรากน้อยและบางเหี้ย เพราะเห็นว่าที่ดินทุ่งเชียงรากน้อยและบางเหี้ยตอนใต้มีขนาดกว้างขวางใหญ่โตมาก ถ้าแม่ได้ชุดคลองทดน้ำส่งน้ำให้ต่อลงมาจากแควป่าสัก จะเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกและสะดวกแก่

กิจการสาธารณะประโยชน์ ในการดำเนินโครงการทั้ง ๒ นี้จะต้องมีการดำเนินการขุดคลอง ลอกคลอง และซ่อมคลองดังนี้

๑. ขุดลอกคลอง คลอง ๑-๒ ตั้งแต่คลองรังสิตไปจนถึงคลองหกวาสายล่าง
๒. ขุดลอกคลอง คลองถนนต่อจากคลอง ๒ และคลองหกวาสายล่างลงไปตอนใต้ถึงสามแยกคลองบางเขน
๓. ขุดลอกคลองตั้งแต่สามแยกบางเขนลงไปตอนใต้ถึงคลองแสนแสบ
๔. ขุดลอกคลอง คลอง ๑๖ ตั้งแต่คลองรังสิตฯ ถึงคลองหกวาสายล่างและคลอง ๑๗ ตั้งแต่คลองหกวาสายล่างลงไปจดคลองพระองค์ไชยา
๕. ทำคันถนนกันน้ำตอนใต้ตั้งแต่คลอง ๑๖ ถึงคลอง ๑๐
๖. ขุดลอกคลอง พระองค์ไชยา การขุดคลองลอกคลองต่อจากคลอง ๑๗ ลงไปตอนล่างถึงคลองประเวศร์
๗. ขุดลอกคลองต่อจากคลองพระองค์ไชยา ตั้งแต่คลองประเวศร์ถึงคลองบางบ่อ (หจข.ร.๗ กษ.๙/๒ เรื่องการทدنน้ำและขุดคลองป่าสักเหนือ และหจข.ร.๗ กษ.๙/๖ ทدنน้ำหรือเรื่องโครงการชลประทาน)

การที่รัชกาลที่ ๗ ทรงนำสภิมเขียงราก-บางเหี้ย และสภิมนครนายก มาดำเนินต่อเพราะเห็นว่าเป็นสภิมที่เชื่อมโยงกันมาถึงโครงการป่าสักได้ และเชื่อมโยงมาถึงทุ่งรังสิตได้ อีกอย่างหนึ่งการมีน้ำเหลือใช้จากสภิมป่าสักได้ก็จะเป็นประโยชน์ที่จะระบายน้ำไว้ในทุ่งนา ในท้องที่สมุทรปราการซึ่งทุ่งนาในบริเวณนี้น้ำเค็มไหลบ่าท่วมนา ทำให้ทำนาไม่ได้ น้ำที่ระบายมาจะได้ช่วยดันน้ำเค็ม จะเป็นประโยชน์ต่อการทำนาบริเวณนี้

การดำเนินการขุดคลองและลอกคลองใน “สภิมเขียงราก-บางเหี้ย” พ.ศ.๒๔๖๗ ส่งผลสำคัญต่อการทำนาที่ทุ่งบางเขนคือทำให้เกิดการขุดลอกคลองสายเดิมคือตั้งแต่แยกคลองสองกับคลองหกวาสายล่างลงมาที่คลองถนน คลองบางบัว คลองลาดพร้าวลงไปถึงคลองแสนแสบ และเกิดการขุดลอกคลองบางเขนตั้งแต่แยกคลองบางบัวไปจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา การขุดลอกนี้ทำเสร็จในปี พ.ศ.๒๔๖๙ แล้วเนื่องจากการดำเนินการสำรวจมาก่อนหน้านี้แล้วดังนั้นการขุดลอกคลองจึงดำเนินการไปได้เร็ว (หจข.ร.๗ กษ.๙/๒ เรื่องการทدنน้ำและขุดคลองป่าสักเหนือ และหจข.ร.๗ กษ.๙/๖ ทدنน้ำหรือเรื่องโครงการชลประทาน)

การขุดคลองเหล่านี้ทางการเรียกว่าเป็นการขุดคลองใหม่ ใช้วิธีการขุดไปตามแนวคลองเดิมที่เป็นเพียงลำน้ำธรรมชาติที่ตื้นเขินมาเป็นลำคลองขนาดใหญ่สามารถใช้ทدنน้ำและระบายน้ำในคลองต่างๆและทำให้ ประชาชนสามารถใช้คลองในการสัญจรได้สะดวก

คลองต่างๆ ที่ขุดในโครงการเขียงราก-บางเหี้ยที่ส่งผลต่อทุ่งบางเขนมี ดังนี้

๑. คลองเปรมประชากร ขุดมาตั้งแต่บางปะอิน อยู่ระยะมาถึงอำเภอบางเขน อำเภอบางซื่อ กว้างฝั่งละ ๑ เส้น (หรือ ๒๐ วา)
 ๒. ตั้งแต่แยกคลองสองกับคลองหกวาสายล่างลงมาที่คลองถนน คลองบางบัว คลองลาดพร้าวลงไปถึงคลองแสนแสบ ไปถึงแยกคลองตัน และต่อไปถึงคลองพระโขนงทางทิศตะวันตกและไปถึงแยกแม่น้ำเจ้าพระยา ขนาดของคลองกว้างฝั่งละ ๑๒ เส้น ๑๐ วา (หรือ ๒๕๐ วา)
 ๓. ตามลำคลองบางเขนตั้งแต่แยกจากคลองวังบัวไปถึงแม่น้ำเจ้าพระยา กว้างฝั่งละ ๑ เส้น (หรือ ๒๐ วา)
 ๔. ตามลำคลองบางซื่อ ตั้งแต่แยกคลองลาดพร้าว หรือแยกคลองวังบัว ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ถึงที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา กว้างฝั่งละ ๑ เส้น (หรือ ๒๐ วา)
 ๕. ตามลำคลองสามเสนตั้งแต่แยกลาดพร้าวไปทางทิศตะวันตกถึงถนนยิ่งเป่า กว้างฝั่งละ ๑ เส้น (หรือ ๒๐ วา) (พ.ร.บ. กษ. ๙/๒ เรื่องการทดน้ำและขุดคลองป่าสักเหนือ)
- โครงการเชียงใหม่-บางเขนเสร็จโดยสมบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๗

คลองต่างๆ ที่มีท้องทุ่งบางเขนทั้งหมดมีดังตาราง

ตารางที่ ๕.๒ คลองสายต่างๆ ในทุ่งบางเขน

ชื่อคลอง	สถานะของคลอง	ขนาดและความยาว	ความสำคัญของคลอง
คลองบางเขน	คลองธรรมชาติตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น อยุธยา	เป็นคลองที่แยกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันออก	๑. ใช้ในการคมนาคมของผู้คนในพื้นที่บางเขน และเชื่อมต่อกับพื้นที่ภายนอกไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ๒. ใช้สำหรับการเกษตร
คลองสวัสดิ์เปรมประชากร (ปัจจุบันเรียกว่าคลองเปรมประชากร)	คลองขุดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๓ เสร็จสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๑๕ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้อำนวยการขุด พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) เป็นแม่กองขุด	เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา จากคลองผดุงกรุงเกษมบริเวณหน้าวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร ไปทะเลสาบแก่งใหญ่ แขวงกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นระยะทาง ๑๒๗๑ เส้น ๓ วา	๑. เพื่อความสะดวกและรวดเร็ว ในการสัญจรทางน้ำ และการค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ กับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๒. เพื่อเปิดพื้นที่บริเวณสองฝั่งคลอง ซึ่งเป็นป่า

ชื่อคลอง	สถานะของคลอง	ขนาดและความยาว	ความสำคัญของคลอง
		(๕,๐๘๔๖ เมตร) เพื่อให้ประชาชนเดินทางค้าขายขึ้น-ลง เติมน้ำได้สะดวก การตั้งถิ่น	ให้เป็นที่อยู่อาศัย และทำการเพาะปลูก
คลองลาดโตนด	ขุดขึ้นหลังจากขุดคลองเปรมประชากรไม่นานนัก	ขุดขึ้นโดยขุดจากคลองบางเขน ขนานไปกับคลองเปรมประชากรยาวประมาณ ๔๐๐ เมตร	เพื่อการคมนาคมและการนำน้ำเข้าสู่
คลองประปา	คลองขุดในปี พ.ศ. ๒๔๕๒	ขุดคลองแยกจากที่ซึ่งน้ำที่ตำบลบางขุน อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี ขนานไปกับคลองเปรมประชากรมายังโรงกรองน้ำสามเสน ยาวประมาณ ๒๕ กิโลเมตร	เพื่อนำน้ำดิบจากแม่น้ำเจ้าพระยา ที่จังหวัดปทุมธานี ซึ่งอยู่เหนือระดับที่น้ำเค็มจะขึ้นถึง ส่งผ่านตามลำคลองมาผ่านกรรมวิธี ที่โรงกรองน้ำประปาสามเสน เพื่อผลิตให้เป็นน้ำสะอาด สำหรับการอุปโภคบริโภคของราษฎร ในเขตกรุงเทพฯ
คลองถนน	คลองธรรมชาติขุดขยายใน ปี พ.ศ.๒๔๖๗	เริ่มจากการไหลขึ้นมาจากทิศเหนือของปลายคลองบางบัว โดยจุดเริ่มต้นของคลองถนนอยู่ที่จุดตัดกับคลองบางเขน จากนั้นไหลไปทางทิศเหนือผ่านถนนแจ้งวัฒนะ จากนั้นไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปสิ้นสุดบริเวณสะพานใหม่	

ชื่อคลอง	สถานะของคลอง	ขนาดและความยาว	ความสำคัญของคลอง
		โดยมีแนวคลองที่ตรงต่อเนื่องไปคือคลองสอง	
คลองบางเขนใหม่	คลองขุดประมาณปี พ.ศ.๒๔๖๗	เป็นคลองที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งพระนคร เขตบางซื่อ จากนั้นไหลขึ้นไปทางทิศเหนือและไปบรรจบกับคลองบางเขน ปัจจุบันลำคลองกว้างประมาณ ๑๐ - ๑๖ เมตร	การขุดขยายคลองในโครงการเชียงใหม่-บางเหี้ย
คลองบางบัว	เดิมเป็นคลองธรรมชาติ ขุดขยายเพิ่มเติมในปี พ.ศ.๒๔๖๗	เป็นคลองที่เชื่อมระหว่างคลองลาดพร้าวกับคลองถนน โดยคลองสายนี้มีจุดเริ่มต้นจากการไหลต่อเนื่องมาจากปลายคลองลาดพร้าว ซึ่งอยู่ระหว่างสะพานเสนานิคม ๑ กับสะพานถนนประเสริฐมนูกิจ จากนั้นไหลผ่านกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ ถนนพหลโยธิน และไปสิ้นสุดที่จุดตัดคลองบางเขน โดยมีคลองที่ไหลต่อเนื่องขึ้นไปคือคลองถนน คลองบางบัวมีความกว้างประมาณ ๑๗ - ๒๕ เมตร	การขุดขยายคลองในโครงการเชียงใหม่-บางเหี้ย
คลองลาดพร้าว	เดิมเป็นคลองธรรมชาติ ขุดขยายเพิ่มเติมในปี พ.ศ. ๒๔๖๗	แนวคลองต่อเนื่องกับคลองบางบัว ช่วงตั้งแต่วัดลาดพร้าวขึ้นไปจนถึงคลองบางบัวนั้นเดิมมีชื่อเรียกว่า "คลองวังหิน"	การขุดขยายคลองในโครงการเชียงใหม่-บางเหี้ย

ชื่อคลอง	สถานะของคลอง	ขนาดและความยาว	ความสำคัญของคลอง
คลองพระยา สุเรนทร์	เดิมเป็นลำราง หรือ คลองขนาดเล็ก ชื่อ “คลองออเป้ง” กรม ชลประทานได้ขุดขยาย เป็นคลองใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐	ขนาดของคลองกว้าง ๖ วา เป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างเขต สายไหมกับเขตคลองสามวา มีนบุรี	เพื่อส่งน้ำเข้านาทั้งทุ่ง บางเขนและมีนบุรี

ที่มา : ผู้วิจัยรวบรวมจากเอกสารต่างๆ และการสัมภาษณ์ ในส่วนข้อมูลคลองลาดโตนดมาจาก วันวร
จะนุ “วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : วิถีเมือง วิถีคน ชุมชนที่แปรเปลี่ยน” รายงานวิจัยได้รับทุนสนับสนุน
จากมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๑, หน้า ๑๐๔-๑๐๕

คลองบางเขน เดิมเป็นคลองธรรมชาติ ได้ขุดขยายคลองในโครงการเชียงราก-บางเหี้ย ใน
พ.ศ.๒๔๖๗ คลองนี้ แยกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือและ
ทิศตะวันออก ในช่วงแรกลำคลองมีลักษณะเป็นคลองคดเคี้ยวคล้ายกับคลองพระโขนง หลังจากนั้นลำ
คลองมีลักษณะตรงมากขึ้น ตัดผ่านคลองสายสำคัญได้แก่ คลองบางเขนใหม่ คลองประปา คลองลาด
โตนด และคลองเปรมประชากร ก่อนจะไปบรรจบกับคลองบางบัว ปัจจุบันคลองบางเขนเป็นเส้นแบ่ง
เขตการปกครองระหว่างตำบลสวนใหญ่ ตำบลบางเขน อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี กับแขวง
วงศ์สว่าง เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร และระหว่างแขวงทุ่งสองห้อง แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่
กับแขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร

คลองลาดโตนด ขุดขึ้นหลังจากขุดคลองเปรมประชากรไม่นานนัก ขวานารายย่อยร่วมกันขุด
โดยขอยจากคลองบางเขนขนานไปกับคลองเปรมประชากรยาวประมาณ ๙๐๐ เมตร เพื่อการ
คมนาคมและการนำน้ำเข้าสู่

คลองบางเขนใหม่ เป็นคลองที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งพระนคร เขตบางซื่อ จากนั้นไหล
ขึ้นไปทางทิศเหนือและไปบรรจบกับคลองบางเขน เป็นการขุดขยายคลองในโครงการเชียงราก-บาง
เหี้ยใน พ.ศ.๒๔๖๗ ปัจจุบันลำคลองกว้างประมาณ ๑๐ - ๑๖ เมตร ปัจจุบันใช้สำหรับการระบายน้ำ
จากคลองบางเขนเมื่อเกิดน้ำท่วม

คลองบางบัว เป็นคลองที่เชื่อมระหว่างคลองลาดพร้าวกับคลองถนน เดิมเป็นคลองธรรมชาติ
ขุดขยายคลองในโครงการเชียงราก-บางเหี้ยใน พ.ศ.๒๔๖๗ สายนี้มีจุดเริ่มต้นจากการไหลต่อ
เนื่องจากปลายคลองลาดพร้าว ซึ่งอยู่ระหว่างสะพานเสนานิคม ๑ กับสะพานถนนประเสริฐมนูกิจ
จากนั้นไหลผ่าน กรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ ถนนพหลโยธิน และไปสิ้นสุดที่จุดตัด คลอง

บางเขน โดยมีคลองที่ไหลต่อเนื่องขึ้นไปคือคลองถนน คลองบางบัวมีความกว้างประมาณ ๑๗ - ๒๕ เมตร

คลองถนน เดิมเป็นคลองธรรมชาติ ได้ขุดขยายคลองในโครงการเชียงราก-บางเหี้ย ในพ.ศ. ๒๔๖๗ เริ่มจากการไหลขึ้นมาทางทิศเหนือของปลายคลองบางบัว โดยจุดเริ่มต้นของคลองถนนอยู่ที่จุดตัดกับ คลองบางเขน จากนั้นไหลไปทางทิศเหนือผ่าน ถนนแจ้งวัฒนะ จากนั้นไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปสิ้นสุดบริเวณ สะพานใหม่ โดยมีแนวคลองที่ตรงต่อเนื่องไปคือ คลองสอง ปัจจุบันคลองถนนไม่มีการสัญจรทางน้ำแล้วเนื่องจากการสัญจรทางบกสะดวกขึ้นและสภาพน้ำในคลองเน่าเสีย

คลองลาดพร้าว เดิมเป็นคลองธรรมชาติ ได้ขุดขยายคลองในโครงการเชียงราก-บางเหี้ย ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ อยู่ในพื้นที่ เขตห้วยขวาง และเขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร มีจุดเริ่มต้นแยกจาก คลองแสนแสบ ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศเหนือ ตัดกับทางน้ำสำคัญคือ ลำรางยมราช คลองพลับพลา คลองบางซื่อ คลองทรงกระเทียม คลองน้ำแก้ว และคลองเสื่อน้อย ไปสิ้นสุดบริเวณระหว่างสะพานถนนเสนานิคม ๑ กับสะพานถนนประเสริฐมนูกิจ โดยมีแนวคลองที่ตรงต่อเนื่องไปคือคลองบางบัว ช่วงตั้งแต่วัดลาดพร้าวขึ้นไปจนถึงคลองบางบัวนั้นเดิมมีชื่อเรียกว่า "คลองวังหิน" แต่ปัจจุบันทางการได้เรียกรวมเป็นส่วนหนึ่งของคลองลาดพร้าว

คลองสามวา เป็นคลองขุดซึ่งเชื่อมระหว่างคลองหกวา กับคลองแสนแสบ ปากคลองฝั่งเหนืออยู่ในพื้นที่ของอำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ผ่านเขตคลองสามวา และไปบรรจบคลองแสนแสบ ที่เขตมีนบุรี กรุงเทพมหานคร มีคลองซอยหลัก ๘ คลอง แบ่งเป็นสองฟากคือ คลองหนึ่งตะวันออก คลองหนึ่งตะวันตก คลองสองตะวันออก คลองสองตะวันตก คลองสามตะวันออก คลองสามตะวันตก คลองสี่ตะวันออก และคลองสี่ตะวันตก

จากการสัมภาษณ์ชาวนาหลายกลุ่ม ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของทุ่งบางเขน แตกต่างกัน บางท่านกล่าวถึงความแห้งแล้งในทุ่งบางเขน บางท่านกล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ในทุ่งแห่งนี้ ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า โครงการพัฒนาระบบชลประทานต่างๆ ทั้งที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการคมนาคมและมีจุดมุ่งหมายเพื่อการเกษตร ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทุ่งนา “ทุ่งบางเขน” ได้เฉพาะผืนนาที่อยู่ใกล้ลำคลอง ผืนนาบางส่วนก็ไม่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาระบบชลประทานนี้เลย เนื่องจากทุ่งบางเขนเป็นทุ่งนาขนาดใหญ่ ไม่มีคลองเล็กหรือลำรางที่เพียงพอที่จะส่งน้ำเข้าสู่ที่นา ชาวนาที่มีฐานะดีที่มีระหัดวิดน้ำเข้านาจึงได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ ชาวนาส่วนใหญ่ยังต้องอยู่กับการทำน่าน้ำฝน คือใช้น้ำที่มาจากฝนในการทำนาเป็นสำคัญ ส่วนชาวนาที่อยู่กับคลองก็ใช้น้ำที่ขังอยู่ในคลองเป็นสำคัญ น้ำที่อยู่ในคลองมาจากน้ำฝนที่ขังอยู่คลองที่เรียกว่า “น้ำท่า” คลองต่างๆที่ขุดขึ้นยังไม่สามารถดึงน้ำทั้งจากแม่น้ำเจ้าพระยา หรือน้ำที่มาจากแม่น้ำนครนายก มาสู่ทุ่งนาที่บางเขนได้ น้ำที่

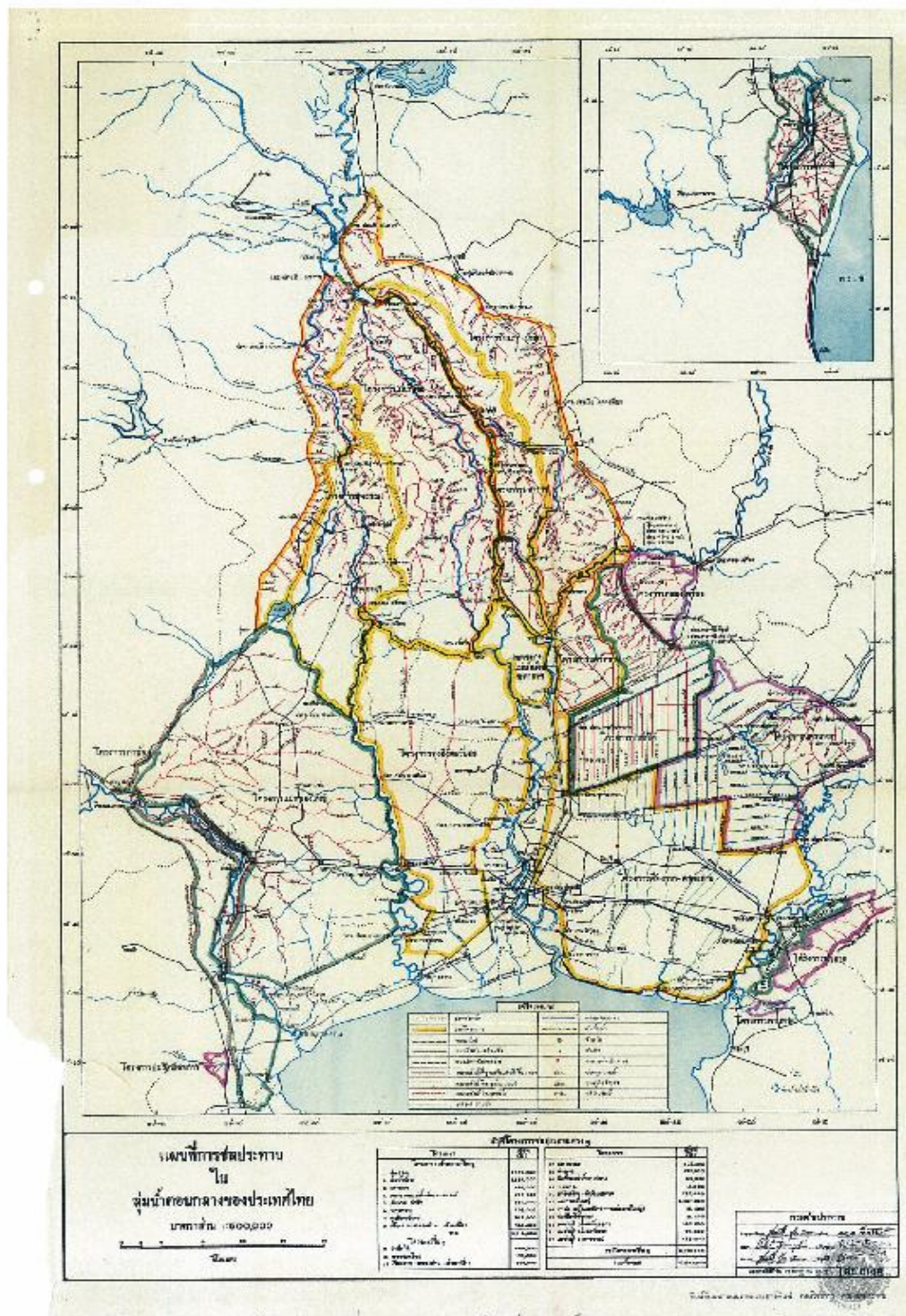
ไหลลงมาจะถูกกักให้อยู่ในทุ่งนาที่อยู่เหนือทุ่งนาบางเขนขึ้นไป ได้แก่วังสิตและทุ่งนาแถวปทุมธานีเป็นส่วนใหญ่

๕.๔ โครงการเจ้าพระยา

การพัฒนาระบบชลประทานขนาดใหญ่ในภาคกลางของไทยเกิดขึ้นเมื่อมีการสร้างโครงการเจ้าพระยาใหญ่ตามที่นายวัน เดอร์ ไฮเด ผู้เชี่ยวชาญจากฮอลแลนด์เคยเสนอไว้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ รัฐบาลเห็นความจำเป็นที่จะต้องเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวให้ได้ปีละประมาณสองล้านตัน เพื่อส่งออกนอกประเทศเป็นการหารายได้เข้าประเทศ โครงการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาใหญ่จึงได้ถูกหยิบขึ้นมาอีกครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ รัฐบาลได้เจรจาขอกู้เงินจากธนาคารโลก ๑๘ ล้านดอลลาร์อเมริกัน คิดเป็นเงินไทย ๓๖๐ ล้านบาท และรัฐบาลต้องใช้เงินบาทของรัฐบาลเองเป็นค่าแรงงานและค่าวัสดุก่อสร้างที่ผลิตได้ในประเทศ เป็นเงินประมาณ ๘๐๐ ล้านบาท เป็นค่าก่อสร้างและโครงการส่งน้ำด้วยเป็นเงิน ๑,๑๖๐ ล้านบาท โครงการเขื่อนเจ้าพระยาได้เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ และเสร็จในตอนสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๕๙ รวมก่อสร้างเป็นเวลา ๕ ปี (พรณี บัวเล็ก, ๒๕๕๕ : ๑๙๔)

โครงการนี้ได้ทำพิธีเปิดใช้เมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ เขื่อนแห่งนี้เป็นเขื่อนที่ใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น การก่อสร้างเฉพาะหัวงานเขื่อนสิ้นค่าใช้จ่าย ๑๕๐ ล้านบาท และเมื่อรวมทั้งโครงการสิ้นค่าใช้จ่ายเป็นเงิน ๑,๑๖๐ ล้านบาท เขื่อนเจ้าพระยาสามารถส่งน้ำส่งเข้าคลองชลประทานไปเลี้ยงเนื้อที่นาทางฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยาได้ ๓,๓๕๐,๐๐๐ ไร่ ส่งเข้าทางฝั่งซ้ายได้ ๒,๓๕๐,๐๐๐ ไร่รวมประมาณ ๕,๗๐๐,๐๐๐ ไร่ เมื่อเสร็จสิ้นโครงการ

โครงการเขื่อนเจ้าพระยาเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่มีการสร้างมาในขณะนั้น การสร้างเขื่อนเจ้าพระยาส่งผลดีต่อการทำนา เพราะสามารถส่งน้ำไปเลี้ยงดูพื้นที่ที่ทำนาตามจุดมุ่งหมายของการสร้างเขื่อน พื้นที่การเพาะปลูกในที่ราบกลางนั้นคิดเป็นร้อยละ ๘๐ ของการเพาะปลูกทั้งหมด การเพิ่มขึ้นของการผลิตข้าวนั้นเพิ่มขึ้น เนื่องมาจากจัดระบบชลประทานในพื้นที่ภาคกลางทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น (พรณี บัวเล็ก, ๒๕๕๕ : ๑๙๘-๒๐๑)

แผนที่ ๕.๗ กรมชลประทานในกลุ่มแม่น้ำตอนกลางของประเทศไทย พ.ศ.๒๕๐๗

ที่มา : หจข. ผจ.สบ.๑๔/๑๒ แผนที่กรมชลประทานในกลุ่มแม่น้ำตอนกลางของประเทศไทย พ.ศ.๒๕๐๗
 โครงการนี้ประกอบด้วยโครงการเจ้าพระยาใหญ่เนื้อที่ ๕,๗๑๘,๐๐๐ ไร่ โครงการอื่นๆ อีก
 ๕,๑๒๕,๒๐๐ ไร่ รวมพื้นที่ทั้งหมด ๑๐,๕๔๗,๒๐๐ ไร่

โครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่ได้เพิ่มพื้นที่การผลิตข้าว ทำให้ภาคกลางมีพื้นที่สำหรับการผลิตข้าวมากกว่าพื้นที่ในภาคอื่นอย่างชัดเจน ข้าวจำนวนนี้ถูกใช้เพื่อการส่งออกและการบริโภคในประเทศ อินแกรม (James C. Ingram) ได้กล่าวถึงการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าวมาจากสาเหตุ ๒ ประการคือ ๑ การเพิ่มขึ้นของพื้นที่เขตชลประทาน หรือในเขตที่มีการควบคุมน้ำท่วม และ ๒ มีการใช้เมล็ดพันธุ์ที่ปรับปรุงใหม่อย่างกว้างขวาง มีการเริ่มใช้ปุ๋ยเคมีและในบางท้องที่ได้มีการใช้เครื่องจักรแทรกเตอร์สำหรับไถนาและพรวนดิน และปั้มน้ำสำหรับควบคุมน้ำ ดังนั้นจึงเป็นครั้งแรกที่มีการเปลี่ยนแปลงหลังจากที่เปิดประเทศในปี พ.ศ.๒๓๙๘ พื้นที่การเพาะปลูกข้าวและผลผลิตข้าวทั่วประเทศได้เพิ่มขึ้น ภาคกลางมีบทบาทเด่นในการเพาะปลูกข้าว ทั้งนี้เพราะพื้นที่ปลูกข้าวเกือบครึ่งหนึ่งอยู่ภาคกลาง และผลผลิตมากกว่าครึ่งหนึ่งก็อยู่ที่ภาคกลาง ทั้งนี้ก็มาจากพื้นที่ในการเพาะปลูกของภาคกลางอยู่ในเขตชลประทาน ซึ่งก็มาจากการจัดสร้างเขื่อนและคลองชลประทานที่ดำเนินมา (James C. Ingram, ๑๙๗๑ : ๒๓๙)

โครงการเจ้าพระยาใหญ่ที่เสร็จสิ้นปี พ.ศ.๒๔๙๗ พื้นที่ในทุ่งบางเขนยังไม่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาระบบชลประทานที่เกิดขึ้นโดยตรง เช่นเดียวกับโครงการเชียงราก-บางเหี้ย เพราะที่ทุ่งบางเขนขาดคลองส่งน้ำเข้าสู่ทุ่ง จากการศึกษาของชาวนาในทุ่งบางเขนยังคงยืนยันว่าแม้ว่าโครงการชลประทานทั้ง ๒ เสร็จสิ้น ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงทำนาโดยใช้น้ำฝนและน้ำท่า ไม่ได้ทำนาในระบบชลประทาน ชาวนาที่ได้ประโยชน์จากการพัฒนาระบบชลประทานจะเป็นชาวนาที่อยู่ติดกับคลองที่ขุดใหม่และขุดขยายเท่านั้นซึ่งจะได้จากน้ำฝนและน้ำท่าที่ขังอยู่ในคลองเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ในช่วงที่โครงการเจ้าพระยาเสร็จและใช้งานได้โดยสมบูรณ์แล้วก็เป็นระยะเดียวกับที่ชาวนาที่ทุ่งบางเขนกำลังเลิกทำนาหรือที่เรียกว่าหลุดทุ่ง ดังนั้นประโยชน์ของโครงการเจ้าพระยาจึงยังไม่เห็นชัดเจน

บทที่ ๖

การผลิตและวิถีชีวิตของชาวนาที่ทุ่งบางเขน

๖.๑ วิธีการผลิตของชาวนาที่ทุ่งบางเขน

สภาพโดยทั่วไปทุ่งนาที่บางเขนเป็นทุ่งนาที่แห้งแล้ง ฝืนนาจะชุ่มฉ่ำมีน้ำหล่อเลี้ยงเมื่อหน้าฝน การทำนาส่วนใหญ่เป็นน่าน้ำฝน และการดำรงชีวิตของชาวบ้านก็ใช้น้ำที่อยู่ตามลำคลองและบ่อน้ำที่ขังอยู่ตามทุ่งนา วิถีชีวิตของชาวนาที่ทุ่งบางเขนเริ่มต้นเมื่อมีการตัดคลองเปรมประชากรที่เริ่มขุดในปี พ.ศ.๒๔๑๓ และเสร็จสิ้นในปี พ.ศ.๒๔๑๕ แต่การตัดคลองดังกล่าวไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการเกษตรโดยตรง ดังนั้นจึงไม่ได้ส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ในทุ่งนาแห่งนี้ ต่อมา รัฐบาลได้ดำเนินการจัดทำโครงการพัฒนาระบบชลประทานเพื่อการเกษตรหลายโครงการ โครงการที่ส่งผลโดยตรงต่อทุ่งบางเขนคือ “โครงการเชียงรากน้อย-บางเหี้ย (คลองด่าน)” ซึ่งเริ่มโครงการในปี พ.ศ. ๒๔๖๗ และเสร็จสิ้นในปี พ.ศ.๒๔๗๗ โครงการที่ส่งผลต่อการเพาะปลูกที่ทุ่งบางเขนอีกโครงการคือ “โครงการเจ้าพระยา” ที่เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ.๒๔๙๕ และเสร็จในปี พ.ศ.๒๔๙๙ เมื่อพัฒนาระบบชลประทานแล้ว ผู้ที่ได้รับประโยชน์ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่อยู่ใกล้กับคลองที่ขุดและขยายขึ้นใหม่ ส่วนผู้ที่อยู่ห่างจากลำคลองเหล่านั้นยังได้รับประโยชน์จากระบบชลประทานที่เกิดขึ้นน้อยมาก ดังที่กล่าวไปแล้วในบทที่ผ่านมา

การแบ่งช่วงระยะเวลาในการศึกษาการผลิตข้าวและวิถีชีวิตของชาวนาที่ทุ่งบางเขน ผู้วิจัยได้ใช้การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ที่มาจากการขุดคลองและการพัฒนาระบบชลประทานในทุ่งนาแห่งนี้เป็นตัวแบ่งช่วงเวลา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลาคือ ๑. ระยะที่เข้ามาบุกเบิกที่นาต้นรัชกาลที่ ๕ ถึงการพัฒนาระบบชลประทาน พ.ศ.๒๔๖๗ และ ๒ . ระยะหลังพัฒนาระบบชลประทาน พ.ศ. ๒๔๖๗

๖.๑.๑ ระยะที่เข้ามาบุกเบิกที่นาต้นรัชกาลที่ ๕ ถึงการพัฒนาระบบชลประทาน พ.ศ.

๒๔๖๗

เดวิด บรูซ จอห์นสตัน ได้ศึกษาชีวิตของชาวนาในภาคกลางและพบว่า การขยายตัวในการทำนาในภาคกลางเป็นไปอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษ ๒๔๒๒ และ ๒๔๓๓ แต่ทศวรรษต่อมาการขยายตัวเริ่มช้าลง เนื่องจากการไม่ได้พัฒนาระบบคลองอย่างถูกต้อง ชาวนาต้องพบกับความเสียหายของพืชผลสลับกับการที่ฝนมาไม่เหมาะกับช่วงเวลาการทำนาหรือมาผิดเวลา และบางปีก็มีน้ำท่วม เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๕๕ แม้ว่าสภาพเหล่านี้เกิดขึ้นทั่วบริเวณภาคกลางแต่บริเวณฝากตะวันออกนี้รุนแรงที่สุด (เดวิด บรูซ จอห์นสตัน, ๒๕๓๐ : ๑๕๕-๑๕๗)

เขายังกล่าวถึงช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๕๕ ว่าชาวทางด้านตะวันออกต้องเผชิญปัญหาอะไรบ้างในงานวิจัยของเขาว่า นอกจากเรื่องน้ำมากน้ำน้อยที่มีผลต่อการผลิตแล้วและทำให้เศรษฐกิจถดถอยแล้ว ยังมีปัจจัยอื่นอีกซึ่งมีผลต่อราคาพืชผล ได้แก่ เงินบาทของไทยได้เปลี่ยนจากมาตรฐานโลหะเงินไปสู่มาตรฐานทองคำในปี พ.ศ.๒๔๔๕ และรัฐบาลได้เพิ่มค่าของเงินบาทในระหว่างปี พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๕๑ อยู่หลายครั้ง ทำให้เกิดภาวะไม่แน่นอนในค่าของเงินบาท มีผลทำให้การส่งออกของไทยลดลง และทำให้ราคาสินค้า ค่าของพืชและค่าใช้จ่ายในการผลิตสูงขึ้น การเพิ่มขึ้นของค่าครองชีพ ค่าใช้จ่ายในการผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งค่าแรง ทำให้ผู้ผลิตไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ได้ ประมาณค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นในช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๕๓ ราคาข้าวเปลือกลดลง ๒๐ % ถึง ๔๐% ค่าแรงเพิ่มขึ้น ๒๐ % ถึง ๕๐ % ราคาควายเพิ่มขึ้น ๒๐ % ถึง ๕๐ % ค่าอาหารประจำวันเช่น ปลา เพิ่มขึ้น ๒๐ % ถึง ๕๐ % และค่าครองชีพโดยทั่วไปก็แพงกว่าแต่ก่อน (เดวิด บรูซ จอห์นสตัน, ๒๕๓๐ : ๑๕๙-๑๖๑)

ในปี พ.ศ.๒๔๔๘ รัฐบาลยังเพิ่มภาษีค่านาอย่างมาก เนื่องจากการเก็บภาษีค่านามีอัตราคงที่มาเป็นเวลายาวนาน เนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงที่มีข้อกำหนดไม่ให้เพิ่มภาษีที่ดินแก่คนในบังคับของอังกฤษ รัฐบาลจึงไม่ขึ้นภาษีที่ดินแก่คนไทยเช่นกัน อุปสรรคในการเพิ่มอัตราภาษีค่านาหมดไปเมื่อรัฐบาลอังกฤษอนุญาตให้เพิ่มอากรค่าแก่คนในบังคับได้ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ โดยยอมให้เก็บในอัตราเดียวกับที่ใช้ในพม่า อัตราใหม่ที่รัฐบาลเก็บมีผลบังคับใช้ในปี พ.ศ.๒๔๔๘ การที่รัฐบาลไทยเก็บอากรค่านาใหม่นี้มาจากความจำเป็นที่รัฐต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นจากการปฏิรูปการปกครองประเทศที่ต้องใช้เงินอย่างมหาศาล และรัฐบาลต้องการที่จะเก็บอากรค่านาเพิ่มขึ้นเพื่อทดแทนภาษีผูกขาดการพนันที่รัฐบาลต้องการเลิก เพราะเห็นว่าการพนันเป็นบ่อเกิดความชั่วร้ายในสังคม(เดวิด บรูซ จอห์นสตัน, ๒๕๓๐ : ๑๖๑-๑๖๒)

อัตราภาษีค่านาใหม่มีการแบ่งนาออกเป็นประเภทต่างๆ คือ นาคุโค คือนาที่อยู่ในบริเวณที่มี การอพยพตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่น เก็บอัตราเพิ่มจาก ๒๕ สตางค์เป็น ๓๐ สตางค์จนถึง ๑ บาท ต่อไร่ นาฟางลอย คือนาที่มีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจายเพิ่มขึ้นจากอัตรา ๓๗.๕ สตางค์มาเป็น ๔๐ สตางค์ถึง ๑.๒๐ บาท ต่อไร่ และนาหวงห้าม ซึ่งเป็นนาประเภทใหม่ที่มีผู้เข้ามาจับจองแล้วแต่ยังไม่ทำเก็บอัตรา ๔ สตางค์ถึง ๑๒ สตางค์ต่อไร่ อัตราอากรค่านาใหม่นี้เริ่มเก็บในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ สมเด็จพระยาดำรงเดชนาภาพทรงกล่าวว่า อัตราอากรค่านาใหม่นี้ทำให้อากรค่านาเพิ่มขึ้นถึง ๔๐๐% และทรงเห็นว่าอัตราที่เหมาะสมในการเก็บอากรค่านาคือ ๗๕ สตางค์ต่อไร่ ในปี พ.ศ.๒๔๔๘ เป็นปีที่เริ่มประกาศใช้อัตราภาษีใหม่ ชาวนาทางภาคตะวันออกพบกับผลผลิตที่ตกต่ำ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของดิน ฟ้าอากาศ ค่าเงินบาทที่สูงขึ้น ราคาข้าวของไทยสูงเกินราคาตลาดโลกซึ่งอาจมาจากระบบภาษีใหม่นี้ นอกจากนี้ชาวนายังต้องเผชิญกับค่าครองชีพและค่าใช้จ่ายที่

เพิ่มขึ้น ปัญหาเหล่านี้ทำให้ชีวิตของชาวนาไม่มีความสุข และพบกับความยากลำบากมากกว่าแต่ก่อน (เดวิด บรูซ จอห์นสัน, ๒๕๓๐ : ๑๖๑-๑๖๒)

ความทุกข์ของชาวนาและอุปสรรคในการทำนายังมาจากการขึ้นภาษีประเภทอื่นในช่วงเวลาเดียวกัน คือ ภาษี เรือแพ โรงร้าน และค่าธรรมเนียมต่างๆ เช่น การจดทะเบียนสัตว์พาหนะ ค่าธรรมเนียมเครื่องมือการประมง การขึ้นภาษีหลายอย่างที่เกี่ยวข้อกับวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนา ทำให้ชาวনার้องทุกข์ว่ารัฐบาลเก็บภาษีมากเกินไป (เดวิด บรูซ จอห์นสัน, ๒๕๓๐ : ๑๖๒-๑๖๓)

นอกจากนี้ การปฏิรูประบบการเกณฑ์ทหารก่อให้เกิดความไม่คล่องตัวแก่ชาวนา ระบบการเกณฑ์ทหารจากการปฏิรูปในปี พ.ศ.๒๔๔๘ ทำให้ชายฉกรรจ์ทุกคนต้องเข้าเกณฑ์ทหารและเข้าประจำการ ๒ ปี และเป็นทหารกองหนุนอีก ๑๕ ปี หลังจากนั้นจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียค่าเงินราชการตลอดจนเกณฑ์ทหารและแรงงาน การเกณฑ์ดังกล่าวทำให้ครอบครัวชาวนาต้องสูญเสียสมาชิกที่แข็งแกร่งและมีความสามารถในการทำนามากที่สุด (เดวิด บรูซ จอห์นสัน, ๒๕๓๐ : ๑๖๓)

ชาวนาที่บางเขนส่วนใหญ่อพยพมาจากบริเวณพื้นที่โดยรอบทั้งที่อยู่ในเขตบางซื่อ นนทบุรี ปทุมธานี มีนบุรี เป็นต้น ชาวนาเหล่านี้เข้ามาจับจองที่ดินเพื่อทำการผลิต และได้รับมอบกรรมสิทธิ์ที่ดินเมื่อทางราชการมีพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ การมอบที่ดินให้ราษฎรถือครองได้ในปี พ.ศ.๒๔๔๔ หลังจากมีการมอบโฉนดที่ดินแล้ว ที่นาที่บางเขนก็ถูกจับจองหมดแทบไม่เหลือที่ว่างเปล่า เนื่องจากนาบริเวณนี้ราษฎรเข้ามาจับจองก่อนหน้านี้แล้วและนาที่ทุ่งบางเขนนี้อยู่ใกล้เขตชุมชนเดิม ผืนนาจึงถูกจับจองหมดไปก่อน

การบุกเบิกการทำนาที่ทุ่งบางเขนในช่วงแรก ชาวนาต้องทำนาโดยใช้น้ำฝนและน้ำท่า บางช่วงต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติน้ำมาก น้ำน้อยสลับกันตลอดเวลา พื้นที่นาในทุ่งบางเขนเป็นพื้นที่ที่กว้าง น้ำในคลองไม่สามารถใช้ได้และบางแห่งก็อยู่ในสภาพดินดอน จนถึงแห้งแล้ง ผลผลิตจากการทำนาค่อนข้างต่ำ

ในช่วง พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๕๕ ชาวนาที่ทุ่งบางเขนต้องพบกับวิกฤตการณ์ในการผลิตข้าว เช่นเดียวกับชาวนาทุ่งตะวันออกอื่นๆ ภาวะฝนแล้งน้ำมากน้ำน้อยสลับกัน น้ำในคลองก็ไม่สามารถมาใช้ในการทำนาได้เพียงพอ เนื่องจากยังไม่มีระบบคลองเลย และราคาข้าวก็มีแนวโน้มลดต่ำลงด้วย ชาวนาต้องเป็นหนี้สิน ถึงแม้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ๆ ชาวนาเข้ามาบุกเบิกเองก็ตาม

ตารางที่ ๖.๑ การรวมพื้นที่นาในอำเภอบางเขน ปี พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๕๕

พ.ศ.	จำนวนนา ที่ทำทั้งสิ้น (ไร่)	นาที่ทำได้ (ไร่)	นาเสีย (ไร่)	จำนวนเงินค่า นา		หมายเหตุ
				บาท	สต.	
๒๔๔๕	-	๖๖,๘๘๕	-	๒๕,๐๘๒	๓๖	พ.ศ.๒๔๔๕ นาทั้งสิ้นไม่แน่

๒๔๔๖	๑๔๑,๗๐๑	๒๖,๗๙๖	๑๕,๙๐๕	๘,๗๙๙	๑๙	เพราะอำเภอบางเขนรวมอยู่ใน อำเภอบางซื่อ และเขตเมือง ธัญบุรีบ้าง
๒๔๔๗	“	๓๔,๗๓๖	๗,๙๖๕	๑๓,๐๒๖	๔๙	
๒๔๔๘	“	๓๒,๔๔๐	๑๐,๒๖๑	๑๒,๑๖๖	๔๔	
๒๔๔๙	“	๓๔,๖๑๑	๘,๐๙๐	๔๓,๒๖๔	๖๐	
๒๔๕๐	“	๓๗,๑๘๔	๕,๕๑๗	๔๖,๔๘๑	๙	
๒๔๕๑	“	๒๙,๒๖๔	๑๓,๔๓๗	๓๖,๘๓๑	๕๔	
๒๔๕๒	“	๓๑,๒๖๙	๑๐,๔๐๕	๓๙,๑๒๑	๑๗	
๒๔๕๓	“	๓๓,๙๓๕	๔,๗๖๖	๔๒,๔๐๙	๗๙	
๒๔๕๔	“	๓๐,๒๖๙	๑๒,๔๓๒	๑๖,๓๒๖	๓๑	

ที่มา : หจช. รว น.๔๓/๘ รายงานความเสียหายเพราะเหตุน้ำมากนาน้อย

ตารางที่ ๖.๒ พื้นที่นาในอำเภอบางเขนในปี พ.ศ.๒๔๕๔

นามเจ้าของนา	ประมาณ (ไร่)	หมายเหตุ
รวมเนื้อที่นาในอำเภอบางเขน	๔๒,๗๐๑	
แบ่งออกดังนี้		
๑. เป็นส่วนของบริษัท	-	
๒. นาพระคลังข้างที่	๑๖๓	
๓. นาผู้มีบรรดาศักดิ์ในกรุงเทพฯ	๕,๒๒๙	
๔. นาที่เป็นของราษฎรพลเมืองในอำเภอนี้แท้	๓๗,๒๒๙	
๕. นาร้างยังไม่มีเจ้าของหวงห้าม	๘๐	ที่ดินของรัฐบาลอยู่ที่ดอนเมือง ริมตึกดิน

ที่มา : หจช. รว น.๔๓/๘ รายงานความเสียหายเพราะเหตุน้ำมากนาน้อย

หมายเหตุ : นาของพระคลังข้างที่และนาของผู้มีบรรดาศักดิ์อยู่ติดกับคลองเปรมประชากร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ดีที่สุดตั้งแต่เริ่มแรก

ตารางที่ ๖.๓ บัญชีการลงทุนทำนาของชาวนาที่ทุ่งบางเขน ผลผลิตและรายได้ที่ได้รับในปี พ.ศ.
๒๕๕๔

จำนวนนาที่ทำ (ไร่)	รายการการลงทุน	จำนวนเงินที่จ่าย (บาท)
๓๐	๑. ลงทุนซื้อรถ	
	๒. กระป๋อง ๒ ตัว	๒๐๐
	๓. เครื่องมือไถและคราด มีด จอบ เสียม	๔๐
	๔. ข้าวและกับ หมากพลู อาหารต่างๆ	๑๖๐
	๕. เครื่องนุ่งห่ม	๑๒
	๖. เครื่องที่อยู่ ไม้และจาก	๔๐
	๗. ค่านา	๓๖
	๘. ลูกจ้าง ๒ คน	๑๖๐
รวมค่าใช้จ่าย		๖๔๘
ผลผลิตที่ได้รับไม่ต่ำกว่า ๖ เกวียน ขายข้าวไปเกวียนละ ๕๘ บาท ได้เงิน		๔๓๗
หักรายการที่ ๔,๕,๗,๘ ตามตารางด้านบน จะเหลือ		๒๘๐
แต่ถ้าต้องเช่านา ๓๐ ไร่เสียค่านา ๙๐ บาทคงเหลือเงิน		๑๙๐

ที่มา : หจข. ร.๖ น.๔๓/๘ รายงานความเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย

หมายเหตุ : รายจ่ายปีต่อไปใช้ทุนที่เหลืออยู่ รายจ่ายน้อยลงเพราะมีทุนคงที่อยู่มากในปีที่ ๒ ถ้าไม่มี
อันตรายเสียหายคงได้กำไรเล็กน้อย โดยที่ค่าแรงส่วนเจ้าของไม่ได้คิด

ชาวนาทำนา ๓๐ ไร่ ได้ข้าวไม่ต่ำกว่า ๖ เกวียน (๑๐๐ ถึงเท่ากับ ๑ เกวียน) ขายข้าวได้
๔๓๗ บาท (เท่ากับได้ข้าว ๗๕๓ เกวียนหรือ ๗๓๕ ถึง คิดเป็นไร่ละประมาณ ๒๕ ถึง) และหัก
ค่าใช้จ่ายเงินต่างๆ ได้แก่ค่าอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ค่าซ่อมแซมที่อยู่อาศัย ค่านา และค่าลูกจ้าง เหลือ
เงินสุดท้าย จำนวน ๑๙๐ บาทเท่านั้น ชาวนาต้องใช้อย่างประหยัดมากเพราะต้องใช้ทั้งปี เฉลี่ยตก
เดือนหนึ่งประมาณ ๑๕-๑๖ บาท เท่านั้น และถ้าหากการทำนาปีต่อไปไม่ได้ผล ครอบครัวชาวนาก็
ต้องพบกับภาวะวิกฤติเป็นหนี้สิน และถ้าชาวนาต้องเสียเงินค่าควายที่ใช้ในการไถนาด้วยแล้วอาจจะ
ไม่มีเงินเหลือเลย ดังนั้นควายจึงเป็นทรัพย์สินที่สำคัญที่สุดของชาวนา

ทางอำเภอบางเขนได้ส่งเจ้าหน้าที่สำรวจสภาพการทำนาของอำเภอบางเขนทั้งหมดใน
ขณะนั้นปี พ.ศ.๒๕๕๔ โดยให้เชิญกำนัน ผู้ใหญ่บ้านทั้งหมด ผู้ชำนาญการเรื่องการทำนาและราษฎร
ส่วนหนึ่งมาตอบคำถาม รวมทั้งตรวจสอบข้อมูลจากบัญชีต่างๆ การรวบรวมข้อมูลของเจ้าหน้าที่อำเภอทำ

ให้เราสามารถเข้าใจสภาพของชาวนาที่ทุ่งบางเขนเป็นอย่างดี ข้อมูลที่ได้มาสามารถแบ่งออกเป็นชุดๆ สรุปได้ดังนี้

คำถามชุดที่ ๑ เป็นการสอบถามเรื่องราวได้ของชาวนา วิธีการขายข้าว ลูกค้าที่ไปรับซื้อข้าวกว่าจะมาถึงกรุงเทพฯ พวกไหนได้กำไรอย่างน้อย การซื้อข้าวต้องลงทุนอย่างไร แล้วนำมาขายได้กำไรอย่างไร และพบว่า

๑. สภาพทั่วไปของอำเภอบางเขนราษฎรทำนาทั้งหมด ไม่มีสวนหรือไร่และจับสัตว์น้ำ ประโยชน์ทางอื่นๆ ไม่มี

๒. ถ้าน้ำฝน น้ำท่าบริบูรณ์ แม้การทำนาเสีย ๑ ปี ได้ ๑ ปี ก็ยังไม่ขาดทุน ถ้าเสียหาย ๒ ปี ได้ผล ๑ ปี หรือเสียหาย ๓ ปี ได้ ๑ ปี และชาวนายยังต้องเสียค่านาเป็นอยู่เสมอ ชาวนาต้องกู้ยืมจำนากันวันวาย ถึงปีต่อมาทำนาได้ผลแต่กว่าจะพ้นก็อีกนาน แต่ใน ๒-๓ ปีนี้ การเสียหายอยู่ที่ ๑/๓ หรือ ๑/๔ เพราะฝนไม่ตกให้ตามต้องการของชาวนา

๓. ชาวนาขายข้าวให้แก่พ่อค้าชาวจีนที่รับซื้อ หรือพวกรับแลกข้าวมาขายให้กับพ่อค้าชาวจีน กว่าข้าวจะมาถึงกรุงเทพฯ เป็น ๒-๓ ขั้นตอน ราคาข้าวที่โรงสีราษฎรไม่รู้ ถึงรู้จากพวกจีนก็บอกไม่ตรง แต่ใน พ.ศ. ๒๔๕๓-๕๔ ราคาข้าวที่โรงสี กระทรวงได้จัดส่งอำเภอบางเขน แต่ชาวนาไม่เอาใจใส่ราคา แล้วแต่พวกจีนผู้ซื้อตกลงกันเอง รายได้ที่พวกจีนได้มาก เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วมี ๒ อย่างคือ เวลานั้นน้ำข้าวราคาสูงหน่อยเพราะพ่อค้าเข้าถึงบ้าน แต่ถ้าหน้าแล้งจะให้ราคาต่ำเพราะหักค่าเกี่ยวตามระยะทางไกลไกล เกวียนหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๘-๔ บาท รายได้ของชาวนาก็น้อยลง ชาวนาต้องขัดสนด้วยความจำเป็น

๔. พวกซื้อข้าวชาวจีนทำเหมือนแบ่งของให้ชาวนา โดยการให้ชาวนาหยิบยืมของมาใช้ก่อน เวลาผู้ซื้อมาตวงข้าวชาวนาจะยอมผ่อนปรน ชาวนายอมให้ผู้ซื้อข้าวได้เปรียบเสมอโดยมาก เหตุมาจากการขัดสนของชาวนา

๕. พวกผู้ซื้อข้าวลงทุนเพียง ๒,๐๐๐ บาท ประมาณว่าใน ๑ ปี กำไรไม่ต่ำกว่า ๘,๐๐๐ บาท ส่วนพวกแลกข้าวลงทุนเพียง ๕๐-๖๐ บาท ก็สามารถแลกข้าวทางเรือเล็ก แลกข้าวมาขายระหว่างที่น้ำมีในทุ่ง ได้กำไรประมาณ ๔๐-๕๐ บาท เมื่อน้ำแห้งเขาหาแลกข้าว การหาแลกข้าวมีกำไรดีต้องใช้แรงมากกำไร ๑ ในส่วน ๒

คำถามชุดที่ ๒ เป็นคำถามเรื่องการได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างชาวนาและผู้แลกข้าว วิธีตวงและวิธีอื่นๆ อธิบายถึงพวกซื้อข้าวชั้นต่างๆ และต่อๆ มาจนถึงโรงสี ผู้รับซื้อข้าวชั้นสุดท้าย มีการได้เปรียบเสียเปรียบกันอย่างไร

๑. พวกซื้อข้าวได้เปรียบชาวนาด้วยประการต่างๆ ผู้ซื้อจะรู้ราคาขึ้นลงของข้าวที่โรงสีอยู่เสมอและคิดราคาค่าใส่หุ้ยต่างๆ เรียบร้อยจึงจะซื้อ และเมื่อราคาข้าวที่โรงสีลงก็จะพักข้าวเข้ายุ้งไว้ก่อน รอจนกว่าราคาขึ้นจึงจะตวงขายโรงสี

๒. พวกชาวนาไม่ค่อยคิดเปรียบเทียบราคา พวกซื้อข้าวจะให้ราคาดีที่สุด เมื่อข้าวในทุ่งน้อย พวกซื้อข้าวคิดว่าดีกว่าอยู่เปล่าๆ ก็ขาดคาโสหุ้ย ถึงกำไรน้อยก็ซื้อเพื่อให้มีงานทำอยู่เสมอ การแย่งซื้อข้าวนี้ทำให้ข้าวมีราคาแพง

๓. พวกแลกชั้นที่ ๑ ซื้อข้าว ได้กำไรจากชาวนามาก เมื่อมาขายกับผู้ซื้อชั้นที่ ๒ ยังมีกำไรจากผู้แลกข้าว เมื่อมาถึงโรงสียังมีอุปายในการตวงเพื่อให้ของน้อยเป็นของมากโดยเล่นกับผู้ตวงก่อนทางลับ ผลที่สุดคือชาวนาเสียเปรียบผู้ซื้อเสมอ

๔. ชาวนาต้องซื้อของในราคาแพงเพราะความเป็นอยู่ของชาวนา เป็นต้นว่าต้องการหมาก พลุ ยาสูบ ก็ใช้วิธีเอาข้าวแลกเปลี่ยน การเอาข้าวแลกเปลี่ยนนี้ทำให้สินค้าราคาแพงกว่าเอาเงินซื้อ มาก แต่ชาวนาไม่ได้คิดอะไรเพราะคิดว่าข้าวในน่ายังมีอยู่อีกมาก

๕. ชาวนาอยู่ในสภาพที่ถูกกินเลือดกินเนื้อ ชาวนาบางคนไม่มีอาหารกินในเวลาขาดแคลน เสี่ยงอาหารก็ใช้วิธีไปยืมข้าวเขามากิน ถ้าเอาข้าวเขามา ๑๐ สัต ถึงเวลาข้าวออกเกี่ยวแล้วก็ต้องใช้คืน ๑๕-๑๖ สัต และลูกสัดนั้นก็มักจะใหญ่โตกว่าที่ชาวนาเอาข้าวไปด้วย

คำถามชุดที่ ๓ เป็นคำถามเรื่องความประพฤติของชาวนา เมื่อขายข้าวไปแล้วเอาเงินไปทำอะไร พวกไหนที่เอาเงินไปใช้หมดและพวกไหนที่มั่งมีจากการทำนา การสอบสวนได้ความดังนี้

๑. ชาวนาเมื่อขายข้าวได้เงิน ๑๐๐ ต้องหักเงินใช้ในการกิน ๑๐ หักค่านาหรือค่าเช่า ๑๐-๒๐ ใช้ในสิ่งที่ควรใช้อีก ๒๐ คงเหลือ ๒๐ ซึ่งชาวนาต้องกระหมัดกระหม่อมมาก ชาวนาคนใดมักกินมาก เล่นมากก็ต้องหมดไปไม่พอคงต้องเป็นหนี้ต่อไป เท่าที่สังเกตดูชาวนามักชอบเล่นการพนันโดยมาก

๒. พวกชาวนาที่มั่งมีมักจะได้รับการอุดหนุนจากตระกูลใดตระกูลหนึ่ง มีทางได้ผลประโยชน์ทางอื่น ชาวนาพวกนี้จะกระหมัดกระหม่อมในการใช้จ่าย และไม่เล่นการพนันต่างๆ ถ้าได้เงิน ๑๐๐ ก็เสียไปเพียง ๕๐

คำถามชุดที่ ๔ และ ๕ สอบสวนเรื่องราคาข้าวและจำนวนพลเมืองในระหว่างพ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๕๔

ตารางที่ ๖.๔ ราคาข้าวและจำนวนพลเมืองในระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๕๔

พ.ศ.	ราคาซื้อขายกันในท้องถิ่น (เกวียน/บาท)	จำนวนพลเมืองในท้องถิ่น			ประมาณพลเมืองที่ทำนาในท้องถิ่น		
		ครัว	ชาย	หญิง	ครัว	ชาย	หญิง
๒๔๔๕							
๒๔๔๖							
๒๔๔๗							
๒๔๔๘	๖๐						
๒๔๔๙	๖๐						
๒๔๕๐	๕๘						
๒๔๕๑	๕๖						
๒๔๕๒	๕๐	๑,๐๒๖	๓,๑๗๖	๓,๐๘๑	๙๗๖	๑,๕๐๐	๑,๖๑๕
๒๔๕๓	๔๒	๑,๐๐๐	๓,๐๖๙	๓,๐๑๕	๙๖๘	๑,๔๐๐	๑,๔๘๔
๒๔๕๔	๕๘	๙๙๕	๓,๓๕๕	๓,๑๘๕	๙๘๖	๑,๕๐๐	๑,๔๐๐

ที่มา : หจช. รว.น.๔๓/๘รายงานการเสียหายเหตุเพราะน้ำมากน้ำน้อย

หมายเหตุ : ๑. มาตรฐานส่วน ๒๕ ทะนานเท่ากับ ๘๐ สัต ๘๐ สัตเท่ากับ ๑ เกวียน

ในการสอบสวนไม่สามารถได้ราคาที่โรงสีรับซื้อ และในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ราคาข้าวต่ำกว่าปีอื่น เพราะน้ำท่วมนาได้รับความเสียหาย ข้าวจมน้ำราคาจึงต่ำ

สำหรับพลเมืองที่อำเภอบางเขนบางปีเพิ่มบางปีลดลง ในปี พ.ศ.๒๔๕๒ มีพลเมือง ๖,๒๕๗ คน ปี พ.ศ.๒๔๕๓ มีพลเมือง ๖,๐๘๔ คน จำนวนที่ลดลงมาจากพลเมืองชายต้องเข้ารับราชการทหาร ประจำปีบ้างและอพยพไปทำนาอยู่คลองพระพิมลเป็นส่วนมาก เพราะทำนาที่ทุ่งบางเขนไม่ได้ผล ส่วนในปี พ.ศ.๒๔๕๓ จำนวนพลเมืองเพิ่มอีกเพราะอพยพจากเมืองธัญบุรีกลับมาทำนาที่เดิมเพราะหลักฐานของพวกเขายังอยู่ที่อำเภอบางเขน

คำถามชุดที่ ๖ อธิบายสาเหตุที่ทำให้การทำนาที่ทรุดโทรม และวิธีการแก้ไข

๑. การทำนาที่อำเภอบางเขนจากปี พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๕๔ ทรุดโทรมลงทุกที ขาวนาค้างอากร ค่านามากขึ้นทุกปี

๒. ขาวนาต้องพบกับสภาพน้ำฝนและน้ำท่ามีไม่เพียงพอที่จะผลิตข้าวได้ ถึงแม้ขาวนาจะพยายามแก้ตัวใหม่แต่ก็ไม่ได้ผล ผลการทำนาได้ ๑ เสีย ๒ เมื่อสภาพการทำนาเป็นดังนี้จึงส่งผลถึงการปกครองและการเก็บภาษีอากรด้วย

๓. ชาวนาอาศัยน้ำฝนและน้ำท่าในการทำนาดีกว่าทำอย่างอื่น ถ้าทำนาไม่ได้ผลตามต้องการ ในปีที ๑ ปีที ๒ ได้ผลดีชาวนายังพอสู้ได้ ถ้าทำนาเสียหาย ๒ ปี ได้ผลดี ๑ ปี อากรค่านาต้องค้าง ชีวิตชาวนาก็จะยากลำบาก

๔. ชาวนาต้องการให้อากรค่านาลดลงเหลือไร่ละ ๗๕-๕๐ สตางค์ เพราะนาในอำเภอนี้เป็น นาน้ำฝนการที่จะวิดสาดใช้น้ำจากทางอื่นไม่ได้

วิธีการในการที่จะบำรุงพื้นที่นา ที่ประชุมได้เสนอ ดังนี้

๑. ถ้าผู้ทำนามีกรรมสิทธิ์ในที่ทำนาแล้ว การบำรุงพื้นที่ก็ย่อมดีกว่าการเช่านามาก

๒. การทำนาต้องอาศัยน้ำ ถ้ามีน้ำเพียงพอ พร้อมกับควบคุมให้น้ำมากน้ำน้อยได้ตาม ต้องการ ก็จะเป็นผลสำเร็จ

๓. ควรจะลดหย่อนค่านาให้เหลือเพียงไร่ละ ๗๕ สตางค์ และเมื่อการทำนาได้ผลดีจึงค่อย ขึ้นราคา

คำถามชุดที่ ๗ และ ๘ ให้ไต่สวนเรื่องที่ดินรกร้างว่างเปล่าไม่มีผู้ทำนา การทำสัญญาเช่านา ผลการสำรวจพบว่า

๑. ที่ดินที่อำเภอบางเขนมีผู้ถือกรรมสิทธิ์ทั่วอำเภอ ที่รกร้างว่างเปล่าไม่มี

๒. การเช่าที่นา ราษฎรทำสัญญาเช่าที่อำเภอ และที่ทำสัญญากันเองประมาณ ๑/๑๐ (หจช. รบ.น.๔๓/๘ รายงานการเสียหายเหตุเพราะน้ำมากน้ำน้อย)

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๔๕๕ ทางอำเภอบางเขนได้ออกสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของ ชาวนาเพิ่มเติมอีกพบว่า ชาวนายากจนมากจนแทบไม่มีข้าวกิน จนถึงต้องไปรับจ้างไถนา ดำนาพอได้ ข้าวรับประทานก็มี ชาวนาผู้ยากไร้นี้ต้องถูกเอาเปรียบจากผู้จ้างด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งอำเภอ ชาวนาที่ไม่มีข้าวและไม่มีเงินทั้งอำเภอมีอยู่ ๓๐๐ คน ที่มีข้าวอยู่ก็น้อยแทบไม่พอรับประทานตลอดการทำนา กว่าจะได้ผล ส่วนชาวนาที่มีข้าวพอรับประทานหรือพอซื้อขายนั้นมีเพียง ๒ ใน ๑๐๐ ผู้ที่มีข้าวขายได้ ก็จะขายให้กับเจ้ากล่งเรือข้าวในฤดูน้ำนี้ (หจช.รบ.น.๔๓/๘ รายงานการเสียหายเหตุเพราะน้ำมากน้ำ น้อย)

ทางอำเภอประมาณว่าข้าวที่มีในท้องที่เวลานี้ประมาณ ๔๘๒ เกวียน ขณะที่พลเมืองมี ๖,๔๐๘ คน ได้คิดประมาณว่าคนหนึ่งจะได้ข้าว ๖ สัตเท่า่นั้น และคนหนึ่งต้องกินข้าวคนละ ๓ สัตต่อ เดือน นับแต่เดือนนี้ (กรกฎาคม) ไปกว่าราษฎรจะทำงานได้ผลก็อีก ๔ เดือนเศษ จำนวนข้าวและความ ต้องการของราษฎรยังห่างไกลกันอยู่มาก ข้าวที่ชาวนาจะได้รับอยู่ที่คนละ ๑๕๐ ลิตร คิดเฉลี่ย ๔ เดือน จะได้รับเดือนละ ๓๗ ลิตรครึ่ง สัปดาห์ละประมาณ ๙ ลิตร (หจช.รบ.น.๔๓/๘ รายงานการ เสียหายเหตุเพราะน้ำมากน้ำน้อย) (มาตราส่วน ๘๐ สัตเท่ากับ ๑๐๐ ถึงเท่ากับ ๑ เกวียน ๑ ถึง เท่ากับ ๒๐ ลิตรและ ๑ สัตเท่ากับ ๒๕ ลิตร)

การขาดแคลนน้ทำให้ราษฎรต้องพบกับความยากลำบาก ทางอำเภอบางเขนเสนอให้ห้ามจำหน่ายข้าวจนกว่าจะมีข้าวใหม่ และอนุญาตให้ซื้อข้าวได้เฉพาะจ่ายแจกในอำเภอเท่านั้น และเห็นว่าข้อเสนอนี้ต้องรีบทำเพราะนานวันน้ำมากขึ้นเรือข้าวก็รีบเข้าไปซื้อข้าวจากชวนา ข้าวก็จะหมดไปในรายงานได้กล่าวถึงจำนวนพลเมืองในอำเภอดังนี้ (หจข.ร๖.น.๔๓/๘ รายงานการเสียหายเหตุเพราะน้ำมากน้ำน้อย)

ตารางที่ ๖.๕ จำนวนพลเมืองและจำนวนข้าวเปลือกในอำเภอบางเขน เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๕

ตำบล	จำนวนหมู่	จำนวนราษฎร	จำนวนข้าวเปลือก	
			เกวียน	สัด
บางเขน	๖	๖๕๒	๒๐	๒๑
ออเงิน	๕	๕๒๓	๒๙	๗๐
ดอนเมือง	๘	๙๗๗	๗๑	๗๑
ท่าแร้ง	๑๐	๑,๐๖๙	๑๗๔	๗๑
คลองถนน	๙	๑,๑๗๘	๔๓	๖๙
กูปแดง	๘	๘๖๘	๕๔	๑๐
หลุมไผ่	๘	๙๗๐	๘๙	๗๐
รวม	๕๔	๖,๒๓๗	๔๘๒	๖๒

ที่มา : หจข.ร๖.น.๔๓/๘รายงานการเสียหายเหตุเพราะน้ำมากน้ำน้อย

ตารางที่ ๖.๖ การเปรียบเทียบพื้นที่การทำนาในอำเภอต่างๆ กรุงเทพฯ ใน พ.ศ.๒๔๕๒-๒๔๕๕

อำเภอ	จำนวนเดิม	พ.ศ.๒๔๕๓	พ.ศ.๒๔๕๔	พ.ศ.๒๔๕๕
บางเขน	๕๒,๒๔๖	๓๑,๐๗๘	๓๐,๒๐๙	๓๐,๓๓๙
บางซื่อ	๔๑,๒๘๑	๔๖,๗๕๒	๒๒,๕๐๓	๑๙,๑๖๒
บางกะปิ	๙๑,๙๑๓	๕๑,๒๕๗	๔๐,๖๘๘	๓๔,๖๗๒
ตลิ่งชัน	๒๙,๙๙๔	๒๑,๔๗๓	๑๖,๖๕๘	๑๐,๓๘๙
ภาษีเจริญ	๑๔,๓๓๓	๖,๘๒๓	๗,๑๐๐	๔,๒๑๖
หนองแขม	๔๐,๐๗๑	๒๑,๘๕๐	๖,๖๓๑	๑๓,๔๐๘

บางขุนเทียน	๔๓,๒๔๗	๑๑,๙๙๗	๑๔,๗๕๕	๒,๒๒๓
ราชบุรี	๑๗,๙๓๒	๑๑,๓๗๔	๑๑,๑๗๘	๖,๘๖๖
บางรัก	๓,๔๕๔	๒๑,๔๗	๒,๐๙๗	๘๑๗
ดุสิต	๕,๐๐๐	๙๑๖	๙๖๖	๕๒๖
สำเพ็ง	๔๔๐	-	-	๒๑๑

ที่มา : หจข. ร.๖ น.๓๑.๑/๑ พระยาวิเศษโกษา ข้าหลวงเกษตร มณฑลกรุงเทพส่งรายงาน และ
 หจข. ร.๖ น.๓๑.๑/๔ รายงานการตรวจการของพระยาวิเศษโกษา

ตารางที่ ๖.๗ จำนวนกระบือและครุฑเรือน พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๕๔

อำเภอ	พ.ศ.๒๔๕๓			พ.ศ.๒๔๕๔			พ.ศ.๒๔๕๕		
	กระบือ	ครุฑ	พื้นที่นา (ไร่)	กระบือ	ครุฑ	พื้นที่นา (ไร่)	กระบือ	ครุฑ	พื้นที่นา (ไร่)
บางเขน	๕๘๓	๓,๖๓๘	๓๑,๐๗๘	๓,๓๖๙	๓,๕๕๔	๓๐,๒๐๙	๓,๓๑๔	๓,๕๒๑	๓๐,๓๓๙
บางซื่อ	๒,๖๔๔	๔,๗๖๘	๔๖,๗๕๒	๒,๕๘๐	๔,๕๙๗	๒๒,๕๐๓	๒,๕๕๘	๔,๒๘๒	๑๙,๑๖๒
บางกะปิ	๕๘๑	๗,๔๒๒	๕๑,๒๕๗	๔,๕๖๕	๖,๐๓๗	๔๐,๖๘๘	๓,๙๗๗	๕,๐๒๙	๓๔,๖๗๒
คลองจั่น	๓๘๔	๓,๓๒๓	๒๑,๔๗๓	๑,๗๓๖	๓,๔๖๗	๑๖,๖๕๘	๑,๗๔๒	๓,๑๓๒	๑๐,๓๘๙
ภาษีเจริญ	๓๒๔	๑,๕๙๙	๖,๘๒๓	๕๔๓	๑,๕๖๐	๗,๑๐๐	๕๙๔	๑,๑๗๒	๔,๒๑๖
หนองแขม	๑,๗๐๓	๔,๓๙๔	๒๑,๘๕๐	๑,๙๖๒	๔,๕๕๓	๖,๖๓๑	๒,๐๘๘	๓,๙๕๙	๑๓,๔๐๘
บางขุนเทียน	๗๘๘	๔,๗๑๓	๑๑,๙๙๗	๑,๑๙๐	๕,๒๙๑	๑๔,๗๕๕	๑,๑๙๐	๑,๒๑๕	๒,๒๒๓
ราชบุรี	๔๕๙	๑,๓๙๕	๑๑,๓๗๔	๗๑๒	๑,๗๖๘	๑๑,๑๗๘	๗๐๑	๑,๓๐๖	๖,๘๖๖
บางรัก	๑๖๕	๖๘๗	๒๑,๔๗	๑๗๗	๖๓๓	๒,๐๙๗	๑๙๐	๒๘๑	๘๑๗
ดุสิต	๑๒๒	๑๙๖	๙๑๖	๑๒๗	๑๖๘	๙๖๖	๑๔๔	๑๒๕	๕๒๖
สำเพ็ง								๑๙๔	๒๑๑
รวม	๗,๗๕๓	๓๒,๕๓๙	๑๘๕,๖๗๔	๑๗,๐๒๑	๓๑,๖๒๘	๑๕๒,๗๘๘	๑๖,๔๕๘	๒๔,๒๑๖	๑๒๒,๘๓๖

ที่มา : หจข. ร.๖ น. ๓๑.๑/๑ พระยาวิเศษโกษา ข้าหลวงเกษตร มณฑลกรุงเทพส่งรายงาน และ
 หจข. ร.๖ น.๓๑.๑/๔ รายงานการตรวจการของพระยาวิเศษโกษา

จำนวนพื้นที่ทำนาในปี พ.ศ.๒๔๕๔-๒๔๕๕ น้อยลงกว่าปี พ.ศ.๒๔๕๓ เนื่องจากฝนแล้ง บางแห่งมีน้ำก็คั่งยังทำนาได้ พระยาวิเศษโกชนา ข้าหลวงเกษตร มณฑลกรุงเทพ รายงานว่าครวัเรือ่นแต่ละครวัเรือ่นมีแรงงานประมาณ ๕ คน ผลผลิตการทำนาเฉลี่ย ๔ ไร่ต่อ ๑ เกวียน (หจข. ร.๖ ๓๑.๑/๔ รายงานการตรวจการของพระยาวิเศษโกชนา) (๑ เกวียนเท่ากับ ๑๐๐ ถัง) ซึ่งเท่ากับทำนาได้ข้าวไรละ ๒๕ ถึง

ในเดือนตุลาคม ปี พ.ศ.๒๔๖๐ เป็นปีที่น้ำท่วมหนักได้รับความเสียหายเกือบทั่วประเทศ ที่อำเภอบางเขนน้ำท่วมหนักและพื้นที่นาได้รับความเสียหายมากเช่นกัน ทางอำเภอรายงานว่า สัตว์พาหนะก็ล้มตายทั้งหมด ๓๕ ตัว ผืนนาที่อำเภอบางเขนเสียหายประมาณ ๒๕,๐๐๐ ไร่ (หจข. ร.๖ น. ๔๓/๑๔ รายงานความเสียหายเหตุน้ำมาก)

ตารางที่ ๖.๘ บัญชีสำรวจทกภัยท้องที่อำเภอบางเขน ปี พ.ศ.๒๔๖๐ เปรียบเทียบกับปี พ.ศ. ๒๔๕๙

ตำบล	เนื้อที่การทำนาทั้งหมด ในท้องที่ (ไร่)	พ.ศ.๒๔๕๙		พ.ศ.๒๔๖๐			
		จำนวนพื้นที่ทำ (ไร่)	ค่าภาษีที่เก็บได้ (บาท)	จำนวนพื้นที่ทำ (ไร่)	ประมาณการเสียหาย (ไร่)	ประมาณที่จะเก็บเกี่ยวได้ (ไร่)	หมายเหตุ
ดอนเมือง	๑๒,๔๐๐	๖,๙๖๓	๖๙,๖๓	๗,๐๐๐	๕,๕๐๐	๑,๕๐๐	ควรยกเว้นภาษี
คลองถนน	๑๓,๐๐๐	๕,๕๗๘	๕,๕๗๘	๖,๐๐๐	๓,๐๐๐	๓,๐๐๐	ควรเก็บตามพระราชบัญญัติ
กุบแดง	๘,๒๐๐	๗,๐๓๐	๗,๐๓๐	๗,๐๐๐	๓,๕๐๐	๓,๕๐๐	ควรเก็บตามพระราชบัญญัติ

ท่าแร่	๑๐,๐๐๐	๗,๒๐๖	๗,๒๐๖	๗,๐๐๐	๓,๕๐๐	๓,๕๐๐	ควรเก็บตาม พระราชบัญญัติ
ออเงิน	๑๐,๐๐๐	๖,๕๒๐	๖,๕๒๐	๗,๐๐๐	๓,๕๐๐	๓,๕๐๐	ควรเก็บตาม พระราชบัญญัติ
คูคต	๗,๒๐๐	๗,๐๒๖	๗,๐๒๖	๗,๐๐๐	๕,๖๐๐	๑,๔๐๐	ควรยกเว้นภาษี
รวม	๖๐,๘๐๐	๔๐,๓๒๓	๔๐,๓๒๓	๔๑,๐๐๐	๒๔,๖๐๐	๑๖,๔๐๐	

ที่มา : หจข. ร.๖.น.๔๓/๘ รายงานการเสียหายเหตุเพราะน้ำมูกน้ำน้อย

ปี พ.ศ.๒๕๖๐ ข้าหลวงตรวจการรายงานสภาพอุทกภัย ไปยังอธิบดีกรมพระนครบาล ที่
อำเภอบางเขน ในรายงานกล่าวว่า ได้ทำการสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของชาวนา โดยนัดประชุม
กำนันและผู้ใหญ่บ้านและประชาชนมาชุมนุมกันรวม ๗๐ ครั้ง ได้พิจารณาการช่วยเหลือหลายลักษณะ
มีทั้งควรจ่ายให้เป็นทาน ๖ คน ควรให้ยืม ๔๓ ครั้ง เป็นจำนวน ๒๓๒ คน และช่วยเหลือโดยจะมำทำ
การโยธาตอบแทน ๓ คน (หจข.ร.๖ น.๔๓/๑๔ รายงานความเสียหายเหตุน้ำมูก)

ท่านข้าหลวงตรวจการรายงานในรายละเอียดว่า ราษฎรอำเภอบางเขนได้รับความลำบากใน
เรื่องอาหารจนถึงบางรายต้องหุงข้าวกินกับผักบั้งกิน และต้องต้มข้าวใส่น้ำมูกๆ รับประทาน ในวัน
หนึ่งๆ รับประทานข้าวมือเดียวก็มี และบางรายถึงกับเวลาเย็นไม่มีข้าวหุงกินในวันนั้นและวันรุ่งขึ้น
ก็ไม่มีข้าวจะหุงกินอีกต่อไปแล้ว ทางราชการมีข้าวที่จะช่วยเหลือชาวบ้านอยู่เพียง ๖ กระสอบ
(กระสอบละ ๓ ปี๊บครึ่ง) แบ่งจ่ายให้ชาวบ้านที่กำลังอดอาหารอยู่เวลานั้นจริงๆ ให้ไปครัวละ ๑ ปี๊บ
บ้าง ครึ่งปี๊บบ้าง ข้าหลวงตรวจการท่านนี้เห็นสภาพคนอดอาหารอีกจำนวนมากไม่ได้ จึงได้ออก
เงินส่วนตัวซื้อข้าวที่ตลาดบางเขนจ่ายทำบุญเพิ่มไปอีก ๒ กระสอบ (กระสอบหนึ่ง ๗ ปี๊บ) เพื่อจะได้
หุงข้าวกินไปก่อน สภาพที่ท่านข้าหลวงตรวจการท่านนี้บรรยายไว้ ดังนี้

“..... ผู้ที่มารับข้าวสารดีใจยกมือไหว้ให้พรตามๆ กัน บางคนไม่มีอะไรมาใส่ ก็พลัดแก้
ผ้าถุงลงห่อรับข้าวสารไป โดยความปรามิทัยมากจนถึงล้มความอาย.....” (หจข.ร.๖
น.๔๓/๑๔ รายงานความเสียหายเหตุน้ำมูก)

ทางการได้ช่วยเหลือเงินให้กับชาวนาโดยการให้ยืม ๖๔๘๓๙.๖๐ บาท เพื่อใช้เป็นค่าพันธุ์
ข้าว ๑๙,๕๐๐ บาทและค่ากิน ๔๕,๓๓๙ บาท และเรียกคืนเมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวได้ในปี พ.ศ.
๒๔๖๑ ราษฎรยังคงค้างชำระอีกร้อยละ ๒๐ เนื่องจากเก็บเกี่ยวข้าวได้น้อย (หจข.ร.๖ น.๑๑.๖/๒
รายงานเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวที่จ่ายให้ราษฎร)

ในปี พ.ศ.๒๕๖๑ นาที่ทุ่งบางเขนได้ผลดี แต่ในปี พ.ศ.๒๕๖๒ ราษฎรต้องเผชิญปัญหาจากภัยธรรมชาติอีกครั้ง คือฝนแล้งน้ำน้อย ราษฎรทำนาได้ผลน้อย โดยสภาพของชาวนาทั่วไปของอำเภอบางเขน บางตำบลขาดแคลนข้าวรับประทานและพันธุ์ที่จะใช้ในการทำนา

ตารางที่ ๖.๙ บัญชีสำรวจข้าวคิดเฉลี่ยทั้งอำเภอบางเขน ปี พ.ศ.๒๕๖๑ และพ.ศ.๒๕๖๒

รายการ	พ.ศ.๒๕๖๑	พ.ศ.๒๕๖๒
จำนวนนาที่ทำ	๔๔,๐๕๖ ไร่	๓๔,๕๓๓ ไร่
ทำน้อยหรือมากกว่า พ.ศ. ก่อน	-	๙,๔๒๓ ไร่
น้ำพอหรือไม่พอ	พอ	ไม่พอ
น้ำไม่พอ ไม่ช่วยจะเสียหาย	ไม่ต้องช่วย	๒๗,๔๖๙ ไร่
ได้ช่วยรอดขึ้นได้	-	๑,๕๒๐ ไร่
คงเสีย	-	๒๕,๙๔๙ ไร่
คงได้	๔๔,๐๕๖ ไร่	๘,๕๘๔ ไร่
ที่ได้ คิดเป็นข้าว	๑๑,๐๑๔ เกวียน	๕๓๗ เกวียน
ข้าวเก่าที่เหลืออยู่จะขายได้	ไม่มีเหลือเพราะต้องอุทกภัย	๕๙ เกวียน
รวมข้าวเก่าและข้าวจะได้ใหม่	-	๕๙๖ เกวียน
ข้าวที่ต้องเอาไว้ทำพันธุ์	๑,๑๕๐ เกวียน	๑๓๕ เกวียน
ข้าวที่ต้องเอาไว้รับประทาน	๒,๔๑๘ เกวียน	๔๖๑ เกวียน
รวมข้าวที่ต้องเอาไว้รับประทานและทำพันธุ์	๓,๕๖๘ เกวียน	๕๙๖ เกวียน
ข้าวที่จะขายได้	๗,๔๕๖ เกวียน	-

ที่มา: หจข.ร.๖ น.๔๓/๕๗ ดำริให้จัดการป้องกันการอาหารที่ว่าการอำเภอบางเขน

ความเสียหายทางพืชผลการเกษตรจากน้ำมากน้ำน้อยใน ๒ ปี คือ พ.ศ. ๒๕๖๑-๒๕๖๒ ทำให้ชาวนามีวิถีชีวิตที่ยากจน และในปีต่อมาในปีที่ ๓ ใน พ.ศ.๒๕๖๓ ชาวนาต้องเผชิญกับภัยแล้งซ้ำอีก นับเป็นความเสียหายที่ต่อเนื่องถึง ๓ ปี ซึ่งอยู่ในระดับที่วิกฤต ความเสียหายนี้ทำให้ชาวนาต้องออกมาร้องเรียน

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๕๖๓ ทางอำเภอได้ทำการสำรวจสภาพของชาวนาและพบว่าสภาพดังนี้

๑. จำนวนข้าวเปลือกที่มีอยู่ในมือชาวนาเวลานี้เหลือน้อยและจะต้องใช้รับประทานหมดไปทุกวัน ไม่พอแก่การทำพันธุ์ ผู้ที่ขาดข้าวทั้ง ๒ อย่างก็มีโดยมาก ราษฎรที่เช่าที่ทำนามีถึง ๑,๐๐๐ ราย ในตำบลดอนเมือง พบว่าชาวนาเหล่านี้อพยพออกไปแล้ว ๑๖ บ้าน

๒. ราษฎรที่มีที่ดินทำนาของตนเองหรือมีสิ่งของหลักทรัพย์เป็นหลักฐาน ก็ต้องกู้ยืม จำนำ ขาย เสียดอกเบี้ยซึ่งละ ๑ ถึง ๒ บาทต่อเดือน (๑ ซึ่งเท่ากับ ๒๐ บาท เท่ากับดอกเบี้ยร้อยละ ๑๐ ต่อเดือน) ถ้าดอกเบี้ยเกินกว่าซึ่งละ ๑ บาท เจ้าของเงินมักชักตั้นเงินเป็นค่าดอกเบี้ยล่วงหน้าไว้ก่อน บางรายต้องเสียค่านายหน้าให้แก่ผู้นำพาตามแต่จะตกลงกัน เจ้าของเงินที่ชอบเล่นที่ดินก็มักเลือกรับแต่ที่นาดีริมทางรถไฟหรือริมคลองโดยดีราคาให้ถูกๆ และทำสัญญาผูกมัดที่เอาเปรียบ เพื่อให้ที่ดินหลุดเป็นกรรมสิทธิ์โดยง่าย ถ้าชาวนาส่งเงินซื้อหรือผิดสัญญาก็จะยึดที่ดินแล้วนำมาขายเอากำไร

๓. ในปี พ.ศ.๒๔๖๓ เป็นปีที่ฝนล่า ชาวนาต้องทำนาหว่านซึ่งต้องใช้พันธุ์ข้าวปลูกมากกว่านาดำ เพราะในทุ่งนานอกจากที่ลุ่มไม่มีน้ำซึ่งในนาพอที่จะตกกล้าทำนาดำยังไม่ได้ ชาวนาหาข้าวเปลือกมาทำพันธุ์ไม่พอกับผืนนา หากเก็บไว้กินก็ไม่พอกับการทำนา ผู้หาพันธุ์ข้าวมาปลูกไม่ได้ก็จะทิ้งที่นาให้ว่าง ผลประโยชน์ที่จะได้ก็ไม่มี ประกอบกับข้าวของเครื่องใช้ก็แพงมากกว่าก่อน ผู้ที่มีทองหรือนาของตนเองก็จะเอาไปจำนำ นาหว่านต้องใช้ข้าวปลูก ๑ ไร่ต่อ ข้าวเปลือก ๒ สัต แต่ถ้านาดำใช้ข้าวไม่ถึงสัต ชาวนาที่อยู่ ๒ ฝากทางรถไฟส่วนใหญ่เป็นนาเช่าเจ้าของอยู่กรุงเทพฯ หลายราย

๔. ราษฎรที่เช่าที่นาคนทำอื่น ประมาณ ๑,๐๐๐ คน พวกนี้ไม่มีหลักทรัพย์ที่จะกู้เงิน ไม่มีทางวิ่งเต้นเพื่อขอความช่วยเหลือ เมื่อหาข้าวกินและทำพันธุ์ไม่ได้อาจจะเป็นโจรผู้ร้ายได้ (หจข.ร.๖ น. ๑๑.๖/๑๑ ราษฎรขาดข้าว)

ความขัดสนของราษฎร ในอำเภอบางเขนทำให้ ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๔๖๓ พวกราษฎรตำบลกุ่มแดง และตำบลดอนเมืองรวมทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ได้พากันไปร้องขอข้าวรับประทานและพันธุ์ข้าวปลูกที่ว่าการอำเภอบางเขน นายอำเภอขอให้พวกราษฎรเหล่านั้นรอก่อน เพื่อขอคำสั่งจากกระทรวง ครั้นต่อมาอีกไม่กี่วันราษฎรที่ตำบลคลองถนนเกือบทุกหลังคาเรือนได้มาที่ว่าการอำเภอประมาณว่า ๑๗๕ คน ล้วนแต่พากันร้องขอยืมข้าวรับประทานและทำพันธุ์ปลูกข้าว นายอำเภอไม่สามารถทำอะไรได้นอกจากบอกให้ราษฎรเหล่านั้นรอกำสั่งของกระทรวง (หจข.ร.๖ น.๑๑.๖/๑๑ ราษฎรขาดข้าว) เหตุการณ์แบบนี้ไม่เคยมีมาก่อนหน้านั้นเลย นับตั้งแต่เริ่มต้นวิถีชีวิตชาวนาในทุ่งนาแห่งนี้

ตารางที่ ๖.๑๐ การประมาณเนื้อที่การทำนาและจำนวนข้าวเปลือกสำรวจในเดือนเมษายน พ.ศ.
๒๕๖๓

ตำบล	เนื้อที่นา(ไร่)	ข้าวเปลือกที่มีอยู่ในมือชาวนา (สัด)
ดอนเมือง	๗,๕๐๙	๑๗,๑๓๑
กูปแดง	๘,๔๕๑	๕,๗๗๕
ท่าแร่	๘,๑๖๙	๑๗,๓๑๑
ออเงิน	๗,๓๙๘	๕๖,๖๑๑
คูคต	๖,๖๗๕	๒๖,๕๔๓
คลองถนน	๕,๘๕๑	๑๒,๒๐๐
รวม ๖ ตำบล	๔๔,๑๕๓	๑๓๙,๕๗๑
คิดเป็นเกวียนเท่ากับ ๑,๗๔๔.๖๓		

ที่มา : หจข.ร.๖ น.๑๑.๖/๑๑ ราษฎรชาดข้าว

สภาพที่ขาดแคลนน้ำในปี พ.ศ.๒๕๖๓ ที่น้ำในนาไม่พอหล่อเลี้ยงต้นข้าว นายอำเภอบางเขน ได้ทำรายงานกราบเรียนต่อพระยาเพชรบูรณ์ อธิบดีกรมพระนครบาล โดยได้ปรึกษากำนันทุกตำบล และสอบถามจากราษฎรได้ความว่า การทำนาที่บางเขนต้องอาศัยน้ำที่ไหลบ่าลงมาจากทางเหนือและนครนายกซึ่งจะไหลเข้ามาในคลอง ๖ วาสายใต้ โดยมีลำคลองเล็กๆ ขนาด ๒ วาบ้าง ๓ วาบ้าง แยกจากคลอง ๖ วาเข้าไปทุ่งนาที่อำเภอบางเขน มีอยู่ ๔ แห่งคือ ๑. ลำกะโดงที่แยกคูคต ๒. ลำหม้อแตก ๓. ลำไสไหม และ ๔. ลำบางชัน น้ำจะไหลเข้ามาได้ต่อเมื่อน้ำในคลอง ๖ วา ล้นจนถึงตลิ่งแล้ว น้ำจึงจะไหลเข้าไปในทุ่งบางเขนทุกตำบล และน้ำในคลอง ๖ วาก็ต้องอาศัยน้ำจากคลอง ๘ วาด้วย ซึ่งจะมีคลองซอยที่เรียกคลอง ๑-๒-๓-๔ แยกจากคลอง ๘ วาลงมาทะเลคลอง ๖ วา ตามปกติชาวนาจะอาศัยน้ำเหนือเพื่อมาเจือจางน้ำฝนที่ไม่พอบางปี น้ำที่เข้ามาในทุ่งบางเขนได้ก็มีเฉพาะจากคลอง ๖ วาสายเดียว แต่เมื่อน้ำในคลอง ๘ วาที่ไหลเข้าคลอง ๖ วา ที่เรียกว่าคลอง ๑-๒-๓-๔ มีการปิดกั้นเพราะที่ลำลูกกา เมืองธัญบุรีต้องการน้ำในการทำนาเช่นกัน นาที่บางเขนก็ไม่สามารถอาศัยน้ำในคลอง ๘ วาและ ๖ วาที่อยู่ด้านเหนือขึ้นไปได้ (หจข.ร.๖ ๔๓/๕๗ ดำริห์การจักการป้องกันการอาหารที่ว่าการอำเภอบางเขน)

ตารางที่ ๖.๑๑ เงินผลประโยชน์ที่เก็บได้ในปี พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๓

พ.ศ.๒๕๖๐ (น้ำมาก)	พ.ศ.๒๕๖๑ (ข้าวดี)	พ.ศ.๒๕๖๒ (น้ำน้อย)	พ.ศ.๒๕๖๓	หมายเหตุ
๑๘๙๓๕.๑๖	๕,๐๗๖.๐๙	๘,๑๔๒.๔๒	๓,๗๖๐.๓๓	ปีพ.ศ.๒๕๖๐ เก็บ เงินค่านาที่ค้าง จากปีก่อนได้

ที่มา : หจช.ร.๖ น.๑๑.๖/๑๑ ราษฎรขาดข้าว

ผลผลิตที่ลดลงทำให้รัฐบาลเก็บค่านาจากชาวนาลดลงด้วย ดังปรากฏในตารางข้างบน แม้ว่าสภาพทั่วไปของอำเภอบางเขนจะยากแค้นแต่คดีโจรปล้นแบบอุกฉกรรจ์ในอำเภอนี้ไม่สูง คดีความบางปีมีเรื่องการทะเลาะวิวาทกัน ดังตารางข้างล่าง การที่มีคดีต่างๆเกิดขึ้นน้อยนี้อาจมาจากชาวนาต้องพบกับความยากลำบากเหมือนกัน และสังคมชาวนาที่ทุ่งบางเขนมีความผูกพันเป็นสังคมญาติมิตรช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าเป็นสังคมคนต่างถิ่นที่แปลกหน้าเข้ามาอยู่อาศัย

ตารางที่ ๖.๑๒ เปรียบเทียบจำนวนคดีความต่างๆ ที่เกิดขึ้น และเงินผลประโยชน์ที่เก็บได้ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๓ ที่อำเภอบางเขน

คดีความ	พ.ศ. ๒๕๖๐ (น้ำมาก)	พ.ศ. ๒๕๖๑ (ข้าวดี)	พ.ศ. ๒๕๖๒ (น้ำน้อย)	พ.ศ. ๒๕๖๓	หมายเหตุ
โจรผู้ร้ายอุกฉกรรจ์	-	๑	-	-	
โจรผู้ร้ายไม่อุกฉกรรจ์	๔	๗	๓	๔	
อาญานอกจากเหตุโจรผู้ร้าย	๑๑	๕	๒๐	๕	ปีพ.ศ.๒๕๖๒ วิวาททำร้ายร่างกายมาก
ความแพ่ง	๑๑	๘	๗	๘	
ทำสัญญากู้	๑๐	๗	๑๑	๖	
ทำสัญญาเป็นลูกจ้างรับเงินล่วงหน้า	๒	๔	๑	๔	

ที่มา : หจช.ร.๖ น.๑๑.๖/๑๑ ราษฎรขาดข้าว

การรายงานของนายอำเภอบางเขนนี้แสดงให้เห็นว่าการที่น้ำจะไหลจากทางเหนือเข้าสู่ทุ่งนา บางเขนนั้น สามารถใช้ได้ในปีที่มีน้ำมากเท่านั้น ส่วนในปีที่น้ำน้อยขาดแคลนน้ำก็จะถูกกักไว้ใช้กับ นาที่ธัญบุรีซึ่งเป็นนาที่อยู่ทางเหนือทุ่งบางเขน การทำนาของชาวนาที่ทุ่งบางเขนจึงคงยังต้องพึ่งพิงกับ ธรรมชาติน้ำฝนและน้ำท่าเป็นสำคัญ ซึ่งในระยะตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๖๐-๖๓ ชาวนาต้องเผชิญกับปัญหา ทางธรรมชาติเป็นอย่างมาก

ในปี พ.ศ.๒๕๖๕ ได้มีการสำรวจบัญชีข้าวที่อยู่ในมือชาวนา ก็ปรากฏว่าชาวนามีข้าวเหลือ น้อยมากไม่เพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละครัวเรือน

ตารางที่ ๖.๑๓ บัญชีสำรวจข้าวเปลือกในอำเภอบางเขน พ.ศ.๒๕๖๕

ตำบล	จำนวน พลเมือง	ประมาณข้าว ที่ขึ้นยุ้งไว้		ข้าวที่เจ้าของคิดจะกัก ไว้จนคราวหน้า		คิดอัตราผูกพันข้าวคน หนึ่งเดือนละ ๒ สัด รวม ๖ เดือนตั้งแต่ พฤษภาคมถึงตุลาคม	
		เกวียน	สัด	เกวียน	สัด	เกวียน	สัด
ดอนเมือง	๒,๐๗๗	๕๘๕	๑๓	๔๑๐	๖๓	๓๐๐	๔
คลองถนน	๑,๓๐๐	๖๓๔	๕๓	๓๗๕	๕๓	๑๙๕	-
กุ่มแดง	๑,๑๘๔	๖๐๗	-	๒๕๓	-	๑๗๗	๔๘
ท่าแร้ง	๑,๓๓๕	๖๕๓	๗๔	๔๔๒	๗๔	๒๐๐	๒๐
คูคด	๑,๐๙๘	๒๘๓	-	๒๐๔	-	๑๖๔	๕๖
ออเงิน	๑,๐๖๕	๔๘๒	๑๑	๒๘๐	๑๑	๑๕๙	๖๐
รวม	๘,๐๕๙	๓,๒๔๕	๗๑	๑,๙๖๖	๔๑	๑๒๐๘	๖๘

ที่มา : หจข.ร.๖ น.๓๑.๓/๙๖ บัญชีสำรวจจำนวนข้าวเปลือก

ชาวนาต้องเผชิญอยู่กับภัยธรรมชาติน้ำมกน้ำน้อยอยู่ตลอดเวลา บางปีสามารถดำรงชีวิตอยู่ แคพอ อยู่ได้ แต่เว้นไปอีกปีหนึ่งชาวนาก็นวนเวียนกับปัญหาเดิมๆ อีก พ.ศ.๒๕๖๕ เกิดภัยธรรมชาติขึ้น อีก ผลผลิตที่ได้น้อย ราษฎรต้องอยู่ในสภาพอดยาก ปัญหาเหล่านี้ทำให้ชาวนาที่ทุ่งแห่งนี้อยู่ในสภาพ อดยากจน จนนำไปสู่การสูญเสียที่ดินในที่สุด ปัญหานี้เกิดขึ้นก่อนที่จะมีการพัฒนาระบบชลประทาน

๖.๑.๒ ระยะหลังพัฒนาระบบชลประทาน พ.ศ.๒๕๖๗

การพัฒนาระบบชลประทานทำให้การพื้นที่การทำนาเพิ่มขึ้น จากพื้นที่การทำนาเดิมที่มี ประมาณสี่หมื่นกว่าไร่เพิ่มขึ้นเป็นประมาณห้าหมื่นกว่าไร่ และการทำนาได้ผลผลิตสูงขึ้นเนื่องจาก ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ดี แต่อย่างไรก็ตามชาวนาจำนวนมากที่ทุ่งบางเขนก็อยู่ในฐานะผู้เช่าที่ดิน และเกิดชาวนารายใหญ่ที่เป็นเจ้าของที่ดิน มีตระกูลรายใหญ่ที่เป็นเจ้าของที่ดิน

ตารางที่ ๖.๑๔ บัญชีรายงานการทำนาของอำเภอใน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ.๒๕๖๗-๒๕๖๘

อำเภอ	จำนวนเดือนเมษมาถึงสิงหาคม พ.ศ.๒๕๖๗			จำนวนเดือนเมษมาถึงสิงหาคม พ.ศ.๒๕๖๘		
	เนื้อที่นาเดิม (ไร่)	เนื้อที่นาทำ แล้ว (ไร่)	เนื้อที่นา คงเหลือ (ไร่)	เนื้อที่นา เดิม (ไร่)	เนื้อที่นาทำ แล้ว (ไร่)	เนื้อที่นา คงเหลือ (ไร่)
บางซื่อ	๓๖,๘๒๐	๖,๓๐๐	๓๐,๕๒๐	๓๖,๘๒๐	๘,๐๐๐	๒๘,๘๒๐
บางกะปิ	๗๑,๔๘๘	๔๗,๑๐๐	๒๔,๓๘๘	๗๑,๔๘๘	๔๖,๒๒๒	๒๕,๒๖๖
บางเขน	๕๒,๑๐๐	๑,๘๐๐	๕๐,๓๐๐	๕๒,๑๐๐	๔๗,๖๐๐	๕,๕๐๐
รวม	๑๖๐,๔๐๘	๕๕,๒๐๐	๑๐๕,๒๐๘	๑๖๐,๔๐๘	๑๐๑,๘๒๒	๕๘,๕๘๖

ที่มา : หจข.ร.๖ น. ๔๓/ ๖๓ การช่วยเหลือราษฎรในการทำนาและทำสวน

ภาพที่ ๖.๑ ยายสม อึ้งทอง (มีประติษฐ์) อายุ ๘๘ ปี เกิด พ.ศ.๒๔๗๑ ที่ทุ่งสีกัน
วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๘ ที่วัดเวฬุวนาราม(ไผ่เขียว) ดอนเมือง

ถึงแม้ว่าทุ่งบางเขนได้มีการพัฒนาระบบชลประทานแล้วหลังการดำเนินโครงการเขื่อนรา-
บางเหย้า (คลองด่าน) ในปี พ.ศ.๒๕๖๗ แต่เนื่องด้วยทุ่งบางเขนเป็นทุ่งนาขนาดใหญ่ ดังนั้นพื้นที่ที่อยู่
ห่างไกลจากคลองชลประทานจึงยังคงมีสภาพที่แห้งแล้ง แทบจะไม่ต่างกับก่อนมีระบบชลประทาน ดัง
คำบอกเล่าของชาวนาหลายท่าน

ยายสม อึ้งทอง (มีประดิษฐ์) ตระกูลชานาที่เข้ามาบุกเบิกที่ทุ่งสีกันและดอนเมืองได้เล่า สภาพการทำนาในทุ่งแถวนี้ว่า โดยปกติไม่ค่อยแห้งแล้งมากแต่ก็ไม่อุดมสมบูรณ์แค่พออยู่พอกิน ในปี พ.ศ.๒๔๗๗ น้ำในบ่อสักหยดไม่มีกิน ทั้งทุ่งสีกันน้ำแห้งๆๆ (ยายทำเสียงสูง) ไม่มีน้ำเลย ต้องเอาควายไปกินน้ำที่คลองประปาตอนเย็น พออาบน้ำกินน้ำเสร็จก็เอาน้ำใส่ล้อเลื่อนมากิน ในทุ่งนาแล้งทั้งทุ่ง ข้าวปลาแดง รัฐบาลก็ไม่ช่วย แต่ตอนนั้นยังมีกอไผ่ป่า ออกดอกเยอะ เวลาดอกไผ่มันร่วงลงมานั้นจะเป็นฝูย แม่ของยายสมต้องไปเก็บฝูยไผ่มาตำแทนข้าวให้ลูกกิน สมัยก่อนไม่มีอะไรกินก็ต้องกิน เพราะรัฐบาลไม่ได้ช่วย ชาวบ้านต้องช่วยเหลือตัวเองเพื่อความอยู่รอด สภาพท้องนามันแห้งแล้งไปหมด ไม่มีอะไรจะกิน บริเวณทุ่งสีกัน ดอนเมืองเมื่อก่อนไม่ได้อุดมสมบูรณ์มันแห้งแล้ง ที่บริเวณนี้เมื่อเวลาหน้าแล้งก็แล้งมาก ตอนน้ำท่วมปี พ.ศ.๒๔๘๕ น้ำมามากแต่ชานายังอยู่ได้

ยายสมให้ข้อมูลต่อว่า ทุ่งบางเขนที่แถวทุ่งสีกันนี้ไม่มีคลองแถวอื่นยังมีคลอง แถวตรงกลางนี้ไม่มีคลอง จะมีก็ไปคลองบ้านใหม่เลย ไม่มีลำรางลงที่น้ำจะเข้ามา ส่วนที่แห้งก็แห้งไป ฝนตกจึงจะมีน้ำ ทุ่งแห่งนี้ไม่ใช่ทุ่งที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำบ้างไม่มีน้ำบ้าง ชานาถึงได้ขายที่ขายทาง ชีวิตชานาลำบาก เวลาจะซื้อข้าว ขายข้าวก็ต้องลากไปที่คลองเปรม แจวเรือไปจากคลองเปรม เวลาจะเอาญาติไปส่งที่โรงพยาบาลศิริราช ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาไป ในอดีตชีวิตชานาของยายสมเป็นชีวิตที่ลำบาก

ภาพที่ ๖.๒ ตาสวาท บุญมา อายุ ๙๒ ปีเกิดเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๖
เมื่อวันที่ ๗ และ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๘

ตาสวาท บุญมา ตระกูลชานาผู้บุกเบิกที่หมู่บ้านออเงิน เขตสายไหม ได้เล่าเรื่องวิถีชีวิตของชานาที่หมู่บ้านออเงินว่าคนส่วนใหญ่ทำนาและเกี่ยวข้าว ขนาดของหมู่บ้านไม่ใหญ่ มีครอบครัวมอญประมาณ ๑๐ กว่าหลังและมีครอบครัวไทยเล็กน้อย ผืนนาที่ออเงินเป็นนาแห้งแล้งไม่ค่อยมีน้ำ คลองพระยาสุเรนทร์ก็เป็นเพียงลำราง เดือน ๓-๔ คลองจะแห้งแต่กระแจะ ทางราชการเพิ่งจะมาขุดขยายคลองเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๐ ไปแล้ว คลองเมื่อก่อนเป็นลำราง เดิมชื่อ “คลองเตาปูน” เมื่อมีการขุดขยาย

คลองแล้วจึงเรียกว่า “คลองพระยาสุเรนทร์” เป็นการยกย่องผู้มีบารมีที่อยู่บริเวณนั้นแต่ที่ดินของท่านอยู่ฝั่งมินบุรี

สภาพความยากลำบากของชาวนาที่ทุ่งบางเขน หลังจากการพัฒนาระบบชลประทานแล้ว ได้รับการบันทึกเป็น นวนิยายเรื่อง “รอยไถ” ผู้แต่งคือ “ไม้เมืองเดิม” ชื่อจริง ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา (พ.ศ. ๒๔๔๘-๒๔๘๕) รอยไถ เป็นนวนิยายที่อยู่ในชุดเดียวกับ แผลเก่าและแสนแสบที่ “ไม้เมืองเดิม” แต่งเพื่อสะท้อน ท้องทุ่งชนบทของไทย โดยเรื่อง “รอยไถ” ได้ใช้ทุ่งบางเขนเป็นฉากของเรื่อง นวนิยายเรื่องนี้ ประสบความสำเร็จมากโดยมีการสร้างเป็นภาพยนตร์และบทละครโทรทัศน์อยู่หลายครั้ง

ภาพที่ ๖.๓ ไม้เมืองเดิม ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา (พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๘๕)

ภาพที่ ๖.๔ หนังสือและแผ่นโฆษณาหนังเรื่องรอยไถ

บทเพลง “ทุ่งบางเขน” เพลงนี้ใช้เป็นเพลงประกอบในภาพยนตร์เรื่อง “รอยไถ”

โอ้ทุ่งบางเขนแท้จริงเคยเป็นทุ่งรัก
 ทุกคนรู้จนประจักษ์เป็นทุ่งรักสมศักดิ์บาง
 ไม่ทันไรน้ำใจน้องมาจิตจาง
 ทิ้งรอยไถห่างทิ้งคนหลังให้ห่วงหา

โอ้เราเอ๋ยเพราะเป็นเขยยามยากเข็ญ
 เขาจึงหยามใจกันเล่นราวกับเป็นเป็นผักปลา
 ได้เขยชมรสเดียวไม่เอมอร่า
 เหมือนคำเขาว่านรินเปรียบน้ำไหล

* มือเดียวเจ้ามาถือไถแทนพี่
 ผละหนือกผิวเร้นตัวอยู่ไหน
 อยากเจอจะขอเชื่อดใจ
 ล้างบางล้างกันสิ้นตายไปเชื่อดใจให้สม

** อยู่เพียงรอยไถไม่นานเท่าไรก็กลับ
 ฝนคงชะดินมากลบคงจะลบรอยที่ตรม
 แต่รอยซ้ำซ้ำเกินหาดินมาถม

ข้าจนเหลือข่มระหมยิ่งกว่ารอยไถ

ข้า * , **

ประวัติของ เพลง รอยไถ เป็นเพลง คำร้องและทำนองโดย ไพบุลย์ บุตรขัน , เนียน วิชิตนันท์ เนื้อเดิมมี ๓ ท่อน ไพบุลย์ บุตรขัน แต่ง ๒ ท่อนแรกให้กับละครเรื่อง รอยไถ จากอมตะนิยายของ ไม้เมืองเดิม เมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๓ ใช้นามปากกาในการประพันธ์เพลงว่า "อมราวรรณ" เนียน วิชิตนันท์ แต่งท่อนที่ ๓ เพิ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๕ สมควร กระจำนาศาสตร์ ร้องมาก่อนสมัยเป็นเพลงละครเมื่อเป็นภาพยนตร์ครั้งแรก คำรณ สัมบุณยานนท์ เป็นผู้ร้องในฐานะผู้แสดงนำ ในการบันทึกแผ่นเสียง จำเป็นต้องตัดเนื้อเพลงออกไป ๑ ท่อนเพราะเวลาเกินที่จำกัดไว้ สมยศ ทัศนพันธ์ ขับร้องเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๗ (อ้างจากรอยไถ th.wikipedia.org/wiki อ้างเมื่อ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๕๖)

นิยายเรื่องรอยไถ ได้บรรยายสภาพของทุ่งบางเขนในพื้นที่ทุ่งสองห้อง ทำไร่กับกบฏแดง (บางเขน) และวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ในทุ่งบางเขน ในช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐ และต้นทศวรรษ ๒๔๘๐ อันเป็นช่วงที่ทุ่งบางเขนมีการทำนาอย่างเต็มพื้นที่ สภาพของทุ่งบางเขนเป็นพื้นที่นาขนาดใหญ่ วิถีชีวิตของชาวนา การสูญเสียที่ดินของชาวนา ไม้เมืองเดิมได้เสนอภาพของภัยคุกคามที่ทำให้ชาวนาต้องพบกับความทุกข์ ในที่สุดต้องสูญเสียผืนนา กลายเป็นผู้เช่าที่ดิน ได้แก่ การเล่นเกมพนัน การคุกคามของผู้มีเงินจากบางกอก นักเลงท้องถิ่น ตัวละครชื่อบัว แม่ชื้อบัว ลูกสาวชื้อบัวเพื่อน บัวผัน และลูกชายชื้อบัวลอย สะท้อนชีวิตของชาวนากับท้องทุ่งและลำคลองในสมัยนั้นที่พื้นที่เต็มไปด้วยบัวแดงที่อยู่ตามคูหนอง คลองบึง ความสัมพันธ์ของชาวนาและอำนาจในท้องทุ่งนักเลง บทประพันธ์ของไม้เมืองเดิมนี้นับว่าสามารถสะท้อนชีวิตของชาวนาในทุ่งบางเขนในยุคสมัยนั้นได้ดี (ไม้ เมืองเดิม , ๒๕๕๔)

ความทรงจำของผู้สูงอายุเรื่องความแห้งแล้งของทุ่งบางเขน และนวนิยายเรื่อง “รอยไถ” ของไม้เมืองเดิมนั้นตรงกัน แต่จะมีผู้สูงอายุอีกหลายท่านที่เล่าเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของทุ่งบางเขนเช่นกัน กลุ่มที่กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์จะเป็นผู้อาศัยอยู่ริมคลองที่มีการขุดและพัฒนา สามารถอาศัยน้ำจากคลองเหล่านั้นได้ในหน้าฝน ส่วนหน้าแล้งก็ช่วยตัวเองโดยแต่ละบ้านขุดบ่อน้ำไว้ใช้ในการบริโภค ซึ่งในรายละเอียดจะกล่าวในบทต่อไป

๖.๒ รู้กับวิถีชาวนา

ในด้านการปกครอง อำเภอบางเขนจัดตั้งเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๐ สาเหตุของการจัดตั้งมาจากการเพิ่มจำนวนประชากรในพื้นที่บริเวณนี้เพิ่มมากขึ้น รัฐจึงจำเป็นต้องแยกการปกครองออกมาจากเดิมที่ขึ้นอยู่กับอำเภอบางซื่อ บางเขนอยู่ในเขตกรุงเทพฯ ขึ้นนอกไม่ได้อยู่ในเขตเทศบาลนครกรุงเทพฯ และเทศบาลนครธนบุรี ที่ใช้ระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล โดยจะมีกำนันแขวงเป็นหัวหน้าดูแลแต่

ละแขวง ในลักษณะเดียวกันกับกำนันตำบลของจังหวัดอื่นๆ การปกครองในลักษณะนี้ใช้อยู่ยาวนาน จนกระทั่งกรุงเทพมหานครได้ออกประกาศยกเลิกตำแหน่งกำนัน รวมทั้งผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล และสารวัตรกำนันทั้งหมดในพื้นที่มาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๗ (th.wikipedia.org/wiki/แขวง (หน่วยการปกครอง) อ้างเมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๖)

การจัดเก็บภาษีอากรเป็นพันธนาการระหว่างรัฐและราษฎรที่สำคัญ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ หลังจากที่มีการปฏิรูปประเทศนับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๓๕ แล้ว รัฐมีความจำเป็นต้องใช้เงินในการพัฒนาประเทศเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะหลังจากมีการยกเลิกอากรบ่อนเบี้ยโดยโปรดให้จัดเก็บลดลงทุกปีนับแต่ พ.ศ.๒๔๓๐ และในที่สุดเลิกไป พ.ศ.๒๔๖๐ ทำให้รัฐขาดรายได้ที่สำคัญ รัฐหันมาปรับปรุงภาษีอากร และวิธีจัดเก็บภาษีอากรจากราษฎรเพื่อให้มีรายได้ทดแทนรายได้ที่ขาดไปได้แก่ พระราชบัญญัติ ลักษณะเก็บเงินค่านา ร.ศ. ๑๑๙ พระราชบัญญัติอากรค่าน้ำ ร.ศ.๑๒๐ พระราชบัญญัติลักษณะการ เก็บภาษีค่าที่ไร่ไถ่ พ.ศ. ๒๔๖๔ พระราชบัญญัติรัษฎการ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นต้น ในสมัยรัชกาลที่ ๖ รายได้แผ่นดินไม่พอกับการใช้จ่าย รัฐได้เพิ่มความเข้มงวดในการจัดเก็บภาษีมากขึ้น ภาระทางภาษีจึง ตกหนักอยู่กับราษฎรที่ทำการเกษตร

หลังจากเลิกไพร่เข้าสู่วิถีการเป็นชาวนาที่สมบูรณ์ โดยทั่วไปชาวนามีสภาพที่ยากจน ปัญหาสำคัญมาจากการที่ชาวนาต้องแบกรับภาษีมากเกินไป และได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่มาจากนโยบายของรัฐ

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ เจ้าพระยายมราชเสนาบดีกระทรวงนครบาลมีความเห็นว่า ชาวนาทรุดโทรมเป็นอย่างมาก ชาวนาพากันยากจนขัดสนผิเคือง หนทางในการแก้ไขคือรัฐบาลควรจะได้ลดหย่อนค่านาที่เก็บจากราษฎร พระยวงษานุประพันธุ์เสนาบดีกระทรวงเกษตร ได้ทำบันทึกเสนอแนวที่ที่จะแก้ไขปัญหา โดยได้กล่าวถึงปัญหาชาวนาโดยรวมว่า ใน ๓-๔ ปีมานี้ฝนไม่ตกตามฤดูกาล พอดีกับการทำนาติดๆ กัน และประเทศของเรายังไม่มีการทดน้ำไขน้ำสำหรับการเพาะปลูกที่จะบังคับน้ำเหมือนประเทศอื่นๆ โดยท่านเสนาบดีกระทรวงเกษตรได้สรุปปัญหาชาวนาไว้ดังนี้

๑. ชาวนาต้องแบกรับอัตราภาษีค่านาเกินกำลังที่ชาวนาจะเสียได้ในทุกๆ ด้าน รัฐบาลได้ขึ้น

ภาษีค่านาถึง ๓๐๐ เปอร์เซ็นต์ ค่ารูปพรรณโค กระบือ ๓๐๐ เปอร์เซ็นต์ ภาษีเรือที่ชาวนาอยู่ตามริมคลองต้องใช้เรือที่ไม่เคยเสียก็ต้องมาเสีย ห้วยหนองบึงที่อยู่ในที่ดินของชาวนาที่เสียภาษีจับจองและเสียค่านาแล้วถูกผูกขาดตัดตอนไปให้ผู้อื่น ชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ได้เสียภาษีค่าเครื่องมือจับสัตว์น้ำไปแล้วก็จะมาจับสัตว์น้ำในห้วยหนองที่นาของตนเองเป็นอาหารไม่ได้ ซึ่งปลาเหล่านั้นจะเป็นเสบียงอาหารที่สำคัญที่ทำให้ชาวนาไม่ต้องซุกหุนออกซื้ออาหารเวลาที่ทำนาไม่ได้ผล แต่รัฐบาลได้นำห้วยหนองนั้นให้ผู้อื่นผูกขาด คนเหล่านั้นไม่ใช่ชาวนาแต่เป็นจีน และญวนเป็นต้น ให้มาจับปลาในที่ดินของชาวนา การที่รัฐบาลให้ผู้อื่นเข้ามาจับปลาในที่ของชาวนาทำให้นาเสียหาย และผู้ได้รับการประมุขก็ไม่คำนึงถึงการใช้ น้ำของชาวนาด้วย

๒. การที่รัฐบาลเปลี่ยนจากมาตราเงินเป็นทองนั้น ผู้ที่ได้รับความเสียหายมากที่สุดคือชาวนา เพราะอาหารการกินที่เป็นของที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองของเราเองก็ราคาแพงขึ้นกว่าแต่ก่อนทุกอย่าง และชาวนาที่ต้องใช้ลูกจ้างทำงานก็ราคาแพงขึ้น แต่ราคาข้าวที่ขายนั้นกลับขายได้ราคาน้อยกว่าที่เคยได้ก่อนที่รัฐบาลจะเปลี่ยนจากมาตรฐานเงินและขึ้นภาษี

๓. การเก็บเงินค่าธรรมเนียมที่ยังไม่เคยเก็บทั่วถึงก็เก็บอย่างเข้มงวด การที่รัฐบาลมาเก็บในเวลานี้ที่ผลผลิตข้าวไม่ได้ผล ราคาข้าวตกต่ำ และพวกพ่อค้าก็มาซื้อข้าวกดราคากับชาวนาถึงแม้ว่าชาวนาจะทราบดีว่าราคาเท่าใดก็จำเป็นต้องขายเพราะต้องการเงินไปเสียค่าค่าธรรมเนียมและภาษีอากรต่างๆ หากไม่เสียก็ต้องถูกจับกุมขัง และก็ยังเสียค่าธรรมเนียมอื่นๆ ให้กับรัฐบาลอีก ชาวนาที่ยากจนจริงๆ ไม่สามารถจะไปกู้เงินมาได้ก็ต้องถูกยึดทรัพย์ซึ่งเป็นเครื่องหากินของชาวนา มีทั้งกระบือและที่นาขายทอดตลาด

๔. การเกณฑ์เข้ารับราชการทหารที่ไม่เคยมีมาก่อนก็มาประจวบในคราวเดียวกันนี้ การเกณฑ์ชาวนาอายุ ๑๘ ถึง ๒๕ ก็ไม่สู้เดือดร้อน แต่ชาวนาอายุ ๒๕ ถึง ๓๐ ปี ต้องถูกเกณฑ์ไปด้วยอาจทำให้การทำงานเสื่อมทรามไปด้วยเพราะชาวนาที่อายุระหว่าง ๒๕ ถึง ๓๐ ปีก็ย่อมเป็นหัวหน้าครอบครัวและกำลังมีบุตรที่เยาว์อยู่ไม่สามารถช่วยมารดาทำไร่นาได้ เมื่อบุตรช่วยทำมาหากินไม่ได้มารดาก็ไม่สามารถทิ้งบุตรไปทำมาหากินได้ ก็จำเป็นต้องไปกู้ยืมเงินเขามาเลี้ยงดูบุตร และถ้าใครไถหว่านไปบ้างแล้วก็ต้องทิ้งเสีย และแม้แต่โคกระบือที่เป็นทรัพย์สินที่ใช้ในการทำนาก็ยังไม่สามารถดูแลได้ ถ้าไม่ถูกโจรลักไป ก็ต้องขายราคาถูๆ เพราะไม่สามารถดูแลได้และไม่มีเงินเลี้ยงดูบุตร และถ้านาเป็นของตนเองก็จะเอาไปขายหรือจำนำ เมื่อสามีกลับมาจากราชการแล้วก็ไม่มีทุนรอนในการทำมาหากิน

๕. โคกระบือที่เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการทำนา ยังเกิดเป็นโรคที่ติดต่อทวีมากขึ้นทุกที ถ้าไม่รีบจัดการโรคร้ายนี้ให้สิ้นเชื้อโดยเร็วก็จะเป็นการตัดกำลังของชาวนา (พจน.ร.๖ น.๓๑.๑/๒ ความเห็นของพระยาวงษานุประพันธุ์)

พระยาวงษานุประพันธุ์เสนาบดีกระทรวงเกษตร ได้เสนอแนวทางที่จะแก้ปัญหาหมิ่นดังนี้

๑. ให้ลดค่านาโดยให้กลับไปใช้ในอัตราเดิมที่ชาวนาสามารถเสียได้ ชาวนาจะได้มีกำลังใจที่จะทำนา เมื่อชาวนามีกำลังพอแล้วจึงจะทวีขึ้นค่านา

๒. นาฟางลอนนั้นให้เก็บแต่ในส่วนเนื้อที่ๆ ชาวนาเก็บเกี่ยวได้ผลจริง

๓. รัฐบาลควรริบออกประกาศใช้มาตรฐานวัดซึ่งตวงให้เป็นอัตราแน่นอน เพื่อป้องกันไม่ให้พวกพ่อค้าขโมยโกงชาวนาได้ และไม่ให้พ่อค้าใช้ถั่งและสัตตามชอบใจเหมือนในเวลานี้

๔. เงินค่านา ค่าราชการและภาษีอากรต่างๆ นั้นควรเก็บในเวลาที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวในนา และขายข้าวได้แล้วซึ่งจะอยู่ในช่วงเดือน ๓ และเดือน ๔ แต่ในเวลานี้รัฐบาลเก็บเงินจากชาวนาในช่วง

เดือน ๖ เดือน ๗ ซึ่งเป็นเวลาที่ชาวนาไม่มีเงินและเป็นเวลาที่ชาวนากังวลกับเรื่องลงมือทำนา เมื่อไม่มีเงินมาเสียก็ต้องถูกกุมขังไว้เพื่อเร่งให้ชาวนาเอาเงินมาเสีย การทำเช่นนี้เป็นการเสียเวลาทำนา

๕. ในอดีตชาวนาต้อง ทำนาหลังจากพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในนาหลวงแล้ว เพราะกลัวถูกจับกุมไปลงโทษ ซึ่งข้อกำหนดนี้ได้เลิกไปแล้ว แต่ชาวนาบางท้องที่ไม่ได้รับรู้เรื่องนี้ เพราะรัฐบาลประกาศไม่ทั่วถึงและชาวนาส่วนใหญ่อ่านหนังสือไม่ได้ ควรเป่าร้องให้ชาวนาได้รับรู้ว่า ชาวนาสามารถทำนาได้ตามที่เห็นเหมาะสมไม่ต้องคอยพิธีแรกนาขวัญซึ่งฤกษ์ที่จะทำพิธีจะล่าช้า ครั้นเมื่อชาวนาลงมือทำนาก็มาท่วมต้นข้าวทำให้เสียหาย

๖. นาที่ราษฎรไถ่สร้างหรือหักร้างถางพงขึ้นใหม่ ควรเว้นไม่เก็บค่านา ๓ ปี ตามที่มีพระราชกำหนดเก็บค่านาตามเดิม

๗. การเกณฑ์พลเมืองมาเข้ารับราชการทหารถ้าจะผ่อนผันหรือยกเว้นชายฉกรรจ์ซึ่งมีอายุในระหว่าง ๒๕ ถึง ๓๐ ปี ซึ่งธรรมดาย่อมเป็นหัวหน้าครอบครัวก็จะเป็นการดี

๘. รัฐบาลควรทำคันปิดลำน้ำ ลำคลองและนาไว้ในท้องที่ต่างๆ ที่มีน้ำไหลบ่ามาตั้งแต่ต้นมือ เพื่อไม่ให้น้ำเข้ามาทำลายต้นกล้าซึ่งทำไว้ในที่ลุ่ม และรัฐบาลก็ควรทำการทอนน้ำในที่ๆ น้ำแห้งไปเร็วกว่าที่ควรเพื่อป้องกันไม่ให้น้ำท่วมต้นข้าวขาดน้ำ ซึ่งทั้งหมดนี้ควรมีเจ้าหน้าที่แนะนำและขอแรงจากราษฎร ทั้งช่วยกันทำและช่วยกันรักษา (หจช.ร.๖ น.๓๑.๑/๒ ความเห็นของพระยาวงษาอนุประพันธุ์)

พระยาวงษาอนุประพันธุ์เห็นว่าการต่างๆ ที่รัฐบาลทำในเวลานั้นล้วนแต่เป็นการขัดขวางการทำนาของราษฎร ดังนั้นรัฐบาลควรจะต้องลดหย่อนผ่อนภาระอันหนักของชาวนา ซึ่งจะเท่ากับเป็นการบำรุงชาวนา ถ้าหากปล่อยให้ดำเนินไปตามเดิมก็จะส่งผลเสียหายจนยากที่จะแก้ไข การทำเช่นนี้ก็เหมือนๆ กับประเทศอื่นๆ ที่เป็นประเทศเกษตรกรรมและเห็นว่าชาวนาเป็นกำลังสำคัญของประเทศ เมื่อดูเผินๆ แล้วประเทศเหล่านั้นเหมือนบำรุงแต่กองทัพบกและกองทัพเรือ แต่ในความเป็นจริงก็บำรุงการเพาะปลูกและการค้าอย่างเต็มที่พร้อมไปด้วย (หจช.ร.๖ น.๓๑.๑/๒ ความเห็นของพระยาวงษาอนุประพันธุ์) พระยาวงษาอนุประพันธุ์ได้อ้างพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงดำรัสไว้เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ.๒๔๕๔ เมื่อคราวเปิดงานแสดงกลีกรรมและพานิชยกรรม ว่า

“.....จะบำรุงกลีกรรมและพานิชยกรรมให้เจริญขึ้น เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความสมบูรณ์ ความสมบูรณ์เป็นที่ตั้งแห่งกำลัง กำลังย่อมเป็นที่ตั้งแห่งอำนาจ” (หจช.ร.๖ น.๓๑.๑/๒ ความเห็นของพระยาวงษาอนุประพันธุ์)

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะกรรมการราษฎรได้ผลักดันให้มีการแก้ไขโครงสร้างของระบบภาษีอากรเพื่อให้ ความเป็นธรรมแก่สังคมยิ่งขึ้น แต่เดิมภาระภาษีตกอยู่กับคนกลุ่มเดียวคือกสิกร เมื่อภาวะเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำลง ก็เกิดความอึดอัดเดือดร้อนทั่วไป ราษฎรประสบความยากลำบากในการประกอบอาชีพและการเสียภาษีให้รัฐ ดังนั้นเพื่อเฉลี่ยภาระแห่ง

ภาษีออกไปในลักษณะที่เป็นธรรม จึงให้ยกเลิกภาษีอากรเก่าๆ ให้มีการจัดเก็บภาษีขึ้นใหม่ให้เหมาะสมแก่ความเจริญของบ้านเมือง ในปี พ.ศ.๒๔๗๕ รัฐบาลได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติภาษีต่างๆ ขึ้นการปรับปรุงกฎหมายภาษีอากรครั้งนี้ต่อมากระทรวงการคลังได้มีการออกพระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลรัษฎากร พ.ศ.๒๔๘๒ ทำให้เกิดการยกเลิกกฎหมายภาษีอากรเก่าที่ไม่เป็นธรรมเหล่านั้น (ที่มา : [วิกิพีเดีย](https://th.wikipedia.org/wiki/ประวัติ_กระทรวงการคลังไทย) https://th.wikipedia.org/wiki/ประวัติ_กระทรวงการคลังไทย อ้างเมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๘)

เครื่องมือและกลไกที่สำคัญในการช่วยรัฐในการเก็บภาษีที่สำคัญก็คือ คือกำนันและผู้ใหญ่บ้านที่จะต้องทำหน้าที่ควบคุมจำนวนลูกบ้านและเก็บภาษีมาส่งมอบให้แก่รัฐ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และสารวัตรกำนันทั้งหมดนี้จะได้รับการยกเว้นภาษีโดยพระราชทานตราภูมิยกเว้นภาษีปีหนึ่งคนหนึ่งไม่เกิน ๖ บาท ดังความว่า

“การยกเว้นเงินภาษีอากรให้แก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านปีหนึ่งไม่เกิน ๖ บาทนั้น ถึงแม้จะไม่มากก็เป็นเครื่องล่อใจ.....” (พจน.ร.๕ ค ๑๔/๓๐ ยกเว้นภาษีอากรแก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและสารวัตร)

ในปี พ.ศ.๒๔๕๔ (รศ.๑๒๙) ทุ่งบางเขนมีกำนัน ๗ คน มีผู้ใหญ่บ้าน ๔๗ คน สารวัตร ๑๔ คน คนเหล่านี้ได้รับการยกเว้นภาษีอากรคนละ ๖ บาทต่อปี (พจน.ร.๕ ค ๑๔/๓๐ ยกเว้นภาษีอากรแก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและสารวัตร) แรงจูงใจนี้ทำให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่เป็นกลไกของรัฐปฏิบัติงานอย่างดี

ตารางที่ ๖.๑๕ ผลประโยชน์แผ่นดิน ๓ อำเภอขึ้นนอกจัดเก็บในปี พ.ศ. ๒๔๖๗ (ใช้อัตราเฉลี่ย ๓ ปี)

อำเภอ	สำมะโนครัว	ผลประโยชน์แผ่นดินที่อำเภอจัดเก็บ	
		บาท	สตางค์
บางซื่อ	๒๕,๐๗๒	๖๐,๑๙๑	๒๗
บางกะปิ	๑๖,๑๗๗	๔๘,๗๙๐	๕๖
บางเขน	๑๐,๔๓๗	๔๗,๖๕๑	๔๙

ที่มา : พจน.ร.๖ น.๑/๑๗๙ กำหนดขึ้นท้องที่เปลี่ยนแปลงหลักการในเรื่องเงินเดือนประจำตัวบุคคลเป็นเงินเดือนประจำ

๖ .๒.๑ การเก็บอากรค่านา

อากรค่านา เป็นความสัมพันธ์ของราษฎรในสังคมศักดินาที่ราษฎรต้องจ่ายให้ผู้ปกครองแผ่นดินในฐานะที่อาศัยแผ่นดินทำมาหากินและเป็นค่าใช้จ่ายบำรุงแผ่นดินให้กับพระมหากษัตริย์ อากรค่านา คือภาษีที่ดินอย่างหนึ่งซึ่งในอดีตเรียกว่า “ทางข้าว” โดยจัดเก็บเป็นข้าวที่ราษฎรต้องขนมาส่งที่ฉางหลวง แต่ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ เปลี่ยนเป็นเก็บตัวเงินแทนโดยเก็บอัตราไร่ละ ๑ สลึง

ค่าขนส่งอีก ๑ เพื่อ และเปลี่ยนแปลงการเรียกการเก็บภาษีประเภทนี้ว่า "ค่านา" ตั้งแต่นั้นมา และการเก็บภาษีจะเก็บตามประเภทของนาคือ "นาคุโค"(ในอดีตเก็บภาษีตามจำนวนคุโค ตามอัตราที่รัฐกำหนด) เป็นนาที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์อยู่ใกล้แม่น้ำ ในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางซึ่งมีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน นาประเภทนี้จะถือโฉนดตราแดงคือมีหลักฐานที่มั่นคงจะต้องเสียค่านาทุกปีไม่ว่าจะทำหรือไม่ นาอีกประเภทหนึ่งคือ "นาฟางลอย"นาประเภทนี้จะอยู่ห่างไกลจากแม่น้ำ ต้องอาศัยน้ำฝนในการทำนา การทำนาจึงขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนว่ามีเพียงพอหรือไม่ และบางแห่งก็เป็นนาที่กันสร้างใหม่ก็จะได้รับการยกเว้นภาษี หลักฐานของชาวนาก็จะเป็นใบตราจอง ในการเก็บค่านาโดยรัฐบาลจะต้องส่งเจ้าหน้าที่ที่เรียกว่าข้าหลวงเสนาออกจังหวัดที่นาทุกปีว่าราษฎรได้ทำนาหรือไม่ โดยใช้ดูจากตอซังข้าวที่อยู่ในนาซึ่งจะเป็นหลักฐานชัดเจน ถ้าปีใดฝนแล้งไม่ได้ทำนา也不需要เสียค่านา และถ้าแล้งติดกันหลายปีราษฎรอาจทิ้งที่นาไปเลย ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ประกาศให้ฝืนนาในแขวงกรุงเทพฯ ออยุธยา อ่างทอง สุพรรณบุรีและลพบุรี เป็นนาคุโคทั้งหมด และมีการลดอัตราการเสียค่านาสำหรับนาคุโคเนื่องจากต้องเสียภาษีเป็นประจำทุกปีเหลือไร่ละ ๑ สลึง และถ้าหากค้างชำระไม่จ่ายปีต่อไปให้เก็บไร่ละ ๑ สลึง ๑ เพื่อ (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๕๐-๕๓)

ในอดีตผู้ที่ทำหน้าที่เก็บภาษีประเภทนี้คือกรมนา ซึ่งจะจัดเจ้าหน้าที่ออกไปจัดเก็บ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ออกพระราชบัญญัติสำหรับผู้รักษาเมือง กรมการและเสนา กำหนด ผู้ใหญ่บ้านซึ่งจะออกเดินประเมินนา พ.ศ.๒๔๑๗ ได้เปลี่ยนการจัดเก็บมาสู่การปกครองท้องถิ่นมากขึ้นจากเดิมที่ข้าหลวงเสนามีอำนาจเพียงผู้เดียว มาเป็นการจัดเก็บโดยทำงานร่วมกันระหว่างข้าหลวงเสนา กรมการและกำหนดเป็นผู้เห็นพร้อมร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาการฉ้อราษฎ์บังหลวง การละเลยและการเก็บที่ไม่ทั่วถึง (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๓ : ๕๙) โดยได้เปลี่ยนแปลงค่าตอบแทนจากสิบลดให้แก่ข้าหลวงเสนามาสู่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ซึ่งจะได้รับค่าตอบแทนร้อยละ ๘ สำหรับในกรุงเทพฯ รัฐได้กำหนดอัตราค่าตอบแทนเป็นเสนา ๔ ส่วน อำเภอก ๓ ส่วน และเจ้ากรมกองตะเวน ๑ (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๖๒-๖๕)

พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้สร้างแรงจูงใจชาวนาที่จะบุกเบิกการทำนามากขึ้น จากเดิมสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่ได้ ประกาศใน พ.ศ.๒๔๐๓ ยกเว้นการเก็บภาษีค่านาสำหรับนาคุโคที่กันสร้างถางพงขึ้นใหม่ในปีแรกไม่ให้เก็บ และในปีที่ ๒ ปีที่ ๓ ปีที่ ๔ ให้เก็บไร่ละ ๑ เพื่อตามที่ทำ ถ้าทำได้ ๓ ปีจึงเก็บไร่ละ ๑ สลึง ส่วนนาฟางลอยก็ให้ยกเว้นในปีแรก ปีที่ ๒ ปีที่ ๓ ปีที่ ๔ ให้เก็บไร่ละ ๑ สลึงตามที่ทำได้ ถ้าที่นาขึ้นอยู่ได้ ๓ ปี จึงเก็บไร่ละ ๑ สลึง ๑ เพื่อตามที่ได้กำหนดไว้ พระราชบัญญัติฉบับ พ.ศ. ๒๔๑๗ ได้กำหนดให้ยกเว้นค่านาใน ๓ ปีแรก และในปีที่ ๔ ค่อยเก็บตามพิกัดนาคุโคและนาฟางลอย ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ยังได้ป้องกันการจับจองที่นาไว้มากๆ โดยไม่ทำประโยชน์ โดยได้ระบุไว้ว่า ผู้ใดจับจองที่นาไว้มากๆโดยไม่ทำผลประโยชน์ใน ๓ ปีก็ให้ขาดจากผลประโยชน์ในแผ่นดิน ผู้อื่นสามารถเข้าไปทำนาในที่ดินนั้นได้โดยแจ้งต่อทางการ (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๖๖)

ต่อมารัชกาลที่ ๕ ยังได้ลดค่าธรรมเนียมค่าตราจองที่นา หลังจากมีการตัดคลองและบุกเบิกที่ดินทำนากันมากขึ้น ราษฎรมีนาเกิน ๒๕ ไร่และมีตราจองที่ดินหลายแห่ง รัชกาลที่ได้โปรดลดค่าธรรมเนียมตราจองลงมาจากเดิมต้องเสียค่าตราจองโฉนดละ ๖ บาททุกโฉนด มาเป็นนาตั้งแต่ ๒๕ ไร่ลงมาเสียค่าตราจองโฉนดละ ๖ บาท นาที่เกิน ๒๕ ไร่ในโฉนดเดียวกันให้เสียเพิ่มไร่ละ ๑ สลึง ถ้าใครมีโฉนดตราจองมากกว่า ๑ ฉบับๆ ที่เหลือให้เสียในอัตราไร่ละ ๑ สลึง ไม่ต้องเสียค่าโฉนดอีก ๖ บาทตามแบบเดิม (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๗๑)

ในปี พ.ศ.๒๔๔๑ รัชกาลที่ ๕ โปรดให้มีการจัดตั้งกรมสรรพากรให้มีหน้าที่รวบรวมภาษี ในวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ปี พ.ศ.๒๔๔๓ ได้ มีการตราพระราชบัญญัติการเก็บค่านา ร.ศ. ๑๑๙ ในพระราชบัญญัตินี้กำหนดให้เลิกธรรมเนียมการใช้ “เสนา” ออกไปเก็บค่านาแต่ให้ใช้กำนันออกสำรวจแล้วให้ราษฎรมาเสียค่านาที่อำเภอ เนื้อหาสำคัญในพระราชบัญญัติคือ

๑. นาโคกที่มีโฉนดตราแดงให้เก็บค่านาทุกปี ส่วนนาฟางลอยเรียกค่านาตามพื้นที่ปลูกข้าวที่มีทั้งตราจองและหลักฐานอื่นๆ ให้นาฟางลอยทั้งสิ้น

๒. ให้มีการลดหย่อนค่าธรรมเนียมค่านาแก่การทำนาที่เสียหายไปกว่า ๑ ใน ๓ ส่วน กับการทำนาที่ไม่ได้ผล เนื่องจากน้ำมากน้ำน้อย

๓. กำหนดให้ผู้ทำนาต้องเสียภาษีค่านา แต่ถ้าไม่สามารถเสียได้ภาษี เจ้าของนาต้องเป็นผู้รับผิดชอบเสียค่านา

๔. ผู้ที่ค้างภาษีค่านาไม่สามารถทำนาในที่ดินนั้นได้จนกว่าจะได้จ่ายภาษีแล้ว และให้ยึดทรัพย์ตามสมควรและนำทรัพย์นั้นขายทอดตลาด หรือให้เอาตัวผู้ค้างค่านามาทำงานโยธาให้รัฐโดยคิดอัตราวันละ ๑ สลึง

๕. พระราชบัญญัติให้อำนาจเสนาบดีเป็นผู้กำหนดอัตราที่จะลดค่านากับผู้ทำนาไม่ได้ผล และให้อำนาจกำหนดส่วนลดแก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและเจ้าหน้าที่ๆ เก็บค่านา (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๐๗-๑๑๐)

พระราชบัญญัตินี้ให้กำนันจะเป็นหลักในการออกโรงวัดที่นา ซึ่งแต่เดิมใช้การประเมินเอาเท่านั้น (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๑๓)

ในวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๔๓ รัฐได้ออกประกาศการเก็บค่านา ประกาศฉบับนี้ได้กำหนดพื้นที่การเก็บค่านาและกำหนดให้นาที่มีโฉนดตราแดงในเมืองกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองสุพรรณ ให้เป็นเก็บค่านาแบบนาโคก นอกนั้นให้เก็บเป็นนาฟางลอย(นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๑๒-๑๑๓) ประกาศฉบับนี้ทำให้กรุงเทพฯ เก็บค่านาแบบฟางลอย ซึ่งอาจจะมาจากเมื่อมีการตัดคลองทั้งเพื่อคมนาคมและขยายพื้นที่ในการทำนาบรรดาชนชั้นสูง เชื่อพระวงศ์และขุนนางต่างส่งจับจองที่ดินจำนวนมากและมีอีกจำนวนมากไม่ได้ใช้ทำประโยชน์หากจะต้องเสียค่านาทุกปีก็จะกระทบผลประโยชน์ชั้นสูงได้

ในปี พ.ศ.๒๔๔๔ รัฐบาลได้ประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.๑๒๐ มีผลให้ที่ดินที่ได้รับโฉนดเป็น นาโคหมด การออกโฉนดที่ดินนี้เป็นการยอมรับกรรมสิทธิ์ของประชาชนในที่ดินครั้งแรกและยังการ เปลี่ยนลักษณะของนาเป็นนาโคทั่วประเทศ การที่รัฐบาลปรับปรุงการถือครองที่ดินนี้เป็นความ ต้องการปรับปรุงการเก็บอากรค่านา และรัฐบาลได้ออกโฉนดครั้งแรกที่กรุงเก่า สำหรับกรุงเทพฯการ ออกโฉนดแบบใหม่อยู่ระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๔๗ การออกประกาศฉบับนี้ไม่ได้มีผลต่อการเก็บค่านา ของชนชั้นสูงและพ่อค้าที่สะสมที่นาโดยทิ้งไว้เป็นที่รกร้างไม่ได้ทำนา (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๑๗-๑๑๘)

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๔๘ รัฐบาลได้แก้ไขวิธีการเก็บเงินค่านาใหม่ โดยได้กำหนดลักษณะของ นาและอัตราค่านาใหม่ โดยแบ่งนาเป็น ๕ ชั้น ตามคุณภาพของนา คือนาเอก นาโท นาตรี นาจัตวา และนาเบญจะ และแบ่งประเภทของนาเป็น ๓ ประเภท คือ นาโค นาฟางลอย และนาหวงห้าม พร้อมกับนิยามความหมายของนาแต่ละประเภทใหม่ด้วย

นาโค คือนาที่ได้ทำเป็นนาเรียบร้อยแล้ว

นาฟางลอย คือที่ทำเป็นฟางแล้วแต่ยังเป็นป่า

นาหวงห้าม คือที่ซึ่งมีการจับจองตามกฎหมายแล้วแต่ยังไม่ได้ทำเป็นฟาง(นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๒๑)

อัตราค่านาการเก็บเงินดังนี้ นาเอก ให้เก็บไร่ละ ๑ บาท นาโทให้เก็บไร่ละ ๔๘ อัฐ นาตรีให้ เก็บไร่ละ ๔๐ อัฐ นาจัตวาให้เก็บไร่ละ ๓๒ อัฐ นาเบญจะให้เก็บไร่ละ ๒๔ อัฐ สำหรับการกำหนดว่า ทุ่งนาแต่ละแห่งเป็นนาประเภทไหนขึ้นอยู่กับภาระประเมินของเจ้าหน้าที่ (นาเอก มีผลผลิตต่อไร่ ประมาณ ๗ หาบ นาโท มีผลผลิตต่อไร่ประมาณ ๖.๒๕ หาบ นาตรีมีผลผลิตต่อไร่ประมาณ ๕.๕๐ หาบ นาจัตวา ผลผลิตต่อไร่ประมาณ ๕.๒๕ หาบ นาเบญจะ ผลผลิตต่อไร่ประมาณ ๔.๗๕ หาบ)

อัตราเก็บค่านาฟางลอยเก็บตามเนื้อที่เพาะปลูก สูงกว่านาโค ๑ ใน ๔ เช่นถ้านาโคเก็บ ๓๒ อัฐ นาฟางลอยจะเก็บ ๔๐ อัฐ ส่วนนาหวงห้ามเป็นนาที่ไม่ได้ก่นสร้างภายใน ๒ ปี ปีที่ ๓ จึงจะ เก็บค่านาโดยให้เก็บ ๑ ใน ๘ ของนาโค ซึ่งการเก็บในอัตราที่ต่ำนี้เป็นการเอื้อประโยชน์แก่ผู้ที่มีที่ดิน มากซึ่งก็คือนายทุนและชนชั้นสูงในเมืองที่ได้ประโยชน์จากการจับจองที่ดิน ๒ ผังคลองที่ขุดใหม่ที่เกิดขึ้นหลายแห่งในรัชกาลที่ ๕ การเก็บภาษีค่านาแบบใหม่นี้ชาวนาที่มีนาชั้นดีต้องเสียภาษีเพิ่มขึ้น ถึง ๓๐๐ เปอร์เซ็นต์ (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๒๑-๑๒๓) รัฐได้รายได้จากการเก็บค่านาเพิ่มขึ้นเห็น ได้อย่างชัดเจน ในปี พ.ศ.๒๔๔๘ รัฐเก็บค่านาได้ ๓,๑๔๒,๖๘๔ บาท คิดเป็นร้อยละ ๖ ของรายได้ ของประเทศ ในปี พ.ศ.๒๔๔๙ รัฐเก็บค่านาได้ ๖,๙๔๔,๗๖๓ บาทคิดเป็นร้อยละ ๑๒ ของรายได้ของ ประเทศ (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๒๙)

อำเภอบางเขนเป็นอำเภอที่จัดเก็บรายได้ค่านาที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๔๘ อากรค่านาเป็นรายได้ที่สำคัญของรัฐ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งรัฐมีปัญหาเรื่องการคลัง รัฐจะเข้มงวดเรื่องการส่งมอบภาษีนี้ดังตารางด้านล่าง

ตารางที่ ๖.๑๖ การเปรียบเทียบยอดบัญชีเงินค่านา พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๔๘ (ศก ๑๒๐. ๑๒๓) อำเภอต่างๆ ในกรุงเทพฯ

รายชื่ออำเภอและตำบล	เงินคงเรียก พ.ศ.๒๔๔๕		เงินคงเรียก พ.ศ.๒๔๔๖		เงินคงเรียก พ.ศ.๒๔๔๗		เงินคงเรียก พ.ศ.๒๔๔๘	
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
ขุนวิเสศรักษา ดุสิต	๗๘๐	๓๖	๕๑๕	๒๘	๗๑๗	๔๔	๔๘๕	๕๔
ขุนวิจารณ์ภร บางรัก	๑,๒๐๗	๓๔	๖๘๙	๑	๙๙๕	๒๑	๘๓๕	๑๖
ขุนกิจจาพิทักษ์ แงร้อน	๒,๔๐๕	๔๒	๒,๖๘๘	๒๘	๓,๒๓๒	๒	๓,๘๕๑	๔
ขุนศรีสังหาร บางขุน เทียน	๑,๓๑๕	๓๔	๒,๙๒๐	๒๕	๔,๗๓๑	๒๓	๖,๓๖๘	๒๘
ขุนภิบาลเขตรนคร ภาษี เจริญ	๙,๙๕๗	๒	๘,๖๓๕	๓๘	๑,๖๙๐	๒๑	๑,๒๑๔	๓๘
ขุนภิบาลรักษา ตลิ่งชัน	๖,๘๑๓	๔๔	๓,๘๖๕	๓๘	๖,๐๕๗	๕๗	๔,๗๔๗	๓๖
นายเขียน บางซื่อ	๓๘๓	๒๖	๘,๕๓๑	๒๒	๙,๘๖๓	๒๒	๘,๐๗๙	๑๖
หมื่นวิจารณ์ภร บางเขน	๒๕,๐๘๒	๓๖	๑๒,๗๔๙	๒๕	๑๔,๙๑๙	๓๘	๑๒,๑๗๐	๔๔
ขุนจ้านงคศิริกิจ บางกะปิ	-	-	๒๔๙๘๖	๔๙	๒๑,๒๐๖	๑๔	๑๙,๒๒๑	๕๖
ขุนภูมิภาคพิสูตร แสน แสน	๔๘,๙๖๖	๒๔	-	-				
นายชิต หนองจอก	๓๑,๕๐๓	๒๔	-	-				
หม่อมราชวงศ์ประภาศ กาหลง	๑๗,๒๗๘	๓๒	-	-				
หนองแขม	-	-	-	-	๗,๙๗๘	๑๙	๖,๘๐๘	๔
รวม	๑๔๕,๖๓๔	๑๔	๖๕,๕๘๑	๖๒	๗๑,๓๙๒	๖	๖๓,๗๘๒	๔๐

ที่มา : หจข.ร.๕ น ๗.๗ ก/๔๐ งบบัญชีเก็บเงินค่านา

ตารางที่ ๖.๑๗ ยอดบัญชีเงินอากรค่านาในท้องที่อำเภอบางเขน กรุงเทพฯ พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๔๙

นามกำนันและตำบล	จำนวนเงิน พ.ศ.๒๔๔๘		จำนวนเงิน พ.ศ.๒๔๔๙		+ขึ้น -ลด	
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
นายเพน ดอนเมือง	๒,๑๓๕	๒	๖,๘๕๐	๑๔	+๔,๗๑๕	๑๒
นายเพิ่ม หลุมไผ่	๑,๙๑๔	๔๘	๗,๙๔๘	๒๓	+๖,๐๓๓	๓๙
นายพุ่ม สีแยกบางเขน	๗๗๙	๒๒	๒,๙๑๔	๖๑	+๒,๑๓๕	๓๙
นายพัน ท่าแร่	๒,๑๕๖	๔๖	๗,๗๕๑	๕๖	+๕,๕๙๕	๑๐
นายสาย เงินน้อย	๑,๒๒๙	๕๖	๔,๓๒๖	๑	+๓,๐๙๖	๙
นายเจิม กระทุ่มโพ	๒,๐๐๑	๒๖	๘,๐๕๓	๑๓	+๖,๐๕๑	๕๑
นายเขียว กุบแดง	๑,๙๖๙	๔๔	๗,๘๕๘	๘	+๕,๘๘๘	๒๘
รวมทั้งสิ้น ๗ กำนัน	๑๒,๑๘๖	๕๒	๔๕,๗๐๒	๔๘	+๓,๕๑๕	๖๐

ที่มา : หจข. ร.๕ น ๗.๗ ก /๔๐ งบประมาณเก็บเงินค่านา

ในปี พ.ศ.๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงออกประกาศ “กฎข้อบังคับว่าด้วยการสำรวจและเก็บเงินอากรค่านา” เพื่อให้เจ้าหน้าที่ในการปฏิบัติในการเก็บค่านา ตั้งแต่เจ้าหน้าที่สรรพากรจนถึงกำนัน ข้อบังคับนี้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้เจ้าหน้าที่เร่งรัดการเก็บค่านา ไม่ให้คั่งค้าง และเมื่อการทำนาได้รับความเสียหายก็สามารถยื่นคำร้องลดหย่อนค่านาหรือยกเว้นค่านา ได้ซึ่งเจ้าหน้าที่จะพิจารณาแต่ละท้องที่ ผู้ที่ค้างชำระก็จะถูกยึดทรัพย์เอาแรงไปใช้ในการโยธาและห้ามไม่ให้ทำนาในที่ดินนั้นจนกว่าจะได้ชำระค่านาตามพระราชบัญญัติการเก็บค่านาใน พ.ศ.๒๔๔๓ (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๕๒-๑๕๔)

การเร่งรัดการเก็บอากรค่านาทำให้รัฐบาลสามารถเก็บเงินคั่งค้างได้จำนวนมาก ที่อำเภอ บางเขนชาวนาค้างชำระค่านามาหลายปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๕๒-๒๔๕๘ รวมเป็นเงิน ๕๙,๖๘๘.๘๙ บาท ทางอำเภอได้เร่งรัดได้เงินถึง ๔๑,๘๙๒.๑๙ บาท นอกจากนี้ทางอำเภอบางเขนยังรวบรวมบัญชีการยึดทรัพย์ผู้ค้างภาษีอากร ตั้งแต่ ๑ เมษายน ถึง ๓๑ มีนาคม พ.ศ.๒๔๕๙ เป็นจำนวน ๙๔ ราย (หจข. ร.๖ น.๑๑.๕/๑๕ บัญชียึดทรัพย์อำเภอบางเขน)

ตารางที่ ๖.๑๘ แสดงผู้ค้างค่านาและถูกยึดทรัพย์ในปี พ.ศ.๒๔๕๙

วัน เดือน ปี	นามผู้ค้าง ค่านา	ค่านาค้าง (บาท)	ทรัพย์สินที่ยึด	ผล
๔ ส.ค. ๒๔๕๙	นายสุด	๔๖.๔๒	ยึดกระบือผู้	ชำระแล้ว
๕ ส.ค. ๒๔๕๙	นายสิง	๑๕.๑๒	ยึดเรือน	ชำระแล้ว

๑๒ ส.ค. ๒๕๕๙	นายแจ้ง	๕๖.๘๑	ยึดทีนา	ชำระแล้ว
๑๓ ส.ค. ๒๕๕๙	นายเขียว	๒๐๗.๕๐	ยึดเรือนและกระบือ	ชำระแล้ว
๑๑ ธ.ค. ๒๕๕๙	นายช้าง	๑๒๖.๓๐	ยึดนา ๓๔ ไร่ ๓ งาน ๑๒ วา	ขายทอดตลาด
		ฯลฯ		

ที่มา: หจข.ร.๖ น.๑๑. ๕/๑๕ บัญชียึดทรัพย์อำเภอบางเขน

การที่ชาวนาต้องถูกเร่งรัดภาษีค่านาที่ค้างชำระ ถูกยึดทรัพย์อันมีกระบือ ทีนา และบ้านเรือน มีผลทำให้ชาวนาต้องรีบหาเงินมาเสียค่านาและจ่ายทรัพย์สินที่ถูกยึด จากการสอบสวนวิธีการหาเงิน มาชำระค่านาได้ความว่า “ผู้ถูกยึดทรัพย์ไปหาเงินโดยวิธีทำสัญญาลูกจ้าง และเอาบุตรตนไปไว้ให้รับ ใช้การงานตามบ้านเจ้านาย นอกจากนี้ก็กู้ยืมและจำนำสิ่งของเป็นต้น (หจข.ร. ๖ น.๑๑. ๕/๑๕ บัญชี ยึดทรัพย์อำเภอบางเขน อ้างจาก นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๕๘)

การยึดทรัพย์ชาวนาได้สร้างความเดือนร้อนแก่ชาวนามาก ในที่สุดรัฐบาลได้วางระเบียบผ่อนผันดังนี้

๑. ไม่ควรยึดทรัพย์ที่เป็นเครื่องมือหาเลี้ยงชีพ
๒. ถ้าจำเป็นต้องยึดทรัพย์เครื่องมือหาเลี้ยงชีพ ให้ยึดในสิ่งที่ผู้ถูกยึดแล้วหาใหม่ได้ง่าย นา แปลงหนึ่งกับกระบือ ๒ ตัว (ถ้าทั้ง ๒ อย่างคຸ້ມกับภาษีอากรที่ค้าง) ให้ยึดกระบือดีกว่า
๓. ถ้ายึดทรัพย์สมบัติที่ยึดมีเพียงอย่างเดียว ถ้าเป็นสมบัติที่มีราคามาก ควรแบ่งส่วนใดส่วนหนึ่งที่พอเสียภาษีอากรเท่านั้น ไม่ควรขายเลหลังทั้งหมด

อากรค่านาเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญที่รัฐใช้เพื่อชดเชยรายได้ที่ขาดไปหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.๒๓๙๘ ที่รัฐไทยถูกควบคุมการเก็บภาษีสินค้าเข้า เพียงร้อยละ ๓ และสินค้าออกก็ให้เก็บเพียงครึ่งเดียว ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อมีการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรและยกเลิกภาษีการพนันรัฐยังเห็นความจำเป็นในการเก็บภาษีค่านาให้เข้มงวดขึ้น การส่งเสริมให้ราษฎรขยายพื้นที่การทำนา การออกโฉนดที่ดิน การจัดระบบระเบียบใหม่ในการเก็บภาษี ล้วนแต่เป็นวิธีการที่จะทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่การทำนามักจะต้องพบกับภัยธรรมชาติคือ น้ำมาก น้ำน้อยอยู่ตลอดเวลา การทำนาไม่ได้ผล ราษฎรไม่สามารถหาเงินมาจ่ายภาษีค่านา การค้างค้างภาษีจึงกลายเป็นปัญหาที่สำคัญของชาวนา ในที่สุดก็ตกเป็นหนี้สิน สูญเสียที่ดิน ฐานะของชาวนายากจนลง ไม่มีเงินใช้หนี้ เสียค่านา ค่าเงินรัชชูปราการ ชื่อพินธุ์ข้าวและไม่มีกิน สภาพนี้เป็นสภาพที่ปรากฏอยู่ทั่วไปของชาวนาภาคกลางในช่วงก่อนวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔ ซึ่งเป็นผลมาจากเศรษฐกิจโลกตกต่ำครั้งใหญ่ใน ปี พ.ศ.๒๔๗๒ (กิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๗๒-๑๗๓)

ในช่วงวิกฤตทางเศรษฐกิจ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔ ชาวนาขายข้าวไม่ออก ราคาข้าวตกต่ำ ชาวนาขายข้าวไม่พอกຸ້ມทุน หนี้สินและดอกเบี้ยก็เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จากการสำรวจของซิมเมอร์แมน

พบว่าชาวนามีหนี้สินทั่วประเทศ ๑,๘๒๘,๒๔๒ ครัวเรือน มีหนี้สิน ๑๔๒,๙๖๓,๐๐๐ บาท โดยเฉพาะชาวนามีหนี้สิน ๖๕๐,๐๐๐ ครัวเรือน มีหนี้สินเฉลี่ยครัวเรือนละ ๑๙๐ บาท รวมทั้งสิ้นประมาณ ๑๒๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท และถ้าชาวนามีไม่มีเงินชำระหนี้ก็จะถูกยึดที่นาไป (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๗๓-๑๗๔)

ขณะที่ราษฎรซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนาต้องได้รับความยากลำบาก รัฐบาลเองก็ประสบปัญหาการหารายได้ไม่พอกับค่าใช้จ่าย ในปี พ.ศ.๒๔๗๔ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้กำหนดนโยบายในการเก็บภาษีอากรคือให้พยายามจัดเก็บเท่าที่จะทำได้ โดยมีให้เป็นการทำลายอาชีพของราษฎร และแบ่งการจัดเก็บผู้ค้างภาษีออกเป็น ๓ ประเภทคือ

๑. บุคคลที่เป็นเจ้าของที่นา ไม่ได้ทำนาเอง แบ่งให้ผู้อื่นเช่า บุคคลประเภทนี้ถือว่ามีฐานะถึงแม้จะยึดที่นาขายทอดตลาดก็ไม่ได้เดือดร้อนเพราะไม่ได้ทำนา จึงให้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติการเก็บค่านา

๒. บุคคลที่เป็นเจ้าของนา ทำนาเอง มีที่นาจำนวนมากและผู้ซึ่งทำมาหากินอย่างอื่น นอกเหนือจากการทำนาได้สะดวก ให้ทำตามบุคคลประเภทที่ ๑ แต่ต้องระมัดระวังอย่าให้ถึงกับเป็นการทำลายอาชีพ

๓. บุคคลที่เป็นเจ้าของนา และทำนาของตนเอง แต่มีนาเพียงเล็กน้อย เป็นผู้ไม่มีทางทำมาหากินอย่างอื่น บุคคลประเภทนี้ห้ามมิให้ยึดทรัพย์และขายทรัพย์ เมื่อถึงฤดูได้ข้าวและขายข้าวแล้วควรชี้แจงให้เสียเงินค่านาตามหน้าที่

การเร่งรัดเก็บภาษีค่านาทำให้ชาวนาถูกยึดทรัพย์จำนวนมากแม้จะมีการผ่อนปรนในการปฏิบัติแล้ว ปรากฏว่ารัฐยึดทรัพย์ชาวนาถึง ๕๘,๒๔๘ ราย เงินค่านาภาษีค่านา ๑,๘๕๑,๘๒๒ บาท ชาวนาอยุธยาถูกยึดทรัพย์มากที่สุด จำนวน ๑๕,๖๑๗ ราย เป็นภาษีที่ค้าง ๔๑๗,๐๗๕ บาท ซึ่งอาจมาจากนาอยุธยาเป็นนาโคที่ต้องเสียภาษีทุกปี ความเดือนร้อนของชาวนานี้ในที่สุดรัฐบาลก็ลดค่านาให้ทั้งนาโคและนาฟางลอย ร้อยละ ๒๐ อย่างไรก็ตามสภาพของชาวนาที่ยากจนลง ขายข้าวได้ราคาต่ำจากเดิมราคาข้าวเปลือก ในปี พ.ศ.๒๔๗๒ หาบละ ๖.๔๔ บาทเหลือ ๒.๙๘ บาทในปี พ.ศ.๒๔๗๔ โดยสภาพทั่วไปชาวนาได้อาhogคำที่เคยเก็บไว้ขายในราคาถูก ถึงแม้รัฐบาลจะเห็นปัญหาภาระหนักที่ชาวนาแบกไว้แต่รัฐบาลก็ไม่สามารถลดภาษีค่านาลงไปได้อีกเพราะรัฐบาลเองก็มีรายได้ลดเช่นกัน (นิติ กสิโกศล, ๒๕๒๕ : ๑๘๕-๑๙๐)

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ การแก้ปัญหาชาวนาเป็นเรื่องเร่งด่วน รัฐบาลใหม่ คณะราษฎรได้แก้ปัญหาที่รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ ๗ ไม่สามารถทำได้ โดยได้ประกาศลดพิกัดเก็บเงินค่านาลงอีกลงวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยอัตราการเก็บค่านาลดลงร้อยละ ๕๐ และยังได้ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการยึดทรัพย์กสิกร พ.ศ.๒๔๗๕ เป็นการไม่ให้ยึดทรัพย์ชาวนาทั้งที่เป็นพืชผลที่ไม่ถึงเวลาเก็บเกี่ยว พันธุ์ข้าว ข้าวที่เก็บไว้บริโภค ๑ ปี รวมทั้งสัตว์และเครื่องมือ

ประกอบอาชีพ ในวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๗๕ รัฐบาลยังได้ออกพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา (นิติ กสโรศ, ๒๕๒๕ : ๑๙๑-๑๙๓)

๖.๒.๒ การเก็บเงินรัชูปราการ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เรียกว่า “เงินค่าราชการ” เป็นเงินที่เก็บจาก ข้าราชการแทนการถูกเกณฑ์แรงงานตามพันธนาการในระบบไพร่ นับตั้งแต่อดีต ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการตราพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ทางราชการยินยอมให้ผู้ไม่ถูกเกณฑ์ทหารเสียเงินค่าราชการเพียงปีละ ๖ บาท ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เรียกว่า “เงินรัชูปการ” โดยกำหนดให้ ข้าราชการ ที่มีอายุ ๑๘ – ๖๐ ปีและข้าราชการ ต้องเสียเงินรัชูปการ ยกเว้น ทหาร ตำรวจ พระภิกษุ สามเณร กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและผู้ที่มีร่างกายทุพพลภาพไม่ต้องเสียเงินรัชูปการ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้ตราพระราชบัญญัติเงินรัชูปการขึ้นโดยให้เก็บจากบุคคลที่บรรลุนิติภาวะแล้วคือเก็บจากชายที่มีอายุ ๒๐ – ๖๐ ปี

การเก็บเงินรัชูปการเป็นพันธะของไพร่ที่มีพื้นฐานมาจากระบบการปกครองศักดินา ที่ ข้าราชการต้องเป็นทหารรับใช้รัฐในสงครามหรือแรงงานให้รัฐถ้าหากไม่มาทำงานก็จะต้องส่งมอบเป็นเงินแทน ที่บางเขนการเก็บรัชูปการดำเนินไปอย่างเข้มงวด ภายใต้กลไกของรัฐคือ กำนันและ ผู้ใหญ่บ้านที่ทำงานได้มากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับอำเภออื่นๆ ในปีพ.ศ. ๒๔๖๒ ที่อำเภอบางเขน เก็บเงินรัชูปการได้ ๑๕๔๐ คน ค้างชำระเพียง ๔๐ คน คนที่เก็บได้คิดเป็นร้อยละ ๙๗ (หจข.ร.๖ น.๑๑.๔ก/๔๘ ยอดบัญชีเงินรัชูปการที่เก็บได้และคงค้าง พ.ศ.๒๔๖๒)

ทั้งอากรค่านาและเงินรัชูปการเป็นภาระหนักของชาวนา ภาระนี้ได้หมดไปพร้อมกับ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติให้ใช้ทบทบัญญัติแห่งประมวลรัษฎากร พ.ศ.๒๔๘๒ ทำให้เกิดการ ยกเลิก กฎหมายภาษีอากรเก่าที่ไม่เป็นธรรมดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว

๖.๓ โรงสีและพ่อค้าข้าวกับวิถีชาวนา

การจัดตั้งโรงสีข้าว เป็นผลมาจากการเปิดการค้าข้าวอย่างเสรีภายหลังการทำสนธิสัญญา เบาว์ริง พ.ศ.๒๓๙๘ โดยในระยะแรกระหว่างช่วง พ .ศ.๒๔๐๑-๒๔๑๙ โรงสีเกือบทั้งหมดตั้งอยู่ บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา และสายคลองต่างๆ โรงสีเหล่านั้นเป็นโรงสีขนาดใหญ่ที่ใช้ทุนสูง คุณภาพใน การทำงานดี มีบุคลากรจำนวนมาก แรงงานกลสีทั้งหมดเป็นชาวจีน ต่อมานับตั้งแต่ พ .ศ.๒๔๒๐ โรงสี เริ่มขยายตัวเข้าไปตั้งในแหล่งเพาะปลูกที่อยู่ในต่างจังหวัด ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของแหล่ง ผลิตข้าว โรงสีเหล่านั้นมักจะเป็นโรงสีขนาดเล็ก ค่าใช้จ่ายและบุคลากรน้อย และเมื่อโรงสีเข้าไปตั้ง ท้องถิ่นใด ก็มีส่วนไปเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตประจำวัน ของชาวนาจากการบริโภคข้าวที่ดำด้วยครกมา บริโภคข้าวที่สีจากโรงสีข้าว ในที่สุดครกตำข้าวก็ได้หมดความสำคัญลงและค่อยๆสูญไป การผลิตข้าว ของชาวนาเริ่มผูกพันกับนายทุนเงินกู้หรือพ่อค้าคนกลางที่ตกข้าวมากขึ้น (ถนอม ตะนา , ๒๕๒๗ : ๒๗)

โรงสีที่อยู่ในพื้นที่บางเขนและเขตเชื่อมต่อที่ทำการซื้อขายข้าวกับชาวนามี ๙ โรงด้วยกัน โรงสีทั้งหมดเป็นโรงสีขนาดกลาง (สีข้าวได้ระหว่าง ๕๐-๑๐๐ เกวียนต่อวัน) และขนาดเล็ก (สีข้าวได้ ๓๐-๔๐ เกวียนต่อวัน) โรงสีขนาดกลางและขนาดเล็กนี้ส่วนใหญ่สีข้าวเพื่อการบริโภคในประเทศ เพราะใช้เทคโนโลยีไม่สูง คือ ๑. โรงสีที่อยู่สถานีนรฟพบางเขน ตั้งก่อนปี พ.ศ.๒๔๕๕ เป็นโรงสีขนาดกลาง สีข้าวทั้งกลางวันและกลางคืนเกือบไม่มีเวลาหยุดในช่วงหน้าข้าว โรงสีแห่งนี้ปิดไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ด้วยเหตุการณ์การบริหาร (วันวร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๑๒๐) ๒. โรงสีน้ำเืองสร้างเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๐ เปลี่ยนชื่อเป็นโรงสีไทยเสรีเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๙ โรงสีแห่งนี้สร้างโดยนายเกียรติ เกียรติสกุล ชาวจีนไหหลำ เป็นโรงสีใช้น้ำมันหล่อลื่น ขนาดเครื่องยนต์ ๒๔ แรงม้า สีข้าวได้ประมาณวันละ ๒๔ เกวียน (วันวร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๕๕) ๓. โรงสีข้าวที่คูคต โรงสีแห่งนี้เป็นของนายสงวน หยกมณี รับสีข้าวจากชาวนา แถวคูคตและสายไหม ในอดีตคูคตเป็นพื้นที่ในอำเภอบางเขนด้วย ๔. โรงสีแสงทอง ตั้งอยู่ที่คลองบางเขน ตำบลบางซ้อ อำเภอบางซ้อ โรงสีแห่งนี้เป็นโรงสีขนาดเล็ก ชาวบ้านที่นำข้าวไปขายจะอยู่ในคลองบางเขนทั้งฝั่งนาและสวนที่อยู่ในตำบลบางซ้อและนนทบุรี (ถนอม ตะนา, ๒๕๒๗ : ๒๑๐) ๕. โรงสีที่โรงเรียนอนุบาลปทุมธานี เป็นโรงสีขนาดเล็กตั้งอยู่ตรงข้ามกับราบ ๑๑ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๐ ปิดไปเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๔๙๔ ชาวบ้านเล่าว่าเจ้าของโรงสีมาจากบางซ้อ ส่วนโรงสีที่บางซ้อจะเป็นโรงสีขนาดใหญ่ที่ติดแม่น้ำเจ้าพระยาจะสีข้าวส่งออกต่างประเทศ ๖.โรงสีทหาร ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ราบ ๑๑ ตรงกันข้ามกับตลาดบางบัวแก้ว ที่ตำบลบางเขน อำเภอบางเขน ตั้งเมื่อราว ๑๑ เข้ามา พ.ศ.๒๔๙๔ เพื่อสีข้าวให้ทหาร ปิดประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ๗. โรงสีลาดพร้าวของคุณยายสุ่น พานิชเฮง โรงสีแห่งนี้ตั้งที่ลาดพร้าวแต่ชาวนา ที่ทุ่งบางเขนที่อยู่วังหินและบริเวณทุ่งนาที่อยู่ใกล้กับลาดพร้าวส่วนใหญ่จะเอาข้าวไปสีและขายให้กับโรงสีแห่งนี้ ๘. โรงสีเครื่องจักรไอน้ำลิมสมบูรณ์ หรือโรงสี “ยายหม่วย” ตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๔๙๑ (วันวร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๗๔) ๙. โรงสี เนียมกล้าของกำนันเฟื่อง เนียมกล้า ที่หลุมไผ่

ภาพที่ ๖.๕ โรงสีลิ้มสมบูรณ์ หรือโรงสี “ยายหม่วย” ตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๔๙๑
ถ่ายเมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๖

ตารางที่ ๖.๑๙ โรงสีในทุ่งบางเขน

ชื่อ	ปีดำเนินการ	เจ้าของ	ขนาดโรงสี
๑. โรงสีที่อยู่ที่ดิน รถไฟบางเขน	ตั้งก่อนปี พ.ศ.๒๔๕๕ ปิดไปเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๕	ไม่ปรากฏชื่อ	โรงสีขนาดกลาง สี ข้าวทั้งกลางวันและ กลางคืนเกือบไม่มี เวลาหยุดในช่วงหน้า ข้าว
๒. โรงสีน้ำเอง เปลี่ยน ชื่อเป็นโรงสีไทยเสรีเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๓ โรงสีตั้งอยู่ที่ ริมคลองบางเขนฝั่งตรง ข้ามกับชุมชนตลาด บางเขน	สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ปิดประมาณปี พ.ศ.๒๕๑๖	นายเกียรติ เกียรติสกุล ชาวจีนไหหลำ	เป็นโรงสีใช้น้ำมัน หล่อ ลื่น ขนาด เครื่องยนต์ ๒๔ แรงม้า สีข้าวได้ ประมาณวันละ ๒๔ เกวียน
๓. โรงสีที่ตำบลคูคต	สร้างก่อนปี พ.ศ. ๒๔๖๗	นายสงวน หยกมณี	สีข้าวได้ ๒๕-๓๐ เกวียนต่อชั่วโมง ราคาโรงสี ๕๐,๐๐๐ บาท
๔. โรงสีแสงทอง ตั้งอยู่ที่ คลองบางเขน ตำบลบาง ซ่อน อำเภอบางซื่อ	สร้างก่อน พ.ศ.๒๔๘๐	ไม่ทราบใครเป็นเจ้าของ	โรงสีขนาดเล็ก ชาวบ้านที่นำข้าว ไปขายจะอยู่ทาง

ชื่อ	ปีดำเนินการ	เจ้าของ	ขนาดโรงสี
			บางชื่อและนนทบุรี เป็นส่วนใหญ่
๕ โรงสีที่โรงเรียน อนุบาลปทุมธานี	เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๐ ปิดไปเมื่อมี การก่อสร้างโรงเรียน อนุบาลปทุมธานี ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๔	ไม่ทราบใครเป็นเจ้าของ	โรงสีขนาดเล็ก
๖.โรงสีคลองบางบัว ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ราบ ๑๑ ตรกม.ข้ามกับตลาด บางบัว	ตั้งเมื่อราว ๑๑ เข้ามา พ.ศ.๒๔๙๔ ปิด ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๒ บัวเก่า ที่ ตำบลบางเขน อำเภอ บางเขน	ราว ๑๑	เป็นโรงสีขนาดเล็ก เพื่อสีข้าวให้ทหาร
๗.โรงสีลาดพร้าว		ยายสุ่น พานิชเฮง	เป็นโรงสีขนาดใหญ่
๘. โรงสีเครื่องจักรไอน้ำ ลี้สมบุนทร์ หรือโรงสี “ยายหม่วย” ตั้งอยู่ที่ ชุมชนเทวสุนทร บริเวณ สี่แยกทางน้ำ	ตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๑ ปิดเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐	ยายหม่วย ลี้สมบุนทร์	
๙. โรงสีเนียมกล้า ที่ หลุมไผ่	ตั้งเมื่อ พ.ศ.๒๕๐๐ เลิกกิจการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕	กำนันเฟื่อง เนียมกล้า	เป็นโรงสีขนาดกลาง และเป็นโรงสีแห่ง แรกในแขวงจรเข้บัว เดิมขึ้นกับเขตบาง กะปิ ปัจจุบันอยู่ใน เขตลาดพร้าว

ที่มา : รวบรวมจากแหล่งข้อมูลต่างๆ

ถนอม ตระนา “กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.๒๔๐๑-๒๔๘๑”

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ.๒๕๒๗, หน้า ๒๑๐

วันวร จະนุ “วิถีชุมชนสีแยกทางน้ำ: วิถีเมือง วิถีคน ชุมชนที่แปรเปลี่ยน” รายงานวิจัยได้รับทุนจากมหาวิทยาลัยบูรณกิจบัณฑิตย, พ.ศ.๒๕๕๑, หน้า ๗๔

โรงสีที่คุคต ที่มา : หจข. ร๖ น.๑/๑๑๓ กระทรวงมหาดไทยให้สำรวจโรงสีข้าว จังหวัดพระนครศรี

และคำสัมภาษณ์ได้จากภาคสนาม

การเข้ามาของโรงสีได้มีผลเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนาเป็นอย่างมากจากการที่เคยตำข้าวกินเองมาเป็นกินข้าวที่สีจากโรงสี ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับชาวนา จึงใกล้ชิดกันมาก ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพของนายเกียรติ เกียรติสกุล มีบันทึกของนายเกียรติผู้เป็นเจ้าของโรงสีน้ำเืองหรือไทยเสรี เขาได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ไว้หลายตอนด้วยกัน ชาวนาที่มาติดต่อโรงสีมีหลายจำพวกด้วยกัน บ้างก็มาสีข้าว คือเอาข้าวเปลือกมาสีเป็นข้าวสารแล้วกลับไปหุงกิน บ้างก็มาขายข้าวเปลือก โดยจะขายเป็นเกวียน และบ้างก็มาแลกข้าวเปลือกกับแลกข้าวสารที่โรงสีสีเอาไว้ ถ้าข้าวที่เอามาแลกค่อนข้างดี เช่นข้าวเหลืองอ่อนหรือขาวมะลิ โรงสีมีข้าวไม่ค่อยดีก็จะคิดราคาเป็นเงินเพิ่มให้ ชาวนานิยมนำข้าวมาสีที่โรงสีกันมาก เพราะทุนแรงข้าวรวดเร็วและสะดวกสบายไม่ต้องใช้ครกตำเหมือนแต่ก่อน (เกียรติ เกียรติสกุล, ๒๕๑๔ : ๑๕๕)

ครอบครัวของนายเกียรติดิยอมรับว่าชาวนาทำให้ครอบครัวของเขามีฐานะร่ำรวยโดยเฉพาะพวกชาวนาที่เอาข้าวมาสี โรงสีของนายเกียรติซึ่งเป็นโรงสีที่สีข้าวได้วันละ ๒๔ เกวียนต้องสีข้าวทั้งกลางวันและกลางคืน บางครั้งต้องสีจนสว่าง การสีข้าวที่โรงสีจะรับสีข้าวให้ชาวนาตั้งแต่ ๕ ถึงขึ้นไป ถ้าต่ำกว่านี้ก็จะใช้วิธีแลกไป ชาวนาที่นำข้าวมาสีก็มีตั้งแต่ ๑ เกวียนไปจนถึง ๔-๕ เกวียน แล้วแต่ทำนาได้ผลได้ผลแค่ไหน พวกที่นำข้าวมาสีก็จะได้แต่เฉพาะต้นข้าวไปเท่านั้น ส่วนปลายข้าวทั้งที่ ๑ ที่ ๒ และรำหยาบ รำละเอียดและแกลบจะตกเป็นของโรงสีหมด ซึ่งโรงสีจะเอาส่วนที่ได้มานี้ไปขายตามปกติข้าว ๑ เกวียนจะสีได้ข้าวชนิด ๕ % ได้ต้นข้าว ๒๘ ถึง แต่ถ้าเป็นข้าวเหลืองอ่อนจะสีได้ต้นข้าว ๓๐ ถึง (เกียรติ เกียรติสกุล, ๒๕๑๔ : ๑๕๖)

นอกจากนี้ชาวนาที่ไม่มีเงินก็จะมากู้ยืมจากโรงสีด้วย บางรายก็เอาที่ดินจำนองไว้ บางรายก็เอาทองคำมาจำนำ โรงสีจะออกไปซื้อข้าวจากชาวนามาเก็บไว้สีขายให้ชาวนาหรือไว้ใช้แลกข้าวเปลือกกับชาวนาด้วย นอกจากนี้ชาวนาก็จะนำข้าวมาให้สีราคา โรงสีจึงต้องมีวิธีการดูข้าวเปลือกว่าดีหรือไม่ดี โดยใช้การนำข้าวเปลือกเทลงบนผ้าที่บากเป็นชั้นๆ คล้ายขั้นบันได (คล้ายกระดานซีกผ้า) แต่ใช้ไม้กลมๆ ซึ่งหัวท้ายเรียวแต่ไม่ถึงกับแหลมเล็กตรงกลางป่อง กดลงไปบนข้าวเปลือก กดหัวท้ายให้โยกไป

ข้างหน้าที่ หลังที่ ทำอยู่หลายๆ ครั้งจนเปลือกกะเทาะออกจากเม็ด (เกียรติ เกียรติสกุล , ๒๕๑๔ : ๑๕๖)

ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีและชาวนา เป็นความสัมพันธ์ที่โรงสีได้เปรียบ โรงสีเป็นสถาบันเงินกู้ในท้องทุ่งบางเขนที่สำคัญ เจ้าของโรงได้ให้เงินกู้กับชาวนาและในที่สุดที่ดินของชาวนาซึ่งเป็นเครื่องมือเลี้ยงชีพก็ตกไปเป็นของเจ้าของโรงสี

โรงสีข้าวและการขายข้าวมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมากขึ้นในชนบทของไทย ชาวนาไม่ได้ขายข้าวให้แก่เจ้าของโรงสีเท่านั้นแต่จะมีพ่อค้าคนกลางที่ออกตะเวนรับซื้อข้าวจากชาวนาด้วย พ่อค้าข้าวคนกลาง เป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตชาวนา พ่อค้ากลุ่มนี้อาจจะไม่ขายข้าวให้กับโรงสีในท้องถิ่นแต่จะขายข้าวให้แก่เจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ ที่สีข้าวเพื่อส่งข้าวออกไปต่างประเทศ โดยทั่วไปพ่อค้ากลุ่มนี้จะมีความสัมพันธ์กับเจ้าของโรงสีเป็นอย่างดี เช่นเอาเงินจากเจ้าของโรงสีมาออกลงทุนก่อน และเจ้าของโรงสีก็เห็นว่าการให้พ่อค้าคนกลางเหล่านี้กู้ยืมเงินไปลงทุนทำให้เขาได้ดอกผลมากและทำให้พ่อค้าคนกลางซึ่งเป็นผู้รวบรวมข้าวคนสำคัญในชนบทไม่นำข้าวไปขายให้กับเจ้าของโรงสีที่เป็นคู่แข่ง(เดวิด บรูซ จอห์นสัน, ๒๕๓๐ : ๑๔๑)

การเข้ามามีบทบาทของพ่อค้าข้าวของไทยและการแบ่งแยกการทำงานระหว่างคนจีนที่ทำการค้าและคนไทยที่ทำนาเป็นไปอย่างชัดเจนในช่วงประมาณทศวรรษ ๒๔๓๓ ที่การค้าและการผลิตข้าวขยายตัว มาจาก ประการที่หนึ่ง พ่อค้าจีนมีความรู้กว้างขวางและมีเส้นสายการติดต่อติดต่อภายในวงการธุรกิจอุตสาหกรรมการผลิตและการค้าข้าวที่คนจีนทำมาเป็นเวลายาวนาน ประการที่สอง พ่อค้าจีนมีแรงจูงใจทางเศรษฐกิจที่ต้องการความสำเร็จสูงกว่าคนไทยเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรที่อยู่ในจีนที่เป็นแรงผลักดันให้คนจีนออกมาทำมาหากินในต่างแดนและสถาบันทางสังคมที่มีมาแต่โบราณที่มีความรู้สึกผูกพันและจงรักภักดีต่อครอบครัวและญาติพี่น้อง แต่คนไทยต้องถูกพันธนาการอยู่กับการถูกเกณฑ์แรงงาน ซึ่งไม่เพียงแต่จำกัดคนไทยไม่ให้เปลี่ยนแปลงอาชีพและถิ่นฐานเท่านั้น แต่ยังกีดกันชาวนาและช่างฝีมือที่มีความชำนาญและมีฝีมือด้วยการควบคุมและกำหนดให้ทำงานเพื่อรับใช้ราชสำนักเท่านั้น ประการที่สาม คนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่เมืองไทยมาจากเขตการค้าที่รุ่งเรืองทางตอนใต้ของจีน ดังนั้นคนพวกนี้จึงนำประเพณีปฏิบัติทางการค้าเข้ามาด้วย ซึ่งคนไทยน้อยคนนักที่จะมีสิ่งเหล่านี้ เมื่อเข้ามาอยู่เมืองไทยคนจีนสามารถนำเอาประเพณีทางการค้าของตนมาปฏิบัติได้อย่างดี (เดวิด บรูซ จอห์นสัน, ๒๕๓๐ : ๑๔๒)

๖.๔.ตลาดและวิถีชีวิตของชาวนา

ตลาดชาวนาที่บางเขนมี ๒ แห่ง คือตลาดบางเขนและตลาดบางบัว ตลาดทั้ง ๒ แห่งมีอายุกว่า ๑๐๐ ปี เป็นตลาดธรรมชาติที่ตั้งขึ้นมา เมื่อมีคนเข้ามาอยู่อาศัยจำนวนมาก และการผลิตและ

การค้าข้าวในพื้นที่แห่งนี้เจริญ ตลาดยิ่งเจริญหรือตลาดสะพานใหม่ เป็นตลาดที่อยู่ริมถนนพหลโยธิน ที่ตั้งขึ้นมาภายหลังในปี พ.ศ.๒๔๘๘

๖.๔.๑ ตลาดบางเขน

การเกิดสี่แยกทางน้ำบริเวณที่ คลองเปรมประชากรตัดกับคลองบางเขน และมีการจัดตั้งเป็น ชุมชนบริเวณสี่แยก บริเวณนี้กลายเป็น “ท่าเลทอง” ผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ที่บริเวณสี่แยกทางน้ำนี้มีทั้ง ชาวจีน ชาวคลองบางเขนและผู้ที่มาจากที่อื่น ชาวจีนที่เข้ามาอยู่บริเวณนี้มาจากกลุ่มของกุลิที่เข้ามา รับจ้างขุดคลอง หลังจากขุดคลองเสร็จมีจำนวนหนึ่งที่ตั้งรกรากอยู่บริเวณนี้ นอกจากนี้ยังมีชาวจีนที่ อพยพเข้ามา คนจีนเหล่านี้ได้เดินทางไปทุกภูมิภาคเพื่อทำการค้าและสามารถควบคุมการค้าภายใน ของไทยไว้ได้ ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ที่สี่แยกบางเขนสี่แยกทางน้ำส่วนใหญ่เลือกที่จะทำการค้ามากกว่าทำ นา ทำสวน เนื่องจากมีทักษะทางการค้าและขยันหมั่นเพียรจึงยึดบริเวณสี่แยกทางน้ำเป็นที่อยู่อาศัย และทำการค้า และค่อยๆ เจริญเติบโตเป็นตลาดบางเขนหรือ “ตลาดมืด”(วันวร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๑๑๗)

ชาวจีนที่อาศัยอยู่ที่ตลาดบางเขนซื้อป่าเต็ง แซ่โล้ว เดินทางจากชวเถาเข้ามาที่ตลาด สภาพของตลาดก่อน พ.ศ.๒๔๘๕ ขณะนั้นมีอายุ ๖ ขวบ ท่านเล่าว่าสมัยนั้นตลาดบางเขนยังไม่มีของ ขายมาก ชาวจีนจะนำสินค้าลงเรือไปขายคนทำนาตามคลองต่างๆ สมัยก่อนรอบตลาดมีแต่คนทำนา ซึ่งเป็นคนไทย อาของท่านเอาของไปขายแล้วแลกข้าวกลับมา คนทำนาก็เอาข้าวมาขายที่โรงสี สมัย นั้นตลาดยังไม่คึกคัก บริเวณที่ตั้งโรงเจก็ยังไม่มีของขาย บ้านมีไม่กี่หลัง ยังเป็นป่าอยู่ มีร้านขายยา ร้านกาแฟ โรงยาฝิ่นจะอยู่ตรงสะพานข้ามคลองบางเขน แต่ก่อนนี้หน้าบ้านใครก็หน้าบ้านมัน ตลาด จะมีทั้งสองข้าง ตอนหลังเขาเลयरกันสร้างหลังคา หลังคามีสันสะพาน เมื่อตอนน้ำท่วมใหญ่ ปี พ.ศ.๒๔๘๕ ขณะนั้นอายุได้ ๙ ขวบ น้ำท่วมสูงถึงหน้าอก ท่วมอยู่ได้เดือนหนึ่งเวลาจะไปโรงเจต้อง พายเรือไปไหวเจ้า อาของท่านต้องไปซื้อของมาตุนไว้ ตอนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็ต้องหนีระเบิดไปอยู่ที่สิงห์บุรี (วันวร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๑๑๘-๑๑๙)

สภาพของตลาดบางเขนเป็นตลาดที่โตช้าๆ ในช่วงแรกเป็นตลาดค้าขายเล็กๆน้อยๆ เพราะวิถี ชีวิตชาวนายังคงเป็นแบบพึ่งตนเอง ชาวสวนชาวนายังมีวิธีการผลิตแบบพอยังชีพเหลืออยู่

ตลาดมีฐานะเป็นคนกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าคือในระยะแรกจะเดินทางไปซื้อของสวน และข้าวจากชาวนา แล้วนำของไปขายต่อที่ตลาดอื่น เช่นเข้าไปในเมืองโดยผ่านคลองเปรมประชากร ไปทางบางซื่อผ่านตลาดมหานาค อีกทางหนึ่งไปขายที่ปากคลองบางเขนที่ปากคลองติดแม่น้ำ เจ้าพระยาหรือบริเวณตลาดแก้วที่นนทบุรี ในระยะที่สองชาวสวนและชาวนารู้ว่ามีคนรับซื้อ จึง เดินทางมาขายกับผู้ค้าในตลาด ผู้ค้าในตลาดก็นำไปขายต่อ ในทางกลับกันผู้ค้าหลังจากขายสินค้า แล้วก็จะซื้อของกลับมาขายให้ชาวสวนและชาวนาต่อ มีทั้งขายให้ชาวนาถึงที่และขายที่ร้านบริเวณ ตลาดรวมทั้งในคลองด้วย ผู้ค้าเหล่านี้จึงทำมาหากินทั้งขึ้นทั้งล่อง ” (วันวร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๑๑๙)

สภาพของพ่อค้าคนกลางแลกข้าวกับสิ่งของชาวนานั้นมีอยู่หลายเจ้าด้วยกัน การพายเรือเอาสิ่งไปแลก

ข้าวและเข้าไปซื้อข้าวจากชาวนา ต่อจากนั้นนำข้าวไปสีที่โรงสี (วันวร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๑๑๙) การเป็นตลาดของพ่อค้าคนกลางได้กลายเป็นวิธีการค้าสำคัญที่เกิดขึ้นที่ตลาดบางเขน

ภาพที่ ๖.๖ ตลาดบางเขน วาดโดยจิตรกรชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาทำงานเป็นครูสอนที่โรงเรียนเพาะช่าง
ประมาณทศวรรษ ๒๔๗๐

ที่มา : เมืองโบราณ

ตลาดบางเขนเป็นตลาดของพ่อค้าคนกลาง และค่อยๆ โตขึ้นจนเป็นศูนย์กลางการค้าบริเวณนี้ คนจีนที่เป็นญาติกันก็ค่อยๆ อพยพเข้ามาอยู่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ตลาดเริ่มโตขึ้น เมื่อมีโรงสีเข้ามาตั้งในปี พ.ศ.๒๔๕๕ เนื่องจากเกิดโรงสีที่บริเวณสถานีรถไฟบางเขน เป็นโรงสีขนาดปานกลางซึ่งสีทั้งกลางวันและกลางคืนเกือบไม่มีเวลาหยุด หลังจากนั้นประมาณปี พ .ศ.๒๔๖๐ ก็มีโรงสีของนายเกียรติ เกียรติสกุลโรงสีอีกโรงหนึ่งชื่อโรงสีน้ำเองหรือไทยเสรี เป็นโรงสีใช้น้ำมันหล่อลื่น กำลัง ๒๔ แรงม้าสามารถสีข้าวได้วันละ ๒๔ เกวียน และโรงสีแห่งนี้เจริญขึ้นเป็นลำดับ ในปี พ .ศ. ๒๔๖๕ โรงสีที่ตั้งอยู่ที่สถานีรถไฟบางเขนได้ปิดกิจการลงด้วยเหตุผลทางด้านการบริหารงาน หลังจากนั้นปี พ.ศ.๒๔๙๑ ได้เกิดโรงสีล้มสมบูรณ์หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าโรงสียายหม่วย กิจการดำเนินก้าวหน้ามาตามลำดับ” (วันวร จะนุ, ๒๕๕๑ : ๑๒๐)

เจ้าของโรงสีไทยเสรี นายเกียรติ เกียรติสกุล เล่าว่า เมื่อประมาณปี พ .ศ.๒๔๖๕ ตลาดบางเขนมีคนอยู่ไม่เท่าไร เรียกว่านับหลังคาบ้านเรือนกันได้ ตลาดบางเขนเริ่มมี คนมาอยู่หนาตาขึ้น เมื่อมีตรงสี มีที่ว่าการอำเภอบางเขนมาตั้ง มีสถานีตำรวจ มีโรงเรียนประชาบาลตำบลคลองบางเขน ๓

(อนุบาลวิชา) ซึ่งเปิดเมื่อปี พ .ศ. ๒๔๗๕ หลัง พ.ศ.๒๔๗๕ จนถึง พ.ศ.๒๔๘๔ เป็นช่วงที่ตลาดเจริญรุ่งเรืองที่สุด ความเปลี่ยนแปลงจึงเกิดขึ้นเมื่อที่ว่าการอำเภอบางเขนย้ายไปตั้งที่ถนนพหลโยธินในสมัยจอมพล ป . พิบูลสงคราม การย้ายที่ตั้งอำเภอแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและการคมนาคม ความสำคัญของถนนเข้ามาแทนที่คลอง เกิดการขยายตัวเมืองออกไปทางทิศเหนือและทางตะวันออกมากขึ้น จากเดิมศูนย์กลางของอำเภออยู่สี่แยกทางน้ำ ในรัศมีของอำเภอทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเป็นชนบท ภาพโดยรวมเป็นทุ่งนา ชาวชุมชนเล่าว่าหลังจากย้ายอำเภอคนในตลาดได้ขยายการค้าขายออกไปที่สามแยกเกษตรฯ บางบัว สะพานใหม่ อย่างไรก็ตามตลาดบางเขนก็ยังคงมีเจริญอยู่เพราะปัจจัยสนับสนุนการเป็นศูนย์กลางทางการค้าอยู่ยังคงสถานีรถไฟบางเขนโรงสีไทยเสรี และโรงสียายหม่วย”(วันวร จะนู, ๒๕๕๑ : ๑๒๐-๑๒๑)

ตลาดเจริญสูงสุดในช่วงปี พ .ศ.๒๔๙๐-๒๕๐๐ ชาวบ้านหลายคนช่วยกันให้ภาพและเล่าเรื่องราวของตลาดว่าเป็นตลาดที่มีผู้คนเข้ามาซื้อสินค้าจำนวนมาก ตลาดนั้นคึกคักทั้งวัน คนซื้อมาจากบางบัว ลาดโตนด คนบางเขนทั้งหมดมาซื้อสินค้าที่นี่ นอกจากนี้ยังมาจาก หลักหก ดอนเมือง เอาข้าวของมาขาย เอาข้าวเปลือกมาแลกข้าวสาร ในตลาดมีร้าน ขายหมู ขายปลา ขายยา ขายผ้า ขายทอง มีโรงผืน ในประมาณปี พ.ศ.๒๕๐๐ คนยังเข้ามาที่ตลาดเยอะของขายดี บ้านในตลาดเป็นของคนจีนในคลองมีเรือมาขายของเหมือนกัน ส่วนใหญ่เป็นผลไม้ เช่น มะม่วง กล้วย พักทอง กวยเตี๋ยว กาแฟ (วันวร จะนู , ๒๕๕๑ : ๑๒๑-๑๒๒) แม้หลัง พ.ศ.๒๕๐๐ หรือหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะเป็นช่วงที่ตลาดเริ่มหมดความสำคัญลง แต่สำหรับชาวบางเขนยังเห็นความเจริญรุ่งเรืองของตลาดมีไปจนถึงประมาณปี พ .ศ.๒๕๑๐ ในความเห็นของชาวบ้านในละแวกตลาดให้ข้อมูลว่าความเจริญของตลาดมาจากการที่เป็นทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมที่เป็นตลาดหัวเมือง มีทั้งโรงสี มีมหาวิทยาลัยเกษตร และมีวัดเทวสุนทร มีสถานีรถไฟบางเขน และการที่ตลาดหมดบทบาทไปเพราะที่เป็นที่ตั้งตลาดเป็นที่เช่า (วันวร จะนู, ๒๕๕๑ : ๑๒๒)

ตลาดบางเขนชาวบ้านเรียกกันว่า “ตลาดสี่แยก ” เพราะค้าขายกันที่สี่แยกทางน้ำ และยังเรียกว่า “ตลาดมืด” ด้วยเพราะพ่อค้า แม่ค้าสร้างหลังคาครอบทางเดินเพื่อใช้เชื่อมกับห้องแถวสองฝั่งทางเดินในตลาด ทำให้แสงส่องเข้ามาในตลาดได้น้อย แม้ตอนกลางวันบางร้านยังต้องจุดตะเกียงเพื่อขายของ ในช่วงที่มีไฟฟ้าใช้แล้วจึงเปิดไฟฟ้าขายของในตอนกลางวัน (วันวร จะนู, ๒๕๕๑ : ๑๒๒)

๖.๔.๒ ตลาดบางบัว

ตลาดบางบัวเป็นตลาดเก่าแก่มากกว่า ๑๐๐ ปี เกิดที่หลังตลาดบางเขนแต่ไม่สามารถกำหนดปีจัดตั้งได้แน่ชัด ตลาดแห่งนี้เคยเป็นตลาดขายส่งสินค้าเกษตรและเป็นตลาดที่แสดงวิถีของชาวนาที่ทุ่งบางเขนในอดีตได้เจริญขึ้นมาพร้อมกับวิถีชาวนาและหมดบทบาทไปเมื่อวิถีชีวิตการเป็นชาวนาที่บางเขนและบริเวณโดยรอบหมดไป

ภาพที่ ๖.๗ คุณยายเชี่ยมเง็ก งามจิตรนุกูล อายุ ๘๒ ปี
สัมภาษณ์วันที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๕๖ ที่ตลาดบางบัว

คุณยายเชี่ยมเง็ก งามจิตรนุกูล อยู่และค้าขายที่ตลาดบางเขนมา ๗๓ ปีแล้วได้เล่าว่า ครอบครัวของ เป็นชาวจีนแต่จื๋วย้ายมาจากบางเขนเมื่ออายุ ๙ ขวบ (พ.ศ.๒๔๘๓) มาขายของที่ตลาดบางบัว คุณยายจบประถมปีที่ ๓ โรงเรียนวัดบางบัว เป็นนักเรียนรุ่นแรก ยายเล่าว่าตลาดมี ๒ แห่งคือตลาดเก่าและตลาดใหม่ ตลาดเก่าจะอยู่ฝั่งโนน (วัดบางบัว) ต่อมาได้ขยายตลาดมาอยู่ฝั่งตรงข้ามเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๔๙๙ พร้อมกับการสร้างตึกใหม่ ที่ตึกใหม่นี้ยังเขียนคำว่า “บุญรับ”

ตลาดบางบัวเก่าเป็นตลาดที่ใหญ่มากมีของขายหลากหลายแล้วแต่ใครจะขายอะไรก็ขายตามใจชอบ เป็นตลาดที่มีของขายทุกอย่างทั้งของแห้งและของสด สภาพของตลาดเป็นอาคารไม้ติดคลองบางบัว มีบ่อดอกบัวขนาดใหญ่ ด้านหลังตลาดเป็นไร่นา อาคารเป็นไม้ หลังคาเป็นสังกะสี

ตลาดนี้เป็นน้องๆ ตลาดบางเขนซึ่งจะใหญ่กว่า เป็นตลาดบกแต่คนมาซื้อของจะมาทางเรือในคลองจะมีเรือขายกล้วยเตี๋ยว กาแฟ ผลไม้ จะมีเรือพายขายกันตามริมคลอง เหมือนตลาดทั่วไป คนมาซื้อของกันมาก เป็นตลาดขายส่งด้วย ขายของกันตั้งแต่ตี ๑ ถึง ๒ ก็ขายกันแล้ว ขายกันทั้งวันเหนื่อยก็พัก แม่ค้าขายส่งจะมาขายตั้งแต่กลางคืน ผักและผลไม้จะมาจากบางบัว นนทบุรี ปราชินบุรี อยุธยา มาจากหลายแหล่ง ในวันศุกร์ตลาดจะคึกคักของขายเยอะเพราะเป็นตลาดนัด สินค้าจะวางขายเต็มไปหมด มีเท่าไรก็ขายหมด เรือจะจอดกันสองฝากคลอง

ลูกค้ามาจากคนที่บางเขน ลาดพร้าว ลาดปลาเค้า วังหิน จะมาซื้อของที่ตลาดนี้กันหมด ตลาดขายดีมาก เพราะสมัยก่อนไม่มีห้างสรรพสินค้า ตลาดจะมีทุกอย่างทุกอย่าง มีร้านขายทองด้วยของที่ขายส่งมาจากตลาดโบ๊เบ๊ เวลาสั่งของก็ใช้สั่งทางจดหมายจะมีของมาส่งถึงที่เลยไม่จำเป็นต้องไปเอาของเอง เมื่อก่อนแถวนี้ไม่เจริญ ผู้คนใช้การสัญจรทางเรือเป็นหลัก สองข้างถนนก็ยังเป็นคลองคลองบางบัวสามารถเชื่อมต่อกับปากคลองตลาด ออกคลองบางเขน เข้าคลองเปรมประชากร

ภาพที่ ๖.๘ ตลาดบางบัว ตลาดเก่าแก่ที่มีมานานับ ๑๐๐ปี ปัจจุบันเป็นตลาดร้าง
ถ่ายเมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๖

ที่ร้านของคุณยายเซียมเจ็กขายของชำ เป็นร้านโชห่วยใหญ่ในตลาด มีของทุกอย่างทุกอย่างในร้านแต่เป็นของแห้งทั้งอาหารและเครื่องเหล็กทุกชนิด ที่ขายดีคือเคียวเกี่ยวข้าว เบ็ดตกปลา แห อวน งบประมาณเครื่องมือทำมาหากินทั้งหลายของชาวนา มีอะไรขายได้ก็นำมาขายหมด พวกวังหิน ลาดปลา เคล้าต้องมาซื้อกันที่นี่ มาซื้อทั้งอาหารและเครื่องใช้ เรียกว่าซื้อทุกอย่างทุกอย่าง

... ในช่วงสงครามพวกญี่ปุ่นยังมาซื้อของที่ตลาดเลย เอนาฟิกาทำให้ สมัยสงครามชาวบ้านต้องหลบลงหลุมหลบภัยกันหนีระเบิดกัน

ตลาดใหม่เป็นตลาดที่อยู่ฝั่งตรงข้ามสร้างเมื่อประมาณปี พ .ศ.๒๔๙๙ “อาคารบุญรับ” เดิมเป็นบ้านเก่าแล้วรื้อสร้างเป็นตลาด บริเวณรอบๆก็ยังมีทุ่งนาทั้งหมด

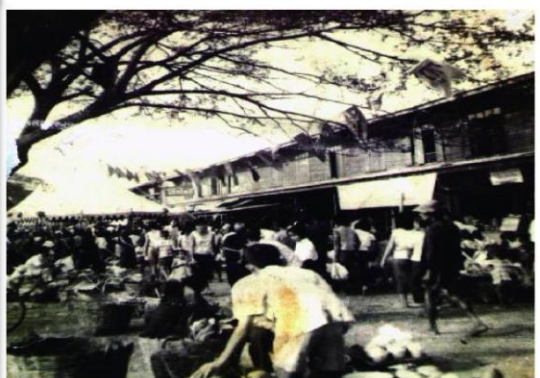
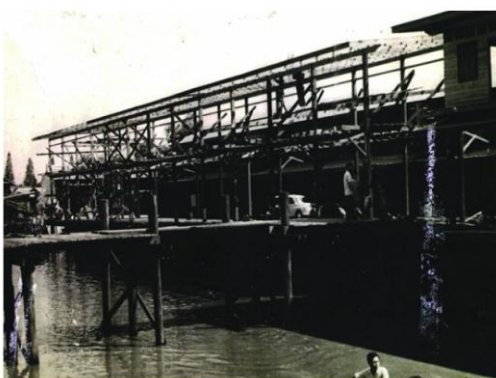
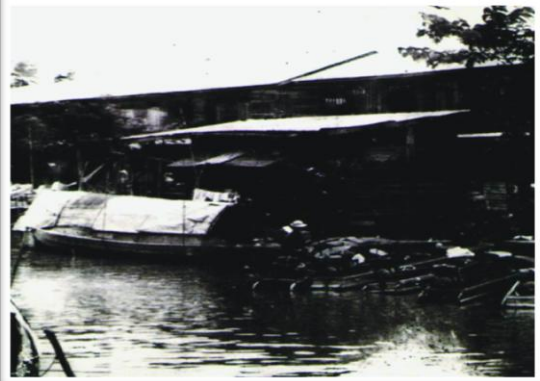
ยายอำไพ แพรสมพงษ์ อายุ ๗๖ ปี อยู่ชุมชนอุทิศสุรณได้เล่าเรื่องเกี่ยวกับตลาดบางบัวเมื่อ ๗๐ ปีที่แล้ว ว่าที่ตลาดมีร้านขายทอง ร้านรับซื้อข้าว เจ้าของเป็นเจ้าเก่ามาจากเมืองจีน เวลาเดือน ๗ เดือน ๘ พวกเจ๊กจะเอาเผือก มัน น้ำตาล พริก หอม กระเทียม ของจำเป็นที่ต้องใช้ทั้งหลายมาให้ ขาวนาใช้ก่อนและเมื่อถึงตอนเกี่ยวข้าวได้แล้วขาวนาก็จะขายข้าวให้กับเจ๊กที่เอาข้าวของมาให้

ยายเชียมเง็ก เล่าว่า ตลาดบางบัวเสื่อมนั้นมาจากหลายสาเหตุซึ่งส่วนสำคัญมาจากบริบทที่เป็นสภาพแวดล้อมในบริเวณนี้เปลี่ยนไป พอสรุปได้คือ หลังจากตลาดยิ่งเจริญหรือตลาดสะพานใหม่ คนก็ไปที่ตลาดแห่งใหม่แทน ตลาดยิ่งเจริญ ก่อตั้งโดย นางสาวพีร์ ธรรมวัฒน์ มารดาของนายห้างทอง ธรรมวัฒน์ เปิดให้บริการเมื่อ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ มีเนื้อที่ ๓๐ ไร่ ชาวบ้านก็เรียกตลาดสดนี้ว่า “ตลาดสะพานใหม่” ด้วยเช่นกันตลาดแห่งใหม่อยู่บนเส้นทางคมนาคมที่สะดวกกว่า และการที่ห้างสรรพสินค้าเกิดขึ้นก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่คนเปลี่ยนจากการเดินตลาดมาเดินห้างสรรพสินค้า การคมนาคมเปลี่ยนไป คนไม่เดินทางโดยทางเรืออีกต่อไปแล้ว เส้นทางการเดินทางของผู้คนในบริเวณนี้เปลี่ยนทำให้คนไม่มาที่ตลาดบางบัวอีก ตลาดบางบัวที่เจริญในอดีตเพราะอยู่บนเส้นทางสัญจรทางน้ำ เมื่อคนเลิกเดินทางโดยทางน้ำก็ไม่มีคนมาที่ตลาดแห่งนี้อีก สินค้าเกษตรไม่มีมาขายและเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับทำการเกษตรก็ไม่มีผู้ซื้อ เนื่องจากวิถีชีวิตเกษตรกรและวิถีชีวิตชาวนาของคนบริเวณนี้เปลี่ยนไป ชาวนาหมดไปจากทุ่งบางเขนและบริเวณโดยรอบตลาดบางบัวจึงหมดชีวิตลง นอกจากนี้ตลาดบางบัวได้เปลี่ยนเจ้าของซึ่งไม่เข้ามาดูแลพัฒนาตลาดจึงทำให้ตลาดอยู่ในสภาพที่ทรุดโทรมไม่มีคนมาซื้อของอีกเหมือนเดิม

๖.๔.๓ ตลาดยิ่งเจริญหรือตลาดสะพานใหม่

สะพานใหม่ เป็นย่านการค้าตั้งอยู่บริเวณส่วนใหญ่ในแขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน และบางส่วนของแขวงคลองถนน เขตสายไหม คือบริเวณสองข้างทางของถนนพหลโยธิน ตั้งแต่ด้านทิศใต้คือวงเวียนอนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ ไปจนถึงด้านทิศเหนือคือสะพานข้ามคลองสอง (คลองสองหรือคลองถนนคือคลองสายเดียวกัน) ระยะทางประมาณ ๓ กิโลเมตร เหตุที่ย่านการค้านี้ชื่อ *สะพานใหม่* เนื่องจากสะพานข้ามคลองสองนั้นมีชื่อเต็มว่า *สะพานสุรนาคนาสนีย์* ซึ่งสร้างใหม่แทนสะพานของเดิม ชาวบ้านในละแวกนั้นจึงเรียกกันว่า *สะพานใหม่* และติดปากมาจนถึงปัจจุบัน

สะพานใหม่มีตลาดสดที่สำคัญคือ **ตลาดยิ่งเจริญ** ก่อตั้งโดย นางสาวพีร์ ธรรมวัฒน์ มารดาของนายห้างทอง ธรรมวัฒน์ เปิดให้บริการเมื่อ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ มีเนื้อที่ ๓๐ ไร่ ชาวบ้านก็เรียกตลาดสดนี้ว่า *ตลาดสะพานใหม่* ด้วยเช่นกัน

ภาพที่ ๖.๙ การก่อสร้างตลาดยิ่งเจริญหรือตลาดสะพานใหม่และภาพตลาดในปัจจุบัน

ที่มา : www.talad-yingcharoen.com อ้างเมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๕๖

ชาวบ้านเล่าว่าหลังจากจัดตั้งตลาดยิ่งเจริญแล้ว ชาวบ้านก็เอาสินค้ามาขายที่ตลาดแห่งนี้ เพราะว่าขายดี มีคนมาซื้อของกันมาก เดิมตลาดแห่งนี้เรียกว่า “ตลาดซี้เถ้า” เพราะเป็นที่กองซี้เถ้าจากโรงสี ตลาดแห่งนี้มีด้านหลังติดอยู่กับสายคลองสองและมีด้านหน้าติดกับถนนพหลโยธิน การจัดตั้งตลาดแห่งนี้ทำให้ตลาดเก่า ๒ แห่ง คือตลาดบางเขน และตลาดบางบัว เงียบเหงาลง เพราะที่ตั้งของตลาดยิ่งเจริญอยู่ริมถนนสะดวกในการสัญจรมากกว่า การเกิดขึ้นของตลาดแห่งนี้สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชุมชนบริเวณนี้ได้เปลี่ยนไป จากการเป็นชุมชนสัญจรทางน้ำมาเป็นชุมชนที่สัญจรทางบกอย่างชัดเจน

จากที่กล่าวมาจะเห็นถึงวิถีชีวิตชาวนาในทุ่งบางเขนตั้งแต่เข้ามาบุกเบิกต้องเผชิญกับความยากลำบากทั้งมาจากความแห้งแล้งของสภาพพื้นที่ ภัยธรรมชาติจากน้ำมาก น้ำน้อย ผลผลิตที่ได้รับจะสลับกันไประหว่างได้ผลดีกับเสียหายตลอดเวลา ซึ่งสภาพเช่นนี้ไม่ส่งผลดีกับชีวิตชาวนา นอกจากนี้ชาวนายังต้องเผชิญกับนโยบายของรัฐที่หารายได้ภาษีค่านา ภาษีต่างๆที่เก็บจากชาวนาเพื่อชดเชยรายได้ที่ขาดไปซึ่งเป็นผลมาจากการทำสัญญาเช่าที่ดินและต้องการยกเลิกภาษีการพนันต่อมา และถึงแม้ว่าจะมีการพัฒนาระบบชลประทานขึ้นหลังปี พ.ศ.๒๔๖๗ แล้ว แต่สภาพโดยรวมทั่วไปความอุดมสมบูรณ์ของทุ่งบางเขนไม่ได้เพิ่มขึ้น เมื่อมีการยกเลิกภาษีที่เป็นภาระอันหนักของชาวนา หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ แล้ว ชาวนาไม่อยู่ในฐานะที่ดั่งตัวได้ ระบบทุนพ่อค้าที่เข้ามาในทุ่งนาแห่งนี้ ที่ผ่านระบบตลาดและการซื้อขายล้วนเป็นระบบที่ไม่เป็นธรรม ชาวนากลายเป็นผู้เสียเปรียบ ชาวนาจำนวนมากต้องสูญเสียที่ดินในเวลาต่อมา เนื่องจากความยากจนที่สะสมมายาวนาน ซึ่งสิ่งนี้เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาที่เข้ามาในทุ่งบางเขน

บทที่ ๗

สังคม ภูมิปัญญา วัฒนธรรม

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบางเขนมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยในระยะแรกการตั้งบ้านเรือนจะอยู่ที่ใกล้ปากแม่น้ำเจ้าพระยาตามแนวคลองบางเขน การทำมาหากินของคนกลุ่มแรกๆนี้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการทำสวนและทำนาเพื่อยังชีพ ต่อมาเมื่อมีการตัดคลองเปรมประชากรใน พ.ศ.๒๔๑๓ ต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ชุมชนจึงได้ขยายตัวมาทางตะวันออกพร้อมกับการเปิดพื้นที่ใหม่เพื่อทำนาตามการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าว พร้อมกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนที่มาจากที่ต่างๆ มากขึ้น วิถีชีวิตชาวนาได้เริ่มต้นในช่วงเวลานี้และได้สิ้นสุดลงเมื่อประมาณทศวรรษ พ.ศ.๒๕๑๐ รวมระยะเวลาประมาณ ๑๐๐ ปี วิถีชีวิตชาวนาในทุ่งบางเขนเป็นอย่างไรในงาน จากการลงพื้นที่วิจัยและสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในทุ่งนาแห่งนี้สามารถสรุปได้ดังนี้

๗.๑ ชุมชนชาวนาที่เข้ามาบุกเบิกที่ทำกินเป็นของตนเองที่มีประวัติสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน
พื้นที่ทุ่งบางเขนพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นการบุกเบิกของชาวนารายย่อย เรื่องราวของการเข้ามาบุกเบิกที่ดินทำกินของชาวนาหลายรายยังคงเล่าสืบทอดกันมา ถึงการเข้ามาทำกินในท้องทุ่งแห่งนี้ของบรรพบุรุษ บางครอบครัวเข้ามาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ก่อนที่คนกลุ่มอื่นๆ จะมีการหลั่งไหลเข้ามา เรื่องราวการเข้ามาบุกเบิกและการใช้ชีวิตของผู้คนในท้องทุ่งบางเขนมีดังนี้

ภาพที่ ๗.๑ คุณฐิตพล น้อยจาด หัวหน้าชุมชนวังหิน อายุ ๕๐ ปี
ทายาท รุ่นที่ ๕ ของครอบครัว “น้อยจาด”
สัมภาษณ์ครอบครัว “น้อยจาด” เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๘ ที่ทำการชุมชนวังหิน

ภาพที่ ๗.๒ จากซ้ายมือป้าฉลวย น้อยจาด (เชื้อเอี่ยม) อายุ ๘๑ ปี
ป้าลัดดา บุญทิม อายุ ๗๙ ปี (น้อยจาด)

ภาพ ๗.๓ ปู่ชอบ น้อยจาด (เกิด ปี พ.ศ.๒๔๔๒ ตาย พ.ศ.๒๕๔๐ อายุ ๙๘ ปี) กับ
ยาร์ักษ์ (กลิ่นรอด) (เกิดเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๘ ตายเมื่ออายุ ๘๗ ปี พ.ศ.๒๕๒๕)
เจ้าของบ้านที่ตั้งที่ทำการชุมชนวังหิน

ครอบครัว “น้อยจาด” เป็นครอบครัวที่ผู้วิจัยพบว่าเป็นครอบครัวที่เข้ามาอาศัยในทุ่งบางเขน ที่มีประวัติสืบเนื่องกันมายาวนานมากที่สุด ถึง ๕ ช่วงชีวิตคน คุณฐิตพล น้อยจาด ทายาทรุ่นที่ ๕ ได้เล่าเรื่องการเข้ามาอยู่ของครอบครัวที่บริเวณบางบัวตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ โดยได้ สันนิษฐานว่า ครอบครัวเข้ามาอยู่บริเวณนี้พร้อมกับการสร้างวัดบางบัวเมื่อ พ.ศ.๒๓๘๐ สมาชิกในครอบครัวทั้งหมด เกิดที่ทุ่งบางเขน แม่ป้าฉลวย น้อยจาด (เชื้อเอี่ยม) เกิดที่ตรงข้ามมหาวิทยาลัยเกษตรซึ่งก็ คือ

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ในปัจจุบัน ท่านเล่าว่าเดิมบริเวณนี้เป็นนาผืนใหญ่ที่แม่ทำนากับตา ยายที่บริเวณนี้ สมัยก่อนเป็นชาวบ้านจะอยู่กันเป็นเกาะแม่จะอยู่ตรงเกาะ ไม่ได้อยู่ติดคลอง ส่วนพ่ออยู่ที่วังหินนี้ตั้งแต่เกิดเช่นกัน ผืนนาของพ่อและแม่ต่อเนื่องกันเกี่ยวข้าวก็เห็นกัน บ้านเกิดของปู่อยู่บริเวณตีนสะพานวังหิน

ในสมัยก่อนครอบครัวชาวนาที่อยู่ใกล้กันก็จะแต่งงานกัน ทั้งครอบครัวของพ่อและแม่เป็นครอบครัวที่ทำนาบริเวณวัดบางบัวและวังหินมาตั้งแต่เริ่มแรก ในสมัยก่อนชาวบ้านบริเวณนี้จะไปทำบุญกันที่วัดบางบัว ซึ่งเป็นวัดที่เก่าแก่ที่สุดในย่านนี้ ทั้ง ๒ ครอบครัวคือ “เชื้อเอี่ยม” และ “น้อยจาด” ทำบุญกับวัดนี้มาตั้งแต่ต้นและเชื่อว่าครอบครัวของตนมาพร้อมกับการสร้างวัดตั้งแต่สมัยปู่ของปู่

ป้าฉวยเล่าว่าทำนาตั้งแต่เล็กจนโต พอเริ่มจำความได้ก็แบกไถออกไปทำนา ป้าฉวยปัจจุบันอายุ ๘๑ ปี สามีคือ หลงจันงค์ อายุ ๘๒ ปี เพิ่งเสียชีวิตเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗ สมัยก่อนป้าฉวยนามสกุล “เชื้อเอี่ยม” พ่อชื่อ ยวง แม่ชื่ออิน (ยังอยู่) เชื้อเอี่ยม พ่อของยายอินชื่อ ตาจันทร์ หลงจันงค์ มี ภรรยา ๔ คน มีลูก ๙ คน มีลูกกับป้าฉวย ๔ คน ป้าฉวยเป็นบ้านใหญ่และมีบ้านเล็ก อีก ๓ หลัง

ลักษณะโดยทั่วไปชาวนาที่บางเขนไม่ต่างกับชาวนาที่อื่นๆ ที่อยู่แถวนี้ ชาวนาที่อยู่ปทุมธานี ลำลูกกา ก็เป็นชาวนาที่อยู่ที่บางเขนนี้แหละที่ขยายออกไปอยู่ ญาติทางมหาวิทยาลัยเกษตรก็ไปอยู่ที่ปทุมธานีหลายคน ลูกๆ ทางตา เลิกทำนาที่บางเขนก็ไปอยู่ที่ปทุมธานี เพราะทุ่งนาอยู่ติดกัน เป็นทุ่งนาที่ใช้ลำน้ำเดียวกันใช้การเดินทางโดยทางเรือ ที่ทุ่งบางเขนชาวนาที่ทำนากันอยู่ก็เป็นคนที่อาศัยอยู่ที่นี้มายาวนาน ทุ่งนาบริเวณนี้ไม่ค่อยมีคนใหม่เข้ามา ที่นาที่ทุ่งวังหินนี้อยู่มาสมัยปู่ของปู่ ตาขึ้นก็เป็นพ่อของปู่อยู่บ้านตะนอย และยังมีพ่อของตาขึ้นอีกก็อยู่ตรงนี้ ปู่เป่ง น้อยจาด ก็ทำนาอยู่ที่บริเวณเสนานิคมนี้

ป้าฉวยเล่าว่าท่านทำนาอยู่ตรงกรมยุทธโยธา มี ๑๐ ไร่ไม่ได้ย้ายไปไหนเลย ป้าลัดดา จะอยู่ตรงลาดพร้าวนี้ นาของป้าฉวยทั้งหมดรุ่นพ่อแม่มีที่ทำกินกันประมาณ ๓๐ ไร่ แม่ของ ป้าฉวยชื่อ ยายอิน เกิดเมื่อประมาณ ปี พ .ศ.๒๔๕๐ ตายเมื่ออายุ ๗๒ ปี พ.ศ.๒๕๒๒ พ่อของยายอินชื่อ ทวดจันทร์ ก็ทำนาที่ทุ่งบางเขนแห่งนี้ประมาณว่าสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ ที่นับได้ก็ ๔ ช่วงอายุคนที่ทำนาที่ทุ่งแห่งนี้ ก่อนหน้าก็คงจะอยู่ที่นี้ สมัยก่อนชาวนาเกิดที่นี้ตายที่นี้ เวลาตายก็ซื้อไม้มาต่อโลงที่บริเวณโคกสวดศพกันที่บ้าน ลักษณะของบ้านจะเป็นบ้านหลังใหญ่ ๒ หลังแฝด อยู่กัน ๒ ครอบครัว มีครอบครัวแม่และครอบครัวของน้าอยู่ด้วยกัน บ้านขึ้นบันไดเดียวกันแล้วแยกกันไปคนละหลัง ชาวนาตรงนั้นไม่ได้อยู่กันเป็นหมู่ ไม่มีครอบครัวชาวนาอื่น ต่างคนก็อยู่ในที่นาของตัวเองตั้งบ้านอยู่ห่างกัน แต่ละบ้านมีนารอบ แต่ละครัวก็อยู่เป็นกลุ่มๆ มีกอไผ่ล้อมรอบ อยู่ทีนาใครที่มัน ครอบครัวแม่และน้า ๒ พี่

น้องมีที่นารวมกันประมาณ ๒๐ ไร่ โดยได้รับการแบ่งผืนนามาประมาณคนละ ๑๐ ไร่ ต่างคนต่างทำ แต่ยังไม่ได้แยกเรือน มีลูกมีเต้าก็คนละหลังขึ้นบันไดเดียวกันแต่ไปแยกบ้าน

ภาพที่ ๗.๔ คุณเจริญ ขุนทอง อายุ ๖๔ ปี

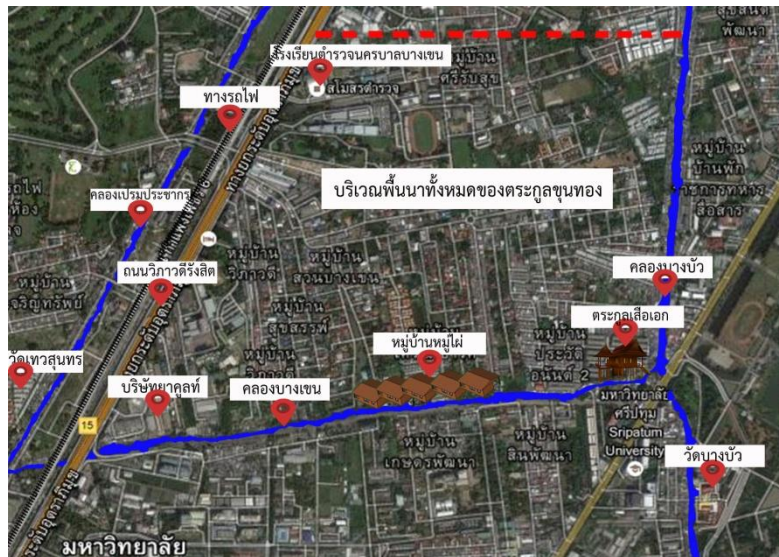
เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๗ ที่บ้านริมคลองบางเขนของคุณสามารถ เขตบางซื่อ
และวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘ ที่บ้านหมู่ไผ่ ริมคลองบางเขน

ครอบครัว “ขุนทอง” เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของชาวนาที่เข้ามาบุกเบิกการทำนาและสืบทอดมา ๔ ชั่วอายุคน นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ปัจจุบันยังคงมีพื้นที่บางส่วนที่เหลือไว้ทำสวนที่หลังมหาวิทยาลัยเกษตร

ครอบครัว “ขุนทอง” เป็นผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน “หมู่ไผ่” พื้นที่ของหมู่บ้านนี้อยู่ระหว่างบริษัทยาคุลท์ถึงคลองบางบัว เมื่อก่อนพื้นที่นาเป็นยาวจากบริษัทยาคุลท์มาถึงคลองบางบัว และด้านที่ติดกับถนนวิภาวดีรังสิตยาวไปถึงโรงเรียนนครบาล สมัยก่อนเป็นที่นาของเจ้าของหลายราย ผืนนาทั้งหมดรวมกันประมาณ ๒๐๐ ไร่ แต่ละคนมีนาประมาณ ๒๐ ไร่ สมัยก่อนทำนาทุกบ้าน เจ้าของผืนนาทั้งหมดเป็นหมู่ญาติพี่น้องกันหมด สมัยก่อนรุ่นที่เข้ามาบุกเบิกที่ดินในสมัยรัชกาลที่ ๕ เจ้าของที่นาบริเวณนี้รายหนึ่งๆ รุ่นบุกเบิกมีเป็น ๑๐๐-๑๕๐ ไร่ ต่อมาแบ่งให้ลูกเหลือประมาณคนละ ๒๐ ไร่

ตระกูล “ขุนทอง” อยู่ที่คลองบางเขน นับจากคลองบางบัวมาทางตะวันตกมา ๒ กิโลเมตร ตันตระกูลมี ปู่โป่ง ปู่นิ่ม ย่ามูล (ทองโอฬาร) ปู่ผาด ยายสำลี (ฟักเส็ง) ย่ามูลมีทั้งสวนและนา มีสวนในคลองบางเขนปัจจุบันอยู่ เขตจังหวัดนนทบุรี แต่มีนาอยู่ “หมู่ไผ่” ในคลองบางเขนเหมือนกัน

ปัจจุบันอยู่ในเขตกรุงเทพฯ คนสมัยก่อนบ้านทุกบ้านจะอยู่ติดคลอง เป็นที่นายาวไปติดโรงเรียนตำรวจนครบาล แปลงละ ๒๐ ไร่ ต่อจากนั้นก็เป็นของตระกูล “สารินันท์” ทั้งเว้งอีกประมาณ ๑๐๐ กว่าไร่
 ขาวนาแถมนี้ไปวัดบางบัว วัดบางเขน เดินกันไปเพราะเป็นนาตลอด บริเวณบางบัวเดิมมีต้น
 สะแกมาก มีบ้านติดริมคลอง

สมาชิกของตระกูลขุนทอง
 ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณนี้

1. ปู่โปร่ง ขุนทอง
2. ปู่เนียม ขุนทอง
3. ยายมูล ทองโอหาร
4. ปู่ผาด ขุนทอง
5. ยายสาลี พักเส็ง
6. ปู่ปลั่ง ขุนทอง
7. ปู่ปลั่ง ขุนทอง
8. ยายเลื่อม อัมเม
9. ย่าสิน ขุนทอง
10. ย่าสำรวย ชูปรีชา
11. ปู่สำราญ ขุนทอง

สมาชิกของตระกูลขุนทอง
 ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณนี้

1. ปู่โปร่ง ขุนทอง
2. ปู่เนียม ขุนทอง
3. ยายมูล ทองโอหาร
4. ปู่ผาด ขุนทอง
5. ยายสาลี พักเส็ง
6. ปู่ปลั่ง ขุนทอง
7. ปู่ปลั่ง ขุนทอง
8. ยายเลื่อม อัมเม
9. ย่าสิน ขุนทอง
10. ย่าสำรวย ชูปรีชา
11. ปู่สำราญ ขุนทอง

แผนที่ ๗.๑ หมู่บ้านหมู่ไผ่

ภาพที่ ๗.๕ บรรยากาศริมคลองบางเขนในอดีตจะเป็นแนวกอไผ่ตลอดริมคลอง
บ้านหมู่ไผ่ในปัจจุบันที่ยังคงรักษาบรรยากาศหมู่บ้านชานาแบบเดิมไว้
(ถ่ายเมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘)

บ้านของชานามีกอไผ่เป็นแนวกันอาณาเขตทุกหลัง ชานาจะใช้ประโยชน์จากกอไผ่ทั้ง
ทางด้านบริโภคและทำงานจักสานทุกชนิดที่เป็นของใช้ในครัวเรือนและการเกษตร ใช้ไม้ไผ่ทำด้าม
จอบเสียม สานกระบุง กระดัง ตะกร้าไว้ใช้ และยังใช้กันลม กันขโมย ได้ด้วย

ตระกูล “ขุนทอง” เป็นผู้ใหญ่นับมาตั้งแต่รุ่นปู่เฒ่า ผู้ใหญ่นับแรก เป็นผู้บุกเบิกเข้ามาตั้ง
หมู่บ้าน ต่อมาตระกูลก็เป็นผู้ใหญ่นับรับช่วงมา ๓ รุ่น

ปู่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่นับที่ทุ่งบางเขนมาตั้งแต่เริ่มแรก

ปู่ปลั่ง ลูกชายของปู่เฒ่า เกิดประมาณปี พ .ศ. ๒๔๓๓ เกิดที่ทุ่งบางเขน ตายเมื่ออายุ ๘๗ ปี

พ่อจรรยา ลูกชายของปู่ปลั่งเกิดเมื่อ พ .ศ.๒๔๖๓ เสียเมื่อ พ.ศ.๒๕๓๘ อายุ ๗๖

ภาพที่ ๗.๖ จากซ้ายมือปู่เฒ่า ปู่ปลั่ง และพ่อจรรยา ผู้ใหญ่นับ ๓ รุ่นของครอบครัวขุนทอง

ภาพที่ ๗.๗ สมาชิกครอบครัว “ขุนทอง” ที่มีการบันทึกภาพไว้

คุณจริญ เล่าว่าที่หมู่บ้าน “หมูไผ่” ต่างกับหมู่บ้านชานาอื่นๆ บริเวณนี้ คือจะมีดนตรีไทย เดิมด้วย เป็นวงเครื่องสาย มีครูมูลเป็นคนสอน ครูมูลไม่รู้ว่ามีมาจากไหน เครื่องดนตรีที่เล่นมี ซออู้ ซอด้วง ขิม จะเข้ เครื่องจิงหะ กลองแขก กลองโทน เมื่อเวลาว่างคนจะมาหาดนตรีจากหมู่บ้านไผ่ไป เล่นงานมงคล ทุกคนจะมาซ้อมดนตรีที่บ้านปู่เสม การที่หมู่บ้านนี้มีการเล่นดนตรีไทยซึ่งมีลักษณะเดียวกับชาวสวน อาจจะเป็นเพราะประวัติครอบครัวนี้ย้ายมาจากนนทบุรีซึ่งมีวิถีชาวสวนมาก่อน สมัยก่อนบริเวณแถวนี้ ตระกูลที่เป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ในทุ่งบางเขนในอดีตคือตระกูล “ขุนทอง” และ “เสือเอก” ส่วน “ช้างเยาว์” และ “เผือกจิตต์” มีที่นามากเช่นกัน ๒ ตระกูลนี้โดน เวียนคืนที่ดินบริเวณลาดยาวจึงย้ายที่อยู่ไปอยู่ที่อื่น คนในทุ่งนาบริเวณนี้จะรู้จักกันหมด

ภาพที่ ๗.๘ จากซ้ายมือคุณยายอิม อิมเอม (ขุนทอง) อายุ ๘๒ ปี

คุณยายเฉลียว ขุนทอง (ดวงทวิ) อายุ ๘๑ ปี

ถ่ายที่บ้านหมู่ไผ่ ริมคลองบางเขน เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘

ยายเฉลียวเล่าว่ามีที่นาที่ได้รับการแบ่งมรดกมาบริเวณโรงพิมพ์เดลินิวส์ขายได้เงิน ๔๐,๐๐๐ บาท เนื้อที่ดิน ๕ ไร่ (ประมาณปี พ.ศ.๒๕๒๒) ในสมัยพ่อแม่ของยายทำนาในบริเวณนี้ มีที่ดินประมาณ ๓๐ ไร่เป็นของตระกูล “ขุนทอง” แม่ของยายเฉลียวเป็นชาวสวนจังหวัดนนทบุรี นามสกุล “ดีเหลือ” พ่อเป็นชาวนาที่ทุ่งบางเขนได้รับแบ่งที่นาให้มาทำกิน ๒๒ ไร่ แต่ถ้ารวมที่ของตระกูล “ขุนทอง” บริเวณนี้มีที่ดินทั้งหมดประมาณ ๔๒ ไร่ ที่ดินจะเป็นแปลงยาวจากคลองบางเขนไปติดวิภาวดี ตั้งแต่เด็กพ่อรับมาจากสวนที่จังหวัดนนทบุรีมาทำนา ยายเฉลียวเล่าว่า “จำได้ว่าเมื่อยังเป็นเด็กร้องไห้เลย” เพราะชีวิตทำนาลำบากกว่าทำสวนมาก

ยายอิม อิมเอม เดิมนามสกุล “ขุนทอง” เหมือนกันท่านไปแต่งงานกับคนเมืองนนทบุรีอยู่แถววัดทองเป็นชาวสวน ยายอิมทำทั้งสวนและนา พอเลิกจากนาก็มาทำสวน ตอนขายที่ดินก็ขายทั้งสวนและนา

ยายทั้ง ๒ คนเล่าเรื่องชีวิตชาวนา สมัยก่อนบ้าน “หมู่ไผ่” มีแต่ไผ่เต็มไปหมด สมัยก่อนอยู่กันเป็นแถวพี่น้องกันทั้งนั้น มีบ้านประมาณ ๑๐ หลัง แต่ละบ้านมีที่ดินประมาณ ๒๐ ไร่ คุ้มหมู่ไผ่ทั้งคุ้มประมาณ ๒๐๐ ไร่ ซึ่งมาจากบรรพบุรุษที่เข้ามาบุกเบิกที่ดินในทุ่งบางเขน ชีวิตชาวนาของพวก “ขุนทอง” ทำทั้งสวนและนา พอเลิกทำนาก็เข้าสวน ทำสวนก็ไม่สบายต้องรดน้ำส้ม รดน้ำทุเรียน ลำบากเหมือนกัน

ภาพที่ ๗.๙ ตาสวาท บุญมา อายุ ๙๒ ปีเกิดเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๖
เมื่อวันที่ ๗ และ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๘

ตระกูล “บุญมา” เป็นตระกูลผู้บุกเบิกในทุ่งบางเขนอีกตระกูลหนึ่งอยู่แถวออเงิน ปัจจุบันอยู่ในเขตสายไหม ตาสวาท บุญมาเล่าว่า ที่ดินของครอบครัวในทุ่งบางเขนอยู่ที่ตำบลออเงิน เขตสายไหม เป็นที่ดินของปุนขและย่าตายของท่านที่ยกให้พ่อและพ่อยกต่อให้ตาสวาท ซึ่งท่านเป็น

ทายาทรุ่นที่ ๓ นาที่บางเขนเป็นที่ดินจับจองตั้งแต่สมัยปู่ชและย่าตายในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยในครั้งแรกจับจองประมาณ ๕๐ ไร่ ต่อมาได้ซื้อเพิ่มจากพี่น้องของย่าตายจนมีารวม ๒๐๐ ไร่ ท่านเป็นลูกของพ่อชมและแม่พลอย ท่านเกิดที่ฝั่งอำเภอมีนบุรีในที่ดินของแม่ มาอยู่ที่ฝั่งบางเขนซึ่งเป็นที่ดินของพ่อเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๑ หลังจากแต่งงานและมีลูกแล้ว

ตาสวาทเล่าเรื่องการจับจองที่นาสมัยก่อนว่าที่นาแถวมีนบุรีมีผู้มีอำนาจบารมีคือพระยาสุเรนทร์ซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่ เจ้านายท่านนี้เป็นหลานของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา ท่านซื้อมาจ้บนาแถวมีนบุรีหลายพันไร่ ครอบครัวของแม่พลอยทางมีนบุรีมีเรื่องเล่าว่าแย่งที่ดินกับพระยาสุเรนทร์ด้วย แต่ทางฝั่งบางเขนพระยาสุเรนทร์ไม่ได้ข้ามมาจ้บนา พวกทางครอบครัวตาสวาทจับที่นาที่บางเขนนี้มาก่อนที่พระยาสุเรนทร์จะเข้ามาแล้ว ตามเรื่องเล่าการสร้างวัดพระยาสุเรนทร์ว่าตั้งแต่เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๕ หลังจากพระยาสุเรนทร์จับจองที่นาตามศักดินาของท่านแล้ว ท่านได้แบ่งที่นา ๔๘ ไร่ เพื่อสร้างวัด ดังนั้นช่วงที่ปู่ชและย่าตายเข้ามาจับจองที่นาที่ออเงินน่าจะอยู่ในช่วงทศวรรษ พ.ศ.๒๔๒๐ ทั้งปู่ชและย่าตาย เป็นมอญเข้ามาบุกเบิกที่ดินในทุ่งบางเขนที่หมู่บ้าน “ออเงิน” แต่ไม่แน่ใจว่ามาจากไหนอาจจะมาจากปทุมก็ได้ ท่านเล่าว่ายังมีเรือญาติจำนวนหนึ่งอยู่ที่บ้านหนองระแหงหลายคน ตัวท่านก็ผูกพันโดยการเป็นกรรมการให้กับโรงเรียนและวัดที่บ้านหนองระแหงนอกเหนือจากวัดหนองใหญ่แล้ว ท่านเล่าเรื่องการอพยพเข้ามาครั้งแรกๆ ที่หมู่บ้าน “ออเงิน” ว่าพวกมอญที่เข้ามาอยู่บริเวณนี้ เข้ามาเป็นกลุ่มๆ ย่าตายมากับพี่น้องประมาณ ๔ คน ปู่ชก็มากับพี่น้องประมาณ ๔-๕ คนเหมือนกัน ปู่กับย่ามาเจอกันที่นี้หรือเจอกันก่อนมาที่นี้ไม่แน่ใจ ทั้งหมดมาตั้งหมู่บ้าน “ออเงิน” มีคนไทยเข้ามาอยู่ปนบ้าง น้องชายของปู่ชชื่อ “แก่น” เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกที่หมู่บ้านนี้ ส่วนปู่ชมีความรู้เรื่องสมุนไพรเป็นหมอตำบลด หมอยารักษาโรคแบบโบราณ ตาสวาทเล่าว่าการรักษาแบบโบราณ มียาที่ใช้รักษาสารพัดโรคเรียกว่า “ยาหมู” ยาชนิดนี้ประกอบด้วยสมุนไพรและส่วนผสมนานาชนิดที่เป็นของแห้งได้แก่ ไม้แดง ไม้จันทน์ หัวกา หัวร้าง กรามช้าง เป็นหัวของสัตว์ นำทั้งหมดมาฝนกับหิน แล้วนำมาผสมกับเกลือและน้ำ เวลาใครเจ็บป่วยก็จะเอายาหมูนี้รักษาสารพัดโรค และยังมียาต้องมะกรูดต้มผสมกับเกลือ ใช้รักษาโรคเหมือนกัน การรักษาจะมีการเป่าเวทย์มนต์คาถาด้วย ตาเล่าว่าสามารถรักษาโรคต่างๆ ได้ ชาวบ้านรักษาโรคกันเองไม่ได้ไปหาหมอตามโรงพยาบาลเพราะการคมนาคมไม่สะดวก

เมื่อตาสวาทเกิดบริเวณนี้มีการปกครองโดยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครอบครัวของปู่ชและปู่แก่น เป็นผู้นำชุมชนบริเวณนี้ ปู่ชแบ่งที่นา ๒๐๐ ไร่ ให้ลูกเท่าๆ กันคนละ ๔๐ ไร่ มีนางเซย นางแซว นายเปี้ยก พ่อชม พ่อชมมีลูก ๖ คน ท่านแบ่งที่นาให้ลูกๆ ต่อมา ตาสวาทได้มา ๑๒ ไร่ ไม่ได้ขาย พี่น้องบางคนขายนานาที่บางเขนไปอยู่มีนบุรีก็มี ส่วนตาสวาทสมรสกับยายลออ มีลูก ๑๐ คน พี่น้องส่วนใหญ่อยู่ที่บ้านหนองระแหงซึ่งอยู่ติดกับลำลูกกา ปทุมธานี

ภาพที่ ๗.๑๐ คุณทวดชมและพลอย บิดาและมารดาของคุณตาสวาท
 ภาพถ่ายที่ติดไว้ที่กำแพงวัดหนองใหญ่ ถ่ายเมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๘

ภาพที่ ๗.๑๑ ที่นาของคุณตาสวาท บุญมา ที่ให้บุตรสาวคุณนพมาศ บุญมา ทำอยู่ในปัจจุบัน
 ถ่ายเมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๘

ภาพที่ ๗.๑๒ ผู้วิจัยได้เข้าร่วมจัดดอกไม้เพื่อเคารพศพของคุณตาสวาท บุญมา

ท่านเสียชีวิต เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๘

ภาพที่ ๗.๑๓ สัมภาษณ์ กำนันอนันต์ นามวงศ์ อายุ ๗๓ ปี
สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๘ ที่เขตสายไหม

ตระกูลผู้บุกเบิกและเป็นผู้นำในเขตสายไหมคือตระกูล“นามวงศ์” และตระกูล“ชื่นรุ่ง”
กำนันอนันต์ นามวงศ์ เล่าว่าในสมัยก่อนชาวนาบริเวณนี้มีที่ดินกันเป็นร้อยไร่สมัยพ่อแม่ พอสมัยลูกก็
จะเหลือประมาณ ๒๐ ไร่ สมัยย่าของกำนันอนันต์มีที่ดินตั้ง ๕๐๐ ถึง ๖๐๐ ไร่
ยายของกำนันอนันต์ ชื่อแม่้น แต่งงานกับตาเถลละ ชื่นรุ่ง แม่ของกำนันอนันต์ชื่อลิ้นจี่ ชื่นรุ่ง
แต่งงานกับพ่อจำปา นามวงศ์ แม่ของพ่อจำปาชื่อย่าคำ นามสุดใจ แต่งงานกับปู่เกศ นามวงศ์ แม่ของ
ย่าคำ ชื่อปิ่นแต่งงานกับชวดจ้อย รุ่นนี้เป็นรุ่นจับจองที่ ทวดจ้อย เป็นรุ่นที่มากับพระยาสุเรนทร์เข้ามาจับ
จองที่ดิน สมัยนั้นยายปิ่นเข้ามาจับจองที่เป็น ๑,๐๐๐ ไร่ มีลูกเป็น ๑๐ คน สมัยย่าคำได้แบ่งที่มา
๒-๓,๐๐๐ ไร่ พระยาสุเรนทร์มาจับที่คลองสามวาเป็นแนวมาตลอด สมัยก่อนไม่มีใครมา ตอนจับจอง
ก็แค่เอาแก่นไม้อะไรก็ได้มาปัก ไม่มีใครเข้ามาแย่ง ทวดจ้อยเป็นลูกน้องมีฐานะเหมือนเป็นคนใช้ของ
พระยาสุเรนทร์ ที่ดินที่ฝั่งบางเขนเป็นของพวก “เนียมกล้า” ของตาเทพเป็นพี่ชายของยายแม่้น ทาง
ฝ่ายตาอยู่บางเขน ทางปู่อยู่คลองสามวา เข้ามาบางเขนมีที่นาอยู่หลายร้อยไร่ร่วม ๑,๐๐๐ ไร่ ต่อมาก็
ขายไปบ้าง การจับจองที่จำนวนมากนี้ก็ไดมาจากบารมีของพระยาสุเรนทร์
ทางตา รุ่นที่จับจองเป็นพ่อของตาเทพ ทางแม่จับจองเป็นร้อยไร่ไม่มีถึงพันๆ ไร่อย่างทวดจ้อย
เมื่อก่อนวิถีชีวิตชาวนามีความสัมพันธ์กับวัดเหนียวแน่น วัดสมัยก่อนที่ชาวนาแถวนี้ไปขึ้นกับวัดพระยา

สุเรนทร์ ตอนหลังก็ไปวัดอื่นๆ สมัยก่อนจับนาก็ไม่มีใครมาแย่ง ที่นาที่จะแย่งกันก็มีแต่ชายคลอง เดิมคลองตรงนี้เรียกว่าคลอง “ออเป้ง” การที่บรรพบุรุษได้ใกล้ชิดพระยาสุเรนทร์ทำให้ได้บารมี สามารถให้การคุ้มครองชาวบ้านได้ ชาวบ้านจึงนับถือให้เป็นผู้นำ พระยาสุเรนทร์เป็นคนดี ไม่มีใครกล้าทุกคนเกรงกลัวท่าน

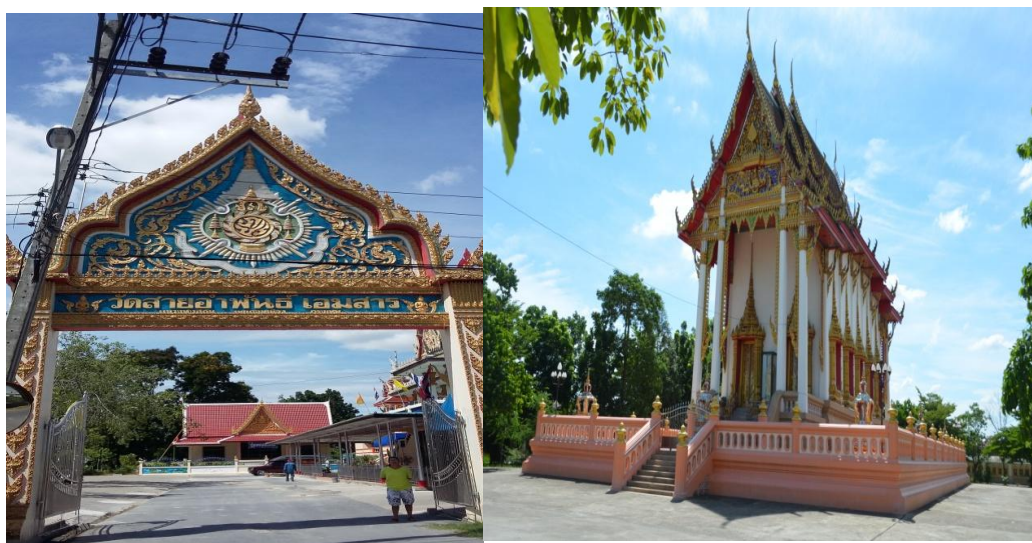

ภาพที่ ๗.๑๔ ยายสม อึ้งทอง (มีประดิษฐ์) อายุ ๘๘ ปี เกิด พ.ศ.๒๔๗๑ ที่ทุ่งสีกัน
ถ่ายเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๘ ที่วัดเวฬุวนาราม(ไผ่เขียว) ดอนเมือง

คุณป้าบำเพ็ญ เก่งฝาก อายุ ๗๔ ปี และคุณป้าสุภาพ ขำรอด อายุ ๗๕ ปี พ่อชื่อนาค ปู่ชื่อ
เปล่ง เอมสาร เป็นทายาทผู้บุกเบิกพื้นที่ทำกินในทุ่งสีกัน ปัจจุบันยังคงอาศัยอยู่ ใกล้วัดสายอัมพวัน
เครือญาติกำนันสาย เอมสาร ทั้งสองท่านเล่าว่า กำนันสาย เอมสาร เป็นลุงและคนที่อยู่บริเวณทุ่งสีกัน
ในอดีตเป็นมอญและเป็นญาติพี่น้องกันทั้งหมด

ภาพที่ ๗.๑๖ กำนันสาย และนางอำพัน เอมสาร
ผู้สร้างวัดสายอัมพวัน ถ่ายเมื่อวันที่ ๑๒ เดือน กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๘

ภาพที่ ๗.๑๗ วัดสายอำพันธ์ ถ่ายเมื่อวันที่ ๑๒ เดือน กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๘

ยายสม อึ้งทอง (มีประดิษฐ์) เล่าว่า บรรพบุรุษของท่านเป็นผู้บุกเบิกทุ่งสีกัน พ่อของเจ้าอาวาสวัดดอนเมืองก็เป็นลุงของยายสม ท่านกล่าวว่า “คนในทุ่งสีกันเป็นโคตรเดียวกัน เป็นเครือญาติกันหมด” ยายสมเกิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๑ บ้านเดิมอยู่ที่สีกัน ขึ้นอยู่ที่ตลาดขวัญ เมืองนนทบุรี เมื่อตอนเล็กๆ ยายได้เรียนหนังสือ แต่ต้องไถนาให้เสร็จก่อนจึงจะไปเรียนหนังสือได้ พ่อของท่านชื่อทองสุข มีประดิษฐ์ แม่ชื่อสงวน มีประดิษฐ์ ตาชื่อตาอยู่ บุญจง ยายชื่อยายแฉง บุญจง ปู่ชื่อพ่วง ย่าชื่อถมยา เป็นมอญ รุ่นพ่อ-แม่เกิดที่ทุ่งสีกัน เข้าใจว่าอยู่ที่ทุ่งนี้มาหลายชั่วคนแล้ว รุ่นปู่ย่าก็อพยพเข้ามาอยู่ที่ทุ่งนี้แล้ว พ่อเกิดเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๕ ตายเมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๕ ปู่ตายและย่าตายเมื่อยายสมอายุ ๑๒ ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ นับว่าครอบครัวอยู่ที่ทุ่งนี้มาไม่ต่ำกว่า ๓ ชั่วคน สมัยตาอยู่ยังมีทาส เมื่อทางราชการเลิกทาสแล้ว ทาสพวกนั้นไม่ได้ไปไหนก็ยังคงอยู่ในบ้าน

สมัยก่อนจำได้ว่าพ่อ-แม่มีที่ดินประมาณ ๑๑๕ ไร่ เป็นของตาอยู่ ๘๐ ไร่ ภายหลังที่ดินหมดไปเพราะเป็นหนี้เขา เมื่อประมาณ ปี พ.ศ.๒๔๗๘ จำนำที่ดินไป ๘๐ ไร่ ราคา ๓๐๐ บาท ตาอยู่ติดฝิ่นมีเมีย ๓ คนมีลูกมาก ไปเอาเงินคนอื่นมาบวชลูก เป็นหนี้เป็นสินเขาที่ดินเลยหมดไป เผอิญตาอยู่ตายเงินแค่ ๓๐๐ บาท สมัยนั้นเอาที่ดินไปจำนำ ครอบครัวเลยไม่มีที่ดินทำกิน ยายสมเล่าว่าตั้งแต่ยายยังเล็กๆ เมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีคนแถมมาบอกว่า “มึงไม่มีสมบัติ” ยายถามว่าเพราะเหตุใด เขาก็ตอบว่า “เพราะไม่ได้ทำไว้”

ยายสมเล่าว่า ทุ่งสีกันนี้เป็นของตระกูล “บุญจง” มีที่ดินรวมกันทั้งหมดเป็น ๑,๐๐๐ ไร่ พี่น้องท้องเดียวกับตาอยู่ แต่ละคนมีที่ดินคนละมากๆ พี่น้องมี ตาอยู่ ยายมัน ยายมาก ยายแฉ่น ตาคง ยายแหวน ตระกูลนี้ย้ายมาจากบางพุท บางพัง มาตามแม่น้ำเข้ามาอยู่ที่ทุ่งสีกัน เป็นมอญน่าจะมาจากปากเกร็ด คนที่อยู่ในทุ่งนี้ส่วนใหญ่เป็นมอญมาจากที่เดียวกัน มาอยู่ตั้งแต่รุ่นตายาย เข้ามาอยู่นานแล้ว พ่อของยายชื่อ ทองสุข มีประดิษฐ์ ก็เป็นผู้ใหญ่บ้านในทุ่งนี้ ปู่ชื่อพ่วง ย่าชื่อถมยา เป็นมอญมาจากบางพุท บางพังเหมือนกันเข้ามาทำนา ตระกูลของตาและยายใหญ่มาก มีพี่น้องอยู่ ๘ คน ที่นาของคนในตระกูลทั้ง ๒ ฝ่ายมีมากในบริเวณนี้แต่ขายไปหมดแล้วเพราะอยากรวยกัน

ยายสมเลิกทำนาเมื่ออายุ ๔๐ ปีกว่า ประมาณ ปี พ.ศ.๒๕๑๑ สาเหตุเพราะความเจริญเข้ามามีคนมากวานซื้อที่นา ยายสมแต่งงาน พ .ศ.๒๕๐๓ ปีเดียวกันนี้แม่ของท่านตาย พ่อของท่านตาย พ.ศ.๒๕๐๕ ยายสมเล่าว่า คนสมัยก่อนผูกพันกับวัด คำพูดที่ชาวบ้านพูดกันคือ “อยากรวยให้บวชวัดดอน อยากนอนให้บวชวัดหลักสี่ อยากหนีหนี้ให้มาวัดกก (วัดเวฬุหรือวัดไผ่เขียว) เพราะว่าวัดกกนั้นอยู่ไกลคนเข้ามาตามทวงหนี้ลำบาก”

ตระกูลของยายสมเป็นมอญมาจากบางพุท บางพัง ท่านบอกว่ามอญพวกนี้มาก่อนมอญพระประแดง เป็นมอญจางๆ เป็นมอญที่อพยพมาจากปากเกร็ดอีกทีหนึ่ง เข้ามาตั้งแต่สมัยพระ

นเรศวรแล้วมาอยู่ที่ปากเกร็ด พอมีลูกมีหลานแล้วค่อยๆ ขยายออกไปเรื่อยๆ ไปอยู่คลอง ๔ ก็มี มอญพวกนี้เป็นไทยไปแล้วแต่ยังบอกได้ว่าเชื้อเดิมเป็นมอญ มอญแถวทุ่งสีกัน ตอนเมืองไม่มีประเพณีมอญแล้ว ถ้ามีก็อยู่แถวปากเกร็ดที่ยังมีการกินข้าวแช่อยู่

จากข้อมูลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า ชาวนาที่ทุ่งบางเขนเข้ามาบุกเบิกที่ทำกินด้วยตัวเอง ส่วนใหญ่ไม่ใช่คนเก้งก่าไรหรือนักค้าที่ดินเหมือนในทุ่งรังสิต ชาวนาที่ทุ่งบางเขนนี้ก็เป็นชาวนาที่อยู่ต่อเนื่องกันมายาวนาน ครอบครัว “น้อยจาด” อยู่มาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ และครอบครัว “ขุนทอง” “บุญมา” “นามวงศ์” “บุญจง” “เอมสาร” อยู่มาตั้งแต่ต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ทั้งหมดเป็นครอบครัวชาวนาผู้บุกเบิกในทุ่งบางเขน

๗.๒ พึ่งธรรมชาติและพึ่งตนเองทั้งในการผลิตและชีวิตความเป็นอยู่ในทุกๆ ด้าน

ในการดำรงชีวิตของชาวนาผู้บุกเบิกดังที่ได้กล่าวถึงแล้ว จะใช้ชีวิตที่พึ่งพิงกับธรรมชาติ ชาวบ้านเล่าเรื่องการทำนาของตนว่า ทำน่าน้ำฝนมีทั้งนาดำและนาหว่าน (น้ำตม) และใช้ภูมิปัญญาของตนเองในการทำอาหาร ทำงานจักสาน การรักษาดูแลตนเอง เป็นต้น

ยายสัมริต ผ่องอำไพ อายุ ๘๐ ปี ชุมชนสะพานไม้ ๑ ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๕ เล่าเรื่องคลองสมัยก่อนสะอาดมาก ชาวบ้านยกยอเพื่อจับปลา อาหารในคลองมีอยู่มากมายชาวบ้านหากินได้ ปลาที่มีในคลองได้แก่ ปลาตะเพียน ปลาฉลาด ปลาแขยง ปลาช่อน ปลาหลด หอยขม หอยกาบ และยังมีผักบุ้ง มีสายบัวให้เก็บกินเป็นอาหาร ที่ริมคลองมีต้นแค ในคลองมีเรือพายมาขายของ ความอุดมสมบูรณ์นี้หายไปเมื่อมีโรงงานเข้ามาตั้งบริเวณนี้และปล่อยน้ำเสียลงคลอง

ภาพที่ ๗.๑๘ ยายสัมริต ผ่องอำไพ อายุ ๘๐ ปี ชุมชนสะพานไม้ ๑
เมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๕

ชาวบ้านมีภูมิปัญญาด้านการทำอาหารและการถนอมอาหารมาก ยายสมัยเร่ เล่าเรื่องการทำ และถนอมอาหารของชาวนาบริเวณนี้ เช่นการทำปลา ร้าปลา กะตี่มีหลายพันธุ์ กระตี่นาง กระตี่หม้อ และกระตี่แรด การทำปลาเค็มด้วยปลาชะโด ทำกะปิตัวกุ้งฝอยที่ชาวนาจะทำกันในหน้าหนาว เพราะมีจะมีกุ้งมาก กุ้งฝอยนำมาขยำเกลือตากแดด พอมีน้ำไหลออกมาก็ใช้ทำเป็นน้ำปลาได้อีก ปู แสมนำมาดองเค็ม มะนาวมาหมกทรายเก็บไว้กินได้นาน สะเดาลวกเก็บไว้กินได้นาน ข้าวสารใส่เกลือ กันมอด ชาวนาแถวนี้ก็จะกินแกงขี้เหล็กกันเพราะมีใบขี้เหล็ก ปลาและมะพร้าวมาก ถือว่าเป็นอาหาร ประจำถิ่นอย่างหนึ่งของชาวนาบริเวณนี้ นอกจากนี้ยังต้องผัก แกงผักบุ้ง แกงกะทิสายบัวใส่มะดัน แกงกะทิแพงกับปลาเค็ม นอกจากอาหารคาวแล้วยังมีอาหารหวาน อาหารเหล่านี้มาจากทรัพยากร ในท้องถิ่นที่มีกำเนิดจากสายน้ำคลองบางบัว

“ครอบครัวน้อยจาด” ป้าฉวย น้อยจาด และป้าลัดดา บุญทิม ได้เล่าถึงวิถีชีวิตชาวนาว่า เมื่อก่อนทำนาได้ไร่ละ ๓๐-๕๐ ไร่ เพราะไม่ได้ใส่ปุ๋ย ต่อมาภายหลังมีการซื้อปุ๋ยใส่บ้าง บริเวณบางบัว จนถึงวังหินน้ำท่าก็ดี เมื่อก่อนเลี้ยงควายในนา พอหน้าแล้งมูลควายก็จะเป็นปุ๋ย จำได้ว่าชาวนาเริ่มใส่ ปุ๋ยเมื่อยายอายุได้ประมาณ ๑๖-๑๗ ปีคือเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๔๙๔-๒๔๙๕ อาจจะเป็นเพราะที่นา อยู่ใกล้มหาวิทยาลัยเกษตรพอมีการส่งเสริมอะไรที่ก็จะรับเร็วกว่าที่อื่นๆ การใช้ปุ๋ยที่นาบริเวณนี้จึงใส่ ปุ๋ยเร็วกว่าที่อื่น

ครอบครัวน้อยจาดเล่าถึงการพึ่งธรรมชาติว่า อาหารมีอุดมสมบูรณ์ ปลาไม่ต้องซื้อ เวลาจะ กินก็ใช้เบ็ดไปตกปลากินก็ได้กิน ที่หลังบ้านจะมีคูน้ำไปตกปลากินกัน คนสมัยก่อนไม่กินปลาตัวเล็ก ตัวน้อยแต่จะกินเฉพาะปลาตัวใหญ่ ปลาชิว ปลาสร้อยคนสมัยก่อนไม่สนใจ ปลาพวกนี้ถ้าได้มาก็จะ ปล่อย ปลาหมอ ปลาตะเพียน ปลาช่อน ปลาดุกมีมากมายไม่เคยอด กุ้งฝอยมีมากเช่นกัน ใช้ ทำอาหารกินได้หลายอย่าง ทำกะปิกี้ได้ เอามาต้มใส่น้ำฝนใส่กระเทียม กินกับข้าวชดน้ำก็กินอร่อยดี แล้ว

ในสมัยก่อนมีความอุดมสมบูรณ์เพราะคนน้อยทรัพยากรเลยมีเพียงพอ กุ้งแม่น้ำมีมากเช่นกัน จับได้เต็มลำเรือ ชีวิตของชาวนาถึงแม้จะว่าลำบากแต่ก็มีข้าวปลากิน ตอนมีดชาวนาจะใช้ตะเกียงเจ้า พายุออกไปหาปลาตามนาข้าว เข้ามีดก็เอาปลาที่หาได้มาแขวนไว้ให้ทำแกงกินกับข้าวไม่ต้องไปซื้อ พวกผู้ชายก็ไปไถนา พวกผู้หญิงที่อยู่บ้านก็ทำต้มยำแกงคั่วไป

ชีวิตชาวนาดำรงชีวิตด้วยทรัพยากรที่มีอยู่ในทุ่งนาของตน กอไผ่มีความสำคัญต่อชาวนามาก เพราะใช้กินหน่อ กันลม ใช้ทำงานจักสานต่างๆ ตัวไผ่ใช้ทำโรงเรือนที่อยู่อาศัย ทำฟืน ทำที่นอนก็ได้ ไผ่คือรั้วธรรมชาติที่บ้านของชาวนาทุกหลังต้องมี นอกจากไผ่แล้วบริเวณแถวนี้ยังมีต้นสะแกที่ขึ้นอยู่ จำนวนมาก ต้นสะแกก็ทำฟืน ทำตอหม้อ ทำเสาได้ เวลาอยู่ไฟต้องใช้ไม่สะแก เพราะแก่นของไม้ดี

เวลาทำพินแล้วไฟไม่ลุกพรวดพลาด และเป็นต้นไม้ที่ไม่มีหนาม เวลาคนอยู่ไฟก็จะใช้ไม้ชนิดนี้ แถวนี้ มีต้นสะแกเยอะ บริเวณที่มีโคกมีรั้วก็จะมีต้นสะแกขึ้นเยอะ ต้นไม้ที่มีมากอีกอย่างหนึ่งคือต้นสะเดาซึ่งเป็นอาหารประจำถิ่นด้วย

อาหารที่มีอยู่ในธรรมชาติที่กินกันก็มีสะเดา หน่อไม้ ปลา กุ้ง มีสายบัว หัวปลี กล้วย บัวจะมีทุกที่ทั้งที่อยู่ตามเกาะและตามบึง ภูมิปัญญาของคนบางเขนมีเรื่องอาหาร เป็นอาหารพื้นๆ ของชาวนา ชาวบ้านที่บางเขนทำอาหารรสชาติดี ชาวบ้านจะแกงเขียวหวาน แกงหมู แกงเนื้อใส่กะทิ น้ำพริก ขนมนจีน ขนมนจีนน้ำยากินกันเป็นอาหารประจำ โดยเฉพาะขนมนจีนน้ำพริกเวลามีนงานก็จะทำกินกัน รสชาติจะต้องมีเปรี้ยว มีเค็ม หวาน ต้องให้ได้ ๓ รสด้วยกัน การทำขนมนจีนน้ำพริกจะต้องเอาถั่วเม็ดมาคั่วไม่ให้ถั่วที่เขาละแล้ว เอาถั่วเขียวมาคั่ว มาละแล้วถึงมาต้ม ขนมนจีนน้ำพริกใส่ทั้งปลาและกุ้งแต่โดยมากจะใช้ปลาเพราะกุ้งไม่ค่อยมี นอกจากนี้ก็มีขนมนจีนน้ำยาปลาช่อน ที่นี้ทำอะไรก็อร่อย ห่อหมก เวลาทำต้องถึงเครื่อง ความอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่นทำให้เกิดภูมิปัญญาในการทำอาหารการกิน ที่บริเวณนี้เมื่อก่อนเอาสรวงเข้าไปในกอหญ้าก็ได้กุ้งฝอยออกมา กุ้งพวกนี้เอามาทำกะปิ ครอบครัว “ขุนทอง” เล่าเรื่องโดยคุณยายอิม อิมเอมและคุณยายเฉลียว ขุนทอง(ดวงทิพย์)

บ้านอยู่ “หมู่ไผ่” หลังมหาวิทยาลัยเกษตร ได้เล่าเรื่องการทำนาว่า ที่ทุ่งบางเขนทำนาดำ ขั้นตอนการทำนาดำเริ่มต้นจากใช้ควายไถดิน ไถเสร็จแล้วก็คราด ต่อจากนั้นไถแปร จากนั้นก็เอาไถแปรอีกทีหนึ่ง เป็นการแปร ๒ รอบแล้วกลับมาคราดอีกทีหนึ่ง เสร็จแล้วก็หมักดินเอาไว้ให้มันอ่อน ถ้าเราไม่ทำหลายครั้งดินจะแข็ง เราก็ต้องตากกล้าไว้ก่อนแล้ว พอต้นกล้ายาวขึ้นมากก็ไปถอนกล้าแล้วมาดำ ต้องคอยถอนหญ้าที่อยู่ในนาไม่ให้ขึ้น มิฉะนั้นหญ้าจะกินดินหมด ทำให้ต้นข้าวไม่เติบโต

สมัยก่อนการทำนาได้ผลผลิตโดยไม่ต้องใส่ปุ๋ย ก่อนจะปลูกข้าวพอดินมีน้ำแฉะก็จะไปใช้เท้าย่ำดินให้วัชพืชขาดเพื่อจะได้เป็นปุ๋ย นาที่ทุ่งบางเขนนี้ดีกว่านาที่อื่นนาที่นี้ดินดีเป็นที่ลุ่ม เวลาหน้าข้าวสุกจะเสมอกันทั้งทุ่งเลย นาน้ำมันขึ้นได้ลงได้ เวลาฝน ตกก็ทำนากันเลย น้ำมาจากคลองและลำประโดง ทุกบ้านจะมีระหัดวิดน้ำขึ้น เมื่อถึงหน้าแล้งน้ำในคลองน้อย ในคลองเดินได้เวลาน้ำแห้ง ชาวบ้านจะจับปลาหลดกัน เวลาไปสวนขากลับมาจากสวนก็ต้องเข็นเรือกลับบ้าน โดยจะเข็นจากวัดบางเขน (วัดเทวสุนทร) มาถึงบ้านเลย ประมาณสัก ๑ กิโลเมตร แต่เมื่อถึงหน้าฝนที่ทำน่าน้ำในคลองจะเยอะไม่มีปัญหา พอเห็นฝนตก ชาวเขาก็ทำกล้า พอกล้ายาวประมาณคืบกว่าๆ แล้วก็วิดน้ำเข้ามา เราก็เริ่มไถ ไถตะขึ้นไปถึงถนนวิภาวดี หน้าแล้งก็จะใช้น้ำตามบ่อแต่ละบ้านก็จะมีบ่อใหญ่ๆ ตักขึ้นมาใส่โอ่ง ต้มกินบ้าง ใช้บ้าง

การทำนานั้นลำบากมาก ตี ๕ ต้องเอาควายออกแล้ว ไถ คราด ทำทุกอย่าง กว่าที่จะเทียมคราด เทียมไถได้ก็ลำบากเหลือเกินทำนาเหนื่อยจะตายไม่เคยได้หยุด แม่มีลูก ๙ คนมียายคนเดียว ต้องทำนากับพ่อ แม่ลำบากมาก ทำกัน ๓ คน พวกพี่กลับจากทำงานถึงจะมาช่วย คนอื่นออกไปทำงาน เรียนหนังสือกันหมด กว่าจะได้เข้ามากินข้าวก็เที่ยงกว่า กินข้าวเสร็จก็ออกไปนาอีกแล้ว ทำนา

หว่านจะไม่เปลืองแรง บริเวณที่ทำนาคำจะอยู่ตามหนองที่หว่านไม่ได้ การไถก็ไถตะ ไถแปร ที่แรกทำนาหว่าน คนส่วนใหญ่แถวนี้ทำนาหว่านกัน เมื่อมีน้ำจึงทำนาหว่านสลับกับนาดำ ตาสวาทเล่าว่าการทำนาไม่ใช่เรื่องง่ายๆ ต้องมีการเพาะกล้าก่อน ถ้าน้ำมากก็ทำนาหว่านได้ บางครั้งน้ำขึ้นเลยหัวเข่ายังทำนาหว่านอยู่เลย เรียกว่าหว่านน้ำตม ถึงมีน้ำก็หว่านข้าวได้ ข้าวไม่ลอยไป ผลผลิตของนาหว่านกับนาดำได้พอๆ กัน (นาตมเป็นการทำนาที่น้ำท่วมไม่สูง น้ำจะสูงประมาณ ๓ -๔ เซนติเมตรและนาเป็นผืนใหญ่ขนาด ๑-๒ ไร่ มีคันนาเป็นแปลงการเตรียมดินก็เหมือนกับการเตรียมดินสำหรับนาดำ ซึ่งมีการไถตะ ไถแปร และคราด เพื่อจะได้เก็บวัชพืชออกไปจากนา แล้วทิ้งให้ดินตกตะกอนจนเห็นว่าน้ำใสจึงเอาเมล็ดพันธุ์จำนวน ๑ -๒ ถังต่อไร่เพาะให้งอก แล้วหว่านลงไป แล้วไขน้ำออก เมล็ดก็จะเจริญเติบโตเป็นต้นข้าว แล้วมีการเจริญเติบโตอย่างข้าวอื่นๆ ตามปกติ การหว่านแบบนี้นิยมทำกันมากในท้องที่จังหวัดฉะเชิงเทรา) (man.com: [การทำนาหว่านนาตม](#) : อ้างเมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๘)

พันธุ์ข้าวที่ใช้ก็มาจากการเก็บไว้ของชาวนาเอง ที่ใช้กันมีไม่กี่ชนิด ที่ใช้ในสมัยแรกๆ ก็มีข้าวหลวง เหลืองหลวง เหลืองคอยาว พวงมะเดื่อ สมัยต่อมาก็มีข้าวเศรษฐกิจ ปิ่นแก้ว ข้าวหลวงให้ผลดีที่สุด ชาวนาจะคัดเมล็ดพันธุ์เก็บไว้สำหรับทำนาในปีต่อไป สมัยโบราณใช้พลั่วสาดให้ลมพัด เอาเมล็ดที่เหลือที่เป็นเนื้อเมล็ดไม่รับ เวลาทำนาตอนหว่านชาวนาจะมีการแยกพันธุ์ แต่เมื่อเจ็กมาซื้อข้าวก็จะปนกัน เพราะขนใส่เรือลำเดียวทั้งหมด ในตอนแรกข้าวพันธุ์ข้าวหลวงดีที่สุด ต่อมาเป็นข้าวเศรษฐกิจ ทั้งหมดเป็นข้าวนาปี ทำนาปีละครึ่ง นาที่ทำเป็นนาข้าวฝนมาตลอด จนเมื่อมีน้ำดีแล้วจึงทำปีละ ๒ ครั้งใช้ข้าว กข. มีกข.๑ กข.๒ กข.๓

ตาสวาทเล่าว่าการทำนาหว่านเอาข้าวไปหว่าน ๒ ถังต่อไร่ ได้ข้าว ๕๐ -๖๐ ถัง สุดแต่แต่ทำ ได้ผลหรือเปล่า ชาวนาทำเครื่องจักสานจากไผ่ ทำบ้านใครบ้านมัน สมัยก่อนชาวบ้านจะปลูกต้นไม้กันทุกบ้าน ใช้ทำเครื่องใช้ทุกสิ่งทุกอย่าง ทำเลื้อนลากข้าว ทำเป็นตอกรัดกล้า ทำตอกมุงหลังคาที่ใช้ใบจากที่มีคนเอามาขาย ถ้าขายันมากก็ไปเกี่ยวหญ้าคาเองมามุงเป็นหลังคา บ้านของชาวนาเป็นหลังคาจากก็มี หญ้าคาที่มี ตะกรับก็มี ต้นตะกรับจะคล้ายๆกก อยู่ในนามีหัวคล้ายแห้วกะเทียม หญ้าพวกนี้จะถูกเกี่ยวมาทำคล้ายๆตบจาก บ้านคนมีสตางค์เขาก็ซื้อสังกะสีมามุงหลังคา บ้านตาสวาทหลังคามุงด้วยจาก ปลูกกอไผ่ไว้ทำงานจักสานกัน กินหน่อ ป้องกันลม และทำเป็นรั้วบอกอาณาเขตแต่ละบ้าน บ้านใครบ้านมัน

ภาพที่ ๗.๑๙ กอไผ่ศรีสุข ที่คุณตาสวาท บุญมา ปลุกไว้ใช้ประโยชน์ตามแบบสังคมชาวนา

นอกจากกอไผ่แล้วก็ปลุกมะม่วง ขนุน ปลุกของไว้กินเอง โอกาสน้อยมากที่จะไปซื้อของที่ตลาด ชาวนาจะทำกะปิ น้ำปลาเอง การทำกะปิก็ทำอย่างง่าย ๆ เอาถุงกับเกลือมาตำรวมกัน แม่ของตาจะไปดักไซ ได้กุ้งสมัยก่อนมีเยอะ เอาถุงมาล้างทำความสะอาดแล้วเอามาเคล้ากับเกลือ กุ้ง ๓ ถ้วย เกลือ ๑ ถ้วยเอามาหมักไว้ ๑ คืน แล้วเอาไปตากแดดพอแห้งหมาด ๆ ก็เอามาตำ ตำเสร็จก็ไปหมักใส่ไห ปิดฝาด้วยกาบหมาก หมักไว้ ๗ วันก็กินได้แล้ว บางทีก็เหลือค้างเป็นปี น้ำปลาส่วนใหญ่จะซื้อเขา เพราะหมักเองส่วนใหญ่จะเหม็น น้ำปลาก็เอาปลามาหมักกับเกลือใส่ถุงน้ำที่หยดลงมาก็กลายเป็นน้ำปลา แต่ร่อยสูที่ซื้อเขาไม่ได้ ปลาแร่ต้องต้องขอดเกล็ด ล้างให้สะอาด ใส่เกลือหมักไว้ ๓ -๔ เดือน จนปลาตัวแดงเลย ถึงจะเอามาล้าง แล้วไปตากแดด พอเย็นก็เอามาเคล้ากับข้าวคั่ว ใส่เกลือปนอีกทีหนึ่ง แล้วนำมาอัดใส่ไหให้แน่น ปิดด้วยกาบหมาก ทิ้งไว้อีก ๓ -๔ เดือนถึงจะนำมากิน รวมกระบวนการทั้งหมด เกือบ ๖ เดือน ไม่เหมือนสมัยนี้พอเคล้าข้าวคั่วก็เอามากินได้แล้ว ปลาแร่สมัยก่อนทำยากกว่าจะได้กิน

กำนันอนันต์ นามวงศ์ เล่าเรื่องการทำนาที่สายไหมว่าในอดีตเมื่อยังเล็ก ครอบครัวกำนันมีที่ทำนาประมาณ ๑๐๐ ไร่ เมื่อเลิกทำนาเหลือที่ ๒๐ ไร่กว่าให้คนอื่นเช่า รุ่งกำนันทำนาคำ ทำปีละครั้ง รุ่งพ่อทำนาหว่าน สมัยก่อนเครื่องมือการทำนาไม่เยอะ ไถนาด้วยแรงงานควายแล้วหว่านเลย หว่านรอน้ำฝน ต้องรอน้ำทั้งนั้น นาตำบลบริเวณนี้เริ่มเมื่อ ๕๐ กว่าปีที่แล้ว เมื่อกำนันอายุประมาณ ๑๕ -๑๖ บริเวณถึงจะเริ่มทำนาคำ รุ่งแม่ยังทำนาหว่าน เพราะไม่มีเครื่องมืออะไร ดินที่นี่ดีปุ๋ยไม่ต้องใส่ น้ำต้องรอน้ำ พอมีเครื่องก็วิดน้ำขึ้นมาได้

นาหว่านจะได้ผลไม่เต็มที่เพราะมันจะมีหญ้าขึ้นเยอะ นาหว่านน้ำตมบางเจ้าก็ไถแปรอีกทีหนึ่ง ถ้าดินร่วนก็ไถหนเดียว ถ้าดินไม่ร่วนก็จะไถตะอีกทีหนึ่ง การทำนาคำน้ำตม ต้องทำดินให้เรียบก่อน แล้วเอาเม็ดมาอุมน้ำไว้ประมาณ ๒ คืบแล้วก็หว่าน เพื่อให้เม็ดมันปริแตก ถ้าเป็นต้นถึงจะเป็นนาคำ หว่านน้ำตมต้องทำพื้นให้เรียบ เวลาไขน้ำต้องให้แห้งเลย ต้องรอน้ำฝนอย่างเดียว รุ่งกำนันเมื่ออายุ ๕๐ ปีที่แล้วก็ใช้หว่านแบบนี้ สมัยก่อนไร่ละ ๕๐ ถึงก็เก่งมากแล้ว การเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ก็ใช้ขี้วัวให้มันเนาเปื่อยในไร่นา ไม่มีการใช้วิธีการอื่น เพราะทำนาปีละครั้งเดียว พันธุ์ข้าวที่ใช้ เหลืองหลง เหลืองไฟฟ้า แจกเขย ชาวเศรษฐกิจพันธุ์นี้จะนิยมดีมาก เหลืองหลงข้าวจะแข็ง พันธุ์ข้าวที่ใช้ทำนาชาวนาจะเก็บเอง

สมัยก่อนชาวนาจะไม่ขายข้าวทันทีหลังจากเก็บเกี่ยว รอจนถึงหน้าน้ำใหม่ถึงจะขาย สมัยก่อนรุ่งพ่อรุ่งแม่จะไม่ขาย ทุกบ้านจะมียุ้งข้าว มาตอนหลังนี้ถึงจะขายกันเลยเมื่อเก็บเกี่ยวแล้ว เมื่อก่อนมียุ้งข้าว ชาวนาจะตากข้าวพอแห้งแล้วก็จะเอาเข้ายุ้งเลย เก็บข้าวไว้รวมปีกว่าจะขายอีกรอบหนึ่ง แต่ถ้าเดือดร้อนเงินก็ขายเลย แต่ถ้าเก็บไว้ก็จะได้ราคาดีกว่า เพราะข้าวตอนนั้นมันจะน้อยแล้ว กำนันอนันต์เล่าถึงการขายข้าวว่า แจกพ่อค้าคนกลางที่มาซื้อข้าวก็จะคุ้ยเคยกัน แจกที่มาซื้อข้าวจะเอาข้าวไปขายให้โรงสี ที่คลองสามวา มีนบุรี

ชาวบ้านจะนาคำทำเมื่อมีการแรกนาแล้ว ฝนมันเริ่มตกก็ทำนาคำ มันต้อง ไถตะ ไถแปร แล้วมาคราด ให้ดินนิ่ม ถ้านาหว่านก็ไถตะ ไถแปร ไม่ต้องคราด นาคำต้องเพาะกล้า เมื่อก่อนเขาเอาแรงกัน ไม่ค่อยได้จ้าง ครอบครัวชาวนาโดยมากเป็นครอบครัวใหญ่ แรงงานมีมากไม่ได้ไปไหนกัน วิธีชีวิตของชาวบ้านพึ่งกับธรรมชาติเป็นอย่างมาก เรื่องอาหารไม่ต้องเป็นห่วง ปลาที่นี่เยอะมาก เมื่อก่อนชาวบ้านจะขุดบ่อน้ำรอบบ้าน ปลาจะอยู่ในบ่อ อาหารของชาวบ้านโดยมากเป็นปลาทั้งนั้น มีปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาตะเพียน ปลาฉลาม มีสารพัดชนิด ปลาพวกนี้ไม่นำไปทำอาหารก็ย่างใส่เกลือ ทำเป็นปลาแห้งเก็บไว้

ผักที่ชาวบ้านใช้ในการหาอยู่หากิน ก็มีผักบุ้งนา กระถิน ผักขมมีหลายชนิดเอามาแกงเลียงได้ เมื่อก่อนชาวบ้านไม่ค่อยซื้ออาหารเพราะตลาดอยู่ไกล ต้องไปถึงตลาดบางเขน ตลาดบางบัวก็ไปบ้าง แถวนี้นี้มีตลาด ๒-๓ ตลาด การไปตลาดใช้เวลาถึง ๑ วัน เวลาไปตลาดของที่ซื้อ เป็นพวกน้ำตาล หาบกันมาเป็นปีๆ หอม กระเทียมก็เอาคนไปหอบกันมา

ความสัมพันธ์ของคลองกับวิถีชีวิตชาวนา คลองเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของวิถีชีวิตชาวนา เพราะการทำนาต้องใช้น้ำมาก คลองเป็นชีวิต เป็นแหล่งอาหารของชุมชน ในคลองบางบัวที่ชาวบ้านเล่ากันว่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก มีกุ้ง หอย ปู ปลา กุ้งก้าม กุ้งฝอย หอยกาบ หอยขม หอยฝาน ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหลด ปลาหมอ ปลากระดี่ ปลาตะเพียน ปลาชิว ปลาสร้อย ปลาเข็ม ปลากด ปลาสรวย ปูนา บัวแดงฯ ส่วนต้นไม้ที่อยู่ชายน้ำและในสวน ได้แก่ มะกอกน้ำ ทองหลาง มะขวิด ชมพู่มะเหมี่ยว มะพูด ต้นหว้า ต้นสะแก มะขามเทศ มะกอกไทย เป็นต้น

คลองเป็นเส้นทางคมนาคมและการขนส่งคลองทำให้คนในคลองเชื่อมโยงกันและเชื่อมโยงกับคนภายนอกด้วย คลองเป็นที่สร้างกิจกรรมประเพณีของชุมชน เช่น โยนบัว ชักพระ ใส่บาตรทางเรือ ลอยกระทง คลองทำให้เกิดตลาดน้ำมีการเอาของมาขายเป็นที่ค้าขายขนข้าวเปลือกออกจากทุ่งบางเขนเป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้าเช่น มะพร้าวแลกข้าว แห้วนาแลกข้าว เป็นต้น

ยายสม อึ้งประดิษฐ์ได้เล่าถึงนาที่ทุ่งสีกันว่า ที่ทุ่งนี้แห้งแล้ง นอกจากมีข้าวแล้ว มีปลาตอนหน้าน้ำ นาตรงนี้อุดมมาก มีกอไผ่เยอะให้ชาวบ้านได้พึ่งกินเป็นอาหาร ในหนองมีบัว ในนามีปลาหมอให้ได้อีก ในหนองมีสายบัว มีพริก กระเทียม ข่า ตะไคร้ ปลุกเอาไว้กิน ชาวบ้านจะเอาผักตามหนองน้ำมาดองกิน ไม่มีเงินก็อยู่ได้ ที่ชาวบ้านไม่มีคือเกลือ ยายเล่าว่าต้องไปซื้อเกลือจากตลาดแถวดอนเมืองที่คลองเปรมฯ

อาหารที่คนในทุ่งสีกัน ทำกินก็มีน้ำพริก น้ำยา ข้าวแช่ตั้งแต่หมดแม่แล้วไม่ได้ทำกินอีก สมัยยายและแม่ยังกินข้าวแช่ มีการกวนกะละแม ข้าวเหนียวแดง พอหมดรุ่นแม่แล้วไม่ได้ทำกินอีก กะละแมเวลากวนแต่ละครั้งต้องใช้คน ๔-๕ คน หากคนมากวนไม่มี หมตไปรูนพอรุ่นแม่ แต่ยายสมยังจำได้ถึงการกวนกะละแม ยายเล่าว่าเขาต้องขุดหลุมในดินก่อนเวลากวน เพื่อใส่ไฟฟืน แล้ววางกระทะสูงจากดินคืบหนึ่ง คนที่นี้ไม่พูดภาษามอญกัน แต่ที่บางพูด บางฟังที่อพยพมาชาวบ้านยังพูดภาษามอญกัน

สังคมชาวนาทุ่งบางเขนมีภูมิปัญญาที่สะสมกันมายาวนาน ได้แก่ การทำนาแบบดำ การทำอาหารโดยใช้ทรัพยากรจากท้องถิ่นเช่น อาหารที่ทำมาจากสายบัว ผักบุ้ง ผักกระเฉด มีวัฒนธรรมถิ่นที่มาจากคนมอญที่มาจากสามโคกและปทุม เช่น การเล่นลูกช่วง อีมอญซ่อนผ้า ตีจับ งูกินหาง การละเล่นเหล่านี้ใช้ในงานสงกรานต์ ชาวบ้านยังมีภูมิปัญญาเรื่องการทำคลอดเด็ก หมอตำแยเป็นบุคคลที่ชาวบ้านยอมรับนับถือว่าดีกว่าหมอแผนปัจจุบัน ชาวบ้านเล่าว่าสามารถทำคลอดได้เร็วกว่าหมอแผนปัจจุบัน ชาวบ้านยังรู้จักทำยาหมักผมแก้เหา โดยนำใบน้อยหนามาตำ แล้วใส่เหล้าขาวทำเป็นยาฆ่าเหาได้ ทำน้ำลูกยอ โดยนำเอาลูกยอมาหมัก ใช้กินแก้ไอ และแก้โรคสารพัดครอบจักรวาล (ข้อมูลของชาวบางบัว) ชาวบ้านจะทำวาวและแข่งกันหน้าสงกรานต์ภายในเดือนเมษายนของทุกปี โดยมีการประกวดว่าวสวยงาม ว่าวใครสูงที่สุดและอยู่ลมนานที่สุดเวลาเล่นก็เป็นผู้ชนะและมีเงิน

รางวัล นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องการเลี้ยงไก่ มีทั้งไก่ชนและไก่สวยงาม ไก่ใครสวยจะได้ราคาดีตัวไก่ตัวไหนชนเก่งราคาก็จะแพง

คุณปัญญา จันทรเหมือนเผือก ประธานสภาวัฒนธรรมเขตบางเขน (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๘) ได้เล่าสภาพทั่วไปที่ได้พบเห็นเมื่อ ๕๐ ปีที่แล้วว่า วิถีชีวิตของชาวทุ่งบางเขนเป็นวิถีชีวิตของชาวนา คนจะทำนาเป็นหลัก และอยู่ในวิถีชีวิตแบบพอเพียงหรือพึ่งตนเอง ชาวบ้านสามารถอยู่และจัดการกับ ระบบนิเวศที่มีอยู่ในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม สังคมในทุ่งบางเขนค่อนข้างสงบสุข การตั้งบ้านเรือนจะอยู่เป็นหมู่ แต่ละหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ปกครอง ผู้ใหญ่บ้านจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับลูกบ้าน ชาวบ้านก็จะให้ความเคารพนับถือผู้ใหญ่บ้านมาก บ้านเรือนก็ตั้งอยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆ เรียกว่าโคก แต่ละโคกจะมีบ้านประมาณ ๔-๕ หลัง

ภาพที่ ๗.๒๐ ผู้วิจัยกับคุณปัญญา จันทรเหมือนเผือก ประธานสภาวัฒนธรรมเขตบางเขน
สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๘ ที่มหาวิทยาลัยเกริก

บ้านแต่ละหลังจะมีกอไผ่สืกล้อมรอบ ไผ่แต่ละกอจะมีขนาดกอใหญ่มาก ไผ่มีประโยชน์มาก ลักษณะลำต้นไผ่จะลู่ลม สามารถกันพายุในหน้าฝนและกันลมในหน้าแล้งได้ เพราะไผ่สืสูกมีหนามแหลมคม หน่อของมันก็สามารถนำมาทำอาหารกินได้ ลำต้นยังสามารถใช้ทำเครื่องจักสานนานาชนิด และทำที่อยู่อาศัยได้อีก

ไม้สะแกขึ้นอยู่จำนวนมาก เป็นไม้อีกชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านเอามาใช้ประโยชน์มากไว้ทำฟืน เวลาอยู่ไฟจะใช้ฟืนจากไม้สะแกเพราะจะมีลูกไฟน้อย ส่วนในบึงในหนองก็จะมีดอกบัวแดงขึ้นอยู่เต็มท้องทุ่ง บัวแดงเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวนาที่สามารถใช้ทำอาหารทั้งควาและหวาน

การมีวิถีชีวิตอยู่กับระบบนิเวศนี้ทำให้มีการเรียกชื่อสถานที่ต่างๆเป็นชื่อของพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ได้แก่ ไข่เขียว หลุมไข่ หมูไข่ บางบัว เป็นต้น

คุณปัญญาเล่าถึงการสร้างบ้านว่าสมัยก่อนจะสร้างบ้าน ก็จะต้องถมให้เป็นโคกก่อน บ้านจะยกพื้นสูง พอน้ำทะเลหนุนก็ไหลเร็วและลดเร็ว ไม่ท่วมช้านานๆ บ้านของชาวนาจะเลี้ยงควายไว้ได้ถนัด บ้าน ชีวิตชาวนาจะสุขสบายถึงแม้มีความลำบากกายอยู่บ้างก็ตาม

สมัยก่อนผู้คนใช้การสัญจรทางน้ำเวลาจะซื้อของใหญ่ๆ ก็จะพายเรือไปที่ตลาดบางเขน ที่นั่นจะมีของขายสารพัดที่ชาวนาต้องการ ทั้งอาหารและเครื่องมือเครื่องใช้ทุกชนิด ตลาดแห่งนี้ถือว่าเป็นตลาดที่ใหญ่ที่สุดในพื้นที่บางเขนทั้งหมด ทั้งชาวนาและชาวสวนก็จะหาซื้อของที่ตลาดแห่งนี้ สมัยก่อนจะมีเรือหมู เรือบด เรือชะลา เรือกระแซง ใช้ในการบรรทุกข้าว บางครั้งชาวบ้านก็จะล่องเรือไปถึงปากคลองพระโขนงจะมีการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน และผูกเรือขายของกันอยู่ที่นี่

คุณปัญญาเล่าว่าชีวิตชาวทุ่งบางเขน ซึ่งสามารถเป็นบทสรุปที่ดีของการใช้ชีวิตในทุ่งนาแห่งนี้ว่าชาวนาอยู่กันอย่างเรียบง่าย และพึงพิงกับธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง แต่ละบ้านจะมี ตะเกียงเจ้าพายุ คอยให้แสงสว่าง เครื่องมือในการทำนาก็เป็นอย่างง่าย หัวผลาญที่ใช้ไถนาก็ทำจากไม้ ไม่มีผลาญเหล็ก เวลาคลอດเสร็จก็ต้องอยู่ไฟ การอยู่ไฟก็จะมีไม้กระดานมาพาดตรงไฟแล้วก็นอน ถือเป็นการอยู่ไฟซึ่งสมัยก่อน ต้องใช้หมอต้าแยมในการคลอດ เวลาหน้าหนาวแล้วมีน้ำขึ้น แคะเอามือลูบๆ น้ำก็สัมผัสได้ถึงตัวปลา กุ้ง ซึ่งตัวใหญ่มากและอุดมสมบูรณ์มาก ปลาที่ได้มา ชาวบ้านก็จะใช้ทำอาหารกินและเก็บไว้โดยการทำแห้งและทำปลาร้า ทำน้ำปลา กุ้งที่ได้มาก็จะหมักเป็นกะปิ บ้านเกือบทุกหลังจะทำอาหารเหล่านี้ได้เอง ไม่ต้องพึ่งพิงกับตลาดมากนัก

คุณปัญญาเล่าเรื่องการทำปลาร้าของชาวภาคกลางจะต่างกับปลาร้าของชาวอีสาน ชาวภาคกลางจะหมักปลาพร้อมกับข้าวคั่วซึ่งจะทำให้ปลาร้าที่ได้หอมข้าวคั่ว ส่วนชาวภาคอีสานจะไม่ใส่ข้าวคั่ว สังคมชาวนาที่ทุ่งบางเขนเป็นสังคมที่สงบ ใจรุ่มรวยมีไม่มาก ชาวบ้านแต่ละหมู่จะช่วยกันดูแลความเป็นอยู่ในชุมชนของตนเองโดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำชุมชน

๗.๓ สังคมเอาแรง เอื้อเฟื้อ แบ่งปัน เป็นชุมชนญาติมิตรควบคู่ไปกับการว่าจ้างแรงงานในการผลิต

สังคมชาวนาทุ่งบางเขนเป็นสังคมที่มีน้ำใจเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกัน ในอดีตชาวนาช่วยกันทำนา เรียกว่าการ “เอาแรงหรือลงแขก” ซึ่งจะทำทั้งนวดข้าว เกี่ยวข้าว ดำนาและไถนา ไม่ต้องว่าจ้าง การร่วมแรงกันทำให้ชาวบ้านรู้จักมักคุ้น สนิทสนมกัน และหลายครอบครัวแต่งงานกัน สังคมของคนที่นี่ทุ่งบางเขนเป็นชุมชนญาติมิตร วิถีชีวิตแบบนี้สัมพันธ์กับการผลิตที่ต้องอาศัยแรงซึ่งกันและกัน ถ้าต่างคนต่างอยู่จะเกิดความเสียหายในผลผลิต เช่นในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวข้าว จะต้องช่วยกัน รีบเก็บเกี่ยวผลผลิต หากเก็บเกี่ยวไม่ทันก็จะเกิดความเสียหาย ชาวนาต้องสามัคคีกัน คนที่ทุ่งบางเขนในอดีตรู้จัก

กันหมดสามารถไปมาหาสู่กันได้ นอกจากการเอาแรงช่วยกันทำงานของคนในชุมชนและคนที่อยู่ในละแวกเดียวกันแล้ว จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลยังพบว่าแรงงานรับจ้างทั้งที่เป็นคนท้องถิ่นที่อยู่บริเวณทุ่งบางเขนและแรงงานรับจ้างชาวลาวยังมีบทบาทสำคัญในการผลิตด้วย แรงงานประเภทนี้มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อเริ่มบุกเบิกทุ่งนาแล้ว

ครอบครัว “น้อยจาด” เล่าเรื่องการตั้งบ้านเรือนของชาวนา ชาวบ้านที่บริเวณนี้จะไม่อยู่กันเป็นหมู่เป็นกลุ่มเหมือนในอีสานที่จะจับกลุ่มอยู่ด้วยกัน ชาวบ้านที่นี่จะตั้งบ้านเรือนอยู่ตามแนวคลองอยู่กันเป็นหลัง แต่ละบ้านที่มีพื้นที่นาจะอยู่ในนาของเขา ที่ดินที่เป็นชุมชนแออัดในปัจจุบันก็คือดินนาสมัยก่อนทุกคนต้องรักษาดินนาของตนเอาไว้เพื่อไม่ให้คนมาจับจอง สมัยก่อนไม่มีบ้านคน คนที่อยู่ที่ทุ่งบางเขนส่วนใหญ่เป็นคนดั้งเดิม บางคนขายนาของบรรพบุรุษแล้วขยับไปอยู่ดินนา หรือบางทีคนขายที่นาแล้วค่อนข้างมีเงินก็ย้ายไปอยู่ที่อื่น ที่พวกนี้เป็นที่บรรพบุรุษ บางคนก็มีกรรมสิทธิ์ขายได้มาก บางคนไม่มีกรรมสิทธิ์ก็ไม่มีเงินก็จะขยับไปอยู่ปลายนา บางคนก็ไม่อยากไปอยู่ที่อื่น เพราะอยู่ที่นี่กันมานานแล้วก็ขยับลงไปนิดหนึ่งเพื่อให้พ้นจากที่ดินและก็ยังสามารถใช้ชีวิตอยู่ได้ ที่ดินสมัยก่อนไม่มีใครมาแย่งก็อยู่กันไป พอต่อมาเริ่มขยายตัวมีลูก ก็ขยับกันไปคนละหลังสองหลัง ตอนนี้อยู่แออัด นี่คือที่มาของชุมชนวังหิน

สมัยก่อนแถววังหินเป็นหมู่บ้านเรียกว่าหมู่ ๗ มีผู้ใหญ่บ้านดูแล ชาวบ้านจะอยู่กันตามแนวชายคลองไม่ได้อยู่กันเป็นกลุ่ม เพราะใช้ทางน้ำเป็นทางสัญจร เวลาไปไหนก็ต้องใช้เรือ บ้านปู่ย่าอยู่ที่วังหินมาตลอดไม่ได้ย้ายไปไหน

สังคมชาวนาไม่ได้การรู้จักกันเฉพาะกลุ่มน้ำริมคลอง แต่จะรู้จักกันขึ้นไปทางดอนด้วย อย่างที่บางซดก็รู้จักกัน ตนสมัยก่อนมีไม่มาก คนที่อยู่ตามริมน้ำริมคลองจะรู้จักกันหมด สมัยนี้มาอยู่กันแน่นไปหมดแต่ไม่รู้จักกัน แต่ก่อนนี้อยู่ใกล้ๆ ก็รู้จักกันหมด ความสัมพันธ์มาจากความเป็นเครือญาติแต่งงานกัน เช่นอาไปแต่งงานกับคนทางโน้นก็ไปรู้จักคนทางโน้นและเชื่อมโยงกัน สามียของป้าลัดดา คุณตาเป็นหลวงเทพอยู่คลองลาดพร้าว เป็นต้น

ครอบครัวชาวนาไม่มีใครเรียนสูงเลย จบ ป. ๔ กันทุกคน ที่วังหินแปลงนาจะอยู่ติดๆ กัน คนสมัยก่อนไถนาก็เห็นกัน ครอบครัวชาวนาแต่ละครอบครัวไม่เหมือนกัน แต่วิถีของชาวนาเหมือนกันคือการเอาแรงร่วมกัน การเอาแรงข้ามพื้นที่ไม่ค่อยมี ชาวนาจะรู้จักกันหมดคุ้นเคย มีความเกี่ยวโยงทางสายเลือดกันอยู่แต่อาจจะลึกตื้นต่างกัน คนในสังคมชาวนาจะแต่งงานกันเป็นเครือญาติกัน ชาวนาจะรู้จักกันทุกแปลงที่ทำนาแต่ความสนิทชิดเชื้ออาจจะต่างกัน

ป้าฉลุยเล่าว่าท่านมีญาติอยู่ดอนไธสร้อย (มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม) พี่น้องแม่อยู่ดอนไธสร้อยเป็นญาติของยาย ปัจจุบันคนใหม่ๆ ไม่รู้จักดอนไธสร้อย แลบทมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษมทั้งหมดสมัยก่อนเรียกดอนไธสร้อย ที่ตรงนั้นเข้าใจว่าเป็นที่ดอนแล้วคนชื่อนี้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ เวลาจะไปลาดพร้าวแต่ละครั้ง พ่อก็จะพาเดินผ่านทุ่งดอนไธสร้อยไปหาญาติที่ลาดพร้าว เมื่อ พ.ศ.

๒๕๐๑-๒๕๐๒ บริเวณนี้ยังไม่มีบ้านคนเลย ชาวนาเอาแรงกันคนที่อยู่ในบริเวณเดียวกัน ทั้งไถนาไถไร่ เวลาอาหารการกินก็แบ่งปันช่วยเหลือกัน เมื่อ ๔๐- ๕๐ ปีที่แล้ว สังคมบริเวณนี้ยังแบ่งปันกันเวลาทำอาหารก็แบ่งกัน แต่สังคมสมัยนี้ส่วนใหญ่ซื้อไม่ค่อยได้ทำอาหารกินกัน เมื่อก่อนการทำอาหารขายเป็นเรื่องตลกเพราะจะทำขายใคร ทุกบ้านเขาทำกินเอง มีการเก็บของไปขายบ้างเช่น เวลาปลูกข้าวก็จะใส่กระหวาดไปขายที่สะพานข้างบ่อน

เมื่อก่อนสังคมบางชนใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ครอบครัวของท่านจะไปตลาดบางบัว เพราะเป็นตลาดที่ใกล้ที่สุด พายเรืออีแปะไป เวลาไปก็จอดเรือหลังตลาด สภาพตลาดเหมือนตลาดคลอง ๑๒ ตลาดโบราณ เหมือนตลาดบางพลี ตลาดมีสภาพเหมือนบ้านเรือนไม้ ๒ หลังหันหน้าชนกัน ทางเดินมีหลังคา ตลาดฝั่งหนึ่งห้อยอยู่ในคลองอยู่ฝั่งทางนี้ สมัยก่อนเรือที่ชาวบ้านใช้ จะมีเรือหมู เรือบด เรือชะลา เรืออีแปะ เรือกระแซงใช้ในการบรรทุกข้าว

ป้าฉลุยและป้าลัดดา กล่าวถึงลักษณะสังคมของคนทุ่งบางเขนว่าเป็นสังคมแบบญาติมิตรในพื้นที่บางเขนผู้ที่อพยพเข้ามาใหม่ซึ่งจะมาเป็นครอบครัวและเครือญาติ หรือบางครอบครัวที่ไม่ใช่ญาติกันแต่เมื่อมาอยู่ด้วยกันก็จะผูกพันกับเปรียบเสมือนเครือญาติดังที่กล่าวว่า “เป็นชุมชนญาติมิตร” แม้ไม่ใช่ญาติก็เหมือนญาติ มีความเกื้อกูล แบ่งปันกัน สภาพความสัมพันธ์แบบนี้สามารถเห็นในกิจกรรมทั้งทางสังคม และการผลิต ที่จะอยู่แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อยู่เป็นกลุ่มๆ ไม่ใช่เครือญาติก็เหมือนเครือญาติ ชาวนามีความขยัน อดทนเอื้ออาทรกัน มีความสามัคคีกัน มีน้ำใจช่วยเหลือกัน ซื่อสัตย์ ปู่จะสอนลูกหลานเรื่องความซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ตัว เป็นสิ่งที่ปู่สอนมาตลอด จะเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ ไม่คิดร้าย การสอนนี้มาจนถึงรุ่นพ่อก็สอนอย่างนี้

ในส่วนการจัดการแรงงานในครัวเรือน การทำนาสมัยก่อนตื่นเช้าก็แบกไถออกไปและจูงควายออกไป ควายที่บ้านมี ๕ ตัว จูงกันไปคนละตัว ไปถึงนาที่โคคราด สวมแอก พ่อจะนำทีมและมีพี่สาวและกี่ป้าฉลุยเป็นลูกคนที่ ๒ และน้องชายคนที่ ๓ ส่วนแม่ก็ให้อยู่บ้านทำกับข้าวไปก่อน ออกไปทำนากันเวลาประมาณ ๗-๘ นาฬิกา ประมาณ ๑๑ นาฬิกา ก็ปลดไถให้ควายได้กินหญ้าสักพักหนึ่ง น้องที่ไม่ได้ไถนาที่จะต้องมาเลี้ยงควาย มาให้ควายกินหญ้า เวลาเลี้ยงต้องคอยดูควายไม่เช่นนั้นควายจะลงข้าวหรือไปกินข้าวคนอื่นเขา คนกินข้าวเสร็จแล้วต่อจากนั้นก็มาไถนาอีกประมาณบ่าย หรือบ่าย ๒ โมง กว่าจะเลิกก็ ๕ โมงเย็น ปลดควายเสร็จแล้ว คนเลี้ยงควายก็มาเลี้ยงอีกทีหนึ่ง ตอนเย็นก็เอาควายเข้าบ้าน ไปซักฟางให้ควายกินกลางคืน พอเช้ามืด ๖ โมงเช้าก็ต้องเตรียมออกไปอีกแล้ว การทำนาถึงจะเหนื่อยแต่ก็มีความสุข ใครดำนาก็ออกไปดำ น้องๆ ก็ช่วยพ่อเลี้ยงควายไป บางคนก็ช่วยถอนกล้าบ้าง มีการเอาแรงแลกกัน วันนี้ดำบ้านนี้ พรุ่งนี้ดำบ้านนั้น ชาวบ้านจะเอาแรงลงแลกกันตลอด

การจัดการแรงงานในชุมชน ครอบครัวน้อยจากกล่าวถึง การเอาแรงของชาวบ้านจะอยู่ในบริเวณ หมู่บ้านเดียวกัน เมื่อก่อนนี้ไม่มีการตั้งชื่อหมู่บ้าน แต่เขาจะเรียกเป็นกลุ่มเช่นกลุ่มยายอิน ตาไฟ ยายเหลียว นึกชื่อใครออกก็ตั้งชื่อ รู้จักก็เรียกกันไป ชาวบ้านจะนัดเอาแรงกัน เจ้าของนาเป็นคนไป

นัด ไปเจอหน้าพร้อมกันที่นาของเจ้าของ นาของชาวบ้านจะอยู่เรียงกันไป ชาวนาจะนัดกันว่าจะช่วยบ้านไหนวันไหน เวลาเกี่ยวก็จะเกี่ยวธรรมดา ก้มหน้าเรียงกันไป อดงานเกี่ยวข้าวกัน ขนาดกว้าง ๕ วา ยาว ๒๐ วา คนทำนาจะรู้ว่าที่ดินบริเวณไหนกว้างยาวเท่าไร ปกติการเกี่ยวข้าวจะได้ เช้า ๑ งาน เย็น ๑ งาน ตอนกลางวันก็กลับบ้านมาทำงานบ้านกินข้าวที่บ้านแต่ละคน พอแปลงนี้เสร็จวันรุ่งขึ้นก็ไปแปลงอื่น แปลงหนึ่งๆ เกี่ยวทีละ ๙-๑๐ คน การลงแรงบ้านหนึ่งอาจไปมากกว่า ๑ คน บางทีก็ไป ๒-๓ คน บางครั้งก็ ๒ งาน ใครอยากเกี่ยวไร่นึงก็แบ่งกันไป นา ๕ ไร่ ๑๐ ไร่ เอาแรงกันวันเดียวก็เสร็จ ถ้าแปลงนาหลายไร่ก็อาจจะมากกว่า ๑ วัน

ความซื่อสัตย์ต้องมีในสังคมชาวนา ได้งานเท่าไรก็นับไว้ เวลามาใช้คืนก็ใช้เท่าที่ไปลงแรงให้กัน ชาวบ้านจะรู้จักกันโดยสามัญสำนึก ไม่ใช่วิธีจดบันทึกแต่จะจำเอา ชาวนาต้องซื่อตลอด ถ้าไม่ซื่อก็อยู่ไม่ได้ เพราะรู้หน้ากันอยู่และต้องเหนียวแน่นทางจิตวิญญาณ แม้บ้านจะไม่ได้อยู่ติดกันก็ตาม ต้องมีการตกลงกันว่าวันนี้บ้านไหนลง จะต้องไปบ้านไหนก่อน สังคมชาวนามีความเหนียวแน่น มีความผูกพัน บ้านใกล้เคียงบางบ้านก็ไม่ใช้ญาติก็เหมือนญาติ สนับสนุนกัน กลมเกลียวกัน เวลาทำงานก็ไปช่วยกัน แลกข้าว ทำสีฝัด แลกเข้ายุ่งก็จะไปช่วยกัน การเอาแรงกันทุกอย่าง เอาแรงทำงานหลายอย่างวันเดียวก็เสร็จ ชาวบ้านต้องช่วยกัน เพราะถ้าไม่ช่วยกันจะทำไม่ทันเพราะถ้าฝนมาก็เปียกหมด การเอาแรงกันยังเป็นการกำลังใจซึ่งกันและกัน สมัยสาว ๆ ป้าเฉลียวเล่าว่า “โกยข้าวหลังแทบหัก ทุกวันนี้ยังเดินหลังออยู่เลย เพราะต้องโกยข้าว แลกข้าวเข้ายุ่งจนหลังอเลย”

คนในหมู่บ้านมีความผูกพันกัน ชาวบ้านแม้จะไม่ได้อยู่กันเป็นกลุ่มเป็นหมู่แต่มีความเหนียวแน่นทางจิตวิญญาณ อย่างเช่นหน้าแล้ง จะมีงานบวช คนในหมู่บ้านจะมาเอาแรงกัน ไม่เหมือนสมัยนี้ที่เป็นระบบทุนนิยม คนไม่สามารถไปช่วยใครได้ เมื่อก่อนถ้าจะบวชลูก ๗ วัน คนเขาจะมาารุมช่วยกัน แล้วเริ่มตั้งแต่หมักแป้งทำขนมจีน ทำขนม หาฟืน ปลอกมะพร้าว ชาวบ้านทำทุกอย่างเอง สังคมชาวนาเป็นสังคมแบบพอเพียง ทำอยู่ ทำกินโดยไม่มีสิ่งฟุ้งเฟ้อเข้ามาเปลี่ยนแปลง

ชีวิตชาวนาลำบากกายแต่สบายใจ ลงแรงบ้านนี้เสร็จแล้ว ต่อไปก็บ้านโน้น ชาวบ้านจะนัดกัน ฟันเพของคนที่สมัยก่อนไม่มีช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจน คนที่เป็นเศรษฐีมีนาทำ มีที่นามากก็อาจจะไปคลุกคลีกับคนไม่มีนาจนๆ ได้ ทุกคนมีฐานะทางสังคมเท่าๆ กันจะรวยจะจนก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ คนแถวนี้ส่วนใหญ่มีนาทำทั้งนั้นไม่ได้ไปเช่านาคนอื่นเขาทำ ที่บ้านป้าฉลุยพอมีลูกตั้ง ๘ คนเลยต้องเช่านาคนอื่นบ้าง ท่านเล่าว่าเจ้าของนาที่เช่าซื้อเสียวีระที่นาอยู่ติดๆ กัน บ้านของเสียวีระอยู่กรุงเทพฯ พอไปขอเช่าเขาเขาก็ให้เช่า

เมื่อก่อนหมู่บ้านชาวนาจะมีครั้วหวานและครั้วควา ป้าฉลุยและป้าลัดดาเป็นคนทำครั้วหวาน เวลาถึงงานช่วยกันทำเมื่อดขุนของหวาน บางคนก็เป็นญาติกันมาช่วยงานกัน คนนี้ทำกับข้าว คนนี้ทำหวาน ลูกจ้างคนสำคัญของป้าฉลุยจะเป็นครั้วควา เวลามาขอแรงลูกจ้างจะมีกลุ่มของเขา มีพี่ป้าน้าอาเป็นคนช่วย รู้กันว่ากลุ่มนี้ทำครั้วควา กลุ่มที่ทำครั้วหวานเขาก็จะไปทำหวาน พวกผู้ช่วยก็

จะไปช่วยขุดมะพร้าว ดำน้ำพริก ไม่เชิงเป็นแม่ครัวของหมู่บ้านคือทุกบ้านเขาต้องช่วยกันแบบนี้ เพราะถ้าไม่ช่วยเขาอีกหน่อยถึงเวลาที่ตัวเองทำก็จะมีใครมาช่วย กลุ่มแม่ครัวในหมู่บ้านไม่ได้มีกลุ่มเดียว ถ้าใครไม่ว่างก็จะใช้กลุ่มอื่น สามารถสลับสับเปลี่ยนกันทำหน้าที่ได้ ไม่ได้ประจำ วัดสมัยก่อนไม่ได้มีงานประจำเหมือนสมัยนี้ เวลามีคนบวช คนเป็นคนตายก็จะขอแรงกันไป ด้วยความคุ้นเคยสนิทกันหมดก็สามารถช่วยงานกันได้ เมื่อก่อนที่หมู่บ้าน มีลุงซื้อหอยหุ้งข้าวเก่ง เวลาถึงงานลุงหอยจะไปหุ้งข้าว ลุงจ้างงากับข้าวเก่ง เขาก็จะมาขอแรงไปทำกับข้าวไม่ต้องจ้างกัน ค่าจ้างคือผ้าขาวม้า ๑ ผืน ไม่เชิงเป็นค่าจ้าง หลังจากเสร็จงานแล้วเจ้าภาพก็จะมาขอบคุณแล้วเอาผ้ามาให้ เมื่อก่อนผ้าขาวม้าจะเยอะเพราะไปช่วยงานตลอด

การเอาแรงในเขตสายไหมกำนันอนันต์ นามวงศ์ เล่าว่าการเอาแรงเริ่มตั้งแต่ดำนานา กล้วย และ ตอนหาบข้าว นวดข้าว แยกข้าวเข้ายุ้งต้องเอาแรงทั้งหมด เมื่อเอาแรงแล้วต้องใช้คืน เราช่วยเขาเกี่ยว ๑ ไร่ เขาก็มาใช้คืน ๑ ไร่ ชาวนาจะรู้ว่าบ้านไหนติดแรงกันเท่าไร ไม่ต้องจดบันทึก ไม่มีการไม่ใช้คืนแรงกัน ถ้าใครไม่ใช้คืน ถือว่าเป็นงานใหญ่เลยจะอยู่ไม่ได้ ชาวนาต้องอยู่กันอย่างพี่น้อง เครือญาติ ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน คนแถวนี้เป็นเครือญาติกันเพราะไม่มีคนอื่นเข้ามา เป็นคนพื้นเพเดิม ไม่ใช่เครือญาติก็มีแต่รู้จักกันหมด นามสกุลเก่าแถวนี้คือ พุ่มเรียง เนียมปาน เนียมกล้า ฯลฯ ครอบครัวชาวนาเหล่านี้มีลูกมาก

ชาวนาส่วนใหญ่มีลูกมาก บางบ้านมีเป็น ๑๐ คน เมื่อแบ่งที่ดินให้ลูกทำกินที่ดินก็จะน้อยลง ทำกินไม่พอก็ต้องออกไปทำงานที่อื่น ชีวิตชาวนาต้องพึ่งกับธรรมชาติมาก เมื่อหมดนาชาวนาที่ไม่รู้จะทำอะไร บางคนอาจจะไปรับจ้างเขาขุดดิน ขุดทราย เป็นต้น

สังคมชาวนาแถวนี้จะมีลักษณะเหมือนกัน คือการเอาแรงกัน คนออเงินรู้จักกันจากนี้ไปถึง วัดหนองผักชี ชาวนารู้จักกันหมด สังคมชาวนาไม่ได้อยู่กันอย่างโดดเดี่ยว รู้จักกันจากนี้ ไปถึงคลอง ๓ วา เมื่อก่อนนี้ทั้งตำบลรู้จักกันหมด จะเอาแรงกันได้ทั้งตำบล เวลาไปดำนานา เกี่ยวข้าวก็ได้เจอกัน ในสังคมของชาวนาจะรู้ว่าบ้านไหนทำอะไร ไม่ได้เป็นญาติกันก็เอาแรงกันรู้จักกันหมด แม้กระทั่งหาบ ฟินยังเอาแรงกันเลย เวลาถึงงานมีการไม่ต้องหว่านคนมาช่วยงานเพียบเลย การรับรู้ของชาวนาเป็นการจากปากต่อปาก สังคมชาวนาไม่ใช่เป็นสังคมที่แคบ สมัยนี้ยังแคบกว่าสมัยก่อน บ้านแถวนี้เมื่อสมัย กำนันอนันต์ยังรุ่นๆ มีอยู่ไม่กี่บ้าน มาสมัยนี้ถึงแน่นกันไปหมด

ตาสาท บัญมา กล่าวถึงชีวิตชาวนามีทั้งสุขและทุกข์ ชาวนาที่อยู่มาได้ก็เพราะสามัคคีกัน ซึ่งเป็นหัวใจของสังคมชาวนา นอกจากทำนาแล้วชาวนาที่ไม่รู้จะทำอะไรอย่างอื่น เพราะดินที่ออเงิน หน้าแล้งแต่กระแหร่งน้ำในคลองก็แห้ง ที่ชาวนาอยู่มาได้ก็เพราะมีบ่อต้องขุดบ่อกันไว้ ถ้าน้ำในบ่อหมด ก็มารวมกัน บ้านใครมีน้ำก็มารวมกัน สามัคคีกัน ใครมีน้ำมีพริกที่ไหนก็ไปกินที่นั่น ฝนตกถึงจะมีน้ำ สมบูรณ์ ตาสาทเล่าว่าชีวิตที่นี่ “โอ้ยลำบาก ” น้ำแถวนี้สมบูรณ์เมื่อขุดคลองแล้วเมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๑ แต่น้ำก็เหลือน้อยแล้ว เมื่อตอนตาเล็กๆ แถวลำบากมาก คนมีหนี้ มีสิน นาถึงได้หลุดมือไป

การทำนาแถวออเงิน มีทั้งเอาแรงและจ้าง การเอาแรงทำตั้งแต่ต้น ตั้งแต่ถอนหญ้าจนทำทุกอย่าง เพราะยาฆ่าหญ้าไม่มี เวลาใดใครทำก่อนแล้วก็มาช่วยกัน สามัคคีกัน คนสมัยก่อนจึงต้องสามัคคีเพราะต้องอาศัยกัน

ตาสวาท บุญมา กล่าวว่า สังคมชาวนาเป็นสังคมเอาแรง ใครมีงานมีการก็เอาแรงกัน ช่วยกัน ใครตายก็ไปช่วยกัน ถ้าใครที่มีคนนับถือมาก คนก็ไปมาก เรื่องของการเอาแรงมีตั้งแต่ ดายหญ้า เกี่ยวข้าว แต่เวลาหว่านทำกันเองบ้านใครบ้านมัน ขนข้าวเข้ายุ้งจะใช้เลื้อนไม่งานเลื้อนข้าวทำกันเอง ชาวบ้านเอาแรงกันได้เกือบทุกเรื่อง แม้แต่เอาแรงดำข้าวกลิ้งกินกัน ตำที่ก็ ๑๐ ถึง ๒๐ ถึง ๓๐ ถึง ตอนหลังซื้อข้าวจากโรงสีกิน บางทีก็ซื้อข้าวที่ตลาด เพราะซื้อเขากินอร่อยกว่า และโรงสีที่จะเคยเอาข้าวไปสีก็เลิกแล้ว ตั้งแต่ตาสวาทเกิดมาพ่อแม่ก็เอาข้าวไปสีที่โรงสีแล้ว กินข้าวโรงสีเพราะมันสะดวก เอาข้าวไปเดี๋ยวก็ได้ข้าวที่สีมาแล้ว ที่ชาวนาไม่สีข้าวกินเองเพราะภาระมันเยอะ ต้องมาดำ ร่อน แกลบ ออก มาพัดข้าว เวลาสีปลายข้าวเป็นของเรา โรงสีเอารำไป ที่ยอมเพราะมันสบายดี เหตุผลที่สำคัญคือมันสบายกว่า เวลากินข้าวเหมือนกันทั้งตัวเองและให้โรงสีสีข้าวให้กิน

ความสุขของชาวนาคือการได้อยู่กันเป็นครอบครัว เครือญาติ เป็นกลุ่มไปมาหาสู่กันในกลุ่มที่มีทั้งไทยก็มี มอญก็มี คละกันไปไม่ได้แบ่ง บางบ้านก็รักษาวัดธรรมมอญ บางบ้านก็ไม่ได้รักษา บางบ้านยังมีฝีมอญ ทางครอบครัวตาไม่มีฝีมอญแล้วหมดแล้ว เป็นคนไทยไปหมดแล้ว ไม่มีการพูดมอญเป็นไทยไปหมดแล้ว

กำนันอนันต์ นามวงศ์ เล่าเรื่องการว่าจ้างลาวทำนา พวกลาวมารับจ้างทำงาน เวลาชาวนาไถน้มนั้นต่างคนต่างไถ แต่เกี่ยวข้าว ดำนาก็จะเอาแรง ดังนั้นต้องมีลูกจ้างที่จะช่วยไถ ที่บ้านนี้ก็มีลูกจ้างค่าจ้างต่อคนปีหนึ่งตก ๒,๐๐๐ ถึง ๓,๐๐๐ บาท ตอนที่กำนันยังเป็นเด็ก พวกนี้จะอยู่ทั้งปี พอถึงเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่าพวกลาวจะกลับบ้าน ไปสักพักก็กลับมา ที่บ้านทำนา ๗๐ ไร่ จ้างลาว ๒ คนแล้วแต่ใครทำนามากน้อย ใช้ควาย ๕ ตัวไถนา ปกติพ่อค้าควายเป็นนายฮ้อยจะส่งข้าวมาก่อนว่าวันไหนจะมาถึง พ่อค้าควายที่กำนันเห็นฝูงควายมาที่เป็น ๑๐๐-๒๐๐ ตัว ฝูงใหญ่มาก บ้านที่นายฮ้อยจะมานำควายอยู่ก็ต้องมีบ่อน้ำ แหล่งอาหาร และมีบาร์มีพอจะคุ้มครองพ่อค้าได้ สมัยก่อนบ้านแต่ละหลังจะอยู่ห่างไกลกันมาก อยู่ตามชายคลอง จากคลอง ๖ วาจะมีคลองที่ไปออกคลองออเป้ง (พระยาสุเรนทร์)

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านค่อนข้างสงบ โจรผู้ร้ายมีไม่มาก สมัยก่อนเสือแถวนี้ก็มีเหมือนกัน การปล้นเกิดขึ้นเมื่อโจรรู้ว่าไม่มีเงินสมัยก่อน ไปทำงานที่ไปเบิกเงินก็ต้องเอาลูกหลานมาอยู่มารุมล้อม สมัยก่อนมี ๓,๐๐๐ บาท ก็ถือว่าเยอะมาก โจรสมัยก่อนจะมีศีลธรรม ก่อนจะปล้นก็จะมีการเตือนก่อน โจรจะต้องมีการชุมนุมกันก่อนถึงจะเข้าปล้น เจ้าของก็จะรู้ว่าโจรจะเข้าปล้น สมัยก่อนนั้นโจรก็พอมิไม่ถึงกับเยอะมาก

ยายสม อึ้งประดิษฐ์ เล่าว่านาที่ทุ่งสีกันเป็นนาดอน และมีหนองมีบึงบ้างเป็นบางแห่ง หนอง
ตาแก่นที่เขาทำสวนรมย์มณี เมื่อก่อนเป็นหนองสาธารณะ หน้าบ้านยายสมมีหนองน้ำไว้กิน ชาวนาทำ
นาตามฤดู มีข้าวพันธุ์เหลืองตาแห้ง ปิ่นแก้ว เรียกว่าข้าวนาสวน ข้าวนาเมืองจะเม็ดสั้น น้ำขึ้นก็ขึ้น
ตามน้ำ ยึดตัวได้ แต่ข้าวนาสวนจะอยู่กับที่ต้นไม้สูงมาก ข้าวนาสวนใช้ดำและใช้หว่าน ข้าวนาสวน
และนาเมืองต่างกันที่ข้าวนาสวนไม่ขึ้นน้ำ ส่วนข้าวนาเมืองขึ้นน้ำลายนน้ำได้ การยึดของลำต้นแค่ ๒ - ๓
วัน เวลาเกี่ยวข้าวต้นอยู่ที่นาเราแต่รวงข้าวจะไปอยู่ที่นาคนอื่น

การทำนาที่ “ทุ่งสีกัน” ทำปีละหน ทำดอนจะเข้าพรรษา เวลาดีที่สุดทำข้าวในเดือน ๘ จะ
เข้าพรรษาแล้วจะไปออกเดือน ๑๑ เมื่อออกพรรษา ถ้าเลยเวลานี้ไปข้าวจะได้ไม่ดีแล้ว เพราะจะ
ดำนาไม่ได้แล้ว น้ำมันลึกลงมา น้ำมาดอนสารทเดือนพฤศจิกายน ก่อนดำนาต้องไถนาแล้วเอาคราด
ทิ้งเอาไว้ จะไถเมื่อประมาณเดือน ๖-๗ ตอนไถฝนยังไม่มา พอฝนมาค่อยทำนา ที่ทุ่งสีกันทำนาหว่าน
บ้าง นาดำบ้าง ส่วนใหญ่แถมนี้ทำนาดำ เวลาทำนาก็หาไคร่น้ำมา แต่จะเอาแรงกันดำนา กว้าง ๕ วา
ยาว ๒๐ วา เรียกว่า “งานหนึ่ง” เกี่ยวข้าวก็เอาแรงกันหรือที่เรียกว่าลงแขก ยายสมอธิบายวิธีการลง
แขกคือ ไ้คนนี้มาเกี่ยวบ้านฉัน ฉันก็ไปใช้คืน มีการนับแรงกัน ต้องซื้อสัตย์ เราไปทำให้ก็งานก็ใช้คืน
กันตามจำนวนที่ทำให้ การวัดงานถ้าวัดไม่ตรงชาวนาจะรู้เลยว่าให้งานเกินที่ตกลง แต่ถึงแม้จะโกงก็ไม่
ตัดขาดกัน แค่ว่าเพราะเป็นญาติกันทั้งนั้น ต้องไว้วางใจกัน ซื้อสัตย์และเกื้อกูลกัน สังคมชาวนาจึง
จะอยู่ได้ เวลาถึงงานก็จะช่วยกัน บ้านไหนมีอะไรจะไปทำบุญบอกกัน เวลาถึงงานต้องร่วมแรงร่วมใจ
กัน

นอกจากการเอาแรงแล้วที่ทุ่งสีกันยังมีลาวลูกจ้างเข้ามาช่วยเกี่ยวข้าวด้วย เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ
ลาวจะกลับ ยายสมมีพี่น้อง ๖ คน จ้างลาวอีก ๓ คนช่วยทำนา ลาวพวกนี้มาจากบ้านไผ่ มาอยู่เป็นปี
แต่พอเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำก็จะกลับ ลาวพวกนี้มาจากขอนแก่น มหาสารคาม ไม่มีคนคุมมา มากันเป็น
หมู่ อยู่บ้านโนนบ่าง บ้านนี้บ่าง เขาจะกลับมาอีกทีเมื่อถึงฤดูทำนาใกล้จะเข้าพรรษา ค่าจ้างต่อคนไม่
แพงเท่าไร จำไม่ได้ พวกลาวเลิกมารับจ้างทำนาเมื่อชาวนาแถมนี้เลิกทำนา

พ่อค้าวัวต่างก็เข้ามาที่ทุ่งสีกันด้วย มาพักอยู่ที่บ้านยายสม พวกนี้มาจากหลายที่ เขาจะมากัน
เป็นหมู่ มาพักอยู่ที่บ้านยายสม ชาวนาจะซื้อควายจากพ่อค้าพวกนี้ จำนวนควายที่เข้ามาที่ทุ่งสีกัน
ครั้งละประมาณ ๕๐ ตัว ไม่มาก เพราะชาวนาแถมนี้มีไม่มาก นายฮ้อยเข้ามาขายควาย ฝูงควายมีจาก
ทุ่งสีกันจนถึงหลักสี่ มหาวิทยาลัยเกษตร ควายหนึ่งฝูงจะมีคนมาด้วย ๕ - ๑๐ คน ยายสมเล่า
ประสบการณ์ว่าเคยถูกนายฮ้อยโกงคือ ตกลงซื้อควายตัวหนึ่งแล้วแต่เวลานายฮ้อยจะไปเปลี่ยนควายที่
ได้ตกลงเอาไว้เป็นคนละตัวกัน ยายบอกว่าถูกนายฮ้อยโกง

ยายสมทำนา ๘๐ ไร่ต้องใช้ควาย ๖ ตัวที่ต้องคอยซื้อควายกับนายฮ้อยเพราะควายบางตัวที่มี
อยู่มันแก่ทำงานไม่ไหวต้องซื้อควายใหม่ ที่นา ๘๐ ไร่นี้เป็นของเราแต่เดิมต่อมาเช่าเขาปีละ ๕,๐๐๐ -

๖,๐๐๐ บาท เราขายนาให้เขาแล้วแต่เจ้าของให้เราเช่าทำนาต่อ พ่อแม่อยากได้นาคืนหลายครั้ง
แล้วแต่เขาไม่ขายคืนให้

พันธุ์ข้าวที่ปลูกจะพันธุ์ปิ่นแก้ว เหลืองอ่อน หมอมะลิ พันธุ์ที่ทำมาแต่โบราณเลยก็ปิ่นแก้ว
เหลืองระแหง เหลืองอ่อน ในปี พ.ศ.๒๔๘๕ ที่น้ำท่วมรัฐบาลแจกพันธุ์ข้าวมาให้แต่ข้าวหนักข้าวเบา
ปนกัน สุดท้ายชาวนาเกี่ยวข้าวไม่ได้เลยไม่ได้กินข้าวรัฐบาลเลย

ภาพที่ ๗.๒๑ คุณยายอำไพ แพสมพงษ์ อายุ ๗๖ ปี อยู่ชุมชนอุทิศนุสรณ์
ให้สัมภาษณ์คณะผู้วิจัยพร้อม ลูกสาว เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๕
และให้ดูตะเกียงเจ้าพายุที่เคยใช้ในสมัยที่ยังทำนาที่ทุ่งบางเขน

คุณยายอำไพ แพสมพงษ์ บ้านอยู่แถวที่ว่าการอำเภอบางเขนปัจจุบัน ได้เล่าเรื่องวิถีชีวิต ชาวนาที่เช่าที่ดินทำกินในทุ่งบางเขน คุณยายอำไพ ทำนามาตั้งแต่อายุ ๑๐ ขวบ นาที่ครอบครัวทำ เป็นนาเช่า นอกจากนี้ก็รับจ้างทำนาได้ค่าแรงไร่ละ ๒๐ บาท ในสมัยนั้นทองคำบาทละ ๔๐๐ บาท ใช้ควายไถนา ทำนาปีละ ๑ ครั้ง เป็นนาดำ ใช้กังหันลม ลากรหัสวิดน้ำเข้านา หลวงไม่ได้มาช่วยชาวนา ชาวนาต้องช่วยเหลือตัวเอง ทำนากันในเดือน ๖ เดือน ๘ เดือน ๙ พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกคือข้าวเศรษฐกิจ ข้าวตาแห้ง ข้าวเหลืองอ่อน มีพันธุ์ข้าวที่ใช้ทำกันอยู่ไม่กี่พันธุ์ เป็นพันธุ์ดั้งเดิมตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ใช้กันมานานแล้ว เวลาได้ข้าวมากก็ไปสีที่โรงสีบางบัว ใช้ใส่เรือไป ถ้าไม่ไปสีก็ใช้ครกตำกินเอา โดยปกติจะใช้ตำกินกันเอง แต่ถ้ามีงานบวชหรืองานทำบุญก็จะเอาข้าวไปสี ที่นาบริเวณนี้ทำได้ผลผลิตดี ดำแล้ว ก็แล้วกัน ได้ข้าวไร่ละ ๕๐-๖๐ ถัง ไม่ต้องใช้ปุ๋ย ข้าวก็รสชาติดี เพราะเราสีกินเอง สีไปกินไป

การขายข้าวจะมีเจ้าแม่ซื้อถึงที่บ้านเลย พวกนี้เป็นเจ้ามาจากตลาดบางบัว สมัยก่อนข้าว เกวียนละ ๗๐๐ บาท ถ้าปีไหนราคาข้าวขึ้นเป็น ๘๐๐ บาท ชาวนาก็ดีใจมาก เจ้าที่ซื้อข้าวมาจาก เมืองจีน เจ้าจะเอาเผือก มัน น้ำมัน น้ำตาล พริก กระเทียม หัวหอม ฯลฯ มาให้ชาวนาไว้ใช้ก่อน เป็นของที่ชาวนาไม่มี ส่วนน้ำปลาและกะปิสามารถทำกินเองได้

ในเดือน ๑๑-๑๒ กุ้งในคลองมีมากสามารถซื้อมาใช้ทำกะปิ กุ้งปลาในคลองมีมากมายหา กินได้ง่าย เวลาหน้าน้ำ ลงไปในคลองปลายังวิ่งชน เวลาเก็บกุ้งก็เก็บได้เป็นกะละมังซักผ้าเลย บริเวณนี้อุดมสมบูรณ์มาก ใครๆ ก็มาหาปลาหากุ้งบริเวณนี้ สมัยก่อนน้ำในคลองสะอาด น้ำในคลองสามารถใช้กิน และทั้งใช้ได้ หน้าฝนน้ำมา ชาวบ้านรองน้ำฝนไว้กิน หน้าแล้งคลองแห้งชาวบ้านก็เดินในคลอง ได้ ในคลองเป็นที่หากิน มีกุ้งปลา หอยขม ปลาสลิด ปลาหมอเทศ ปลาหลด ปลาไหล ปลาทุกชนิดมี อยู่มากมาย มีกุ้งก้ามกรามด้วย ตอนหลังมีการเอาปลานิลมาปล่อยให้ชาวบ้านได้จับมากิน เวลาจะจับ ปลาหลดก็เอากระป๋องตักขึ้นมาแล้วเทโคลนออกในโคลนจะมีปลาหลด ปลาเหล่านี้หายไปเมื่อ ๒๐ ปี มาแล้ว ที่เหลืออยู่ก็เป็นปลาเล็กๆ น้อยๆ

ในคลองมีสายบัว มีมากมาย ชาวบ้านเอามาต้มกะทิ ผัดไข่ กินดิบๆ จิ้มกับน้ำพริก ทำได้ หลายอย่าง ทำขนมก็ได้ ขนมสายบัวมีวิธีการทำก็คือ เอาแป้งข้าวเจ้าผสมกับแป้งข้าวเหนียว แล้วเอา สายบัวมาลอกใยออก ต่อจากนั้นก็เอาไปผึ่งแดดให้แห้ง เอาน้ำในสายบัวออกให้หมด แล้วเอามา โขลกกับแป้ง ใส่มะพร้าว น้ำตาล แล้วก็เอาไปนึ่งแบบเดียวกับขนมกล้วย รสชาติอร่อย ขนมจะออกสี ดำๆ คล้ายกับขนมดอกดิน

ชาวบ้านปลูกผลไม้ไว้กินเอง ได้แก่ สับปะรด ฝรั่ง กล้วย มะพร้าวบางบ้านปลูก บางบ้านไม่ได้ ปลูก จะปลูกกอไผ่ศรีสุกไว้กินหน่อ พอต้นโตก็เอาไปสานกระบุง ตะกร้า กระดัง กระจาด ชาวบ้าน สามารถพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตได้ ซื้อแต่ของจำเป็นเท่านั้น สินค้าที่ซื้อก็มี น้ำมันก๊าด หอม กระเทียม เสื้อผ้า ที่นี้ไม่มีการทอผ้า เวลาชาวบ้านมีเงิน ขายข้าวได้ก็จะไปซื้อของ เท่าที่จำได้ราคาทอง ๑ สลึง ๑๒๐ บาท ร้านขายทองก็มีที่ตลาดบางบัว

ชาวบ้านจะลงแขกกันเวลาเกี่ยวข้าวหรือเวลามีงานบวชก็จะมาช่วยกันไม่มีการจ้าง ในเวลาเกี่ยวข้าวก็จะมีกรรมการทำอาหารกินกัน ร้องรำทำเพลง พวกกินเหล้าก็กินกันไป เพลงที่ร้องก็มีเพลงเรือ เพลงฉ่อย เล่นกันในนา เวลาเกี่ยวข้าวก็ร้องกันไป ทุกครั้งที่มีการลงแขกก็จะมีการร้องรำทำเพลง ชาวบ้านเล่นการพนันก็มีบ้างแต่ไม่มาก พอว่างจากนาก็จะทำขนมข้าวต้ม ทำเสร็จก็จะพายเรือเอาไปแจกกันกิน ถึงหน้ากะยาสาทรก็จะกว่นกันที่หลายๆ ปับ เอาลงเรือ พายไปแจกกันกิน แม่ของคุณยายอำไพชอบทำขนมแจก เวลามีงานชาวบ้านจะช่วยกันขุดมะพร้าว ตำน้าพริก หนุมๆ สาวๆ ก็ไปช่วยกัน เวลาทำขนมจิ้นก็เอาข้าวมาแช่ก่อน ๓ วัน แล้วจึงเอามาตำเป็นขนมจิ้น เวลาทำข้าวเม่าก็จะเอาข้าวที่ไถลจะเหลื่องมาตำ ตำแล้วก็เอาเปลือกออก แล้วจึงมาคั่ว ข้าวเหนียวก็มีปลูกไว้กิน

ชาวบ้านแถวนี้จะไปวัดบางบัวเป็นประจำ และก็มีวัดพระศรีมหาธาตุตอนมีงานก็จะมีการมีลิเก ชาวบ้านก็ไปดูกัน ในงานวัดมีชาวบ้านเอาของมาขายเป็นอาหารที่มีอยู่ในถิ่น ได้แก่ อ้อยควั่น กล้วยทอด ข้าวเกรียบ ชาวบ้านแถวนี้รักสงบ ไม่มีเรื่อง ไม่ฆ่าไม่แก่งกัน

เวลาไปไหนก็เดินไปบ้าง พายเรือไปบ้าง ไม่ลำบาก มีเรือเข้ามาขายของได้ในตอนแรกๆ ที่ถนนรามอินทราตัด ถนนมีเลนเดียว เวลาจะเลี้ยวต้องจอดที่ละคัน ถนนสายนี้ไปหนองจอก ลาดปลาเค้า มินบุรี เวลาไปหัวหลวงพ่อโสธรก็จะใช้รถไฟ ออกจากบ้านต๋ ๕ เดินไปขึ้นรถที่ตลาดบางบัว นั่งรถไฟไปหัวลำโพง ไปนั่งรถไฟ กว่าจะกลับถึงบ้านก็ ๖ โมงเย็นหรือหนึ่งทุ่ม

ความรู้สึกประทับใจในท้องทุ่งนายังไม่จางหาย บ้านยายมีควาย ๘ ตัว พอเลิกทำนาก็เอาควายไปให้บ้าน พี่ ป้า น้า อา เลิกทำนาเมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๐ เพราะว่าที่ดินแถวนี้ถูกเวนคืน ได้ค่ารั้อถอนบ้านเรือนมา ๓,๐๐๐ บาท พอปี พ.ศ.๒๕๐๒ ก็มาอยู่ที่ของกรมธนารักษ์ และปี พ.ศ.๒๕๕๑ จึงได้เข้าร่วมในโครงการบ้านมั่นคง หลังจากเลิกทำนาแล้วก็ไปทำงานก่อสร้าง แถวซอยเสนา เฉลิมสุข ประตูน้า ได้ค่าแรงวันละ ๓๐ บาท เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อ ๕๐ ปีที่แล้ว ตอนนั้นลูกอายุได้ ๕-๖ ขวบ มีเถ้าแก่พาไปทำ ไปงานไกลถึงถนนตกก็มี ค่ารถสมัยนั้น ๕๐ สตางค์ กว๋ยเตี้ยวก็ขามละ ๕๐ สตางค์

ภาพที่ ๗.๒๒ การสัมภาษณ์ป้าสมพร ชายศิลป์ (ทรัพย์สะอาด) อายุ ๗๑ ปี
ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม เมื่อ วันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๕๘
ที่ห้องอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

ป้าสมพร ชายศิลป์ เล่าว่าป้าเกิดที่หน้าประตูรั้วมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษมตรงถนน
รัชดา เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๗ ภาพที่เห็นทุ่งนาตอนใน คือมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษมในปัจจุบัน เมื่อ
สมัยเล็กๆ คือเป็นทุ่งนาที่ติดต่อกันเขียวขจีไปหมดเวลานานา แต่ละบ้านมีที่นา ๓๐ ไร่บ้าง ๕๐ ไร่
บ้าง บริเวณนี้เรียกว่า “ดอนใน” ลำบากกว่าที่อื่นเพราะไม่มีคลองส่งน้ำ คนดอนลำบาก คนคลองวัง
หินยังมีคลอง หมู่บ้านนี้ใหญ่น่าจะถึงร้อย แต่ตอนนี้ไม่มีเหลือรุ่นที่ลำบากแล้ว

พ่อแม่ของป้าสมพรเป็นชาวนาที่ทำนาบริเวณนี้ พ่อชื่อขวัญ แม่ชื่อชั้น ทรัพย์สะอาด ที่ดินที่
ทำนาคือเป็นของย่าสุ่น พานิชเฮง (ย่าใหญ่) มีน้องสาวชื่อย่าหลง ไวสาลี (ย่าเล็ก) ย่าทั้ง ๒ คนเป็น
เจ้าของโรงสีลาดพร้าว ย่าทั้ง ๒ คนไม่มีลูก พ่อขวัญไปอยู่ด้วยในฐานะเด็กที่เอาไปเลี้ยง พอพ่อออก
เรือนยากก็ให้มาอยู่ที่นี้แล้วทำนาอยู่ที่นี้ และให้ส่งค่าเช่าไปบำรุงวัดเสมียนนารีกับวัดบางเขน ปีหนึ่งก็
๑,๐๐๐-๒,๐๐๐ บาท พอขายข้าวได้แล้วเราก็เอาเงินไปบำรุงวัดเลย เท่าๆ กันทั้ง ๒ วัด วัดละ ๑,๐๐๐
กว่าบาท ที่ทั้งหมด ๘๓ ไร่

พื้นที่ดินบริเวณนี้ เป็นที่ลุ่มผลผลิตที่ได้ค่อนข้างดี แต่ต้องรอฝน ทำนาปีละครั้งเดียว สภาพที่
เวลานี้หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก่อน พ.ศ.๒๕๐๐ พ่อออกเรือนตอนประมาณ อายุ ๒๐ ปี ก็ทำนาที่ดิน
นี้ คุณพ่อเสียชีวิตเมื่ออายุ ๗๐ ปี พ่อมาทำนาที่นี่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประมาณ พ.ศ.๒๔๘๐ พ่อมีลูก
๔ คน ป้าสมพรเป็นคนที่ ๔ พี่ชายคนโตปัจจุบันอายุ ๗๘ ปีเกิดที่ทุ่งนี้เหมือนกัน

นาที่ดอนในทำปีละครั้ง ใช้ควายใช้ไถ สมัยก่อนใช้ซังข้าวที่เหลืออยู่ในนาเป็นปุ๋ย ใช้ไถและ
หมักทิ้งไว้ มีไถตะ ไถแปร แล้วจะคราด พอป้าสมพรโตอายุได้ ๑๐ ปีก็ว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏจันทร

เกษมก็เริ่มเข้ามา หนูก็เริ่มเยอะแล้ว พอเริ่มก่อสร้างมหาวิทยาลัยก็มีหนู พ่อก็เริ่มเลิกทำนา นาที่บริเวณมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษมดีเพราะเป็นที่ลุ่ม ที่บริเวณนี้จะมีบ่อน้ำขนาดใหญ่ ชาวบ้านก็จะมาใช้น้ำในบ่อนี้เพราะพื้นที่มันแล้ง ตรงบ่อน้ำจะมีต้นสะแก ตรงอาคารมานิตย์มีบ่อ ๒ บ่อเป็นบ่อที่ธรรมชาติมีมาตั้งแต่สมัยโบราณตั้งแต่ยังไม่เกิด มีบัวสายกระจัดกระจายเต็มไปหมด ชาวบ้านมาอาศัยใช้น้ำ เอาควายมาเลี้ยง

พ่อของท่านจะเก็บพันธุ์ข้าวเอง จะมีการลงแขกเกี่ยวข้าวไม่มีการจ้าง ลงแขกเกี่ยวข้าวเสร็จ ก็จะมีการมัด แล้วลงแขกหาบฟ่อนข้าว เอาเก็บไว้ พอเสร็จนาแล้วก็จะเอาลงมานวด เอาควายย่ำนวด ไม่มีโรงนาแต่จะเป็นการลอมข้าวคือการตั้งฐานเอาข้าวขึ้นๆ ให้ข้าวมาในทิศทางเดียวกัน ทำที่ลานบ้าน ในสมัยก่อนจะมีลานข้าว ยาด้วยซี่ควาย ข้าวจะถูกมัดเป็นมัดใหญ่ๆ เอาต้นตะกั่วมาทำเป็นคานมัดมัด แล้วเอาข้าวหาบมารวมกันที่ลานข้าว ตอนลอมกันยังไม่ได้เอาซึ่งข้าวออก พอเสร็จนา บ้านใครก็บ้านใคร นวดข้าวกันเอง บางบ้านมีข้าวเยอะก็ลงแขก บางบ้านไม่มีข้าวเยอะก็ไม่ต้อง ถ้ามีลูกหลายคนก็ทำกันเอง เอาควายย่ำ มีคันทล่าว เอาฟางออกไป แล้วมาสีฟัด เอาเปลือกออกก็เหลือแต่ข้าว บ้านสมัยก่อนจะทำยุ้งไว้ในบ้าน จะเอาเสื่อประรม ล้อมเป็นยุ้ง จะเอาข้าวใส่ไว้จนเต็ม ถึงเวลาเดินแห้ง รถเข้าถึงทุ่งนาจะได้ก็จะตวงขาย คนจีนจะเข้ามาซื้อพวกนี้จะเอาไปเข้าโรงสี พ่อค้าจะมีไม้แดงๆ ถังมาตวงข้าว พวกพ่อค้าคนกลางรับซื้อข้าวจะเป็นผู้หาข้าวไปส่งโรงสี โรงสีไม่มาซื้อเพราะเขาไม่มีแรงจะมาขน ไม่มีรถเหมือนสมัยนี้ ต้องใช้การหาบไป

สมัยก่อนพ่อค้าที่เข้ามาซื้อประจำบริเวณนี้ก็มีคนเดียว เขามีกำลังคนของเขาที่จะขนไปได้ ไม่มีความรู้สึกว่าเขาเอาเปรียบเพราะพ่อไม่เคยบ่นอะไร พ่อจะไม่เคยถูกตักข้าวเพราะถ้าไม่มีเงินก็จะไปเอาจากย่าส่นทุกครั้ง เวลาไม่มีสตางค์จะทำนาก็ไปเอาจากย่าใหญ่

เวลาลงแขกจริงๆ ก็ตอนดำนา เกี่ยวข้าว ชาวบ้านจะนัดกันว่าวันนี้บ้านนี้เอาวันไหน บ้านใครเอาวันไหน บางครั้งเริ่มต้นนัดหมาย คุยกันที่งานวัด วัดที่ไปเป็นวัดลาดพร้าว การเอาแรงถ้าเขามา ๒ แรง เราก็ใช้เขา ๒ แรง ชาวบ้านจะจำได้ เพราะรู้จักกันหมด ถ้าเรายังใช้คืนเขาไม่ได้ ก็สามารถติดไว้ใช้ภายหลัง ถ้าติดตอนดำนาก็ไปใช้ตอนเกี่ยวก็ได้ หรืออาจจะไปใช้ตอนนวดข้าวก็ได้ถ้าเจ็บป่วย ชาวบ้านจะไม่โกงกันเพราะเขาอยู่กันด้วยความรัก เขารุ่นเดียวกัน เทียวด้วยกัน ไปไหนด้วยกัน คนในหมู่บ้าน “ตอนโน” บางบ้านก็เป็นญาติ พี่น้องกัน บางบ้านก็ไม่ใช่แต่รักกัน นับถือกัน เหมือนพี่น้อง ชาวบ้านจะมีความผูกพันกันมาก รวมทั้งที่อยู่แถวเสื่อใหญ่ที่ทำนาบริเวณนี้ ความผูกพันของคนนั้นหมู่บ้านนั้น ไม่ใช่ญาติก็รักกันเหมือนญาติ มีงานบุญก็บอกกัน ใครเจ็บป่วยมีอันต้องตายก็ฟังสวด ทำบุญร่วมกัน เป็นความรักใคร่กัน ในหมู่บ้านเราไม่ค่อยทะเลาะกัน ไปมาหาสู่กันได้ตลอด รู้จักกันทั้งหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านพร้อม ฤทธิ์อาจ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนสุดท้าย ก่อนเลิกตำแหน่งนี้ไป ผู้ใหญ่บ้านจะดูแลลูกบ้านของตนอย่างดี ผู้ใหญ่บ้านเป็นบุคคลที่มีคนนับถือมาก หมดตำแหน่งนี้ไปแล้ว แต่คนยังคงนับถือเขา

ผลผลิตจากนาแต่ละไร่มีไม่มาก นาที่ทำ ๘๓ ไร่ พอกิน แต่บางปีที่ต้องทำนามากก็จะยืมเงิน ย่าใหญ่ สิ่งของที่ต้องซื้อในการทำนาคือเครื่องสีฟัด เครื่องสูบน้ำ ต้องใช้เงินเยอะ เวลาขายข้าวได้ก็คืน ขาวนาต้องเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ เราก็ก็นำไข่ไปฝากย่าใหญ่ ขาวบ้านจะปลูกทุกอย่างเพื่อให้เลี้ยงตัวได้ ปลูกผัก พืชผักเพื่อให้อยู่ได้ เหมือนกับต่างจังหวัดที่ทำอยู่ในปัจจุบัน ของพวกนี้ไม่ต้องไปซื้อที่ตลาด พ่อของป้าสมพรจะปลูกเอาไว้กิน

ขาวนาไม่รู้จักกันเฉพาะหมู่บ้านเท่านั้น แต่รู้จักกันทั้งย่าน ไปถึงโคกชัย ๔ แควสตรียา ๒ เพราะเวลามีงานที่วัดจะพบกัน มีการดถึงกันเวลามีงานบวช งานบุญ วัดแห่งนี้ผู้ที่ไปจะเป็นขาวนาเป็นส่วนใหญ่ วัดทำให้คนเชื่อมโยงกัน ไม่ได้เชื่อมโยงไปไกลถึงต่างถิ่น ร่นลูกไม่ไปวัดแล้ว

สังคมขาวนา นอกจากความรัก ความผูกพัน เอาแรง มีงานบวช งานแต่งงานก็ช่วยกัน เวลาเข้าพรรษาต้องทำข้าวต้มมัด ทำแต่ละครั้งก็ต้องทำเยอะๆ ตอนเย็นก็จะเดินแจก แลกกันถึงแม้ทุกบ้านก็ทำเหมือนกัน เวลามีงานก็จะทำเม็ดขนุน ฝอยทอง ทองหยิบ ทองหยอด แล้วตอนเลิกงานก็จะเอาเป็นของแจกให้คนมาที่มาช่วยงาน แจกทุกครอบครัว มันเป็นประเพณี สมัยก่อนจะใส่ใบตอง สมัยนี้ใส่กล่อง การแจกของเป็นเพราะแม่บ้านต้องมาช่วยงานเลยไม่ได้ทำอาหารให้ที่บ้าน สมัยก่อนมีงานแต่ละครั้งอย่างน้อยก็ ๓ วัน คนที่ทำกับข้าวก็จะค้างที่บ้านงานเลย มีทั้งแม่ครัวควา แม่ครัวหวาน แม่ครัวแต่อย่างก็จะแบ่งกันไปเลย แม่ครัวหวานก็จะทำเม็ดขนุน ทองหยอด ฝอยทอง สังขยา แม่ครัวควาก็จะเตรียมแกงขี้เหล็ก มีส้ม กล้วย ฯลฯ

การแบ่งครัวออกเป็นแม่ครัวควาหวานนั้นแบ่งตามความชำนาญ ถ้าในบ้านใครมีงานก็จะใช้แม่ครัวกลุ่มนี้ไปทำ แม่ของป้าสมพรอยู่กลุ่มแม่ครัวหวาน ผู้ใหญ่ก็จะเป็นคนปรุง คนที่ยังอายุไม่มากก็จะเป็นผู้ช่วย ปอกหอม กระเทียม เป็นการเรียนรู้งานกันไปด้วย นอกจากการที่ได้เรียนรู้เรื่องการทำอาหารแล้ว ยังได้ความสามัคคี มีความสนุกที่ได้พูดคุยและหยอกล้อกัน บางครั้งคนหมู่บ้านอื่นมาแต่งงานกับหมู่บ้านนี้ก็ได้อีกเชื่อมต่อกันไป เวลามีงานก็ไปช่วยกัน

ที่หมู่บ้านดอนในไม่มีน้กเลง อาจมีบางคนที่ยินเหล้า แต่ไม่มีน้กเลงถิ่น เวลาเมื่อมีคนจากที่ต่างๆ ก็มาดูกันไม่ต้องกลัวว่ามีน้กเลง โจรก็ไม่มีเช่นกัน หมู่บ้านขาวนาจะตั้งบ้านอยู่ห่างกันในที่ของใครก็อยู่ในที่ของตน การไปมาหาสู่ก็ใช้เดินไป เดินลัดทุ่งไปบ้าง ป้าสมพรไม่ได้อยู่ริมน้ำอยู่ที่ดอนที่เรียกว่า “ดอนใน” บ้านที่อยู่ริมน้ำก็คือคลองวังหิน แต่ละบ้านจะขุดคูก่อน เป็นคูน้ำรอบบ้าน เอาดินขึ้นมาแล้วเอากอไผ่ล้อม ที่ปลูกไผ่เพราะไผ่ใช้ทำประโยชน์ได้ กอไผ่จะออกหน่อจนแน่นไม่มีช่องว่าง เป็นรั้วอย่างดี เราไม่ต้องไปทำอะไร มีประโยชน์มากใช้ทำเครื่องมือเกี่ยวกับการทำนาได้ ไผ่ไผ่ยังเอามาทำร้านปลูกผักได้อีก

ตัวบ้านป้าสมพรทำเป็นเรือนโล่งๆ ๒ หลัง ด้วยไม้สัก ไม้ยางซึ่งต่างจากชาวบ้านอื่นที่ทำด้วยไม้ไผ่ บางบ้านได้ทุนโล่ง มีเพิงล้อมรอบบ้านเลยเป็นเพิงสังกะสี ได้แก่เพิงเลี้ยงควายแถบหนึ่ง เอาไว้ขังควายแถบหนึ่ง เก็บพวกเครื่องเกษตรที่หนึ่ง ตัวบ้านขึ้นมาแล้วมีเพิงล้อมรอบ ยังมีสวนปลูกของกินใน

บ้าน ผักต่างๆ กระเพรา พริก หั้วระพา มะเขือพวง มะเขือเปราะ ในบ่อก็ปล่อยปลาลงไป มีปลาช่อน ปลาสลิด ปลากระดี่ตัวเล็กๆ ปลาพวกนี้มากับน้ำ เวลาฝนตกก็มากันเยอะ บ่อพวกนี้ก่อนฝนจะลงเขาก็เอาเลนขึ้นก่อน เขาจะวิดเอาปลาขึ้น ประมาณเดือนเมษายนของทุกปี พื้นดินจะแห้งแต่ไม่ได้ แต่กระแหงใหญ่โต เพราะยังมีบ่อน้ำ แต่ทำนาที่หลังเขาเพราะต้องรอฝน ที่บ้านเลิกทำนาเมื่อปี พ .ศ. ๒๔๙๙

การทำนาที่หมู่บ้าน “ดอนโน” ต้องรอฝน ไม่มีคลองส่งน้ำเลย เริ่มทำนาเดือน ๖ -๗ ชาวบ้านจะเอาพันธุ์ข้าวที่เก็บไว้ในปีที่แล้ว เอามาทำกล้าไว้แล้ว ถอนแล้วเอาไปดำ การเตรียมนาเวลามีน้ำก็ไถตะ ไถแปร แล้วคราดทำเทือก รอให้พอมีน้ำแล้วถอนกล้าไปดำ สมัยก่อนฝนตกตามฤดูกาล ถ้าฝนแล้งจัดๆ ก็จะเอาน้ำจากคลอง ญาติที่รู้จักเขาจะมีบ้านริมคลอง ก็จะวิดน้ำใส่นามา มีเครื่องวิด ผ่านนาใครเขาก็จะป้อนให้น้ำไหลมา คนพวกนี้ไม่ใช่ญาติแต่ก็ช่วยกัน บ้านริมคลองเขาจะมีเครื่อง วันไหนที่เราจะเอาน้ำก็ให้ค่าน้ำมันเขา และให้ค่าจ้างเด็กเฝ้าเครื่อง เราจะไม่เอาน้ำเท่าไรต้องใช้น้ำมันก็ถึง เรื่องพวกนี้ชาวบ้านจัดการกันเองไม่ต้องมีผู้ใหญ่บ้านเข้ามาช่วย

เวลาจะทำนาต้องรอฝน ไม่มีคลองส่งน้ำเลย เริ่มทำนาเดือน ๖ -๗ เขาจะเอาพันธุ์ข้าวที่เก็บไว้ในปีที่แล้ว เอามาทำกล้าไว้แล้ว ถอนแล้วเอาไปดำ การเตรียมนาเวลามีน้ำก็ไถตะ ไถแปร แล้วคราดทำเทือก รอให้พอมีน้ำแล้วถอนกล้าไปดำ สมัยก่อนฝนตกตามฤดูกาล ถ้าฝนแล้งจัดๆ ก็จะเอาน้ำจากคลอง ญาติที่รู้จักเขาจะมีบ้านริมคลอง ก็จะวิดน้ำใส่นามา มีเครื่องวิด ผ่านนาใครเขาก็จะป้อนให้น้ำไหลมา คนพวกนี้ไม่ใช่ญาติแต่ก็ช่วยกัน บ้านริมคลองเขาจะมีเครื่องวันไหนที่เราจะเอาน้ำก็ให้ค่าน้ำมันเขา และให้ค่าจ้างเด็กเฝ้าเครื่อง เราจะไม่เอาน้ำเท่าไรต้องใช้น้ำมันก็ถึง เรื่องพวกนี้ชาวบ้านจัดการกันเองไม่ต้องมีผู้ใหญ่บ้านเข้ามาช่วย

แรงงานในการทำนาใช้แรงงานในครอบครัว พี่ชาย พี่สาว พ่อแม่ มีการแบ่งหน้าที่กันพ่อดูแลน้ำ เข้ามาพี่ชาย พี่สาว แม่ ๓ แรงก็ไปไถนา พ่อไปดูน้ำ ชาวบ้านใช้ประสบการณ์การทำนา ช่วงทำนาก็จะทำตลอด พ่อจะเป็นคนหุงข้าว พ่อหุงข้าวไปส่งตอนเช้าให้ ๓ คน ที่ไถนา พ่อเลิกเสร็จ ๓ คนไปลงแขกตอนบ่าย ตอนเช้าทำนาของเรา ตอนบ่ายไปลงแขก พ่อก็จะดูน้ำว่าจะเอาไปเข้านาตรงไหน พ่อไม่ได้ทำนาแต่จะเป็นคนดูแล ข้าวเที่ยงก็กินมือเช้าที่พ่อทำ พวกที่ไม่ได้ทำนาก็ไปเลี้ยงควาย ที่บ้านจะทำนาครึ่งวัน ตอนบ่ายเอาควายไปปล่อยทุ่ง เด็กๆก็ไปเลี้ยงควาย ตอนเย็นเอาไปอาบน้ำ เอาหญ้าให้กิน พาควายไปเข้าคอก ถ้าอากาศร้อนมากพ่อก็เอาไปอาบน้ำตอนกลางวัน ที่บ้านมีควาย ๓ ตัว ทำนา ๔๐ ไร่ ไม่ได้ทำทั้งวัน มีหยุดพัก ทำไม่พร้อมกันทั้ง ๔๐ ไร่ เส้นไหนที่มีน้ำมากก็ทำก่อน เส้นไหนที่ตอนก็ทำที่หลัง ที่บ้านไม่เฉียงนา กลางวันกลับบ้าน บ้านที่มีเฉียงนา นาจะอยู่ไกลจากบ้าน แลวันนี้ไม่มีคลองเล็กมีแต่คลองลาดพร้าว

ยายวิไล ชุนวล อายุ ๙๐ ปี อยู่ชุมชนยิ้มสยาม ยายวิไล เกิดที่คลองบางบัว พ่อของยายตาย ตั้งแต่ยายอายุได้ ๓ เดือน ยายอยู่กับแม่และพ่อเลี้ยง แม่ทำขนมขาย ขนมหักบัว ตะไกว่ ข้าวเกรียบ

ขนมทองเป็นวงกลมโรยน้ำตาล แม่พายเรือเอาขนมไปขายตามหมู่บ้าน อายุได้ ๑๐ ขวบยายเข้าเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดหลักสี่ ออกจากโรงเรียนอายุ ๑๕ ปี

ภาพที่ ๗.๒๓ สัมภาษณ์ ยายวิไล ชูนวนล อายุ ๙๐ ปี ชุมชนยัมสยาม
เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๖

ยายวิไล ชูนวนล เริ่มทำนาเมื่ออายุ ๑๖ ปี บนที่นาของตนเอง ๕๑ ไร่ สมัยก่อนข้าวเกี่ยวนละ ๑๒ บาท (๑ เกวียนเท่ากับ ๘๐ กะบุง) ข้าวที่ได้ใช้กินไม่ได้ขาย เวลาอยากได้อะไรก็เอาข้าวไปแลก เช่นเอาข้าวไปแลกหม้อ ข้าวหนึ่งหม้อได้หม้อ ๑ ใบ น้ำในคลองใสสะอาด มีกุ้ง หอย ปู ปลา มากมาย เวลาซื้อมแต่ละครั้งได้เป็นกะบุง กุ้งที่ได้เอามาทำกะปิ วิธีทำก็เอากุ้งมาล้างฟุ้งไว้ ต่อจากนั้นก็เอามาตำกับเกลือ

วิถีชีวิตชาวบ้านอยู่กันแบบแบ่งปัน เวลาทำกะปิได้มากๆ ก็แบ่งให้กับบ้านอื่นด้วย ไม่ขาย ถ้าจะขายก็ได้กิโลละ ๕ บาท วันสงกรานต์ ชาวบ้านก็จะทำข้าวเหนียวแดง ขนมจิ้นน้ำยา แบ่งกันกิน บ้านใครไม่มีไฟก็ใช้ฟืนต่อไฟกัน ชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน

๗.๔ เกี่ยวข้องกับระบบตลาดและการค้าตั้งแต่สมัยเริ่มแรกที่เข้ามาทำการผลิตข้าว

ในขณะที่ชาวทุ่งบางเขนมียวิถีชีวิตอยู่ด้วยการพึ่งธรรมชาติและตนเอง มีการเอื้อเฟื้อแบ่งปันกัน ระบบตลาดและการค้าก็เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวทุ่งบางเขนแต่เริ่มแรกเช่นกัน

ตาสาวทบุญมา เล่าถึงความทุกข์ของชาวนาก็คือราคาข้าว ชาวนาทำเองขายเองไม่ได้ พ่อค้าต้องมาซื้อ ชาวนาตั้งราคาเองไม่ได้ พ่อค้าเป็นคนตั้งราคา เอาเปรียบชาวนา โรงสีที่มาซื้อข้าวที่ “ออเงิน” มาจากมินบุรี ลำลูกกา และบางเขน ที่บางเขนจะมีพ่อค้าคนกลางมาซื้อข้าวไปส่งโรงสีแถว วัดเทวสุนทร ชื่อโรงสีย่าหม่วย พ่อค้าคนกลางมีทั้งคนจีนและคนไทยที่เป็นชาวนาที่ทำตัวเป็นคนกลาง แต่ส่วนมากเป็นคนจีน บางทีโรงสีก็ส่งคนมาซื้อเองก็มี

ป้าฉลุย น้อยจาด และป้าลัดดา บุญทิม เล่าว่า ชาวนาส่วนใหญ่จะไม่ได้เรียนหนังสือ มาสมัยลูกแล้วถึงจะได้เรียนกัน สิ่งที่พ่อแม่สอนไว้เสมอมาคือไม่ให้ขายที่ขายทางกินเพราะถ้าขายก็หมดไม่เหลืออะไร แต่พ่อพ่อแม่ตายก็ขาย เพราะไม่ได้ทำนาแล้ว พ่อแม่สอนให้เป็นคนดี อย่าซื้อเกียจฉรัานให้ขยันหมั่นเพียรเพราะเราเรียนน้อย ลูกชาวนาจะเรียนหนังสือแค่ ป.๔ เรียนประจำบาล

ป้าทั้ง ๒ เล่าถึงสภาพของชาวนาว่า ชาวนาเป็นหนี้ก่อนที่จะเริ่มทำนาเสียอีก หนี้ของชาวนาก็มี ๑.ปุ๋ย ๒.ค่ากิน ค่ากับข้าวกับปลา ชาวนามักจะซื้อเชื่อเขามาก่อน โดยจะเชื่อกับเจ๊กที่ตลาดบางบัว เจ๊กที่ตลาดบางบัวจะขายข้าวสาร ขายของแห้ง ขายกะปิ น้ำปลา ปลาแก้งเอามาเก็บไว้แก้งกับมะพร้าว หรือต้มให้ลูกกิน ชาวนา จะเชื่อของมากินได้หมดทุกอย่างเพราะสมัยก่อนรู้จักกันหมด ของที่เชื่อเจ๊กก็มีข้าวสารเป็นกระสอบๆ เอามา แม่ไปตลาดร้านรู้จักกันก็จะเชื่อของเอามากิน การเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้ากับชาวบ้านไม่มี แต่กลับมีลักษณะที่เกื้อกูลกัน

ชาวนาเมื่อเกี่ยวข้าว พอข้าวขึ้นรางเสร็จแล้ว มีเจ๊กเดินมาเลย เราก็จะนัดแนะกันมาซื้อ เจ๊กที่มาซื้อข้าวบริเวณวังหินและบางบัวจะมาจากโรงสีลาดพร้าวเจ้าของชื่อยายกู เจ๊กจะถือไม้บดข้าวมาอันหนึ่ง โรงสีและชาวนาผูกพันกัน พ่อแม่ป้าฉลุยมีลูกหลายคน ทำนา ๑๐ ไร่ บางครั้งเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วข้าวที่มีเหลืออยู่ไม่พอกินก็ไปเชื่อโรงสี ที่ทำไม่พอกินเพราะข้าวที่ได้มาต้องแบ่งไปขายเพื่อเอาเงินมาไปใช้หนี้ด้วย

สมัยก่อนในทุ่งบางเขนมีพ่อค้าเข้ามารับซื้อข้าวจากชาวบ้านด้วยรูปแบบต่างๆ ป้าฉลุยเล่าว่า เจ๊กจะหาบมันเทศมาแลกข้าว อัตราที่แลกคือข้าว ๑ กะบุงต่อมัน ๒ กะบุง เจ๊กพวกนี้เป็นพ่อค้าข้าว เมื่อได้ข้าวไปแล้วก็จะเอาไปตวงขาย เวลาเอาข้าวก็จะเอาเรือมาใส่ ชาวบ้านใช้มันทำอาหารกินสารพัด หุงข้าวก็ใส่มันลงไปด้วย มีแกงเลียงมันใส่กะทิปลาย่าง แกงส้มมันกับปลาช่อน แกงบวชมัน เวลาไปเลี้ยงควายก็เอามันไปกินด้วย สมัยก่อนเอากวยเตี๋ยมากินก่อนแล้วค่อยตวงข้าวใช้ก็มี ป้าฉลุยเล่าเรื่องเจ๊กชื่อ “ตาฉ่า” พายเรือขายกวยเตี๋ยในคลอง ให้ชาวบ้านซื้อกินก่อน เวลาตวงข้าวได้ตาฉ่าก็จะมาเก็บเงิน เจ๊กพวกนี้จะจำได้ว่ากินไปกี่ชาม สมัยก่อนสังคมจะไว้วางใจกันถึงอยู่กันมาได้

ป่าฉลุยและป่าลัดดาเล่าถึงสภาพหนี้ของขานาว่าถึงแม้ขานาจะมีหนี้บ้าง แต่ก็ยังคงรักษาผืนนาไว้ได้ เว้นแต่คนที่เล่นการพนันเข้าบ่อนเท่านั้นที่จะไม่สามารถรักษาผืนนาไว้ได้ ขานามีหนี้สินก็นิดๆ หน่อยๆ ไม่มีเงินก็ไปซื้อกะปิ น้ำปลา จะไปเอาของพวกนี้ที่ตลาดบางบัวบริเวณโรงเจจะมีตลาดเวลาไปตลาดจะพ่ายเรือไป เมื่อก่อนจะมีท่าเรือให้เทียบเรือ ร้านพวกนี้จะมีกะปิ ข้าวสาร เจ็กจะบอกให้ไปเอาของมากินก่อนได้ ถึงเวลาเราก็ตวงข้าวใช้หนี้เขาไป ปกติขานาแถวนี้ก็จะซื้อเชื้อจากร้านเจ็กแถวนี้ ถ้าเขาไม่ให้เชื่อก็คะขายลำบากขึ้นเพราะขานาไม่มีเงินสดในกระเป๋า ขานามีรายได้ปีหนึ่งเพียงครั้งเดียวตอนตวงข้าว ชีวิตขานาไม่มีสตางค์ก็ไม่เดือดร้อน ขานามีวิธีการที่จะใช้ชีวิตให้อยู่รอดเก็บผัก หากินไปได้

ในความเห็นของป่าทั้ง ๒ ความสัมพันธ์กับคนจีนก็เป็นไปในลักษณะที่ดี ตรงไปตรงมาไม่ได้เอาไรต์เอาเปรียบกัน คนสมัยก่อนมีเชื้อสายกันและกัน คนจีนที่เป็นคนค้าข้าวก็เป็นน้องเขยของแม่ เมื่อก่อนนอกจากโรงสีที่ลาดพร้าวแล้วมีอีกโรงสีหนึ่งที่ตลาดบางบัว คนทั่วไปเรียกโรงสีบางบัว เมื่อก่อนตอนเล็กๆ ก็ไปกับแม่เอาข้าวใส่เรือไปสีที่นั่น เป็นโรงสีเล็กๆ เป็นโรงสีระดับชาวบ้านไม่ใช่โรงสีส่งออก ป่าทั้ง ๒ เล่าว่าข้าวเปลือกหาบไปตั้งหลายหาบได้ข้าวสารมานิดหนึ่ง

ป่าทั้ง ๒ เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงในการเป็นเจ้าของนาบริเวณนี้ว่า ประมาณปี พ.ศ.๒๔๙๐ มีคนกรุงเทพฯ มาซื้อที่บ้างแล้วแต่พวกเขาไม่ได้ทำนา เริ่มมีระบบทุนเข้ามาเพราะที่นาตรงนั้นอยู่ติดกับถนน บ้านป่าฉลุยต้องเช่าที่นาเขาประมาณ ๑๐-๒๐ ไร่เพราะลูกเยอะ หุงข้าวกินกันแต่ละวันละหลายหม้อ ที่นาของเราก็มีแต่ไม่พอ

ครอบครัวขุนทอง เล่าว่า สมัยก่อน (หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒) เจ็กเอามันมาแลกข้าว ข้าว ๑ ถังแลกได้มันเทศได้ ๓ ถัง เจ็กเข้ามาทำไร่มันที่แถวหลัก ๔ เอาไว้ไปแลกกับข้าวของขานา พวกชาวก็นำมัน น้ำมัน น้ำพริก แกงเลียงมัน ข้าวที่ผลิตได้ก็ใส่ถุงเก็บไว้กินขายบ้าง ขายที่โรงสียายมวย -ตาเกียดบางเขน เวลาทำข้าวได้แล้วโรงสีจะมีเรือชะลามาซื้อข้าวขานาถึงที่เลย เขาก็จะมาตวงข้าวเอาไป แถวนี้น้อยคนมีหนี้ ได้เงินมาก็เก็บไว้สำหรับจ้างเขาช่วยทำนาต่อไป จ้าง ไถ เกียว ดำ หน้าแล้งก็ไปรับจ้างที่อื่นทำงานเก็บเงินเอาไว้ พวกที่มารับจ้างมาจากทางบนๆ มาที่ก็ ๔-๕ คน

กำนันอนันต์ นามวงศ์เล่าว่า ขานาที่ทุ่งบางเขนโดยมากมีหนี้ทั้งนั้น น้อยเจ้าที่จะไม่มีหนี้ สมัยก่อนจะขายข้าวเมื่อน้ำแดงคือน้ำใหม่มา มันมีบ้างที่ไปเอาของเจ็กมา เมื่อได้ข้าวก็ต้องตวงให้เจ็กทันที

๗.๕ วัดเป็นศูนย์กลางของชีวิตและเป็นที่จัดกิจกรรมของชุมชน

ขานาทุ่งบางเขนมีวัดเป็นศูนย์กลางของชีวิต เป็นที่พึ่งของชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย วัดเป็นทั้งโรงเรียนและสถานที่ปฏิบัติธรรม วัดเป็นสถานที่รวมของคน และเป็นที่พักผ่อนประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาและพิธีการต่างๆ ของชุมชน ผู้คนจึงให้ความสำคัญของวัดมาก ขาวบางเขนเคร่งครัดในการ

ปฏิบัติประเพณีทางศาสนา เชื่อในเรื่องการทำบุญ ถ้าใครทำบุญมากก็จะได้รับบุญมาก ชาวบางคนบริจาคที่ดินให้วัดและสร้างวัดด้วย ครอบครัวของชาวบางแต่ละครอบครัวจะมีวัดที่ทำบุญประจำ และเมื่อเสียชีวิตก็จะทำพิธีศพและเก็บอัฐิไว้ที่วัดนั้นๆ งานประเพณีของวัดชาวบ้านจะเข้าร่วมด้วย เช่น วันอาสาฬหบูชา วิสาขบูชา มาฆบูชา ลอยกระทง ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน บวชพระ แห่เรือ สงกรานต์ ปีใหม่ ออกพรรษา เข้าพรรษา ชักพระ\โยนบัว เป็นต้น

วัดเป็นศูนย์กลางของชีวิต ชาวบ้านจะทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา และวันสำคัญของชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตาย ครอบครัวจันทร์เหมือนเผือก เดิมขึ้นกับวัดเทวสุนทร ต่อมาก็มาทำบุญกับวัดไตรรัตนาราม และวัดลาดปลาเค้า

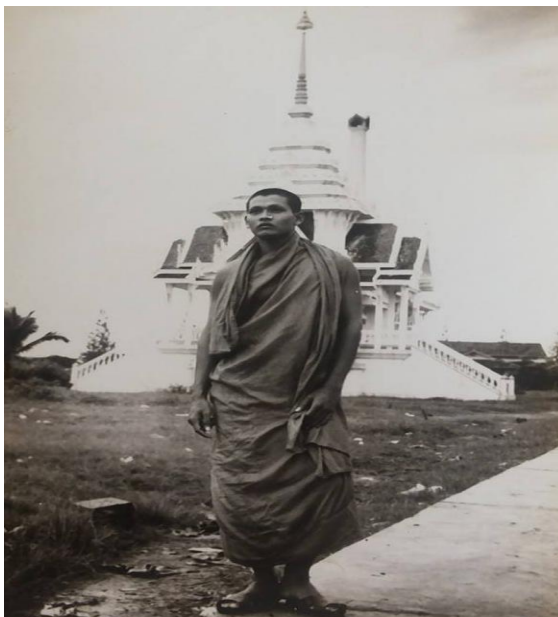
ครอบครัวน้อยจาด เล่าว่า วัดที่ครอบครัวทำบุญประจำอยู่วัดบางบัว ความผูกพันเรียกได้ว่า วัดกับบ้านมีอะไรก็จะถึงกัน หลวงตาเงินเป็นระดับรองเจ้าอาวาสเป็นน้องของแม่ป้าฉวยก็จะบวชที่วัดบางบัว เจ้าอาวาสกับที่บ้านก็สนิทกันป้าฉวยจำได้ว่าตาก็จะห่อสตางค์ไปที่วัด พอตวงข้าวแล้วสิ่งที่ชาวบ้านคิดคือต้องทำบุญเลี้ยงพระ ทางยารักษาทุกสงกรานต์ก็ต้องเลี้ยงพระจะมีกินไม่มีกินต้องเลี้ยงพระก่อน ผู้คนนับถือศานากัน เวลาจะมีเงินก็จะเอาไปทำบุญ ชาวบางที่นี้ชอบทำบุญกัน ลูกเต้าไม่มีใช้ก็เอาไว้อ่อน ชาวบางสมัยพอเวลาขายข้าวได้ต้องเอาเงินไปทำบุญก่อน ถ้าพระขอมาก็เอาไปทำบุญ ป้าฉวยเล่าว่าคนแก่มีพระเป็นที่พึ่ง ถ้าใครมีชื่อไปจาริกอยู่ที่วัดก็เหมือนรู้สึกรักในสังคมชาวบาง เวลาใครไปทำบุญก็เห็นชื่อเรา อย่างป้าลัดดาทำที่วัดลาดปลาเค้า ชื่อของท่านติดอยู่หลายที่ในวัดแห่งนี้ ศาลาที่ยกขึ้นมาใหม่และเมรุป้าลัดดาก็ออกสตางค์สร้างให้ คนแก่คิดว่าบ้านสุดท้ายก็คือวัด เวลาจะมีกิจกรรมทางศาสนา งานประเพณี ชาวบางก็จะไปที่วัด ตั้งแต่วันตรุษ วันสงกรานต์ ทอดกระถิน ชาวบางจะใส่บาตรเป็นประจำ อาจจะมีเว้นบ้าง เวลาไม่มีเงินก็ถวายให้วัด แต่ ชาวบางทั่วไปยังไม่ถึงกับถวายที่ดิน เรื่องของการทำบุญชาวบางจะทำไม่ได้ขาดแต่ก็ทำตามอัตภาพ

ภาพที่ ๗.๒๔ ครอบครัวน้อยจาต-คุณลุงจำนง และคุณป้าฉลวย น้อยจาต ในงานอุปสมบท

ภาพที่ ๗.๒๕ ครอบครัวน้อยจาต-ประเพณีบวชพระที่จะจัดกันในหน้าแล้ง
หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วที่ทุ่งบางเขน

ภาพที่ ๗.๒๖ ครอบครัวน้อยจาด-ชาวบ้านไปทำบุญที่วัดและภาพโบสถ์หลังเดิมของวัดบางบัว

ภาพที่ ๗.๒๗ ครอบครัวน้อยจาด-การรดน้ำผู้สูงอายุในวันสงกรานต์ของชาวนาที่ทุ่งบางเขน

ตาสวาท บุญมา เล่าว่า ชาวบ้านที่อยู่แถวออเงินจะไปทำบุญที่วัด วัดออเงิน วัดหนองใหญ่ วัดจำหล้า วัดบึงพระยาสุเรนทร์ ใครอยู่ใกล้วัดไหนก็ไปวัดนั้น คนโบราณเรียนหนังสือที่วัด เกิดมาก็มีวัดเหล่านี้แล้ว ทางครอบครัวของตาสวาท ทำบุญวัดหนองใหญ่ ตาสวาทเองก็เป็นผู้เลื่อมใสในศาสนาเป็นอย่างมาก ท่านเป็นมัคทายกวัดหนองใหญ่ด้วย

ยายสม อึ้งประดิษฐ์ เล่าว่าคนทุ่งสีกัน เครื่องครัดทางศาสนา ยายสมมาอยู่วัดตั้งแต่เด็ก มาอ่านหนังสือให้คนแก่ฟัง พระไตรปิฎกยายอ่านตั้งแต่สมัยสงครามโลกแล้วเพราะอ่านให้คนแก่ฟัง สมัยนั้นใช้จุดได้อ่านเพราะเขาไม่ให้ใช้ไฟในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ กำนันสาย สร้างวัดอัมพันธ์ เป็นลูกยายสมเป็นมอญเหมือนกัน

ยายสมรติ ผ่องอำไพ เล่าว่า ชาวบ้านบริเวณบางบัว มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน วัดบางบัว สมัยพ่อแม่ของยายเรียกว่า “วัดลาดน้ำเค็ม” สมัยยายเรียก “วัดบางบัว” เมื่อวัดจัดงานประจำปีและงานทางศาสนา ได้แก่ งานเข้าพรรษา ออกพรรษา งานสงกรานต์ ทอดกฐิน บวชชีพราหมณ์ ชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัด

นอกจากวัดแล้วคลองยังเป็นที่ชาวบ้านสร้างกิจกรรมทางวัฒนธรรม ทุกๆ เข้าในสมัยก่อน ชาวบ้านจะตักบาตรทางเรือ พระจะพายเรือเล็กๆ ชาวบ้านจะเตรียมอาหารใส่บาตร และเมื่อถึงงานกฐิน งานผ้าป่าชาวบ้านก็จะแห่เรือกัน เรือที่ใช้เป็นเรือชะล่า และมีการประดับด้วยต้นอ้อย การตักบาตรในคลองเลิกไปเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๕๑๗

ยายสมรติ เล่าว่า ยายไม่ชอบทำนาแต่ชอบทำอาหารและชอบร้องรำทำเพลง ยายเป็นแม่ครัวเอกฝ่ายอาหารคาวอยู่ที่วัดบางบัวด้วยร่วมกับยายแอ้วที่เป็นช่างของหวาน และผัวยายแอ้วก็ช่วยกันทำอาหารเวลาถึงงานที่วัด ในสมัยก่อนตามวัดจะมีแม่ครัวที่เรียกว่าแม่ครัวเอกเป็นคนมีฝีมือในการทำอาหาร

๗.๖ สังคมที่มีการผสมผสานวัฒนธรรมของคนหลายกลุ่ม

สังคมทุ่งบางเขนประกอบด้วยคนหลายกลุ่มที่อพยพเข้า คนเหล่านี้มีทั้งชาวไทยที่เป็นสวนเดิม ที่อยู่ในคลองบางเขน ชาวมอญที่อยู่ทั้งนนทบุรีและปทุมธานี ชาวไทยที่มาจากพื้นที่รอบๆ และห่างไกล ชาวลาวที่เข้ามารับจ้างทำนาและต่อมาได้ตั้งถิ่นฐานในทุ่งนาแห่งนี้ คนเหล่านี้เมื่อเข้ามาบางกลุ่มในระยะแรกก็ยังคงวัฒนธรรมอยู่บ้างและในที่สุดก็ค่อยๆ จางหายไป เช่นกลุ่มชาวมอญ จากการสำรวจไม่มีหมู่บ้านไหนที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมมอญดั้งเดิมไว้อย่างเหนียวแน่น ส่วนใหญ่จะเป็นไทยไปหมดแล้ว ในท่ามกลางความหลากหลายของคนหลายเชื้อสาย วัฒนธรรมที่พบที่เข้ามาอยู่ในทุ่งแห่งนี้ที่มีลักษณะเหมือนกันคือวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการดำรงชีวิตคือ วัฒนธรรมข้าว การละเล่นและอาหารการกิน

๗.๖.๑ วัฒนธรรมข้าว

สังคมชาวนาที่ทุ่งบางเขนมีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเช่นเดียวกับชาวนาในภาคกลางอื่นๆ คือ จะมีพิธีเพื่อสร้างขวัญกำลังใจให้แก่คนทำนา และเพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยปกป้องพืชผลที่ตนเอง ให้อยู่ได้ รอดปลอดภัยจากสิ่งจะมาทำอันตรายต่างๆ

ป้าสมพร ชายศิลป์ (ทรัพย์สะอาด) เล่าว่า ท่านดีใจที่เวลาแม่ทำขวัญข้าว เพราะจะมีขนมกิน เยอะ พอข้าวเริ่มตั้งท้องก็จะไปปักธง เอาต้นไผ่สูงๆ เอากระดาสีแปะๆ เอาผลไม้ใส่ชะลอม ใส่ขนม ไปทำพิธี ไม่ต้องมีศาล เลือกเอาสถานที่เหมาะ เวลาเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วเอาเข้ายุ้งก็ต้องบอกอีก ครึ่งนี้ ทำให้ผู้มีการจัดสำหรับบอกในยุ้งข้าว ทำขนมต้มแดงต้มขาว ปักธงเยอะเลย ธงทำเป็นไม้เหมือนต้น ฝ้ายป่า ธงปักรอบยุ้งข้าว

โดยทั่วไปพิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าว มักจัดทำขึ้นโดยมีเป้าหมาย ๔ ประการ คือ

- ๑ . เป็นการขอร้องอ้อนวอนผี หรืออำนาจลึกลับ ให้ช่วยดูแลให้ต้นข้าวเจริญงอกงาม มีผลผลิตจำนวนมากตามความต้องการ
- ๒ . เป็นการขออนุญาตผี หรือเทพที่ประจำสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ เพื่อขออนุญาตใช้สอยสิ่งนั้นๆ
- ๓ . เป็นการขอขมาต่อธรรมชาติ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ เมื่อได้ล่วงเกิน
- ๔ . เป็นการเสี่ยงทาย (อ้างจาก : <https://thairicebuu.wordpress.com/.../ความสำคัญของข้าวต่อประเพณี/พิธี วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๙>)

พิธีกรรมในกิจกรรมข้าวของชาวนาที่ทุ่งบางเขน แบ่งตามขั้นตอนกระบวนการผลิตได้ ๓ ขั้นตอน เช่นเดียวกับชาวนาในภาคกลางอื่น เท่าที่รวบรวมได้มีดังนี้

๑. พิธีกรรมก่อนการปลูก

ในทุ่งบางเขนเป็นการทำบุญแบบบ้านใครบ้านมัน จัดขึ้นก่อนการลงมือปรับดินเพื่อทำนา ปลายเดือน ๖ จนถึงเดือน ๗ ก่อนลงมือทำนา เป็นการบอกกล่าวพระภูมิเจ้าที่ เชื่อว่าจะช่วยให้ทำมาหากินได้ผลดี มีความอุดมสมบูรณ์ ขอให้ดินดีน้ำดี ไม่พบกับความแห้งแล้ง

๒. พิธีกรรมในช่วงเพาะปลูก

พิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงนี้เพื่อต้นข้าวสามารถเจริญได้ผลดี และอยู่รอดปลอดภัยจนถึงเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ปลอดภัยจากสัตว์ ประเภทยุง หนู และแมลงต่างๆ และเมื่อข้าวตั้งท้องมี พิธีทำขวัญข้าว

๓. พิธีกรรมเก็บข้าวเข้ายุ้งและฉลองผลผลิต

พิธีกรรมนี้จะทำหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตขึ้นยุ้งแล้ว เป็นการบอกสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกครั้งหนึ่งว่าให้ช่วยรักษาผลผลิต อย่างให้หนูหรือแมลงมาทำลายข้าวที่อยู่ในยุ้งฉาง

พิธีกรรมทั้งหมดเป็นสร้างขวัญและกำลังใจให้ชาวนาสามารถเผชิญกับปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น ทั้งก่อน การทำนา ระหว่างการทำนา และเมื่อสิ้นการทำนาและได้ผลผลิตแล้ว ชาวนาก็ยังต้องขอให้สิ่งศักดิ์อย่าให้มีภัยอันตรายต่างๆ มาทำลายผลผลิตที่มาจากความเหน็ดเหนื่อยยากของชาวนาอีก เพราะชาวนาต้องมีชีวิตที่ขึ้นอยู่กับผลผลิตนี้ทั้งปี

๗.๖.๒ การละเล่น

ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตที่ทุ่งบางเขนมี วัฒนธรรมถิ่นที่มาจากคนมอญที่มาจากสามโคกและปทุม เช่น การเล่นลูกช่วง อีมอญซ่อนผ้า ตีจับ ภูกินหาง การละเล่นเหล่านี้ใช้ในงานสงกรานต์ ชาวบ้านจะแข่งว่าว หน้าสงกรานต์ภายในเดือนเมษายนของทุกปี โดยมีการประกวดว่าวสวยงาม เล่นว่าวแล้วดูว่าวใครสูงที่สุดและอยู่ลมบนนานที่สุด คนนั้นจะเป็นผู้ชนะและได้เงินรางวัล

ภาพที่ ๗.๒๘ สัมภาษณ์ ยายวิไล ชุนวล อายุ ๙๐ ปี ชุมชนยิ้มสยาม
เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๖ ยายวิไล ชุนวลเรื่องการละเล่นของชาวทุ่งบางเขนว่า
เวลามีกงานก็มีการเล่นลูกช่วง ปาไปโดนใครคนนั้นต้องรำ

เพลงที่ร้องในการเล่นลูกช่วง

“.. ระเบียบไหนเอ๋ย มาแต่ไกลๆ ถ้ารักจะเล่นก็เดินเข้ามา จะซำอยู่โย...”

เพลงเกี่ยวข้าว

“ เกี่ยวเถอะนะแม่เกี่ยว อย่าแล อย่าเหลียว เดี่ยวเคียวจะบาดก้อยเอ๋ย ...”

ชาวบ้านร้องรำทำเพลงกันสนุกสนาน มีการร้องเพลงน้อยด้วย เวลาวัดดอนเมืองมีงานไปตุลิกะ ตักบาตร ก่อพระเจดีย์ทรายกัน

คุณปัญญา จันทรเหมือนเผือก ประธานสภาวัฒนธรรมบางเขน กล่าวว่า ชาวบางเขนไม่มีพ่อเพลงแม่เพลงเหมือนที่อยุธยาและสุพรรณ แต่เวลามีกงาน ก็จะมีการร้องรำ ทำเพลง โดยมีการรำไทลื้อ เล่นไม้หึ่ง โดยทำมาจากไม้ไผ่ ๒ อัน เวลาหนุ่มสาวเจอกันก็จะเล่นตีจับ มีรำไทลื้อ มีไม้หึ่ง เอามาเล่นกัน โดยจะมีกลอง ๑ ใบ

กำนันอนันต์ นามวงศ์ เล่าเรื่อง การละเล่นในทุ่งบางเขน เขตสายไหมว่า ประเพณีของชาวทุ่ง นอกจากทำบุญในพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ทำบุญวันสงกรานต์ก็การเล่นแม่ศรี เล่นผี ล่อผี สุ่มอะไรกัน เวลาทำบุญคนเยอะมาก สมัยนี้ไปวัดออเงิน วัดพรพระร่วง เมื่อก่อนไปวัดพระยาสุเรนทร์ กำนันก็บวช วัดพระยาสุเรนทร์

๗ .๖.๓ วัฒนธรรมอาหารการกิน

ในทุ่งบางเขน วัฒนธรรมการกินเป็นวัฒนธรรมที่โดดเด่นมากกว่าเรื่องอื่นๆ การหมักปลาทำ ปลาร้า น้ำปลาและกะปิ เป็นวัฒนธรรมและภูมิปัญญาาร่วมของคนทุกกลุ่มในทุ่งบางเขน บ้านทุกบ้าน ในทุ่งนาแห่งนี้จะต้องทำเพื่อใช้กินกันทั้งปี

กำนันอนันต์ เล่าว่าการทำปลาร้า ทำจากปลาได้ทุกชนิด เอาปลามาทำความสะอาด ขอด เกล็ด เอาเกล็ดใส่ หมักไว้ประมาณ ๓ วัน ล้างเกล็ดออก เอาของหนักทับให้ตัวมันแบน สมัยก่อนใช้ไม้ ข้าวทับ ทิ้งไว้จนมันแห้งดีแล้ว เสร็จแล้วจึงมาเอาข้าวคั่วใส่ แล้วอัดใส่ไห เก็บไว้ข้ามปีจึงจะเอามากิน สมัยนี้อัดไว้ไม่นานก็เอามากินท่านเห็นแม่ทำ ตัวท่านเองทำไม่ค่อยเป็นแล้ว น้ำปลาก็ทำกินเอง ทำจาก หัวปลา เอามาเคล้าเกล็ดแล้วก็หมัก ใส่โอ่งแล้วเอาไปต้ม หมักอยู่หลายวัน โดยมากจะไม่เปื่อยเพราะ ใส่เกล็ด เสร็จแล้วก็จะมารองกับผ้าขาวบาง แล้วนำมาเกรอะแยกส่วนที่เป็นน้ำใสออกมา รสชาติที่ ได้ยังดีกว่าน้ำปลาสมัยนี้ กำนันอนันต์เล่าต่อว่า กะปิ บางบ้านก็ทำเองสมัยก่อนกุ้งแถมนี้มีมาก

ครอบครัว “น้อยจาด” เล่าเรื่องการทำปลาร้าว่า ป้าฉลุยทำปลาร้าขายจนส่งลูกเรียนจบปริญญาตรี ปลาร้าต้องทำเองจึงจะอร่อย ทำจากปลาได้ทุกชนิด เวลาวิดบอปลาที่เลี้ยงไว้จะได้ปลาที่ปนกันมา เราต้องเอาปลาที่จะทำปลาร้ามาขอดเกล็ด ใส่เกล็ด ปลาร้าทำโดยใช้ปลาเล็กปลาน้อย โดยมากทำมาจากปลากะตึ ทำปลาให้สะอาดถอดหัวถอดเกล็ดทิ้ง ล้างเสร็จแล้วเคล้าเกล็ดอัดใส่ไหไป ก่อน เกล็ดก็ต้องนำมาตำละเอียดก่อนประมาณเอาให้ได้สัดส่วน ใช้ไหกะเทียมหรือไหน้ำปลาสมัยก่อน เอาเกล็ดเคล้ากับปลาจนกว่าจะพอใจ ผูกปากไหไว้ก่อนทิ้งไว้ประมาณ ๔ ถึง ๕ วัน ก็เอาปลาล้าง เกล็ดออก ปลากะเค็มเกล็ดที่ฝังอยู่ในเนื้อปลา เสร็จแล้วก็เอาปลาไปทับเอาน้ำออก ต่อจากนั้นก็เอามาล้าง แล้วทับอีกรอบหนึ่ง เป็นการรีดน้ำปลา ปลาอาจจะใส่ตะกร้าเอาไม้ทับ ต่อจากนั้นก็เอาข้าวสารมา คั่วแล้วตำ เสร็จแล้วก็เอามาเคล้ากับปลา อัดลงไหให้แน่นเลย ใส่เกล็ดอีกนิดหน่อย เวลาอัดลงไหให้ แน่นจะเอาซากกะปิช่วยอัดปลาลงไปก็ได้ ต่อจากนั้นก็เอากาบหมากปิดปากไหให้แน่นเลย เอาน้ำใส่ ปากไว้ การทำปลาร้านั้นทำยาก ปลาร้าต้องอัดไว้ ๓-๔ เดือนหรือข้ามปีก็ยิ่งดี ตอนสมัยลูกเรียนทำ ปลาร้าขายด้วยปลานิล ขายกิโลละ ๓๐ บาท ตอนทำขายเปิดไห ขายดี คนโน้นกิโล คนนี้กิโล ทำขาย ตอนเลี้ยงปลากัด ใช้เวลา ๓ ถึง ๔ เดือนเปิดขายได้แล้ว เวลาขายต้องขายให้หมด มิฉะนั้นหนอนจะ ขึ้น

การทำกะปิ ส่วนใหญ่แม่ของแม่ของป้าเป็นคนทำ เวลาทำก็ยกต้องไปซ้อนกึ่ง ชาวบ้านบางคนก็ซื้อเอา

ขนมจีนน้ำยา ป้าฉวยเล่าถึงฝีมือของตนว่า ได้รับการกล่าวขวัญว่าทำได้ร่อยมาก ประธานสภาวัฒนธรรมจะให้ทำขนมจีนน้ำยาโชว์ที่สนามหลวงแต่ป่าไปไม่ไหว น้ำพริกนั้นทำยาก ที่นี้เวลาว่างก็จะทำให้ครบสูตรคือมีทั้งน้ำพริกและน้ำยา เวลาทำก็แบ่งให้ลูกหลานกินด้วย มีแกงขี้เหล็กต้องใส่ปลาร้าและทำเองด้วยเพราะถ้าซื้อถ้าซื้อจะไม่หอมเท่าทำเอง

ยายสม อึ้งประดิษฐ์เล่าเรื่องการทำปลาร้า ได้ปลามาเป็นปลาอะไรก็ได้ ปลาช่อน ปลาดุก ปลาสลิด ใช้ได้หมด ขอดเกล็ด ตัดครีบ ทำความสะอาด เอามาใส่เกลือแช่ไว้ ๑ คืนหรือ ๒ คืน แล้วทำข้าวคั่วให้หอม เหลือง เอาปลาที่ใส่เกลือไว้ไปล้าง จากนั้นเอามาทับให้แห้ง แล้วเอามาเคล้าเกลือใหม่ ใส่ข้าวคั่ว ยัดใส่โองทั้งไว้ ๖ เดือนจึงเอาออกมากิน คนแถวนี้ต้องทำกินอย่างนี้เหมือนกันหมด ส่วนปลาสตอื่นๆ ก็เอามาย่างเก็บไว้ใช้ทำแกง อาหารพวกนี้เราก็เอามากินเมื่อทำนา

ยายสม เล่าเพิ่มเติมอีกว่า ชาวบ้านจะทำปลาร้า ปลาแห้ง ปลาอย่าง กะปิไม่ค่อยทำ เพราะกะปิต้องมีกุ้งอาหารพวกนี้ไม่ต้องซื้อกิน ส่วนที่ซื้อมีแค่เกลือ น้ำปลาทำกินเอง เวลาหน้าน้ำหลากจะมีปลาตัวเล็กๆ เอามาล้างแล้วใส่ไหไปเลย สูตรการทำน้ำปลาคือ ปลา ๕ ขาม เกลือ ๑ ขาม ใส่ไหปากจู้ หมักไว้ ๖ เดือนแล้วจึงมาเอาน้ำปลา กินหมดแล้วใส่น้ำลงไปอีก ๕ ขามเกลือ ๑ ขามกินใหม่ เพราะปลายังมีเหลืออยู่ในไห ยังไม่หมดเติมน้ำลงไปได้ เวลากินก็จะคว่ำไหให้น้ำปลามันไหลลงมา การทำแต่ละครั้งขึ้นอยู่กับจำนวนไหว่ามีมากน้อยแค่ไหน ชาวบ้านจะจำแนกไหเป็น ๒ ชนิด ไหของใช้ทำปลาร้า ไหปากจู้ใช้น้ำปลา ใช้ผ้าผูกปิดไว้

ภาพที่ ๒.๒๙ ไหปลาร้า

ภาพจาก www.thaitambon.com เมื่อ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๙

ภาพที่ ๗.๓๐ ไหน้ำปลาโบราณ

จาก www.m-culture.in.th/moc_new/album/๑๗๑๕๐๖/ไหน้ำปลาโบราณ อ้างเมื่อ วันที่ ๕
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๙

ยายบรรจง เมืองดอน เล่าเรื่องทำอาหารเก็บไว้กินในครัวเรือนของตนว่า การทำกะปิก็ไม่ใช่ยาก ล้างกุ้งให้สะอาด เอาเกลือใส่ แล้วโขลกในครก ใช้สากมือตำไป เมื่อโขลกเสร็จแล้วก็ใส่อ่างตากแดด น้ำที่ไหลออกมาเอาไปทำเป็นน้ำปลาปรุงอาหารได้อีก ทุกบ้านทำกันอย่างนี้ บ้านใครบ้านมันทำกันกิน วิธีการทำปลาร้า ก็ไม่ยากเช่นกันคือนำปลามาทำความสะอาด ล้างแล้วหมักด้วยเกลือ ต่อจากนั้นคลุกกับข้าวคั่วหมักใส่ไห เก็บไว้เป็นปี เรียกว่า “ปลาร้าค้ำปี” ปลาร้าถ้าหมักค้ำปีแล้วจะกินดี เพราะก้างจะนิ่มหมด

ภาพที่ ๗.๓๑ ยายบรรจง ม่วงอม (เมืองดอน) อายุ ๘๐ ปีอาศัยอยู่ที่สะพานประดิษฐ์สุกุลการ
ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๖

๗.๗ การปกครองท้องถิ่นมีทั้งรัฐและท้องถิ่นปกครองตนเอง

ในระยะแรกผู้เข้ามาบุกเบิกทุ่งบางเขนอยู่อย่างอิสระ จนเมื่อมีการจัดตั้งอำเภอบางซื่อในปี พ.ศ.๒๔๓๗ ทุ่งบางเขนจึงอยู่ภายใต้การดูแลของอำเภอบางซื่อ แต่การดูแลไม่ทั่วถึงเนื่องจากทุ่งแห่งนี้ เป็นทุ่งกว้างสภาพยังคงเป็นป่าอยู่ และยังมีผู้คนอพยพมาไม่มาก จนมีการจัดตั้งอำเภอบางเขนปี พ.ศ. ๒๔๔๐ แสดงให้เห็นจำนวนผู้อพยพที่มีมากขึ้น รัฐเห็นความจำเป็นที่จะต้องควบคุมผู้คนในทุ่งบางเขน ให้เข้มงวดขึ้น อำเภอบางเขนในระยะแรกมีฐานะเป็นเขตปกครองชั้นนอกของกรุงเทพฯ ที่ใช้ระบบ การปกครองแบบเทศาภิบาล คือ มีอำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน ในระดับการปกครองท้องถิ่น มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล และสารวัตรกำนัน เป็นกลไกสำคัญของรัฐในการ ช่วยดูแล ทั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่ช่วยเก็บภาษีอากรต่างๆ คอยรายงานสภาพท้องที่ให้ทาง ราชการรับทราบ รวมทั้งแจ้งข่าวสารที่ทางราชการต้องให้ราษฎรรับทราบด้วย ระบบและกลไกในการ ปกครองนี้ใช้อยู่จนจนเพ็ญเลิกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๗ (ที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/แขวง> (หน่วยการปกครอง) - วิกีพีเดีย แขวง (หน่วยการปกครอง) อ้างเมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๙)

ภายใต้ระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล กำนันและผู้ใหญ่บ้านถือว่าเป็นผู้นำชุมชนในอดีต ใครมีปัญหาอะไร ก็จะไปบอกผู้ใหญ่บ้านให้ตัดสินและผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลภายในชุมชนเล็กๆ ใน หมู่บ้านของตน ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นกำนันและผู้ใหญ่บ้านจะต้องเป็นคนดีและมีผู้คนนับถือ สถาบัน การปกครองของชุมชนกำนัน ผู้ใหญ่บ้านทำให้ชุมชนมีความสามัคคี ในอดีตผู้ใหญ่บ้านจะรู้จักลูกบ้าน ของตนว่าเป็นอย่างไรทุกบ้าน

คุณจรัญ ขุนทอง เล่าว่า ในสังคมระดับหมู่บ้านจะปกครองกันเอง สมัยก่อนมีผู้ใหญ่บ้านของ “หมู่ไผ่” มี ปู่เสม ปู่เปล่ง ปู่โปร่งเป็นผู้ช่วย ผู้ใหญ่บ้านก็ทำนาเหมือนกัน เวลาปกครองลูกบ้านก็จะ เรียกประชุม มีข่าวจากอำเภอก็จะบอกให้ลูกบ้านรู้ ผู้ใหญ่บ้านจะต้องไปประชุมอำเภอทุกเดือนผู้ช่วย ก็ต้องไปทุกเดือน ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านเป็นคนเลือกผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บัว ก็เป็นพี่ชายของยายเจลิยเอง แถวนี่ขุนทองทั้งนั้นเป็นญาติกันทั้งนั้น

ภาพที่ ๗.๓๒ กำนันอนันต์ นามวงศ์ อายุ ๗๓ ปี
สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๕๘ ที่บ้านเขตสายไหม

กำนันอนันต์ นามวงศ์ เล่าว่า ตอนเป็นอายุ ๓๗ เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ท่านเป็นกำนันตำบล “ออเงิน” มี ๗ หมู่บ้าน การได้รับตำแหน่งนี้เพราะลูกบ้านเป็นคนคัดเลือก เป็นการเลือกตั้งจากลูกบ้านทั้งแขวง ครอบครัวท่านสืบทอดการเป็นผู้นำชุมชนมาตั้งแต่เริ่มแรก ตาของท่านเป็นผู้ใหญ่บ้านที่ “ออเงิน” กำนันอนันต์ เล่าถึงการได้รับตำแหน่งนี้ว่า “ชาวบ้านเขารู้ว่าใครเป็นผู้นำเขาได้ คนที่เป็นจะต้องใจกว้างพอสมควร เป็นคนที่ชาวบ้านฟังได้และที่สำคัญต้องเป็นคนเก่าแก่ที่อยู่ในพื้นที่มานาน”

หน้าที่ของกำนันคือการเป็นตัวแทนของเขต นำข่าวมาบอกชาวบ้าน สมัยก่อนไม่มีโทรศัพท์ ต้องเดินไปบอกกัน กำนันมีผู้ช่วยกำนัน ๒ คน สารวัตรกำนัน ๒ คน ที่จะคอยช่วย พวกนี้มีค่าตอบแทนน้อยมากไม่สามารถเรียกเป็นเงินเดือนได้ เมื่อก่อนผู้ช่วยได้ ๘๐ บาท กำนันได้ ๑,๒๐๐ บาท กำนันจะต้องเป็นคนที่ยังคงให้ความเคารพ กำนันอนันต์ท่านไม่มีพี่น้อง เป็นลูกคนเดียวแต่มีคนมาลงเสียงให้เป็นพันคน ท่านรับตำแหน่งการปกครองท้องที่ตั้งแต่ สารวัตรกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยกำนัน แล้วมาเป็นกำนัน คุณตาของท่านชื่อเทพ พุ่มเรือง มีตำแหน่งเป็น “หมื่นชุมทริฎครามเทพพุ่มเรือง” การได้ตำแหน่งนี้เพราะเมื่อสมัยก่อนมีพวกเถร พวกโจรมากแถวนี้ เพราะค่อนข้างอยู่ไกลจากอำเภอ แต่ละบ้านอยู่ห่างกันมาก ผู้ใหญ่บ้านต้องมีบารมีพอสมควร เมื่อก่อนกำนัน ผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทมากในการดูแลความปลอดภัยในชีวิตผู้คน มาสมัยหลังนี้ไม่ค่อยมีบทบาทสักเท่าไร แถวนี้นามสกุลเสียเยอะมาก มีเสียเอก เสียอิม เสียเอม เสียใหญ่ เสียโรจน์ เสียรัตน์ นามสกุลเหล่านี้ไม่รู้ว่ามีมาจากไหน เอาชื่อปู่ย่าตายายมาตั้ง เมื่อก่อนมีทุ่งบางเขน ทุ่งหลักสี่ ทุ่งบางเขนนั่นกว้างมากไปยันจตุจักร ส่วนทางนี้ก็ไปยันติดคลองสามวา เมื่อก่อนบางเขนเขตเดียวแยกเป็นสี่เขต ดอนเมือง หลักสี่ จตุจักร สายไหม

สถานะของกำนันไม่ใช่เพียงเป็นที่พึ่งของคนในท้องถิ่นเท่านั้น คนต่างถิ่นที่เข้ามาก็ต้องพึ่งกำนันได้เช่นกัน ดังเช่นการเข้ามาของนายฮ้อยพ่อค้าขายควายจากภาคอีสาน พวกขายควายเข้ามาที่ทุ่งบางเขนเข้ามาที่เป็นฝูงใหญ่ พวกนี้มาจากอีสาน เขาเรียกว่าพวกนายร้อย เข้ามาอยู่ที่บ้านตาเทพนี้

ปีหนึ่งจะมาครั้งเดียว จะเอาฝูงควายมาพัก ขาวนาจะมาซื้อ เพราะควายที่มีอยู่มันแก่ ทำงานไม่ไหว เขาก็จะซื้อ ตอนเมื่อ พ.ศ.๒๕๐๐-๒๕๐๑ ราคาควาย ๕๐๐-๖๐๐ บาท ที่ท่านเห็นเป็นรุ่นตาเทพ ตอนหลังพ่อค้าพวกนี้เริ่มมาลำบาก เพราะหมู่บ้านมันเยอะแล้ว เมื่อตอนที่ควายเข้ามาในทุ่ง ควายจะเดินเป็นแถวยาวเลย มาพักแถวบ่อน้ำ อยู่แต่ละครั้งเป็นครั้งเดือนจนกว่าจะขายหมด บางครั้งก็ไม่หมด ตาเทพจะซื้อไว้ในราคาถูก เพราะถ้าจะเอากลับไปมันไม่คุ้ม พ่อค้าควายรู้สึกว่าจะเป็นแถวขอนแก่น นายฮ้อยจะถูกจ้างโดยเจ้าของควายให้คุมควายมาขาย เมื่อควายขายได้แล้วตัวละเท่าไรก็ว่ากันไป นานฮ้อยจะเป็นผู้มาดูแลควายเขาให้เรียบร้อยไม่ถูกปล้นกลางทาง ในขบวนขายควายนี้มีเจ้าของมาด้วย มาแต่ละทีไม่ได้มาน้อยๆ เพียงแต่นายฮ้อยนำมาให้ความคุ้มครอง นายฮ้อยก็จะต้องมีความสามารถให้ความคุ้มครองทั้งคนและควายได้

นอกจากกำนันและผู้ใหญ่บ้านตามระบบราชการแล้ว สมัยก่อนชาวบ้านจะยกย่องให้คนที่มีหน่วยก้านดีเป็นนักเลงประจำถิ่นทำหน้าที่ดูแลถิ่น พวกนี้สามารถดูแลถิ่นได้ดี สมัยก่อน“ออเงิน” มีโจรผู้ร้ายมาก พอโตแล้วก็น้อยลง พวกโจรผู้ร้ายโดยมากจะลักวัว ลักควาย สมัยก่อนมีนักเลงโต ท่านเล่าว่านักเลงสมัยก่อนมีคุณธรรม ไม่เกร จะอยู่กันเป็นบางๆ เวลาผู้หญิงจะไปไหนต้องมีนักเลงคุมไป นักเลงจะผู้บอกขอบเขตของพื้นที่ว่าใครห้ามมายุ่ง นักเลงพวกนี้จะมีคนนับถือ สมัยก่อนมีนักเลงพวกนี้ถึงแม้จะมีผู้ใหญ่บ้านและกำนันอยู่แล้วก็ตาม เวลาทีมงานนักเลงพวกนี้จะตีหัวกันแต่ไม่ใช้อย่างกันเหมือนสมัยนี้

จากที่กล่าวมาในบทนี้ทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ขาวนาทุ่งบางเขนเป็นผู้บุกเบิกที่เข้ามาทำกินด้วยตัวเอง ขาวนาเหล่านี้มีประวัติสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน บางครอบครัวอยู่มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ พร้อมกับการสร้างวัด “บางบัว” ซึ่งเป็นวัดแห่งแรกในท้องถิ่นนี้ และบางครอบครัวก็เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ครอบครัวเหล่านี้เป็นครอบครัวขาวนาสามัญชนเป็นส่วนใหญ่ ทุ่งบางเขนโดยทั่วไปแล้วเป็นทุ่งนาที่ไม่ได้อุดมสมบูรณ์ มีเฉพาะบริเวณที่อยู่ติดกับคลองเท่านั้นที่มีน้ำใช้อย่างเพียงพอ ขาวนาเหล่านี้มีวิถีชีวิตที่พึ่งธรรมชาติและพึ่งตนเองทั้งในการผลิตและชีวิตความเป็นอยู่ในทุกๆ ด้าน ขาวนาต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อจะอยู่รอดในท่ามกลางความยากลำบาก ขาวนาทุ่งบางเขนสร้างภูมิปัญญาท่ามกลางความขาดแคลน ความแห้งเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ ขาวนาเรียนรู้เรื่องของฤดูกาลแต่ละฤดูที่ตนเองต้องเผชิญ ถึงแม้จะมีความทุกข์ยากทางกาย แต่หลายท่านที่ให้ข้อมูลได้กล่าวถึงความสุขใจที่ได้ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมขาวนา ที่มีการเอาแรง การเอื้อเพื่อการแบ่งปัน ความซื่อสัตย์ ความเป็นญาติมิตรและความสามัคคีกัน ความผูกพันเหล่านี้อยู่ในระดับจิตวิญญาณซึ่งทำให้สังคมขาวนามีชีวิตอยู่รอดมาได้

อย่างไรก็ตามเศรษฐกิจสังคมทุ่งบางเขนที่มี ๒ ระบบซ้อนกันอยู่คือมีการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง และการพึ่งพิงธรรมชาติของสังคมขาวนาทุ่งบางเขนเกิดขึ้นควบคู่ไปกับระบบตลาดที่เข้ามาตั้งแต่สมัยเริ่มแรก ในระบบตลาดมีทั้งการซื้อขายที่ผ่านตัวเงินและการแลกเปลี่ยนสิ่งของต่อสิ่งของ พ่อค้าชาว

จีนที่เข้ามารับซื้อข้าวจากชาวนามีทั้งโรงสีและพ่อค้าข้าว พวกพ่อค้ามีวิธีการซื้อข้าวด้วยรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่ให้เงินกู้ แลกสิ่งของกับสิ่งของ การให้เชื้อของไปกิน ไปใช้ก่อน และเก็บคืนในรูปของข้าวเปลือก หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว ชาวนาบางคนเข้าสู่ระบบตลาดด้วยความรู้สึกที่ว่าตนเองถูกเอารัดเอาเปรียบและมีความทุกข์ทุกครั้งเมื่อขายข้าว แต่บางคนรู้สึกว่าการที่พ่อค้าที่เข้ามารับซื้อข้าวหรือให้สินเชื่อบนเป็นเสมือนญาติมิตร การที่ชาวนาไม่รู้สึกว่าตนถูกเอาเปรียบและเข้าใจว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นความยุติธรรมในระบบการค้า เพราะพวกเขาเคยชินและไม่ได้รับรู้ข้อมูลเรื่องของราคาซื้อขายเลย ราคาทุกอย่างล้วนแต่ถูกกำหนดโดยพ่อค้า ถึงแม้บางคนจะให้ข้อมูลว่าข้าวเปลือกที่แลกไปได้ข้าวสารกลับมาเพียงเล็กน้อยก็ตามแต่ก็ยังไม่รู้สึกว่าตนเองถูกเอาเปรียบโดยตนเองต้องทำการผลิตข้าวด้วยความยากลำบาก

การว่าจ้างแรงงานลาวและแรงงานรับจ้างชาวไทยก็เป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในวิธีการผลิตข้าวในทุ่งบางเขนด้วย โดยเฉพาะแรงงานลาวได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการช่วยการผลิต แรงงานรับจ้างชาวลาวจะเข้ามาในฤดูทำการผลิตและจะกลับไปเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จ นอกจากนี้ยังมีนายฮ้อยที่ควบคุมฝูงควายจากภาคอีสาน คนควายมาจำนวนมากเข้ามาเพื่อขายควายให้แก่ชาวนา คนเหล่านี้ใช้ชีวิตอยู่กับชาวนาท้องถิ่น บางคนก็ตั้งหลักแหล่งอยู่ในทุ่งนาแห่งนี้ ภาพความทรงจำที่มีฝูงควายของนายฮ้อยที่นำควายเข้ามาขายและแรงงานลาวรับจ้างยังคงถูกบันทึกอยู่ในหมู่บ้านชาวนาทุ่งบางเขนทุกที่

สังคมชาวนาทุ่งบางเขนมี วัดเป็นศูนย์กลางของชีวิตและเป็นที่ยึดกิจกรรมของชุมชน วัดเป็นที่ยึดกิจกรรมประเพณีทางศาสนา เป็นที่ยึดกิจกรรมในชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นโรงเรียนให้ชาวบ้านได้หนังสือ ทำบุญกับวัดมาก วัดเป็นหน้าตาของชุมชนและเป็นหน้าตาของแต่ละครอบครัวด้วย ชาวบ้านเชื่อว่าหากได้ทำบุญแล้ว บุญกุศลที่จะทำให้ครอบครัวพบกับความเจริญ

สังคมชาวนาทุ่งบางเขนเป็นสังคมที่มีการผสมผสานวัฒนธรรมของคนหลายกลุ่ม ในท่ามกลางความหลากหลายของคนหลายกลุ่ม ความเหมือนของคนทุ่งบางเขนคือวัฒนธรรมการผลิตข้าวและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิต ชาวนามีเชื่อว่าเรื่องข้าวเป็นของศักดิ์สิทธิ์ต้องทำพิธีให้เทพช่วยคุ้มครองและเสริมสร้างขวัญกำลังใจในการผลิต วัฒนธรรมอาหารการกินเกิดขึ้นท่ามกลางระบบนิเวศน์เดียวกันทำให้คนในทุ่งบางเขนทุกกลุ่มเชื้อชาติมีวัฒนธรรมการกินเหมือนกันและเป็นสิ่งที่ชาวนาภูมิใจในภูมิปัญญาของตน ชาวนารู้จักทำปลาร้า น้ำปลา กะปิ ปลาย่าง รู้จักที่จะนำสายบัวและไผ่มาใช้ทั้งทำอาหารและเครื่องใช้เครื่องมือต่างๆ เพื่อจะดำรงชีวิต ความรู้และภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวนาทุ่งบางเขนที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศน์ที่ตนเองอยู่

ชาวนาทุ่งบางเขนหลายท่านสะท้อนเรื่องตนเองสัมพันธ์กับรัฐในลักษณะที่ต้องช่วยเหลือตัวเองมากกว่าการพึ่งพิงให้รัฐช่วย ระบบการปกครองแบบเทศาภิบาลที่ใช้มาเนิ่นนานปีในทุ่งนาแห่งนี้

ให้ความสำคัญกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในการดูแลปกครองท้องถิ่น ทั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านได้กลายเป็น
สถาบันผู้นำชุมชน คนทั้ง ๒ กลุ่มนี้เป็นที่พึ่งและเป็นผู้มีบารมีในชุมชน

บทที่ ๘

การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและการสิ้นสุดลงของวิถีชีวิตชาวนา

วิถีชีวิตชาวนาทุ่งบางเขนค่อยๆ สิ้นสุดลงเมื่อประมาณทศวรรษ ๒๕๑๐ การสิ้นสุดนี้ไม่ได้เกิดขึ้นทันทีแต่ค่อยๆ เกิดขึ้น ชาวนาบางคนได้ยุติวิถีชีวิตแบบชาวนาก่อนหน้านี้แล้ว โดยทั่วไปชาวนาทุ่งบางเขนหมดสภาพในวิถีชีวิตแบบเดิมเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศในช่วงเวลานั้น การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศที่เหมาะสมกับการทำนาตามแบบเดิมมาจาก การพัฒนาประเทศ การเข้ามาของถนนขนาดใหญ่ที่ตัดผ่านทุ่งบางเขนเพื่อไปเชื่อมโยงกับภูมิภาคต่างๆ การเข้ามาของสถานที่ราชการ การเวียนคืนที่ดิน นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับสาเหตุทางสังคมและการเมืองต่างๆ ด้วย

การพัฒนาประเทศไปสู่อุตสาหกรรมทำให้พื้นที่บางเขนกลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ผู้คนหลั่งไหลเข้าสู่กรุงเทพฯ และทำให้เมืองหลวงแห่งนี้มีประชากรมากและขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ในทศวรรษ พ.ศ.๒๕๑๐ มีหมู่บ้านจัดสรรเกิดขึ้นในทุ่งนาแห่งนี้หลายหมู่บ้าน ได้แก่ เปรมฤทัย อนันต์ สุขสันต์ อมรพันธ์ และศิริสุข ฯลฯ การเกิดหมู่บ้านจัดสรรทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กหลายแห่ง ทำให้น้ำเสีย น้ำน้อย ดินเสีย หนูชุกชุม ผืนดินไม่เหมาะแก่การทำนา สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวนาหมดกำลังใจที่จะทำนาต่อไปจนในที่สุดก็เลิกทำนา และค่อยๆ หายไปจากที่ดินของตน บางคนก็เคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่ บางรายต้องขายนาเพราะอยากส่งลูกเรียนในระดับที่สูงขึ้น และบางรายก็มีหนี้สินจากการพนันและการใช้จ่ายต่างๆ ทำให้เกิดการสูญเสียที่ดิน บางคนหมดตัวไม่สามารถทำมาหากิน ที่อยู่อาศัยก็ต้องอยู่ในสภาพบุกรุกที่ดินของกรมธนารักษ์ที่อยู่ริมคลอง ผู้คนต่างถิ่นและคนที่อยู่ในตัวเมืองได้เคลื่อนเข้ามาที่ทุ่งบางเขน พื้นที่บางเขนเปลี่ยนสภาพจากชานเมืองเป็นเมืองในที่สุด

ตารางที่ ๘.๑ เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในเขตบางเขน ตั้งแต่เริ่มต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ จนถึงทศวรรษ ๒๕๑๐

พ.ศ.	เหตุการณ์	ผลที่เกิดขึ้น
๒๕๑๓ – ๑๕	รัชกาลที่ ๕ ชุดคลองเปรมประชากรเพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับอยุธยา ผู้อำนวยการขุดคือเจ้าสัวยม หลวงสาธรรษา ยุตต์ (ยม พิศลยบุตร) บุตรพระยาพิสมทสมบัติ บริบูรณ์ (ยม พิศลยบุตร) ผู้เป็นแม่กองขุดคลองภาษีเจริญ เจ้าสัวยมท่านนี้เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างพระที่นั่งเวหาศน์จำรูญในพระราชวังบาง	เกิดการพัฒนาที่ดิน ๒ ฝั่งคลองเพื่อเป็นพื้นที่เพาะปลูกใหม่ เกิดการย้ายความเจริญจากบางเขนริมแม่น้ำเจ้าพระยามาอยู่ด้านในที่เรียกว่า “ทุ่งบางเขน” เกิด “สี่แยกทางน้ำ” บริเวณที่ตัดกันระหว่างคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร

พ.ศ.	เหตุการณ์	ผลที่เกิดขึ้น
	ประอินในปีพ.ศ.๒๔๓๒	สี่แยกบางเขนได้กลายเป็นศูนย์รวมทางการค้าและเป็นจุดกึ่งกลางระหว่างกรุงเทพและอยุธยา ที่ดินสองฝั่งคลองตกเป็นของเจ้าที่ดินรายใหญ่ ขุนนางและข้าราชการที่ได้รับพระราชทานที่ดิน
ประมาณ ๒๔๓๐	โรงเรียนขุนตั่วตลาดบางเขน หรือโรงเรียนบางเขนหรือโรงเรียนสี่แยกคลองบางเขน เป็นของจีนแต่จิว โรงเรียนแห่งนี้เกิดขึ้นหลังจากเกิดสี่แยกทางน้ำไม่เกิน ๒๐ ปี ภายในโรงเรียนมีศาลเจ้าด้วย ศาลเจ้าแม่ทับทิมตลาดบางเขน ศาลแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณสี่แยกทางน้ำ ริมคลองบางเขน ภายในชุมชนบางเขน คนทั่วไปเรียก “ศาลเจ้าบางเขน” สร้างโดยคนจีนไหหลำที่เดินทางเข้ามาทำมาหากินบริเวณนี้หลังจากเกิดสี่แยกทางน้ำ	เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนจีนที่ตลาดบางเขน มีทั้งจีนแต่จิวและจีนไหหลำ
๒๔๔๐	จัดตั้งสำนักงานอำเภอบางเขนอยู่ใกล้บริเวณสี่แยกทางน้ำ มีพระราชบัญญัติการปกครองท้องถิ่นที่ รศ. ๑๑๖ (๒๔๔๐) ให้มีการปกครองโดยกำนันผู้ใหญ่บ้านและสิ้นสุดการปกครองแบบเทศาภิบาลในปี พ.ศ.๒๕๔๗	เกิดความเจริญ และขยายพื้นที่ทำนาที่ทุ่งบางเขน มีการจัดระเบียบการปกครองท้องถิ่นผู้ใหญ่บ้านและกำนัน
๒๔๔๓	ตั้งสถานีรถไฟบางเขน	ชาวบางเขนสามารถติดต่อกับพื้นที่อื่นๆได้โดยใช้เส้นทางรถไฟและและใช้ทางเรือซึ่งเป็นการขนส่งที่ใช้กันในท้องทุ่งแห่งนี้ แรงงานลาวรับจ้างสามารถเดินทางเข้าสู่ทุ่งบางเขนด้วยทางรถไฟ
๒๔๔๔	ออกเอกสารรับรองสิทธิในการถือครองที่ดิน	ชาวนาเกิดความมั่นคงในทรัพย์สินและครอบครองผืนนาโดยถูกต้องตาม

พ.ศ.	เหตุการณ์	ผลที่เกิดขึ้น
		กฎหมาย
๒๔๔๘	เลิกไพร่และออกพระราชบัญญัติเลิกทาส	เกิดอิสระชนสามารถจับจองที่ดินทำนา
ประมาณ ๒๔๕๐	จัดตั้งตลาดบางเขน และตลาดบางบัว ตลาดทั้ง ๒ แห่งสร้างมามากกว่า ๑๐๐ ปีแล้ว พัฒนามาจากตลาดธรรมชาติก่อนหน้านี้ ศาลเจ้าบางบัว เป็นของจีนแต่จิว ไม่มีหลักฐานชัดเจนว่าสร้างตั้งแต่เมื่อไหร่ แต่ข้อมูลจากชาวบ้านยืนยันว่าสร้างมามากกว่า ๑๐๐ ปีแล้วเช่นกัน	ชาวจีนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน เป็นพ่อค้า รับซื้อข้าวและขายสินค้าที่จำเป็นให้กับชาวนาที่ทุ่งบางเขน ตลาดบางบัว จัดตั้งหลังตลาดบางเขน แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าจัดตั้งเมื่อไหร่
๒๔๕๕	มีการจัดตั้งโรงสีแห่งแรกที่สถานีรถไฟบางเขน	โรงสีได้กลายเป็นสถาบันสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวนา
๒๔๕๗	มีการสร้างสนามบิน “ดอนเมือง” บริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดอนอีเหี้ยม”	พื้นที่บริเวณสนามบินดอนเมืองรับกับการเปลี่ยนแปลงเป็นที่ตั้งของกองทัพอากาศ และสนามบินแห่งชาติต่อมา
๒๔๖๒	เกิดน้ำมากน้ำน้อยในพื้นที่ภาคกลางทั้งหมด น้ำท่วมใหญ่ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ต่อจากนั้นอีก ๒ ปีก็เกิดภาวะแห้งแล้ง	รัฐได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาระบบชลประทานอย่างจริงจัง เกิดโครงการขุดคลองเพื่อส่งน้ำเข้านาหลายโครงการเป็นโครงการขยายจากทุ่งรังสิตโครงการชลประทานป่าสักใต้โครงการชลประทานเชียงราก – คลองด่าน เป็นต้น
๒๔๖๐	ทางราชการได้จัดตั้งสถานีตำรวจนครบาลสี่แยกบางเขนซึ่งเดิมตั้งอยู่ที่แขวงตลาดบางเขน	มีการดูแลทุกข์สุขของประชาชนชาวบางเขน
๒๔๖๗	ขุดคลองบางบัวอยู่ในโครงการท่อน้ำเข้านาและระบายน้ำออกจากนา “โครงการเชียงรากน้อย - บางเหี้ย (คลองด่าน)” สมุทรปราการ	เกิดการขยายพื้นที่การทำนาและส่งน้ำเข้านาที่ทุ่งบางเขน ทำให้ผลผลิตข้าวที่ทุ่งบางเขนได้ผลดี

พ.ศ.	เหตุการณ์	ผลที่เกิดขึ้น
๒๔๗๕	เริ่มขุดสร้างถนนพหลโยธิน จัดตั้งโรงเรียนวัดเทวสุนทร และโรงเรียนบางเขน (ไว้สาเลื่อนสรณ์) เดิมชื่อว่า “โรงเรียนประชาบาล คลองบางเขน ๓” (อนุบาลวิชา) อาคารเรียนเป็น เรือนไม้ชั้นเดียว เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๗๕ จัดตั้งโรงเรียนบางบัวโดยมีพระอธิการลอย (เจ้า อาวาสวัดบางบัว) เป็นผู้อุปการะ	ชาวบางเขนเดินทางสะดวกและมี ความเจริญมากขึ้นวิถีชีวิตของชาว บางเขนเริ่มเปลี่ยนจากคนริมคลองมา สู่วิถีชีวิตเปลี่ยนจากวิถีน้ำเป็นวิถีบก ชาวบางเขน มีโรงเรียนให้การศึกษา เป็นระบบแบบใหม่แทนการศึกษา แบบเดิมจากพระภิกษุสงฆ์
๒๔๗๖	กบฏบวรเดช ก่อตั้งอนุสาวรีย์ปราบกบฏ	ชาวบางเขนได้รับผลกระทบจาก สงครามมีการอพยพหนีภัย บางเขนกลายเป็นเขตความขัดแย้ง ของการเมืองระดับชาติ
๒๔๗๙	ตัดถนนพหลโยธิน	มีการย้ายบ้านจากริมคลองมาอยู่ริม ถนนเปลี่ยนชุมชนทางน้ำมาเป็น ชุมชนทางบก
๒๔๘๑	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ย้ายมาตั้งที่ อำเภอบางเขน	บางเขน มีสถาบันอุดมศึกษาเป็นศูนย์ เรียนรู้ทางการเกษตรของ ประเทศ
๒๔๘๓	ไม้เมืองเดิม หรือก้าน พิงบุญ ณ อยุธยา (๒๔๔๘ -๒๔๘๕) ได้แต่งบทละครเรื่อง “รอยไถ่” โดยใช้ ฉากละคร ในท้องทุ่งบางเขนทั้งหมดตั้งแต่ทุ่งสอง ห้าง กุบแดงและท่าแร้ง แสดงวิถีชีวิตของชาวนา สถานที่ตำรวจสี่แยกบางเขนย้ายมาอยู่ที่ ต.กุบแดง และได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงพักกุบแดง และ พ.ศ. ๒๕๔๐ โรงพักกุบแดงย้ายมาอยู่ตรงวงเวียน บางเขนเปลี่ยนชื่อเป็น ”สถานีตำรวจนครบาล บางเขน”	เรื่องราวของชาวนาที่ทุ่งบางเขนได้ถูก นำเสนอต่อสังคม ทั้งธรรมชาติของ ท้องทุ่งและปัญหาที่คุกคามชาวนา ในช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐-๒๔๘๐ สถานที่ราชการย้ายจากริมน้ำมาอยู่ ริมถนน วิถีชีวิตของชาวบางเขนเริ่มเปลี่ยน จากวิถีน้ำมาสู่วิถีถนน
๒๔๘๔	เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา (สงครามโลกครั้งที่	มีกองทัพญี่ปุ่นเข้ามาตั้งฐานทัพที่ดอน

พ.ศ.	เหตุการณ์	ผลที่เกิดขึ้น
	๒) ยายที่ทำการเซตบางเขนมาอยู่ตรงข้ามกับวัดพระ ศรี ต.กุ่มแดง	เมือง ชาวบางเขนได้เข้าร่วมอยู่ใน บรรยากาศของสงครามโลกด้วย บาง บ้านมีหลุมหลบภัย บางครอบครัวหนี สงครามไปที่อื่นและบ้างครอบครัวย้ายจากในเมืองมาอยู่ที่ทุ่ง บางเขน
๒๔๘๕	น้ำท่วมใหญ่กรุงเทพ สร้างวัดพระศรีมหาธาตุเสร็จแล้ว โรงเรียนบางบัวย้ายมาอยู่ในที่ปัจจุบัน	น้ำล้นที่บางเขน วัดพระศรีฯ ได้เป็นที่ระลึกการปราบ กบฏบวรเดชและเป็นวัดของฝ่าย ประชาธิปไตยเดิมชื่อวัด “ประชาธิปไตย”
๒๔๘๙	๕ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๙ รัชกาลที่ ๘ เสด็จพร้อม พระอนุชา มาหวานข้าวที่แปลงนาสาธิต ทุ่ง บางเขน	ชาวบ้านรู้สึกภูมิใจที่พระเจ้าแผ่นดิน มาหวานข้าวบริเวณนี้ เหตุการณ์นี้ถือเป็นภารกิจสุดท้ายของ ร.๘ ก่อนสวรรคต วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๙
๒๔๙๐	๔ มีนาคม พ.ศ.๒๔๙๐ นักโทษการเมือง ๔ คน ถูกสังหารที่หลักกิโลเมตรที่ ๑๒ ถนนพหลโยธิน เวลาประมาณ ๐๓.๐๐น. ใกล้กับ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน คือนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ อดีต ส.ส.จังหวัด อุบลราชธานี พรรคสหชีพ และเป็นอดีตรัฐมนตรี ถึง ๖ สมัย นายถวิล อุดล อดีต ส.ส.จังหวัด ร้อยเอ็ด พรรคเดียวกัน เป็นอดีตรัฐมนตรีในสมัย รัฐบาลนายทวี บุณยเกตุ นายจำลอง ดาวเรือง อดีต ส.ส.จังหวัดมหาสารคาม พรรคเดียวกัน	ค่ำวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ.๒๔๙๐ ตำรวจได้เคลื่อนย้ายผู้ต้องหาทั้งหมด ไปไว้ที่สถานีตำรวจนครบาลบางเขน โดยอ้างเหตุความปลอดภัย บางเขนกลายเป็นพื้นที่ความขัดแย้ง ทางการเมืองอีกครั้ง ผู้ถูกสังหารทั้งหมดเป็นนักการเมืองที่ อยู่ในสายนายปรีดี พนมยงค์

พ.ศ.	เหตุการณ์	ผลที่เกิดขึ้น
๒๔๙๐-๒๕๐๙	ชาวนาเริ่มสูญเสียที่นาจากการเวนคืนที่ดิน จากการเล่นการพนัน การกู้ยืมเงิน การกว้านซื้อที่ดิน	ทำให้ชาวนาสูญเสียที่นา เกิดความยากจน
๒๔๙๓	ทางราชการตัดถนนรามอินทราเริ่มจากอนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ ณ วงเวียนหลักสี่ ในพื้นที่แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร ตัดออกไปทางตะวันออก เข้าสู่เขตมีนบุรี สิ้นสุดที่แยกเมืองมีน ไปออกฉะเชิงเทราและกบินทร์บุรี ถนนรามอินทราตั้งชื่อเพื่อเป็นเกียรติแก่ พลตำรวจโท พระรามอินทรา (ดวง จุลัยยานนท์) อธิบดีกรมตำรวจระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๘ -พ.ศ. ๒๔๘๙	พื้นที่นาบางเขนลดลงและถนนได้นำความเจริญและบริบทใหม่เข้าสู่ทุ่งนา
๒๔๙๖	ก่อตั้งกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์	มีการก่อตั้งอาคารสร้างที่อยู่ทหารมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่นา
๒๔๙๘	เปิดตลาดยิ่งเจริญเดิมชื่อตลาดซี้เถ้า(เพราะเอาซี้เถ้าจากโรงสีมาถมที่)	ชาวบ้านได้เปลี่ยนจากวิถีคนทางน้ำ มาเป็นคนทางบกอย่างชัดเจน
๒๔๙๙	กรมป่าไม้ย้ายมาตั้งที่ อ.บางเขน ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๙ โรงเรียนฝึกหัดครูพระนครได้ย้ายโรงเรียนมาเช่าที่ดินวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวีหาร ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ กระทรวงศึกษาธิการได้ยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูพระนคร ขึ้นเป็น "วิทยาลัยครูพระนคร" ต่อมา พ.ศ.๒๕๔๗ คือ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร	มีสถานที่ราชการ และสถานการศึกษา ทำให้คนจากที่ต่างๆเข้ามาทำมาหากินและตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณริมถนนมากขึ้น ชาวนาที่เคยทำนาหลายรายขายที่นา และบางรายก็ถูกยกเลิกสัญญาเช่า
๒๕๐๑	มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม ย้ายจากสถานที่ตั้งเดิมมาอยู่ที่ ซอยสังฆะวัฒนะ ๒ (ซอยลาดพร้าว ๒๓) ตำบลลาดยาว (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น แขวงจันทรเกษม) เขตจตุจักร	การจัดตั้งสถาบันการศึกษาแห่งใหม่ขึ้นมาทำให้เร่งการยุติการทำนาและความเจริญได้ค่อยๆ เข้าสู่ทุ่งบางเขน

พ.ศ.	เหตุการณ์	ผลที่เกิดขึ้น
	กรุงเทพมหานคร มีเนื้อที่ ๘๙ ไร่ ๘๘ ตารางวา ซึ่งเป็นที่ตั้งปัจจุบัน และใช้ชื่อว่า “วิทยาลัยครู จันทระเกษม”	
๒๕๐๔-๒๕๐๘	ทางราชการได้ตัดทางหลวงสายกรุงเทพฯ-สระบุรี หรือถนนซูเปอร์ไฮเวย์ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น ถนนวิภาวดีรังสิต การตัดถนนสายนี้เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๐ แต่ช่วงระยะทางรังสิตถึงดอนเมือง อยู่ในช่วงเวลา พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๐๘	ถนนสายนี้เป็นถนนที่ตัดผ่านทุ่งบางเขน หลังจากเกิดถนนสายนี้แล้ว ชาวนาขายที่ดินที่อยู่ริมถนนและความเจริญต่างๆ เคลื่อนย้ายเข้าสู่ทุ่งบางเขนอย่างรวดเร็ว
๒๕๑๐-๒๕๑๒	มีนายทุนเข้ามาทำบ้านจัดสรร มีแฟลตทหาร โรงเรียนบางบัวปิด	มีหนุ่มมารุกเร้าที่ทำนา ทำให้ชาวนาเลิกทำนาและปล่อยที่นาร้าง ที่ทำนาได้เปลี่ยนเป็นที่อยู่อาศัย
๒๕๑๔	นายประพันธ์ เจริญกุล ทายาทผู้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ ก่อตั้งบริษัท ยาคุลท์ ประเทศไทย ทางราชการตัดถนนรัชดาภิเษก เป็นถนนวงแหวน คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ให้จัดสร้างถนนวงรอบ ถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์ใน วโรกาสพระราชพิธีรัชดาภิเษก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ครบ ๒๕ ปี ในวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ แนวถนนตัดจากสะพานกรุงเทพผ่านถนนเจริญกรุง และต่อเชื่อมจนครบวงแหวน	พื้นที่นาทุ่งบางเขนเปลี่ยนเป็นที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม การตัดถนนรัชดาภิเษก ทำให้เกิดการยุติการทำนาของทุ่งบางเขนด้านใน
๒๕๑๘	จัดตั้งแดนเนรมิต (Magic Land) เป็นสวนสนุกกลางแจ้ง บนเนื้อที่ ๓๓ ไร่เยื้องกับศูนย์การค้าเซ็นทรัลพลาซ่า ลาดพร้าว ริมถนนพหลโยธิน เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร ลงทุนไม่ต่ำกว่า ๗๐-๘๐ ล้านบาท เปิดดำเนินการเมื่อวันที่ ๒๙	เกิดการพัฒนาที่ดินเพื่อใช้ในการท่องเที่ยวและบันเทิงของคนในเมืองหลวงและผู้คนจากที่ต่างๆ

พ.ศ.	เหตุการณ์	ผลที่เกิดขึ้น
	มกราคม พ.ศ.๒๕๑๘ มีเครื่องเล่นจากต่างประเทศกว่า ๓๐ ชนิด แดนเนอร์มีมีความโดดเด่นที่ปราสาทเทพนิยาย ซึ่งตั้งอยู่ส่วนหน้าของพื้นที่ สร้างขึ้นตามแบบที่ผสมผสาน จากปราสาทเทพนิยาย ของสวนสนุกดิสนีย์แลนด์ กับปราสาทนอยส์ชวานสไตน์ของเยอรมัน	
๒๕๒๒	ในวันที่ ๑๕ กรกฎาคม นายห้างแสง เหนาะกุล มีดำริให้ขยายขยายสำนักงานเดลินิวส์ จากเลขที่ ๔๒๓ ถนนสีพระยา ไปยังอาคาร ๔ ชั้น ที่ตั้งอยู่ ณ เลขที่ ๔/๓ ถนนวิภาวดีรังสิต จนถึงปัจจุบัน	ชาวนาที่ทุ่งบางเขนขายที่ดินพร้อมกับความเจริญที่เข้ามา

ที่มา: รวบรวมจาก หนังสือ และWebsite และการสัมภาษณ์บุคคลต่างๆ

การเปลี่ยนแปลงและการสิ้นสุดของวิถีชีวิตชาวนาทุ่งบางเขน สามารถอธิบายได้ดังนี้

๘.๑ การเข้ามาจัดตั้งสถานที่ราชการ และเกิดเหตุการณ์สำคัญในทุ่งบางเขน

บางเขนเป็นพื้นที่การปกครองชั้นนอกของกรุงเทพฯ ได้พบกับการเปลี่ยนแปลง เมื่อมีการขยายตัวของตัวเมืองชั้นในออกสู่ชั้นนอกด้วยการจัดตั้งหน่วยงานราชการต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้แก่ การจัดตั้งสนามบินดอนเมือง การตัดถนนพหลโยธินที่เชื่อมโยงกรุงเทพฯ กับภาคเหนือ และสงครามความขัดแย้งทางการเมืองทั้งในระดับประเทศและในระดับภูมิภาคในสงครามมหาเอเชียบูรพา ที่กองทัพญี่ปุ่นได้เข้ามาตั้งฐานทัพที่สนามบินดอนเมือง การเข้ามาของสิ่งภายนอกเหล่านี้ ทำให้ทุ่งบางเขนไม่ใช่ทุ่งนาที่โดดเดี่ยวกับสังคมภายนอก แต่เป็นทุ่งนาที่รองรับการเปลี่ยนแปลงและได้รับผลกระทบจากสิ่งภายนอกตลอดเวลา

สนามบินดอนเมืองและการสร้างกองทัพอากาศ การสร้างทั้งสนามบินและกองทัพอากาศในทุ่งนาแห่งนี้ ซึ่งเป็นสถานที่ราชการขนาดใหญ่ ทำให้พื้นที่การทำนาต้องหมดสภาพไปหลายหมื่นไร่ การที่ทางราชการเลือกพื้นที่ในทุ่งบางเขนให้เป็นที่ตั้งของสนามบิน มีบันทึกว่ามาจากการบินสำรวจทางอากาศได้เห็นพื้นที่เหมาะสมซึ่งเป็นที่ดอนทางตอนเหนือของอำเภอบางเขน พื้นที่บริเวณนั้นเดิมชาวบ้านเรียกว่า **"ดอนอีเหยี่ยว"** เพราะมีฝูงเหยี่ยวบินมารวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ในบริเวณที่ดอนนี้ ทั้งยังมีทางรถไฟสายเหนือวิ่งผ่าน พื้นที่นี้อยู่ห่างจากสนามบินสระปทุมไปทางเหนือใช้เวลาบินประมาณ ๑๓ นาที (ด้วยเครื่องบินเบรเกต์สมัยนั้น) คิดเป็นระยะทางประมาณ ๒๒ กิโลเมตรเศษ บริเวณนี้เป็นที่นาหลายเจ้าของเช่น ที่นาของหมื่นหาญ ใจอาจ (พู่ จามรมาน) ซึ่งท่านผู้นี้มีที่นาจำนวนมาก ได้ยกที่ดินส่วนหนึ่งให้สร้างเป็นวัด ในสมัยนั้นยังไม่มีชื่อ ชาวบ้านเรียกว่า **"วัดดอนอีเหยี่ยว"** ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งกองบินขึ้นที่บริเวณนี้และเรียกกันว่า **"ดอนเมือง"** วัดนี้จึงถูกเรียกว่า **"วัดดอนเมือง"** ตามชื่อสนามบินไปด้วย นอกจากนั้นยังมีที่นาของพระยาอร่ามมณเฑียร และราษฎรคนอื่นๆ อีกหลายเจ้าของ บางส่วนเป็นที่ดินของ กรมรถไฟหลวง นายพันโท พระเฉลิมอากาศ ได้รายงานขึ้นตามลำดับชั้น เพื่อขอจัดสร้างสนามบินถาวรขึ้นที่บริเวณนี้ กระทรวงกลาโหมจึงได้จัดซื้อบ้าง ขอเวนคืนบ้าง และมีผู้บริจาคให้เป็นประโยชน์แก่ทางราชการบ้าง (ที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/ท่าอากาศยานดอนเมือง> อ้างเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๙)

ภาพที่ ๘.๑ ดอนเมืองแต่ก่อนเคยมีอิแร้ง ภาพเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐

เมื่อก่อนเราเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า "ดอนอิเหยี่ยว" หรือที่เรียกต่อมาว่า “สนามบินดอนเมือง”

ที่มา : มาชมภาพกรุงเทพสมัยก่อนดีกว่า (ภาคหก) www.dek-d.com อ้างเมื่อ วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๙

ภาพที่ ๘.๒ การบินจากสนามบินสระปทุมวันไปสนามบินดอนเมือง สนามบินแห่งแรกของสยาม
และที่มาของสนามบินดอนเมือง

ที่มา : <http://board.postjung.com> อ้างเมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๙

ภาพที่ ๘.๓ บริเวณสนามบินดอนเมือง พ.ศ.๒๕๐๒

ที่มา : มาชมภาพกรุงเทพสมัยก่อนดีกว่า (ภาคหก) www.dek-d.com อ้างเมื่อ วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๙

"สนามบินดอนเมือง" ก่อสร้างเสร็จเมื่อ วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๗ และต่อมาวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ กระทรวงกลาโหมได้ออกคำสั่งตั้งกองบินทหารบกขึ้น และย้ายเข้าที่ตั้งถาวรที่สนามบินดอนเมือง นับเป็นรากฐานการเริ่มต้นของกิจการการบินของไทยที่มั่นคง และภายหลังกองทัพอากาศได้ถือเอาวันที่ ๒๗ มีนาคม เป็นวันที่ระลึกกองทัพอากาศ (ที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/ท่าอากาศยานดอนเมือง> อ้างเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๙)

พื้นที่สนามบินดอนเมืองในสมัยเริ่มแรก จากการสำรวจเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ.๒๔๕๗ มีพื้นที่ ๑,๗๗๐ ไร่ พื้นดินเป็นสนามหญ้า มีผิวดินชนิดดินปนทรายแดง เครื่องบินขนาดใหญ่ของสายการบินพาณิชย์ไม่สามารถจะขึ้นลงได้ในฤดูฝน ดังนั้นในปี พ.ศ.๒๔๗๖ รัฐบาลจึงอนุมัติให้กระทรวงเศรษฐการและกระทรวงมหาดไทยร่วมกันดำเนินการสร้างทางวิ่งเป็นคอนกรีตและลาดยางแอสฟัลต์ พร้อมกับให้สร้างถนนเชื่อมระหว่างสนามบินดอนเมืองกับพระนคร (ถนนพหลโยธิน) ทางวิ่งดังกล่าวแล้วเสร็จเรียบร้อยเปิดใช้ได้ในวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/ท่าอากาศยานดอนเมือง> อ้างเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๙)

ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ กองทัพอากาศได้จัดตั้งกองการบินพลเรือนขึ้นดำเนินงานเกี่ยวกับการบินระหว่างประเทศ ซึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้ยกฐานะขึ้นเป็นกรมการบินพลเรือน ได้เข้ามาดำเนินการ

ปรับปรุงสนามบินดอนเมือง และเรียกชื่อว่า ท่าอากาศยานดอนเมือง (Don Muang Airport) จัดเป็น ท่าอากาศยานสากล จนกระทั่งวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๘ จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น “ท่าอากาศยาน กรุงเทพฯ” หรือ “ทกท.” (Bangkok International Airport) ต่อมาในวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ การท่าอากาศยานแห่งประเทศไทย (ทอท.) ได้ถือกำเนิดขึ้นแล้ว ส่งผลทำให้ท่าอากาศยานดอนเมืองที่ สังกัดกับกรมการบินพลเรือน กองทัพอากาศ ได้รับการโอนย้ายมาสังกัดกับ ทอท. (ที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/ท่าอากาศยานดอนเมือง> อ้างเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๙)

นอกจากการสร้างสนามบินและกองทัพอากาศแล้ว การตัดถนนสายต่างๆ เพื่อเป็นทางเชื่อม ระหว่างกรุงเทพฯ กับภูมิภาคทางเหนือและทางตะวันออกเฉียงเหนือ ยังเป็นการนำการเปลี่ยนแปลง มาสู่ทุ่งบางเขนอย่างมาก ชาวนาขายที่ดินหลายรายพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากที่เคยใช้ทาง น้ำเป็นเส้นทางสัญจรมา เป็นใช้ถนนเป็นเส้นทางสัญจรแทนและที่อยู่อาศัยก็ย้ายจากที่อยู่ริมน้ำมาอยู่ ริมถนน

ถนนพหลโยธิน เป็นถนนที่ตัดผ่ากลางทุ่งบางเขนในปี พ.ศ.๒๔๗๙ ถนนสายนี้เริ่มต้นที่ อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เขตราชเทวี กรุงเทพมหานคร ผ่านภาคกลาง และมุ่งเข้าสู่ภาคเหนือของประเทศ ไทย สิ้นสุดที่ด่านพรมแดนแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย บริเวณชายแดนประเทศพม่า รวม ระยะทางยาวประมาณ ๑,๐๐๕ กิโลเมตร ถนนพหลโยธินเป็นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑ ก่อนหน้า นี้มีชื่อเดิมว่า "ถนนประชาธิปไตย" ไปถึงดอนเมือง รวมระยะทางได้ ๒๒ กิโลเมตร ในปี พ.ศ.๒๔๘๑ จอมพล ป.พิบูลสงครามได้ขยายสายทางต่อจากดอนเมือง ผ่านอำเภอบางปะอิน อโยธยา สระบุรี และ ขยายต่อมาถึงจังหวัดลพบุรีเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓ รวมระยะทางได้ ๑๖๒ กิโลเมตร ต่อมาคณะรัฐมนตรีอนุมัติให้ตั้งชื่อว่า "ถนนพหลโยธิน" เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เพื่อเป็น อนุสรณ์แก่พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) หัวหน้าคณะราษฎร ผู้นำการปฏิวัติ สยาม พ.ศ. ๒๔๗๕ และนายกรัฐมนตรีคนที่สองของไทย จากนั้นจึงขยายเส้นทางขึ้นไปเรื่อยๆ ใน ที่สุดได้มีการรวมทางหลวงสายลำปาง-เชียงรายเข้าเป็นส่วนหนึ่งของถนนพหลโยธินด้วย (ที่มา: ถนน พหลโยธิน - วิกีพีเดีย <https://th.wikipedia.org/wiki/ถนนพหลโยธิน> อ้างเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๙)

การตัดถนนพหลโยธินเข้ามาในทุ่งบางเขนเพื่อผ่านไปตามเส้นทางที่กำหนด ถนนสายนี้ได้ เปลี่ยนวิถีชีวิต ของชาวนาที่ผูกพันกับน้ำและสายคลองอย่างมาก มี เรื่องเล่าถึงการย้ายบ้านที่อยู่ริม คลองมาอยู่ที่ถนน ที่ทำการอำเภอบางเขนก็ย้ายมาอยู่ริมถนนสายนี้ ตลาดบางเขนที่อยู่ริมคลอง บางเขนที่ผูกพันกับวิถีชีวิตผู้คนในทุ่งบางเขนมาตลอดก็ค่อยๆ หดความเจริญ ชาวบ้านหันมาซื้อของ ที่ตลาดริมถนนแทน

ถนนอีกสายหนึ่งที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบางเขนคือ **ทางหลวงสายกรุงเทพฯ- สระบุรี หรือถนนสุขุมวิท** ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “**ถนนวิภาวดีรังสิต**” ถนนสายนี้ตัดเข้าทุ่ง

บางเขน และทำให้ทุ่งนาในทุ่งบางเขนเกิดการเปลี่ยนแปลง ถนนสายนี้เป็นถนนยุทธศาสตร์อยู่ในช่วงสงครามต่อต้านคอมมิวนิสต์ ที่เชื่อมต่อส่วนกลางเข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ประเทศไทยและสหรัฐอเมริกา ได้พัฒนาทางหลวงร่วมกัน ดังนั้นการตัดถนนจึงใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทางหลวงสายใหม่ที่สร้างเสร็จและทำพิธีเปิดเป็นทางการเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๐๙ ณ สีแยกลาดพร้าว โดยมีจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี เป็นประธานในพิธีเปิด

ภาพที่ ๘.๔ จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี

ตัดริบบิ้นเปิดทางหลวงสายกรุงเทพฯ – สระบุรี ณ บริเวณทางแยกใกล้ลาดพร้าว

อ้างอิง: ก่อนที่จะมาเป็นถนนวิภาวดีรังสิต www.bloggang.com อ้างเมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๙

งานก่อสร้างทางตอนแรก จากจังหวัดสระบุรี ถึงหนองแค ระยะทางยาว ๒๑ กม. เริ่มต้นในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ และก่อสร้างแล้วเสร็จในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ตอนจากหนองแค ถึงรังสิต ระยะทางยาว ๕๕ กิโลเมตร ได้เริ่มก่อสร้างในเดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ทางตอนสุดท้ายจากรังสิต ถึง กรุงเทพฯ ผ่านสนามบินดอนเมือง ระยะทางยาว ๒๘ กิโลเมตร ใช้เวลาก่อสร้างตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๘ ทางตอนนี้เป็นตอนเดียวที่สร้างเป็นเส้นทางคอนกรีต ส่วนทางสระบุรี ถึง รังสิต ระยะทางยาว ๗๖ กิโลเมตร ซึ่งได้ก่อสร้างเป็นผิวทางลาด

ยางชั่วคราวนั้น ก็ได้ก่อสร้างผิวทางชนิดแอสฟัลติกคอนกรีต เริ่มก่อสร้างในเดือน มกราคม และเสร็จในเดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

ทางสาย กรุงเทพฯ – สระบุรี ตอนที่ได้ก่อสร้างเป็นถนนคอนกรีตยาวประมาณ ๒๘ กิโลเมตร นั้น ช่วง ๒๐ กิโลเมตรแรกจากดินแดง ถึงสนามบินดอนเมือง เป็นทางคอนกรีต ๔ แนว ชนิดควบคุมทางเข้าออกบางส่วน ช่วงที่เหลืออีก ๘ กิโลเมตร จากดอนเมือง ถึงรังสิต เป็นทางคอนกรีต ๒ แนว กว้าง ๗.๐๐ เมตร ไหล่ทางกว้างข้างละ ๒.๕๐ เมตร ลาดยางจาก รังสิต กิโลเมตร ๓๒ ถึง สระบุรี กิโลเมตร ๑๐๘ เป็นระยะทาง ๗๖ กิโลเมตร ทางสายนี้ผ่านประตูน้ำพระอินทร์ วังน้อย หนองแค หินกอง เป็นทางผิวแอสฟัลติกคอนกรีต กว้าง ๗.๐๐ เมตร และมีไหล่ทางกว้างข้างละ ๒.๕๐ เมตร ลาดยางเช่นกัน (“ก่อนที่จะมาเป็นถนนวิภาวดีรังสิต” www.bloggang.com อ้างเมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๙)

ถนนรัชดาภิเษก เป็นถนนวงแหวน คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ให้จัดสร้างถนนวงรอบขึ้นน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์ใน วโรกาสพระราชพิธีรัชดาภิเษก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ครบ ๒๕ ปี ในวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ โดยรัฐบาลได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานชื่อถนนวงรอบว่า "ถนนรัชดาภิเษก" บริเวณแนวถนนตัดจากสะพานกรุงเทพผ่านถนนเจริญกรุงและต่อเชื่อมจนครบวงแหวน ปัจจุบันถือเป็นถนนวงแหวนรอบในโดยมีถนนกาญจนาภิเษก (ทางหลวงพิเศษหมายเลข ๙) เป็นถนนวงแหวนรอบนอก ถนนวงแหวนรอบในส่วนที่ ๑ เริ่มจากทางแยกท่าพระถึงถนนเพชรบุรี ส่วนที่ ๒ จากถนนพระรามที่ ๔ ถึงทางแยกท่าพระ รวมระยะทางประมาณ ๔๕ กิโลเมตร และมีพิธีเปิดถนนรัชดาภิเษกใน พ.ศ. ๒๕๑๙ ถนนรัชดาภิเษก นี้ใช้เรียกชื่อ ช่วงทางแยกวงศ์สว่างถึงทางแยกพระราม ๙

สถานที่สำคัญที่ตั้งอยู่บนถนนสายรัชดาภิเษกที่ผ่านทุ่งบางเขนนี้มีอยู่หลายแห่งได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ สำนักงานอัยการสูงสุด สำนักงานคณะกรรมการกำกับและส่งเสริมการประกอบธุรกิจประกันภัย (คปภ.) และธนาคารไทยพาณิชย์สำนักงานใหญ่ เป็นต้น

การจัดตั้งสถานการศึกษา ที่สำคัญขึ้นหลายแห่งได้แก่ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร และมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

การจัดตั้งมหาวิทยาลัยเกษตร เป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งที่ทำให้เกิดการเวียนคืนที่ดินในพื้นที่นาเพื่อมาใช้จัดตั้งมหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ หลังจากที่กระทรวงเกษตรธิการ ได้จัดตั้งสถานีเกษตรกลางขึ้นในท้องที่ อำเภอบางเขน จังหวัดพระนคร (กรุงเทพมหานคร) ดังนั้น จึงได้ย้ายวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จากอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ มาตั้งเป็นอยู่ที่อำเภอบางเขน

ในปี พ.ศ.๒๔๘๖ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ยกฐานะวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และสถาปนาขึ้นเป็น "มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์" มีฐานะเป็นกรมในสังกัดกระทรวงเกษตรธิการ และให้แต่งตั้งข้าราชการประจำ ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาวิทยาลัย หลวงสินธุสงครามชัย ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรธิการ เป็นผู้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีคนแรก โดยมีการเปิดสอนใน ๔ คณะ ได้แก่ คณะกสิกรรมและสัตวบาล คณะการประมง คณะวนศาสตร์ และคณะสหกรณ์ เป็นคณะแรกตั้ง (ในปัจจุบันคือ คณะเกษตร คณะประมง คณะวนศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ และ คณะบริหารธุรกิจ) (ที่มา: ประวัติมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ www.ku.ac.th/web๒๐๑๒ อ้างเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๙)

ทุ่งบางเขนได้กลายเป็นแหล่งการศึกษา เมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู ๒ แห่ง ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร และมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

ภาพที่ ๘.๕ วิทยาลัยการฝึกหัดครูในอดีต ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร (อ้างอิง :psy-pnru.blogspot.com เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๙)

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร เป็นสถานศึกษาด้านการฝึกหัดครูแห่งแรกของประเทศไทย เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๓๕ เดิมอยู่ที่กองพันทหารราบที่ ๖ ถนนศรีอยุธยา หลังวังปารุสกวัน

วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๙๙ โรงเรียนฝึกหัดครูพระนคร ได้ย้ายมาเช่าที่ดินวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร ณ อาคารเลขที่ ๓ หมู่ที่ ๖ ตำบลอนุสาวรีย์ ถนนแจ้งวัฒนะ อำเภอบางเขน จังหวัดพระนคร อันเป็นที่ตั้งปัจจุบันโดยยังเช่าที่ดินวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร ต่อมาจนปัจจุบัน

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ กระทรวงศึกษาธิการได้ยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูพระนคร ขึ้นเป็น "วิทยาลัยครูพระนคร" ทำให้สามารถเปิดหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง (ป.กศ. สูง) ได้ และเพื่อสนองความต้องการของโรงเรียนมัธยมแบบประสม วิทยาลัยจึงได้เปิดวิชาเอก อดุสสาหกรรมศิลป์ โดยรับนักเรียนที่จบ ปกศ. มาเรียนวิชาช่างยนต์ ช่างไฟฟ้า ช่างโลหะ ช่างก่อสร้าง และช่างปั้นดินเผา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ จึงได้เปิดสอนวิชาอื่นๆ เพิ่มขึ้นอีก

พ.ศ. ๒๕๑๗ ได้เปิดหลักสูตรประโยคครูอุดมศึกษา (ป.อ.) โดยใช้หลักสูตรของวิทยาลัยวิชา การศึกษา โดยรับผู้สำเร็จ ป.กศ.สูง หรืออนุปริญญา เรียน ๒ ปี เมื่อสำเร็จจะได้ปริญญาการศึกษา บัณฑิต

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติวิทยาลัยครู ซึ่งมีผลทำ ให้วิทยาลัยครูทั้ง ๓๖ แห่งทั่วประเทศสามารถเปิดสอนได้ถึงระดับปริญญาตรี จึงได้รับการปรับ หลักสูตรประโยคครูอุดมศึกษา เป็นหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๗ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ ได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา มีผล ให้ "สถาบันราชภัฏพระนคร" ได้ชื่อใหม่ว่า "มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร" ตั้งแต่วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นต้นมา (อ้างอิง <https://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร> เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๙)

ภาพที่ ๘.๖ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

อ้างอิง www.chandrakasem.info เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๙)

มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๓ เดิมเป็น โรงเรียนฝึกหัดครูมัธยมแห่งแรกของประเทศไทย เดิมตั้งอยู่ที่วังจันทรเกษม กระทรวงศึกษา พ.ศ. ๒๕๐๑ ยกฐานะเป็นวิทยาลัยครู ตามประกาศของกระทรวงศึกษาธิการ เปลี่ยนหลักสูตรการผลิตครู

จาก ป.ม. เป็น ป.กศ. ขั้นสูง (ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาขั้นสูง) และย้ายจากสถานที่ตั้งเดิมมาอยู่ที่ ซอยสังฆะวัฒนะ ๒ (ซอยลาดพร้าว ๒๓) ตำบลลาดยาว (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น แขวงจันทรเกษม) เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร มีเนื้อที่ ๘๙ ไร่ ๘๘ ตารางวา ซึ่งเป็นที่ตั้งปัจจุบัน และใช้ชื่อว่า “วิทยาลัยครูจันทรเกษม”

๑๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๔๗ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ.๒๕๔๗ ประกาศในราชกิจจานุเบกษาและมีผลบังคับใช้ในวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๔๗ ยกฐานะเป็น มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม <https://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม> เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๙)

เหตุการณ์ระดับประเทศ “กบฏบวรเดช” “สงครามมหาเอเชียบูรพา” และรัชกาลที่ ๘ และรัชกาลที่ ๙ เสด็จหว่านข้าวที่ทุ่งบางเขน

ชุมชนชาวนาบริเวณนี้อยู่กันอย่างสงบจนกระทั่งได้กลายเป็นพื้นที่ต่อสู้ของความขัดแย้งทางการเมืองครั้งสำคัญเมื่อเกิดการต่อสู้ของฝ่ายเจ้าและคณะราษฎร ที่เรียกกันว่า “กบฏบวรเดช” ระหว่างวันที่ ๑๑-๒๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๗๖ เหตุการณ์นี้เป็นความขัดแย้งทางการเมืองครั้งประวัติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศและสนามการสู้รบอยู่ที่ทุ่งบางเขน หลังจากเหตุการณ์นี้ได้มีการจัดตั้งสร้างสถานที่สำคัญ ๒ แห่งเพื่อเป็นอนุสรณ์ของฝ่ายประชาธิปไตย คือ อนุสาวรีย์ปราบกบฏหรือที่ปัจจุบันเรียก อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ (พ.ศ.๒๔๗๙) และวัดพระศรีมหาธาตุ (พ.ศ.๒๔๘๓)

กองทัพอากาศกรมการขนส่งทางอากาศ

ภาพจาก พระราชโอรสในหลวง
Photo : The State Railway of Thailand

กองทัพอากาศกรมการขนส่งทางอากาศ

ภาพจาก พระราชโอรสในหลวง
Photo : The State Railway of Thailand

พระยาทองสุก พระยาพิทักษ์อภัย พระยาพล พระประศาสน์

พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม พล.อ.พระองค์เจ้าบวรเดช
จ.ม.บ.บ. อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม

ภาพที่ ๘.๗ ผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ “กบฏบวรเดช หรือกบฏคณะกู้บ้านเมือง” ในปี พ.ศ.๒๔๗๖
(กบฏบวรเดช [th.wikipedia.org/wiki](https://th.wikipedia.org/wiki/กบฏบวรเดช) อ้างเมื่อ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๖)

กบฏบวรเดช เกิดขึ้นในวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๗๖ นำโดยพระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เป็นหัวหน้าฝ่ายทหารนำกำลังทหารจากหัวเมืองภาคอีสาน ล้มล้างการปกครองของรัฐบาล เนื่องจากกรณีที่ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชวินิจฉัยคัดค้านแผนพัฒนาเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) ที่เรียกกันว่า “สมุดปกเหลือง” โดยออกเป็นสมุดปกขาว แผนพัฒนาเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ นี้มีการลตทอนอำนาจศักดินาอย่างมาก อาทิ เรื่องการถือครองและการเช่าที่ดิน และเปิดโอกาสให้เกษตรกรชาวไร่ชาวนาได้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เรื่องนี้ทำให้เชื้อพระวงศ์และองค์กรรัชกาลที่ ๗ ออกมาคัดค้านอย่างรุนแรง พลเอกพระองค์เจ้าบวรเดช บรรดานายพล และนายทหารอื่นๆ ที่โดนปลดหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ไม่พอใจรัฐบาลเป็นอันมากจึงเริ่มก่อกบฏขึ้น โดยนำทหารโคราช (กองพันทหารราบที่ ๑๕ กองพันทหารราบที่ ๑๖ กองพันทหารม้าที่ ๔ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๓ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๔) ทหารเพชรบุรี (กองพันทหารราบที่ ๑๔) ทหารอุดร (กองพันทหารราบที่ ๑๘) พระองค์เจ้าบวรเดช เป็นหัวหน้าเรียกว่า “คณะกู้บ้านเมือง” ยกกำลังทหารหัวเมืองมายึดดอนเมือง เมื่อ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ แล้วเกิดการสู้รบกันอย่างรุนแรงแถวทุ่งบางเขน แต่สุดท้ายก็ตกเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำต้องอพยพกลับนครราชสีมา ทางครั้งนั้นได้สร้างอนุสาวรีย์ไว้ตรงหลักสี่ให้เรียกว่า “อนุสาวรีย์ปราบกบฏ” เวลานี้อนุสาวรีย์ก็ยังมียู่ แต่เรียกกันใหม่ว่า “อนุสาวรีย์หลักสี่” (กบฏบวรเดช [th.wikipedia.org/wiki](https://th.wikipedia.org/wiki/กบฏบวรเดช) อ้างเมื่อ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๖)

ภาพที่ ๘.๘ อนุสาวรีย์ปราบกบฏ หรืออนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ
ที่มา :กบฏบวรเดช th.wikipedia.org/wiki อ้างเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๖

ภาพที่ ๘.๙ วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน สร้างเมื่อ พ.ศ.๒๔๘๓ เดิมชื่อวัด “ประชาธิปไตย”
วัดแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกถึงเหตุการณ์ทางการเมือง “กบฏบวรเดช”
เมื่อแรกตั้งบริเวณพื้นที่โดยรอบวัดยังคงเป็นทุ่งนา
ที่มา: กรุงเทพฯ สมัยก่อน pantip.com อ้างเมื่อ วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๙

ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ “กบฏบวรเดช” คือยายวิไล ชุนวล อายุ ๙๐ ปี ท่านอาศัยอยู่ที่ดอนเมือง ท่านเล่าว่า ชาวบางเขนตกใจทหารมากันทางรถไฟที่สถานีรถไฟบางเขนจำนวนมาก และเกิดการสู้รบ

กัน ๒ ฝ่าย ชาวบ้านต้องทิ้งบ้านเรือนหนีการสู้รบครั้งนี้ ครอบครัวของท่านอยู่หนองไ้หลาว (ปัจจุบันอยู่หลังร้านเจ้เล้งซึ่งเป็นพื้นที่ลี้ภัยเข้าไปจากดอนเมือง) ต้องหนีลี้ภัยเข้าไปอีกไปพึ่งพวกมอญ พวกนั้นหุงข้าวให้กิน (ยาย วิไล ชุนวล ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๖ ที่ชุมชนยิ้มสยาม)

สงครามมหาเอเชียบูรพา สนามบินดอนเมืองได้ถูกยึดเป็นฐานที่ตั้งทางทหารของกองทัพญี่ปุ่น ในช่วงเวลานั้น ชาวบางเขนได้รับผลกระทบเช่นกัน

ยายวิไล ชุนวล เล่าว่าในช่วงสงคราม ชาวบ้านกลัวสงครามต้องหนีลงหลุมหลบภัยที่ชาวบ้านช่วยกันขุด ชาวบ้านหันมาใช้ของที่มีในท้องถิ่นเช่น ใช้ชี้ได้จุดไฟ ใช้ตะเกียงจุดด้วยน้ำมันมะพร้าว ทางการบินของให้ใช้โดยมีบัตรปันส่วนให้ไปแลกซื้อ ได้แก่น้ำมันโซล่า ๑ เดือน ๓ ถัง ไม่ขีดเดือนละ ๓ ถัง ชีวิตชาวบ้านยากลำบากในช่วงสงคราม บางคนโดนระเบิด ยายเล่าว่ายายหงวนโดนระเบิดทะเลลุเอวแต่ไม่ตาย เอาตัวไปรักษาที่โรงพยาบาลวิเศษ (ยาย วิไล ชุนวล ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๖ ที่ชุมชนยิ้มสยาม)

ภาพที่ ๘.๑๐ คุณยายวิไล ชุนวล อายุ ๙๐ ปี
สัมภาษณ์เมื่อ วันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๖ ที่ชุมชนยิ้มสยาม

ภาพที่ ๘.๑๑ ยายบรรจง ม่วงแอม (เมืองดอน) อายุ ๘๐ ปี อาศัยอยู่ใต้สะพานประดิษฐ์สุกุลการ

ยายบรรจง เมืองดอน ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๖ ครอบครัวของท่าน เป็นชาวนาผู้บุกเบิกที่ทุ่งบางเขนและเคยจูงควายให้พ่อแสดงการไถนาถวายให้ทอดพระเนตรเมื่อครั้งที่ รัชกาลที่ ๘ และ รัชกาลที่ ๙ เสด็จหว่านข้าวที่ทุ่งบางเขนเมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๙

ยายบรรจง เมืองดอน อายุ ๘๐ ปี เป็นชาวนาที่ทุ่งบางเขนแห่งนี้ตั้งแต่เกิด บรรพบุรุษของ ยายเข้ามาทำนาที่ทุ่งบางเขนทั้งบริเวณวัดหลักสี่ มหาวิทยาลัย ราชภัฏพระนคร และวัดพระศรี มหาธาตุ ยายเล่าว่าเมื่อยายเป็นเด็กแม่ทำนาอยู่หลายที่ เป็นนาเช่า บางที่ก็ ๕ ไร่ ๔ ไร่ ๓ ไร่ ไม่ใช่ผืน นาเดียวกัน ราคาเช่าไร่ละ ๔ ถึง และค่าจ้างดำนาที่ไร่ละ ๔ ถึง สมัยก่อนชาวนาที่ทำนาจะเก็บข้าว ไว้กิน ส่วนที่เหลือถึงจะขาย เวลาได้ข้าวมาก็จะนำไปสีที่โรงสีที่สถานีรถไฟบางเขน ชาวนาจะเอาข้าว ใส่เรือไปสี เลี้ยวเข้าคลองบางบัวแล้วไปที่คลองบางเขน เจ้าของโรงสีเป็นคนจีน เจ้าของโรงสีจะเอา แกลบ รำ และปลายข้าวไว้

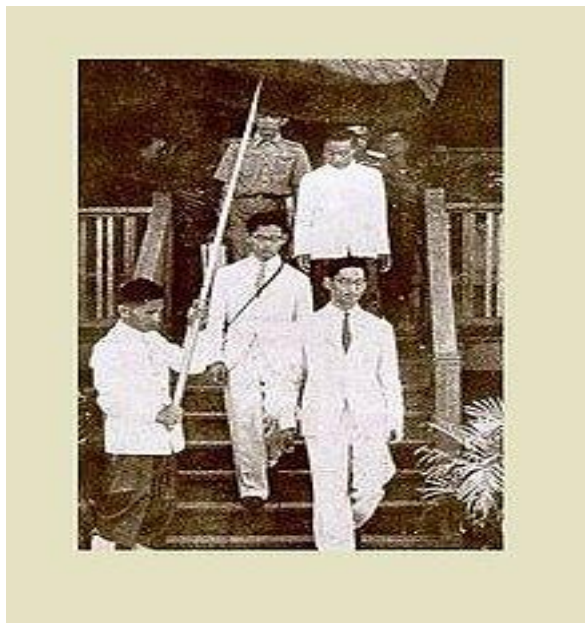
ยายบรรจงเล่าว่าในช่วงสงคราม ชีวิตชาวนานั้นลำบากมาก เสื้อผ้าก็ไม่มีจะใส่ พ่อ แม่ต้องไป ซื้อถุงใส่แบ่งมาซักแล้วเอามาเย็บเป็นเสื้อผ้าให้ลูกๆ ใส่ ผู้ชายไม่ต้องใส่เสื้อ ในปี พ.ศ.๒๔๘๕ น้ำท่วม ไม่มีข้าวกิน ญีปุ่นเอาข้าวมาแจกให้ชาวบ้านกินที่อำเภอบางเขน แจกไม้ขีดไฟ ชาวบ้านบริเวณนี้ไม่มี ความขัดแย้งกับทหารญี่ปุ่นเพราะไม่ได้มาทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ในช่วงที่ทำนาทหารญี่ปุ่นยังมาช่วย ทำนาเกี่ยวข้าว แม่ของยายบรรจงยังหุงข้าวใส่กระทะใบบัวให้ญี่ปุ่นกิน ทหารญี่ปุ่นยังให้กระตักน้ำไว้ เป็นที่ระลึกใบหนึ่งซึ่งยายยังเก็บมาถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามเมื่อเกิดสงครามทำให้ชาวบ้านไม่สามารถ ดำเนินชีวิตปกติได้

ในระหว่างสงครามชาวบ้านมีหลุมหลบภัย ยายบรรจงเล่าถึงสภาพของหลุมหลบภัยว่า ชาวบ้านจะขุดเป็นหลุมแล้วมีกระดานปูปิดไว้ข้างบน เปิดช่องไว้สำหรับลงไปนอนในหลุมได้ เวลาเครื่องบิน ฝ่ายสัมพันธ์มิตรมาทิ้งระเบิด เขาจะเปิดรูที่ตอนเมือง ชาวบ้านก็จะวิ่งลงหลุมหลบภัยกัน ในระหว่าง สงครามก็มีคนไทยไปลักขโมยน้ำมันของพวกญี่ปุ่น หากจับได้ก็จะตอกเล็บ ทำโทษคนไทย ญี่ปุ่นจะ ทารุณกับคนที่ลักขโมยของเท่านั้น

ยายสม อึ้งประดิษฐ์ เล่าเรื่องในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ว่ารัฐบาลให้ชาวบ้านละ ๒ กิโล ไม้ ขีด ๒ กล่อง ที่บ้านมีลูก ๖ คนไม่พอกิน ครอบครัวยายมี ข้าวอยู่ ๓๐๐ ถึง ค่อยๆ สีกินไป เวลาจะไป เอาของต้องเข้าคิวเสื้อผ้าโดนคนลักไปหมด ต้องนุ่งกระสอบ ใส่ผ้าแข็งๆ ตอนนั้นยายอายุ ๑๔ ปี พ่อ แม่เอาควายไปเลี้ยงที่ตอนเมือง อยู่กับน้องๆ ที่ยังเล็ก ขโมยมาลักเอาเสื้อผ้าที่มีอยู่ไปหมด ญี่ปุ่นไม่ได้ เข้ามารบกวนชาวบ้าน หลังจากน้ำท่วมแล้วยายเข้าไปรับจ้างเกี่ยวหญ้าในสนามเพราะหญ้ามานสูง เขา ให้อวนละ ๕๐ สตางค์ เงินที่ได้โดนน้ำไม่ได้เพราะมันจะยุ่ย เมื่อสมัยหลังสงครามโลกไม่มีด้ายเอาใบ สับปะรดมารีดเป็นเส้นแล้วใช้เย็บผ้าแทนด้าย สมัยสงครามโลกและหลังน้ำท่วมไม่มีอะไรกินเอาต้น

มะละกามาปลูกเปลือกออกแล้วขยำเกลือมาผัดกินแทนหัวไชเท้า กินอยู่อย่างนี้นานเพราะความอด
ยากกว่าจะปลูกพืชใหม่ทำนุบำรุงได้ ก่อนสงครามไม่ได้กินแบบนี้

การเสด็จของของรัชกาลที่ ๘ และรัชกาลที่ ๙ มาหว่านข้าวที่ทุ่งบางเขน

ภาพที่ ๘.๑๒ รัชกาลที่ ๘ และรัชกาลที่ ๙ เสด็จหว่านข้าวที่ทุ่งบางเขน พระราชกรณียกิจครั้งสุดท้ายของรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙

ที่มา: th.wikipedia.org/wiki อ้างเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๖)

เหตุการณ์นี้ ยังอยู่ในความทรงจำของชาวบางเขนคือการที่รัชกาลที่ ๘ และรัชกาลที่ ๙ เสด็จหว่านข้าวที่ทุ่งบางเขน ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจครั้งสุดท้ายของรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ บริเวณดังกล่าวมีเนื้อที่ประมาณ ๑๕ ไร่ เป็นธรณีสงฆ์ ด้านทิศเหนือของวัดติดถนนพหลโยธินและถนนแจ้งวัฒนะ ใกล้อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญหรืออนุสาวรีย์ปราบกบฏ

พระราชกรณียกิจนี้ถือว่าครั้งสุดท้ายก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจะสวรรคตเมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๙ คือการเสด็จฯ ทอดพระเนตรการทำนาที่อำเภอบางเขน พร้อมทรงหว่านข้าวลงบนพื้นนาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่แผ่นดินและพสกนิกรชาวบางเขน มีหลักฐานหมายกำหนดการระบุว่าพระองค์เสด็จฯ ถึงวัดเวลา ๐๙ .๐๐ น. ทรงนมัสการพระพุทธสิหิงค์ที่พระอุโบสถ จบแล้วทรงพระราชปฏิสันถารกับพระสงฆ์ จากนั้นเสด็จฯ ไปประทับพลับพลาริมวัดพระศรีฯ ด้านเหนือ ขาวนาประมาณ ๕๐ คน แสดงการทำนา และขาวนา ๓๐ คน แสดงการสีและซ้อมข้าวถวายทอดพระเนตร เมื่อเสร็จสิ้นพิธีพระองค์เสด็จฯ ไปมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพมหานคร) จากหลักฐานภาพถ่ายปรากฏชัดว่า พระเจ้าอยู่หัวอานันท

มหิตล รัชกาลที่ ๘ และพระอนุชา รัชกาลที่ ๙ เสด็จฯ ประทับในเต็นท์กระโจมริมวัดเพื่อทอดพระเนตรการทำนา หลังจากนั้นพระเจ้าอยู่รัชกาลที่ ๘ ทรงหว่านข้าวไว้ในผืนนา (ที่มา: วัดพระศรีมหาธาตุ www.watphrasri.org อ้างเมื่อ ๒ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๖)

ยายบรรจง เมืองคอน เล่าถึงเหตุการณ์วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๙ ที่ในหลวงรัชกาลที่ ๘ และรัชกาลที่ ๙ เสด็จที่ทุ่งบางเขน ว่า

“พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์เสด็จมา ตอนนั้นยายอายุ ได้ ๙ ขวบ ยายเป็นคนจุงควายไถนาเพราะควายมันตื่น บริเวณที่ไถอยู่ตรงหัวมณนราชภัฏพระนคร ผู้ใหญ่ป่วน เกิดแก่น เป็นคนพาลูกบ้านมาทำนา พ่อของยายชื่อ นายใจ ม่วงเฒ เป็นคนไถนา ที่เขาเลือกครอคร้วยให้ไถนาให้นายหลวงดู เพราะครอคร้วยยันท่านอยู่บริเวณนั้นและในสมัยก่อนหมู่บ้านบริเวณนี้ก็ไม่ค่อยมีคนอยู่”

การจัดตั้งสถานที่ราชการและการเกิดเหตุการณ์ต่างๆ ที่เข้ามาในทุ่งบางเขน ทำให้วิถีชีวิตชาวนาเปลี่ยนไป

ยายบรรจง เมืองคอน เล่าเรื่องสภาพท้องทุ่งนาในอดีตว่า สิ่งที่น่าสนใจมากในอดีตคือน้ำในคลองบางบัวใสสะอาด คนใช้กินได้ วัวควายก็อาบน้ำในคลอง เวลาตอนเย็นจูงวัวควายลงไปอาบน้ำในคลอง ชัดหลังควายให้เนื้อตัวสะอาด สมัยก่อนบ้านในคลองไม่มี บ้านมีอยู่ ๓-๔ หลังรู้จักกันหมด ตระกูลที่มีที่ดินและลูกหลานมากคือ ตระกูลเกิดแก่น สุดสาคร ผู้ที่อยู่ฝั่งราชภัฏพระนคร ก็มีตระกูลสุดสาคร เสืออิม เสือเอก พวกนี้มีที่ดินมากจนหลวงไม่ให้ซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นอีกแล้ว ยายบรรจงบ้านที่อยู่แถวชุมชนก้าวหน้าในสมัยก่อนมีบ้านป่วน บ้านยายเกิด บ้านตาเหี้ยม บ้านยายขาว (แม่ของยายบรรจง) บ้านตานุ้ย บ้านตาถม ยายโถม

ครอคร้วยยายบรรจงเลิกทำนา เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๕ ตอนนั้นยายบรรจงอายุประมาณ ๑๘-๑๙ ปี เป็นการเลิกทำนาก่อนชาวบ้านคนอื่นๆ เนื่องจากแม่ตาย แม่เป็นกำลังหลักในการทำนาของครอคร้วย เพราะพ่อทำงานรับจ้าง นาที่ครอคร้วยทำเป็นนาเช่า หลังจากครอคร้วยยายบรรจงเลิกทำนาแล้ว เจ้าของนาก็ยังเอาที่ไปให้คนอื่นทำนาต่อ การทำนาบริเวณนี้ยังคงยึดออกมาได้อีกกระยะหนึ่ง

ยายสมริต ผ่องอำไพ อายุ ๘๐ ปี ท่านเกิดที่บางบัว พ่อแม่มีอาชีพทำนา เป็นนาเช่า ท่านเล่าเรื่องวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับคลองและสัมพันธ์กับคนในสายคลอง สมัยก่อนเมื่อ ๗๐-๘๐ ปีที่แล้ว ในสายคลองนี้มีบ้าน ๑๐ กว่าหลัง ดังนั้นคนในสายคลองนี้จะรู้จักกันหมด พื้นที่เป็นที่โล่ง เป็นผืนนาทั้งหมดที่ริมคลองเป็นของกรมชลประทาน ชาวนามาอาศัยอยู่กัน ส่วนใหญ่จะทำนาเช่า ค่าเช่าตกไร่ละ ๒ ปี๊บ นาบริเวณนี้มีหลายเจ้าของ ที่เลิกทำนาเพราะเจ้าของขายนา บางรายขายให้กับพ่อค้าชาวจีน ตอนที่มีการขายนากัน ยายอายุประมาณ ๒๐ ปี คือเมื่อประมาณ ๖๐ ปีที่แล้ว สมัยนั้นขายไร่ละประมาณ ๑,๐๐๐ บาท เมื่อยายอายุ ๒๕ ปี พ่อแม่ก็เลิกทำนาเพราะเจ้าของที่ขายที่ให้พ่อค้าชาวจีนเหมือนกัน

คุณจรัญ ขุนทองได้เล่าว่าครอบครัวทางฝ่ายแม่เป็นครอบครัวที่เข้ามาบุกเบิกที่ดินที่ทุ่งบางเขนเหมือนกัน แต่ต้องย้ายที่นาอยู่หลายครั้งเนื่องจากโดนเวนคืนที่ดิน ที่ดินบริเวณมหาวิทยาลัยเกษตรเดิมเป็นที่ดินของยายกับตาของคุณจรัญ ขุนทอง ซื่อยายก้อน ศรศรี และตาชื่อละมุน ศรศรี ที่ดินโดนเวนคืนเพื่อสร้างมหาวิทยาลัย ที่ดินตรงบริเวณนั้นมีเจ้าของที่หลากหลายเจ้า ที่จำได้มีที่ของปู่คง จำใจ กับที่ของยายก้อน และคนอื่นก็มี หลังจากโดนเวนคืนที่ดิน ยายก้อนและตาละมุนได้ไปซื้อที่ดินที่บริเวณกรมทหารราบ ๑๑รักษาพระองค์ และก็ได้ดินเวนคืนที่ดินจากราชการอีกครั้ง (กรมทหารแห่งนี้ได้ย้ายเข้ามาที่ทุ่งบางเขนใน ปี พ.ศ.๒๔๙๕) เมื่อได้ค่าเวนคืนก็ไปซื้อที่ดินอยู่ลำลูกกา

ภาพที่ ๘.๑๓ จากซ้ายมือคุณยายอิม อิมแอม (ขุนทอง) อายุ ๘๒ ปี

คุณยายเฉลียว ดวงทวี (ขุนทอง) อายุ ๘๑ ปี

ที่บ้านหมูไผ่ ริมคลองบางเขน เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘

ครอบครัว “ขุนทอง” ได้ให้ข้อมูลว่า ที่ดินที่กรมทหารราบ ๑๑ รักษาพระองค์ของครอบครัวมีเยอะมาก น่าจะทั้งหมดของที่ราบ ๑๑ เงินที่ขายได้ไปซื้อที่ๆ ลำลูกกาได้ ๑๕๐ ไร่ ญาติทางแม่ไปอยู่ลำลูกกาทั้งหมด แต่ปัจจุบันนี้ที่ดินไม่เหลือแล้ว หลังจากยายแบ่งที่ให้ลูกๆ ต่างคนก็ต่างขาย ที่ดินของยายได้สร้างเป็นสนามกอล์ฟัญญาธานี ลำลูกกา

ปัจจุบันบ้านหมู่ไผ่หลังมหาวิทยาลัยเกษตรเป็นที่ดินของย่าคุณจรรย์ ขุนทอง บริเวณนี้ไม่มีคนดั้งเดิมอยู่แล้ว ชาวนาที่ยังคงอยู่ก็มีบ้านคุณจรรย์ บ้านอาแก (เฉลียว ดวงทวี) และยังมีบ้านปู่ปลั่ง บัวแก้ว ที่อยู่ตรงสะพานข้ามคลอง คนพวกนี้ล้วนเป็นชาวนามาก่อน และเป็นญาติๆ กันหมดแต่คนละนามสกุล ในหมู่บ้านนี้มีความเป็นเครือญาติกัน เวลาว่างงานก็จะช่วยเหลือกัน มีแม่ครัวขนมหวานซื้อขายคง ทำขนมหวานเวลาว่างงานก็จะให้บ้านนี้ทำ ส่วนกับข้าวก็จะมีแม่ครัวโดยเฉพาะต่างหาก

การที่ราษฎรถูกเวนคืนที่ดิน ทำให้ขาดความมั่นคงในวิถีชีวิตชาวนา เป็นสภาพที่เกิดขึ้นในทุ่งบางเขน ภายหลังเหตุการณ์ปราบกบฏบวรเดช แล้วยังมีการจัดตั้งวัดพระศรีมหาธาตุวรวิหารขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๘๔ ในการสร้างวัดแห่งนี้ รัฐได้กำหนดการใช้พื้นที่ไว้ ๘๗ ไร่ ๓ งาน ๗๘ ตารางวา เจ้าของพื้นที่เป็นชาวนาหลายราย และโดยส่วนมากยกที่ให้วัดโดยไม่คิดมูลค่า ส่วนที่คิดราคาก็เป็นไปทำนองช่วยเหลือกัน มิได้คิดมูลค่าแบบการซื้อขายโดยธรรมดา (ที่มา: หจข.มท.๐๖๐๑.๔/๒๕ การโอนโฉนดและแบ่งแยกที่ดินสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ) ชาวนาที่มีที่ดินบริเวณนี้บางรายก็เลิกทำนาไป

การเวนคืนที่ดินในบางครั้งชาวนาได้เงินไม่ครบ ทำให้ชาวนาได้รับความเดือนร้อนมากไม่สามารถนำเงินไปหาซื้อที่ดินใหม่ได้ ดังเช่น ในปี พ.ศ.๒๔๙๙ ราษฎร ๒๗ คน ได้ร้องเรียนว่ารัฐบาลเวนคืนที่ดินที่ตำบลลาดยาว อำเภอบางเขน เพื่อกิจการขนส่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๙๗ ยังได้เงินชดเชยไม่ครบ ผู้ร้องจะไปหาซื้อที่ดินใหม่ก็ไม่ได้ ผู้แทนการขนส่งแจ้งว่าเหตุที่ทางการยังจ่ายเงินให้แก่ราษฎรไม่ครบเพราะยังไม่มีเงิน และไม่แน่ใจจะชดใช้หมดสิ้นเมื่อใด เพราะงบประมาณที่ได้มีจำกัด การดำเนินการจ่ายเงินชดเชยให้แก่ราษฎรทำอย่างล่าช้าทำให้ราษฎรเสียโอกาสในการทำมาหากินและที่ดินก็ราคาสูงขึ้นทุกที (ที่มา: หจข.มท.๐๖๐๑.๒.๑/๓๖ การเวนคืนที่ดิน)

ภาพที่ ๘.๑๔ ป้าสมพร ชายศิลป์ (ทรัพย์สะอาด) อายุ ๗๑ ปี ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม
วันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๕๘ ที่ห้องอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

ป้าสมพร ชายศิลป์ (ทรัพย์สะอาด) เล่าว่าชาวบางเขน “หลุดทุ่ง” หรือเลิกทำนาเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๕๑๐ ชาวนาเริ่มเริ่มขายที่นา กัน บ้านป้าสมพรหยุดทำนาเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๙ เมื่อมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษมเข้ามา สาเหตุที่ชาวบ้านเลิกทำนาเพราะความเจริญเข้ามา มีถนนเข้ามา ชาวนาขายที่ดินให้หมู่บ้านจัดสรร ส่งลูกเรียนหนังสือแล้วพวกลูกๆก็ออกไปทำงานที่อื่น ไม่ได้ทำนาอีก เมื่อมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษมมา ตอนนั้นป้าสมพรอายุ ๑๕-๑๗ ปี ในตอนแรกครอบครัวยังทำนาอยู่แต่น้อยลงไป ย่าสุ่น พานิชเฮง เจ้าของโรงสีลาดพร้าว ผู้บริจาคที่ดินบริเวณนี้ มาหาพ่อของท่านที่บ้านถามว่าอยากทำอะไรในจันทรเกษม หรือจะเป็นคนงานหรืออะไร ย่าสุ่นแนะนำให้ขายของ ป้าสมพรเป็นคนเริ่มต้นขายของที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ ส่วนพ่อของป้าไปหาซื้อที่ตรงศาลาอาญา ได้ ๑๐ ไร่ เมื่อก่อนไร่ละเพียง ๑๐๐-๒๐๐ บาทเท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงสำหรับป้าสมพรที่สำคัญในชีวิตที่ท่านได้เห็นมา คือบริเวณหมู่บ้าน “ดอนใน” มีมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษมย้ายมา มีหมู่บ้านที่นายอาทร สังขะวัฒนะ มาซื้อและการตัดถนนรัชดาเข้ามาในทุ่งบางเขน

การเข้ามาของหน่วยงานต่างๆ การเกิดเหตุการณ์ครั้งสำคัญในพื้นที่นี้ ทำให้วิถีชีวิตชาวนาไม่ได้อยู่อย่างเดิม แต่ต้องรับผลจากการเข้ามาหน่วยงานและเหตุการณ์ภายนอกด้วย การเข้ามาของสิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวนาต้องถูกเวียนคืนที่ดินจนขาดความมั่นคงในวิถีชีวิตแบบเดิม และต้องยุติการทำนาไปในที่สุด

๘.๒ การเข้าสู่ระบบตลาดและปัญหาหนี้สินของชาวนา

จากการศึกษาพบว่าชาวนาที่ทุ่งบางเขนมีสภาพหนี้สินมาก จนทำให้ที่นาที่มีตั้งแต่ครั้งปู่ย่า ตายายเข้ามาบุกเบิก ต้องหลุดไปให้กับพวกพ่อค้าทั้งที่อยู่ในถิ่นและคนต่างถิ่น ปัญหาหนี้สินของ ชาวนามาจากหลายทาง ทั้งไม่พอกิน เล่นการพนัน และต้องใช้เงินไปทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งปัญหา หลายกรณีสะท้อนให้เห็นความไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการเอาเปรียบของบุคคลที่เข้ามา เกี่ยวข้อง

ครอบครัวน้อยจาด ป้าฉลุย น้อยจาดและป้าลัดดา บุญทิม (น้อยจาด) เล่าว่า ชาวนาเป็นหนี้ ก่อนที่จะเริ่มทำนาเสียอีก ชาวนามักจะเชื่อคำกับข้าวกับปลาเขามาก่อน โดยจะซื้อเชือกกับเจ๊กที่ตลาด บางบัว เช่น ปลาแก้มดาบมาเก็บไว้แกงให้ลูกกิน เจ๊กที่ตลาดบางบัวจะขายข้าวสาร ขายของแห้ง ขาย กะปิ น้ำปลา ชาวนาก็จะเชื่อของมากินได้หมด

ป้าสมพร ชายศิลป์(ทรัพย์สะอาด) ได้เล่าเรื่องชาวนาไร้ที่ดินทำกินและที่ดินตกอยู่ในมือ เจ้าของโรงสี ว่าเดิมที่ดินที่จันทร์เกษม เป็นที่ดินของบรรพบุรุษของพ่อ คุณย่าคือย่าสุน พานิชเฮง เศรษฐีที่ดิน เจ้าของโรงสีลาดพร้าวยึดเอาไป ทวดของป้าสมพรมีลูกชายทั้งหมดประมาณ ๙ คน ย่าสุน พานิชเฮง เลยมารเอาพ่อของป้าสมพรไปเลี้ยง ป้าสมพรเล่าว่า คนสมัยก่อนมีนิสัยเล่นการพนันบ้าง กิน บ้างที่ดินเลยตกเป็นของคนอื่น คนสมัยก่อนเวลาเลิกนาแล้วก็จะเล่นการพนันกัน ไฮโล กับไฟ ครอบครัวย่าสมพรของพ่อไม่ได้เล่นจึงสามารถไปซื้อที่ดินเก็บไว้ได้ สาเหตุที่สูญเสียที่นาเพราะเล่นการ พนัน ส่วนมากชาวนาจะไปเล่นหมู่บ้านอื่น ไม่มีเงินใช้ก็เอาโฉนดที่ดินไปไว้กับโรงสี เล่นต่อไปเรื่อยๆ จนหมด พ่อค้าข้าวหลายรายร่ำรวยจากการรับซื้อที่ดินของชาวนา ที่จำได้คือเจ๊กลัง บ้านอยู่ตรง สะพานสูง พ่อค้าซื้อข้าวทั้งทุ่งบริเวณนี้

ท่านเล่าว่า ย่าสุน พานิชเฮง เป็นคนหนึ่งที่รับซื้อที่ของชาวนาไว้มากจนเป็นเศรษฐีที่นา ย่าสุน ผู้ต่อมาได้บริจาคที่ดินของท่านให้แก่วัดและสถานศึกษาหลายแห่ง วัด ๒ แห่งที่ได้รับมอบที่ดินคือ เสมียนนารักกับวัดเทวสุนทร โดยท่านมอบโฉนดที่ดินอยู่กับกรมศาสนา

ป้าสมพร เล่าว่า ย่าสุน รวยจากการทำโรงสีลาดพร้าว ที่รับซื้อข้าวและชาวนาจะเอาที่ดินมา จำนอง โรงสีแห่งนี้ซึ่งดำเนินการมาตั้งแต่รุ่นพ่อของย่าสุน ย่าสุนมีที่ดินเยอะที่ดินของท่านบริจาค ให้โรงเรียนสตรีวิทยา ๒ โรงเรียนบ้านลาดพร้าว การที่ย่าสุนมีที่ดินมาก มาจากได้รับมรดกโรงสีมาจาก พ่อของท่าน และย่าสุนก็มีเงินที่จะซื้อและรับจำนองจากชาวนา เวลาใครไม่มีเงินก็เอาที่ดินมาจำนอง หรือขายที่ให้อ่าสุน ในสมัยก่อนที่ดินไม่มีราคาเหมือนสมัยนี้

ตามประวัติโรงเรียนสตรีวิทยา ๒ ได้กล่าวถึงการได้รับบริจาคที่ดินจากย่าสุนไว้ว่า เมื่อพ.ศ. ๒๕๑๖ ย่าสุน พานิชเฮง บริจาคที่ดินให้กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน ๑๙ ไร่ ๓ งาน ๑๙ ตารางวา เพื่อสร้างเป็นโรงเรียนคุณหญิงบุญเจือ ไซยภักดิ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนสตรีวิทยา ในขณะนั้นได้รับเรื่องจากกรมสามัญศึกษามาดำเนินการก่อตั้งเป็นโรงเรียนแห่งใหม่ ต่อมานางหลง วั สาลี น้องสาวของนางสาวสุน พานิชเฮง ได้บริจาคที่ดินเพิ่มเติมจำนวน ๒๔ ไร่ ๗๗ ตารางวา เมื่อวันที่

๒๒ มกราคม พ.ศ.๒๕๑๘ (ที่มา: โรงเรียนสตรีวิทยา ๒ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี www.sw๒.ac.th/index.php/๒๐๑๓-๐๔-๒๔-๐๒-๕๗-๒๐ อ้างเมื่อ วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘)

นอกจากนี้ คุณย่าสุน พานิชเฮง บริจาคที่ดินจำนวน ๒ ไร่ ๙๒ ตารางวา ให้โรงเรียนบ้านลาดพร้าว เดิมโรงเรียนแห่งนี้ ชื่อโรงเรียนเทศบาลบ้านลาดพร้าว เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๐๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ เปลี่ยนชื่อจากโรงเรียนเทศบาลบ้านลาดพร้าว (สาคร พานิชเฮง) เป็นโรงเรียนบ้านลาดพร้าว (สาคร พานิชเฮง) (อ้างจาก: โรงเรียนบ้านลาดพร้าว (สาคร - สุน พานิชเฮง) banladprao.com/p.๕.htm อ้างเมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘)

ภาพที่ ๘.๑๕ ย่าสุน พานิชเฮง เจ้าของโรงสีลาดพร้าวและเจ้าของที่ดินรายใหญ่ในทุ่งบางเขน (อ้างจาก: โรงเรียนบ้านลาดพร้าว (สาคร - สุน พานิชเฮง) banladprao.com/p.๕.htm เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘)

๘.๓ การเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมและบ้านจัดสรร

การเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม ที่เข้ามาแรกๆ ในทุ่งแห่งนี้ หลัง พ.ศ.๒๕๐๐

ครอบครัวน้อยจาด ป้าฉวย น้อยจาด และป้าดัดดา บุญทิม (น้อยจาด) เล่าว่าเลิกทำนา หลังจากแม่ตายเมื่อประมาณ ๕๐ ปีที่แล้ว เปลี่ยนมาเลี้ยงปลากัดส่งนอก พ.ศ.๒๕๐๕-๒๕๐๗ สาเหตุที่เลิกทำนาเพราะทำไปก็ไม่ค่อยได้ผลเพราะสภาพแวดล้อมมันเปลี่ยน การซื้อข้าวในทุ่งนาก็เริ่มถดถอยลง พอเลิกทำก็มาเปลี่ยนอาชีพเลี้ยงปลากัดจิ้นส่งนอก ประมาณปี พ.ศ.๒๕๑๓ มีการส่งเสริมให้เลี้ยงปลาจิ้นกันแถวนี้ ชาวบ้านมีบ่อปลา หาบปลาไปขาย การทำนาทำได้ปีละครั้งเดียว แต่การ

เลี้ยงปลาทำได้ตลอด แกววังหินเลี้ยงปลาจีนได้เพราะเริ่มมีสลัมเกิดขึ้น ชาวบ้านสามารถหาลูกน้ำลูกไรได้ สลัมเริ่มต้นจากการมีโรงทอผ้าห่มของเสียวีระ

โรงงานอุตสาหกรรมผ้าห่มไทย (THAI BLANKET INDUSTRY หรือ TBI) อยู่ที่ซอยเสนานิคม ๒ บนเนื้อที่ ๙๑ ไร่ โรงงานแห่งนี้เป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่มีคนงานมาก เจ้าของคือ สุกรี โพธิ์รัตนงูร จัดตั้งในปี พ.ศ.๒๕๐๒ ได้ตั้งบริษัทผลิตผ้าห่ม เพื่อขายกองทัพเป็นส่วนใหญ่ ต่อมา พ.ศ.๒๕๐๗ SHIKIBO INC. ยักษ์ใหญ่ทอผ้าในประเทศญี่ปุ่น ตัดสินใจร่วมทุนกับสุกรี ครั้งแรกในบริษัทโรงงานอุตสาหกรรมผ้าห่มไทย โดยนำเงินลงทุนพร้อมๆ กับเทคนิคการปั่นด้ายที่ทันสมัยของโลก ในเวลาต่อมาได้ลงทุนอีกจนถึงโรงที่ ๓ จากอุตสาหกรรมผ้าห่มไทย ไทยทรีครอต (๒๕๐๙) ผลิตสินค้าสำเร็จและเทคโนโลยีการย้อมผ้าทันสมัย และไทยชินเนติกส์ เท็กซ์ไทล์ (๒๕๑๑) ในบริเวณเดียวกันที่ซอยเสนานิคม ๒ เพื่อขยายกำลังการผลิต รวมทั้งได้เพิ่มการผลิตด้ายประเภทใยสังเคราะห์ขึ้นมามีด้วย โรงงานแห่งนี้ว่ากันว่า ตอนนั้นทันสมัยที่สุดในเอเชียอาคเนย์ (ที่มา-นิตยสารผู้จัดการกันยายน ๒๕๔๒ บทเรียน สุกรี โพธิ์รัตนงูร โดยวิรัตน์ แสงทองคำ info.gotomanager.com/news/details.aspx?id=๑๒๔๖ อ้างเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๘)

ป่าฉลุย และป่าลัดดา เล่าถึงสภาพที่เปลี่ยนจากทุ่งนาเป็นสลัมว่า สลัมเกิดขึ้นในซอยเสนานิคมเมื่อมีโรงทอผ้าห่ม มีคนต่างถิ่นเข้ามาทำงาน ที่ดินของตาโหวกลายเป็นสลัมเพราะว่าคนมาอยู่มาก มีการปลูกบ้านกันเองบ้าง คนปลูกบ้านให้เช่าบ้าง ที่ดินพวกนี้เป็นที่นาเดิม มีการปลูกเป็นพื้นที่ถั่ว ถั่วขึ้นพื้นให้เหนียวน้ำขึ้นมามีสะพานเชื่อมกับถนน ที่ด้านล่างจึงกลายเป็นที่ขังน้ำเน่า สภาพน้ำเน่าทำให้เกิดลูกน้ำ ลูกไรเยอะ ไม่ใช่บริเวณนี้ที่เกิดสลัม บริเวณสะพาน ๒ ก็มีสลัมเหมือนกัน ที่ทางบ้านเลี้ยงปลาก็เพื่อจะได้มีอะไรทำ นาก็ขายให้เสียวีระไป ที่จำเป็นต้องขายนาเพราะที่นากลายเป็นที่ตาบอด ออกถนนไม่ได้ แล้วก็ย้ายมาอยู่แถวนี้ เงินที่เหลือจากการขายนาก็ไปซื้อที่ๆ คลอง ๑๒ ได้ ๔-๕๐๐ ไร่ แกวนี้แม่จัดสรรที่ให้ลูกคนละ ๕๐ ไร่ เสียวีระเป็นเจ้าของโรงงานทอผ้าห่มชื่อที่แม่หมดเลย ชื่อโรงงานทอผ้าห่มไทย โรงงานนี้กวั้นซื้อที่ดินย่านสุดคลองเลย ตอนหลังเขาโดนเวียนคืนเพื่อจะสร้างถนนเกษร-นวมินทร์ เขาเลยต้องย้ายโรงงานไปอยู่ต่างจังหวัด ที่ ธกส. ที่เป็นความที่สร้างตึกไม่ได้เพราะซื้อที่แพง ๘๐๐ ล้านบาท ก็เป็นที่ของยายขายไปได้เงินแสน ที่ดิน ๑๐ ไร่ ได้เงินเท่าไรไม่รู้แต่เป็นการขายแลกที่นาให้กับที่ดิน ๔๕๐ ไร่ที่คลอง ๑๒ และได้เงินอีกส่วนหนึ่ง แม่แบ่งให้คนละ ๕๐ ไร่ นาคลอง๑๒ สมัยนั้นไร่หนึ่งประมาณ ๑,๐๐๐ บาท ที่สมมติซื้อที่ดินก่อนซื้อเพิ่มเติมไร่ ๑๐๐ บาท เสียวีระเป็นเจ้าของโรงงาน ที่ดินที่ขายทำเป็นโรงงานและที่พักคนงาน

การตัดสินใจขายเพราะมีโรงงานเข้ามา ที่ไม่ดินมีทางออก ไฟฟ้าก็ไม่มี เข้าออกก็ต้องปีนรั้วกับกรมยุทธโยธา พอเปลี่ยนเจ้ากรรมใหม่เขาก็กั้นไม่ให้ออก ก็ต้องทำสะพานเดินออกไปเป็นร้อยเมตร

การเข้ามาของหมู่บ้านจัดสรร นักธุรกิจค้าที่ดินรุ่นแรกที่ทำให้ทุ่งบางเขนเปลี่ยนจากนาเป็นเมือง ได้แก่อาจารย์สุนทร เปรมฤทัย นายไชยวัฒน์ เหลืองอมรเลิศ นายอาทร สังขะวัฒนะ และนายอนันต์ สุขสันต์ ทั้ง ๔ คนนี้ถือว่าเป็นนักจัดสรรที่ดินรายสำคัญของทุ่งบางเขน ในงานวิจัยนี้ขอกล่าวถึง ๒ ท่านแรกดังนี้

ภาพที่ ๘.๑๖ นายสุนทร เปรมฤทัย

นักธุรกิจที่เป็นตำนานผู้บุกเบิกการทำที่ดินจัดสรรในทุ่งบางเขน

อ้างอิง www.premruethai.ac.th อ้างเมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๙

นายสุนทร เปรมฤทัย นักธุรกิจที่เป็นผู้บุกเบิกการทำที่ดินจัดสรรในประเทศไทยและบุกเบิกการค้าที่ดินในเขตรามอินทรา ได้กล่าวถึงการทำที่ดินจัดสรรของเขาว่า ในปี พ.ศ.๒๕๐๓ เขาได้ทำที่ดินจัดสรรที่ซอยอารี ถนนลาดพร้าว ขาดที่ดิน ๒๕ ไร่ ไร่ละ ๓๐,๐๐๐ บาท โดยมีการแบ่งที่ดินเป็นแปลงขาด ๑๐๐ ตารางวา ขาดตารางวาละ ๒๕๐ บาท โครงการแรกประสบความสำเร็จ ขายหมดภายใน ๒ เดือน ต่อมาเขาซื้อที่ดินที่รามอินทรา กิโลเมตรที่ ๓ บริเวณวัดไตรรัตนาราม จำนวน ๒๔ ไร่ ราคาไร่ละ ๖,๐๐๐ บาท ที่ดินนี้ซื้อด้วยเงินสด นำมาแบ่งขายเป็นแปลงย่อยๆ แปลงละ ๑๐๐ ตารางวา ขาดผืนตารางวาละ ๑๒๐ บาท ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างดี การซื้อที่ดินและแบ่งขายนี้ทำอยู่ในช่วงปี พ.ศ.๒๕๐๓-๒๕๑๑ โดยเขาได้จัดสรรที่ดินที่รามอินทราทั้งหมด ๑๒ โครงการ (ที่มา : วารสารธนาคารอาคารสงเคราะห์ ฉบับที่ ๔๘ ปีที่ ๑๓ ประจำเดือนมกราคม - มีนาคม ๒๕๕๐ หน้า ๗๗- ๘๒)

แต่ด้วยใจสู้จึงไม่ท้อถอยต่อความยากลำบาก แม้นถนนทางจะแสนทุรกันดาร ทั้งระยะเวลาในการเดินทางที่ยาวนานและไกลแสนไกล แต่เขาก็อดทนเป็นกระเปารถเมล์อยู่นานพอสมควรทีเดียว

ในช่วงที่เขากำลังเปื้อนอาชีพรับจ้างส่งของและอาชีพพ่อค้าเร้นั้น เขาได้พบกับอาจารย์ที่สอนประมงของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์คนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ชักชวนให้หันเหชีวิตสู่อาชีพเพาะพันธุ์ปลาขาย เพราะเป็นสัตว์เศรษฐกิจ เขาไม่มีความรู้เรื่องเพาะพันธุ์ปลามาก่อนเลย แต่เริ่มทดลองเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืด เช่น ปลาดุก ปลาไน ปลาสลิด ปลาเฉี้อ และซังอี้อ โดยใช้คลองบางบัวนั้นเองเป็นสถานที่เพาะเลี้ยง ในตอนนั้นคลองแห่งนี้ยังไม่มีมลภาวะ น้ำสะอาด ใช้เป็นสถานที่เพาะพันธุ์ปลาได้ดี อาหารปลา เขาวางเด็กช้อนไร่น้ำเพื่อใช้เลี้ยงปลา ไม่ต้องลงทุนอะไรมาก เขาจึงสามารถขายได้กำไรดี เพราะช่วงนั้นเมืองไทยยังไม่มีใครคิดเพาะพันธุ์ปลาขายมาก่อน เมื่อขายดี เริ่มมีชื่อเสียง ก็ตั้งเป็นห้างหุ้นส่วนสำนักงานอมรพันธุ์ เพื่อจำหน่ายพันธุ์ปลาไปขายยังต่างจังหวัดทั่วประเทศ จนมีรายได้พอกพูนอย่างรวดเร็ว

“..คำว่าอมรพันธุ์ นี้พระตั้งให้ แปลว่า พันธุ์ที่ไม่ตาย อมรแปลว่าไม่ตาย ส่วนพันธุ์คือการเพาะขยายพันธุ์....”

“ผมทำธุรกิจเพาะเลี้ยงพันธุ์ปลา จนมีชื่อเสียง แต่ประมาณปี ๒๕๑๒ ผมก็ตัดสินใจวางมือกับอาชีพค้าขายสิ่งมีชีวิต และมอบพันธุ์ปลาที่เหลืออยู่ให้แก่ทางราชการทั้งหมด เพื่อนำไปปล่อยที่วัดเบญจมบพิตร ขณะเดียวกัน ก็นำพันธุ์ปลาส่วนหนึ่งไปแจกกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในหลายตำบลและหมู่บ้าน จนเป็นที่ฮือฮาและเล่าขานกันในยุคนั้น หลังจากนั้น ผมก็หันไปทำธุรกิจพัฒนาที่ดิน เพราะเห็นว่าธุรกิจที่ดินน่าจะมีอนาคตที่ดีกว่า เศรษฐกิจทั้งหลายก็ล้วนแต่มีที่ดินสะสมไว้... ช่วงนั้น บ้านจัดสรรยังไม่เกิด ยังไม่มีการสร้างบ้านที่พร้อมเข้าอยู่ได้ทันที แต่มีการจัดสรรที่ดินเปล่าขายบ้างแล้ว โดยแบ่งที่ดินเป็นแปลงย่อยและไม่มีการจัดระบบสาธารณูปโภคให้ ส่วนบ้านนั้น ผู้ผ่อนซื้อที่ดินจะต้องปลูกเอง และขอน้ำไฟกันเอง การผ่อนชำระค่างวดที่ดินก็คงยังต้องผ่อนกับเจ้าของที่ดินเป็นหลัก... นักจัดสรรที่ดินช่วงนั้น ที่ผมรู้จัก เช่น อาจารย์สุนทร เปรมฤทัย คุณอนันต์ สุขสันต์ คุณอาทร สังขะวัฒนะ คุณวิเชียร กลิ่นสุคนธ์ คุณโชคชัย ปัญจทรัพย์ เป็นต้น”

เมื่อโครงการบ้านจัดสรร ๒ โครงการแรก ประสบผลสำเร็จ เขาก็จัดตั้งบริษัท ช. อมรพันธุ์ จำกัดขึ้นมา และขยายการพัฒนาโครงการอสังหาริมทรัพย์ต่อมาอีกหลายโครงการในย่านวิภาวดี โดยตั้งชื่อโครงการว่า อมรพันธุ์ ๒ เขียวสวน ๓ อมรพันธุ์ ๔ พอมาถึง อมรพันธุ์ ๕ ซึ่งอยู่หน้ามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ แกวพหลโยธิน บางเขน เขาก็บุกเบิกสร้างชุมชนเขตชานเมืองที่สมบูรณ์และครบวงจรมากขึ้น โดยการสร้างศูนย์การค้าเล็กๆ มีอาคารพาณิชย์ ตลาดสด และโรงหนัง อยู่ในที่เดียวกัน เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้อยู่อาศัยในบริเวณนั้น โครงการที่ ๑๓ ซึ่งถือว่าเป็นโครงการที่อยู่

อาศัยสุดท้ายของเขา วิธีการโฆษณาขายบ้านในยุคนั้น ใช้วิธีการง่ายๆ ไม่มีอะไรสลับซับซ้อน เริ่มต้นด้วยการขึ้นคัตเอาต์ พิมพ์โบรชัวร์ ส่วนการโฆษณาในหนังสือพิมพ์หรือผ่านสื่อมวลชน ยุคนั้นยังไม่ได้กระทำ อาศัยปากต่อปากมากกว่า การตลาดที่ดีที่สุด และสำคัญสำหรับเขาในขณะนั้นก็คือ หนึ่ง ยามรักษาความปลอดภัยของหมู่บ้าน สอง พระพรหมสำหรับเป็นที่พึ่งทางใจ ซึ่งกระทั่งทุกวันนี้ เกือบทุกหมู่บ้านก็มีพระพรหมกันหมด เขาเป็นคนแรกที่ริเริ่มให้มีการตั้งพระพรหมในหมู่บ้าน

เนื่องจากการทำธุรกิจพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ต้องใช้เงินทุนมาก เขาจึงจัดตั้งบริษัท ไฟแนนซ์ เซียล ทรัสต์ จำกัด ขึ้นมา เพื่อมุ่งระดมทุนให้ได้มากขึ้น และได้เชิญคุณบำเพ็ญ เมธารมณ ผู้จัดการธนาคารกรุงเทพ สาขามีนบุรี มาเป็นผู้จัดการบริษัท นอกจากนี้ เขายังได้จัดตั้ง บริษัท เครดิต ฟองซิเอร์ ช.อมรพันธุ์ ด้วยการผ่อนส่งระยะยาว ๕-๑๐ ปี ซึ่งช่วยให้ลูกค้าสามารถมีกำลังซื้อบ้านได้มากขึ้น โดยการทำธุรกิจ เครดิตฟองซิเอร์นี้ เขาได้เห็นตัวอย่างจากการไปศึกษาดูงานที่ประเทศฝรั่งเศส ที่บริษัทเครดิตฟองซิเอร์หลายแห่งทำหน้าที่ปล่อยกู้แก่ผู้ซื้อบ้านทั้งบ้าน เก่า บ้านใหม่ เป็นธนาคารท้องถิ่นที่ช่วยให้การซื้อบ้าน คล่องตัวขึ้นมาก ประมาณ พ.ศ.๒๕๒๕ เขาได้รับเลือกเป็นนายกสมาคมผู้ประกอบการกิจการเครดิตฟองซิเอร์คนแรก

นายไชยวัฒน์ เหลืองอมรเลิศ เป็นนักธุรกิจผู้บุกเบิกธุรกิจการพัฒนาที่ดินในทุ่งบางเขน นาม ช.อมรพันธุ์ กระทั่งประสบความสำเร็จกลายเป็นหนึ่งนักพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ของไทย นอกจากนั้น เขายังเป็นผู้สร้างสวนสนุก ชื่อ “สวนสยาม” ต่อมา (ที่มา : ประวัติผู้ก่อตั้ง - Siam Park City www.siamparkcity.com > อ้างเมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙)

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าทุ่งบางเขนได้สูญเสียระบบนิเวศน์แบบเดิมที่เหมาะสมแก่การทำนา จากความเจริญที่เข้ามา ทั้งที่มาจากรัฐและเอกชน ซึ่งทำให้ระบบนิเวศน์ในพื้นที่ทุ่งบางเขนไม่เหมาะสมกับการทำนาอีกต่อไป และในที่สุดชาวนาก็ต้องเลิกการทำนาไป ชาวนาซึ่งถึงสาเหตุการเลิกทำนาหลายประการได้แก่ หนูเยอะเมื่อมีหมู่บ้านจัดสรรเข้ามาอยู่ หนูได้มากัดกินต้นข้าวทำให้การผลิดเสียหาย ดินและน้ำเสียไม่สามารถทำนาได้อีก หมู่บ้านที่เข้ามาได้เป็นอุปสรรคในการไหลของน้ำและทำให้ดินเสีย ชาวนาหลายครอบครัวไม่อยากให้ลูกหลานเป็นชาวนาอีกเพราะไม่อยากให้ลำบากเหมือนรุ่นพ่อแม่ บางคนขายที่ดินเพราะต้องการส่งลูกเรียนหนังสือ และบางคนขายที่นาเพราะบริเวณรอบๆ ที่นาของตนเองขายกันหมดแล้วถ้าหากไม่ขายก็จะกลายเป็นที่ตาบอดไม่มีทางออก

ในราวทศวรรษ ๒๕๑๐ ชาวนาในทุ่งบางเขนได้ขายที่นาไปพร้อมกับการพัฒนาเมืองหลวงที่เกิดขึ้น บางเขนได้เป็นพื้นที่ขยายของเขตเมืองหลวงโดยเฉพาะหน่วยงานราชการและพื้นที่จัดสรรของเอกชน นักธุรกิจบุกเบิกที่ดินต่างประสบความสำเร็จในการจัดสรรที่ดินและสร้างหมู่บ้านขายให้กับชนชั้นกลางที่กำลังขยายตัวและเกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาประเทศ ในที่สุดบางเขนไม่ได้เป็นเขตเมืองขึ้นนอกที่ใช้ปลูกข้าวดังเช่นในอดีตอีกแล้ว แต่ได้กลายเป็นเขตขยายและพัฒนาของเมืองหลวง

บทที่ ๙

สรุป

การศึกษาเรื่อง วิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาไทยที่ทุ่งบางเขนในช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๐-๒๕๑๐ ระยะเวลาที่ศึกษาอยู่ในช่วงประมาณ ๑๐๐ ปี สามารถสรุปได้ดังนี้

๑. “บางเขน” เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยมีหลักฐานจากตำนานของพื้นที่กล่าวถึงชื่อพื้นที่นี้ว่ามีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทอง ต่อมาใน “กำสรวลสมุทรหรือกำสรวลศรีปราชญ์” วรรณกรรมที่แต่งขึ้นประมาณปี พ.ศ.๒๐๒๕-๒๐๓๔ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช ได้กล่าวถึงบางเขนในฐานะเป็นหมู่บ้านที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ในแผนที่ย่านเก่าในแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งวาดขึ้นเมื่อ ก่อน พ.ศ.๒๐๖๕ ก็ได้ปรากฏ “บางเขน” เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และยังมีหลักฐานในพื้นที่ การสร้างวัดแห่งแรกที่ปากคลองบางเขนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา คือ วัดปากน้ำที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ.๒๑๒๕ ในแผ่นดินของสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. ๒๑๑๒-๒๑๓๓) ราชวงศ์สุโขทัย หลังจากเสียกรุงครั้งที่ ๑ แล้ว ซึ่งเป็นสมัยอยุธยาตอนกลาง ภายหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.๒๓๑๐ แล้ว ปรากฏว่าการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในพื้นที่บางเขนมากขึ้น โดยดูจากการสร้างวัดในคลองบางเขนมีเพิ่มขึ้นหลายวัดด้วยกันคือ วัดปากน้ำ (พ.ศ.๒๑๒๕) วัดฝาง (พ.ศ.๒๒๐๐) วัดทางหลวง (พ.ศ.ไม่ระบุ) วัดกล้วย (ไม่ระบุ) วัดเลียบราษฎร์บำรุง (พ.ศ.๒๓๑๐) วัดทองสุธาราม (พ.ศ.๒๓๑๕) วัดโพธิ์ทองล่าง (พ.ศ.๒๓๑๙) และยังมีวัด ๒ วัดร้างที่ไม่ได้ระบุปี พ.ศ.ที่จัดตั้งคือวัดจันทร์มาลีและวัดหลวง วัดทั้ง ๒ นี้จัดตั้งก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังมีอีก ๑ วัดในตำบลบางเขน จังหวัดนนทบุรี คือ วัดกำแพง (พ.ศ.๒๒๒๐) รวมทั้งหมด ๑๐ วัด การจัดตั้งวัดเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า “บางเขน” เป็นชุมชนเก่าที่มีความเป็นมายาวนาน ชุมชนบางเขนเดิมเหล่านี้อาศัยอยู่ในคลองบางเขน ในอดีตมีวิถีชีวิตที่เป็นชาวสวน มีการแบ่งพื้นที่บางส่วนทำการผลิตข้าวบ้างเพื่อเลี้ยงชีพ ชุมชนชาวสวนคลองบางเขนนี้มีวัฒนธรรมประเพณีที่เชื่อมโยงผู้คน ๒ ฝั่งคลองบางเขน ซึ่งมีวิถีชีวิตชาวสวนเหมือนกัน คือประเพณีแห่เรือชักพระหลวงพ่อสัมฤทธิ์ วัดเชิงหวายที่ทำสืบเนื่องกันมานับร้อยปี ชุมชนชาวสวนริมฝั่งคลองบางเขนได้หยุดขยายตัวตั้งแต่ปลายสมัยธนบุรี และมีการจัดตั้งวัดใหม่อีกครั้งหนึ่งคือ วัดมัจฉานติการาม หรือ วัดน้อย (พ.ศ.๒๔๑๓)

๒. การจัดตั้งชุมชนที่อยู่นอกคลองบางเขนเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีการจัดตั้งวัดบางบัวหรือวัดลาดน้ำเค็มใน พ.ศ.๒๓๘๐ จากหลักฐานกล่าวว่า มีพระยาเพชรเป็นผู้สร้าง พระยาท่านนี้ยังไม่มีหลักฐานว่าเป็นใคร แต่ระยะเวลาที่สร้างวัดเป็นเวลาเดียวกับการขุดคลองแสนแสบเพื่อเป็นเส้นทางขนส่งกำลังและเสบียงไปทำสงครามอานัมสยามยุทธกับกัมพูชา การจัดตั้งวัดและชุมชนที่บางบัวอาจจะเกี่ยวข้องกับสงครามดังกล่าว วัดต่อมา คือวัดเสมียนนารีที่จัดตั้งในปี พ.ศ.๒๔๐๐ โดย

เสมียนข้าสตรีก้าวในสมัยรัชกาลที่ ๔ วัดทั้ง ๒ จัดตั้งโดยมูลนาย วัดและชุมชนที่อยู่รอบวัดเกิดขึ้นในระยะเวลาที่บริเวณโดยรอบยังคงเป็นป่าละเมาะ ที่มีสัตว์ป่านานชนิด ช้าง ผงลิง ช่าง บ่างชะนีอยู่

๓. การขุดคลองเปรมประชากรใน พ.ศ.๒๔๑๓-๒๔๑๕ ได้นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่พื้นที่ๆ

อยู่ด้านนอกคลองบางเขนอย่างมาก การขุดคลองแห่งนี้ทำให้เกิดการเปิดพื้นที่ใหม่เพื่อทำนา ชนชั้นสูงและพ่อค้าได้รับผลประโยชน์เฉพาะที่ดินที่อยู่ริมคลองเท่านั้น ส่วนที่ดินในบริเวณอื่นๆ ที่ไม่ใช่ริมคลองยังคงเป็นที่กว้างใหญ่ไม่มีผู้จับจอง คนจากที่ต่างๆ หลั่งไหลเข้าสู่ทุ่งแห่งใหม่ที่ถูกเปิดออกเพื่อทำนา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสามัญชนที่มาจากที่ต่างๆ ที่ต้องการหาที่ดินทำกิน คนกลุ่มนี้ได้รับแรงกดดันจากการที่เริ่มปลดปล่อยทาสและระบบไพร่เริ่มผ่อนคลายความเข้มงวดในการควบคุมแรงงานนับตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ทรงขึ้นครองราชย์ การเข้าสู่ทุ่งบางเขนเป็นทางเลือกที่เป็นอิสระ เพราะทุ่งบางเขนยังคงมีที่ดินจำนวนมากเหลืออยู่ เป็นที่ดินที่ไม่มีชนชั้นสูงหรือพ่อค้าเข้ามาหาผลประโยชน์ในการค้าที่ดิน

การเข้ามาจับจองที่ดินของชาวนาในทุ่งบางเขนเห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อมีการจัดตั้งวัดในทุ่งนาในช่วงทศวรรษ พ.ศ.๒๔๒๐ ถึงทศวรรษ พ.ศ.๒๔๔๐ ซึ่งดูได้จากการสร้างวัดมีทั้งหมด ๑๒ วัด และการเริ่มสร้างหมู่บ้านในทุ่งนาแห่งนี้ ได้แก่ การสร้างวัดเทวสุนทรหรือวัดสี่แยก ที่สร้างขึ้นบริเวณจุดตัดกันระหว่างคลองบางเขนกับคลองเปรมประชากร วัดแห่งนี้เดิมสร้างเป็นเพียงอาศรมหลังเล็กๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๑๒ แต่เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๖ วัดแห่งนี้ได้สร้างอุโบสถขึ้นเป็นครั้งแรกโดยการอุปถัมภ์ของพระเทพประชุมและภรรยา คือคุณหญิงส่น นอกจากนั้นบริเวณสี่แยกทางน้ำก็เริ่มมีการพัฒนาเป็นตลาดและเป็นชุมชน การจัดตั้งวัดในทุ่งบางเขนพร้อมกับจัดตั้งชุมชนชาวนาที่อื่นๆ คือ วัดเกาะสุวรรณารามหรือวัด “ออเกาะ” (พ.ศ.๒๔๒๐) วัดหลักสี่ (พ.ศ.๒๕๒๑) วัดโคกจำหล้า (ประมาณ พ.ศ.๒๔๒๐-๒๔๒๔) วัดไตรรัตนารามหรือวัดสามขา (พ.ศ.๒๔๓๕) วัดโพสพผลเจริญ (พ.ศ.๒๔๓๖) วัดดอนเมือง (พ.ศ. ๒๔๓๘) วัดหนองใหญ่ (พ.ศ.๒๔๓๙) วัดราชฎ์นิยมธรรมหรือวัดหนองผักชี (พ.ศ.๒๔๔๐) วัดอยู่ดีบำรุงธรรมหรือวัดออเงิน (พ.ศ.๒๔๔๑) วัดสายไหม (พ.ศ.๒๔๔๑) วัดเวฬุวนารามหรือวัดกกหรือวัดไผ่เขียว (พ.ศ.๒๔๔๕) วัดทั้งหมดนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕ หลังจากนั้นการจัดตั้งวัดในกลางทุ่งนาก็หยุดลงจนเข้าสู่สมัยการพัฒนาประเทศที่ชาวนาเริ่มขายที่นาและมีจิตศรัทธาจึงสร้างวัดขึ้น

การเข้ามาของผู้คนจำนวนมากเพื่อทำนาจนเกิดความจำเป็นต้องแยกพื้นที่การปกครองทุ่งบางเขนออกจากอำเภอบางซื่อเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๐ อำเภอบางเขนอยู่ในฐานะเขตการปกครองชั้นนอกของกรุงเทพฯ ที่ปกครองแบบเทศาภิบาล มีระบบการปกครองที่มีกำนัน และผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแล และได้มีการกำหนดพื้นที่ การปกครองของอำเภอบางเขนเป็น ๗ ตำบลคือ ตำบลดอนเมือง ตำบลหลุมไผ่ ตำบลสี่แยกบางเขน ตำบลท่าแร้ง ตำบลเงินน้อย ตำบลกระทุ่มโพ และตำบลกุบแดง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการกำหนดเขตปกครองใหม่โดยขยายพื้นที่ไปทางเหนือมากขึ้น คือ ตำบลดอนเมือง ตำบลคลองถนน ตำบลกุบแดง ตำบลออเงิน ตำบลท่าแร้ง และตำบลคูคต

๔. หุ่นบางเขนเป็นหุ่นขนาดใหญ่ที่รวมของคนหลากหลายเชื้อชาติ มีทั้งไทย มอญ และลาว ที่มาจากที่ต่างๆ ทั้งที่อยู่บริเวณโดยรอบหุ่นบางเขนและพื้นที่ๆ ห่างไกล มีทั้งชาวไทยที่มาจากบางซื่อ มินบุรี และที่อื่นๆ ชาวมอญที่มาจากปากเกร็ด นนทบุรี และสามโคก ปทุมธานี และชาวลาวที่เดินทางมาจากภาคอีสานเพื่อเป็นแรงงานรับจ้างชาวนาชาวไทย และชาวมอญ วัดที่มีประวัติสร้างโดยชาวมอญมีหลายแห่งด้วยกัน คือ วัดเกาะสุวรรณารามหรือวัดออเกาะ (พ.ศ.๒๔๒๐) วัดหลักสี่ (พ.ศ. ๒๔๒๑) วัดดอนเมือง (พ.ศ.๒๔๓๘) วัดราษฎร์นิยมธรรมหรือวัดหนองผักชี (พ.ศ.๒๔๔๐) วัดเวฬุวนาราม (พ.ศ.๒๔๔๕) วัดสีกัน (พ.ศ.๒๕๑๓) วัดสายอำพัน (พ.ศ.๒๕๓๕) หุ่นบางเขนในอดีตในส่วนด้านเหนือทั้งด้านตะวันออกและตะวันตก เรียกว่า “หุ่นคนมอญ” ที่วัดหลักสี่ยังคงมีสัญลักษณ์ของการก่อสร้างวัดแบบชาวมอญคือเสาหงส์

ในหุ่นแห่งนี้มีความหลากหลายของเชื้อชาติของชาวนาที่เข้ามาอยู่ บางหมู่บ้านมีทั้งไทย มอญ และลาวอยู่ด้วยกันโดยปราศจากการแบ่งแยกและขัดแย้ง คนทั้งหมดนี้มีการผสมผสานวัฒนธรรมมีวัฒนธรรมที่เหมือนกัน คือ การนับถือศาสนาพุทธ และใช้ชีวิตตามแบบวิถีชาวนา

ในช่วงของฤดูการทำนา ชาวลาวเข้ามาที่หุ่นบางเขนในฐานะแรงงานรับจ้าง พร้อมกับพ่อค้าควายที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เรียกว่า “นายฮ้อย” เข้ามาอยู่และอาศัยปะปนไปกับชาวไทยและมอญ แรงงานรับจ้างชาวลาวและพ่อค้าควายเหล่านี้ทำให้กระบวนการผลิตข้าวดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ไม่สะดุด แรงงานคนและควายเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลิตข้าว แรงงานรับจ้างชาวลาวเดินทางเข้าสู่หุ่นบางเขนเมื่อถึงฤดูทำนาและจะกลับเมื่อเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำของทุกปี การตัดทางรถไฟไปภาคอีสานและการสร้างสถานีรถไฟบางเขนในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ทำให้แรงงานชาวลาวสามารถเดินทางจากภาคอีสานเข้าสู่หุ่นบางเขนได้สะดวกมากขึ้น แรงงานรับจ้างชาวลาวและนายฮ้อยได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตการทำงานที่หุ่นบางเขนด้วย

ชาวจีนเข้ามาในหุ่นบางเขนมาเมื่อมีการขุดคลองเปรมประชากร พ.ศ.๒๔๑๓-๒๔๑๕ ชาวจีนกลุ่มแรกที่เข้ามาเป็นกรรมกรรับจ้างขุดคลอง หลังจากคลองขุดเสร็จแล้วยังคงอาศัยอยู่ในบริเวณที่เข้ามารับจ้างขุด ชาวจีนที่มาอยู่ที่หุ่นบางเขนมาจากกรุงเทพฯ มีทั้งจีนแต้จิ๋วและไหหลำ ชาวจีนเหล่านี้เข้ามาทำการค้า ที่สำคัญคือ พ่อค้าข้าว เจ้าของโรงสี และเจ้าของร้านค้าในตลาด ชาวจีนมักตั้งบ้านเรือนอยู่ในตลาด คือ ตลาดบางเขนซึ่งเป็นตลาดแห่งแรกที่ตั้งอยู่บริเวณ “สี่แยกทางน้ำหรือสี่แยกบางเขน” และต่อมาได้มีการจัดตั้งตลาดอีกแห่งหนึ่งคือตลาดบางบัว ตลาดทั้ง ๒ แห่งนี้ตั้งมานานับร้อยปี บริเวณตลาดยังคงมีโรงเจและศาลเจ้าของคนจีนตั้งอยู่ การเข้ามาของชาวจีนเหล่านี้ในหุ่นบางเขน ทำให้ระบบการค้าและการผลิตเพื่อการค้าถูกดำเนินไปตั้งแต่ “เริ่มหุ่นจนถึงหลุดหุ่น” ชาวจีนได้เข้าไปสร้างความสัมพันธ์ทางการซื้อขายในลักษณะที่ได้เปรียบชาวนามาก และบางคนก็เข้าไปแต่งงานกับคนในพื้นที่ หลายคนกลายเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่โดยการให้กู้ยืมเงินและรับจ้างงานที่ดินของชาวนา

๕. โดยสภาพทั่วไปทุ่งบางเขนเป็นทุ่งแล้ง ท้องทุ่งขาดความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่ลุ่มบางแห่ง สลับกับที่ดอน มีคลองที่เป็นคลองธรรมชาติอยู่น้อย ได้แก่คลองบางเขน คลองถนน และลำรางขนาดเล็กๆ สภาพคลองธรรมชาติเหล่านี้ตื้นเขิน วิถีชีวิตชาวนาผู้บุกเบิกทั้งหลายต้องเผชิญกับความแห้งแล้งนี้ เมื่อถึงฤดูฝนเป็นฤดูทำนา พื้นดินจึงชุ่มน้ำและมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชพันธุ์และอาหารที่มีในธรรมชาติ ชาวนาจึงมีวิถีชีวิตที่พึ่งน้ำฝน ชาวบ้านจะเรียกการทำนาของตนโดยรวมไม่ว่าจะเป็นนาหว่านหรือนาคาที่จำเป็นต้องทำสลับกันไปนี้ว่า “น่าน้ำฝน” ถ้าปีไหนน้ำดีก็ทำนาคา หากปีไหนน้ำแล้งก็ทำนาหว่าน

๖. การขุดคลองที่ส่งผลต่อระบบนิเวศในทุ่งบางเขนเกิดขึ้นนับตั้งแต่ มีการขุดคลองเปรมประชากร พ.ศ.๒๔๑๓-๒๔๑๕ คลองประปา พ.ศ.๒๔๕๒ คลองที่ขุดขยายตามโครงการเชียงรากน้อย- บางเหี้ย (คลองด่าน) ที่ขุดใน ปี พ.ศ.๒๔๖๗ โครงการนี้เป็นโครงการพัฒนาระบบชลประทานเพื่อนำน้ำออกจากอยุธยาและคลองรังสิต ให้มีปริมาณที่เหมาะสมไม่ให้เหลื่อมมากเกินไปจนท่วมนาข้าวเหมือนกับปีที่มีน้ำมากที่ผ่าน โครงการนี้ส่งผลต่อการขุดและขยายคลองในทุ่งบางเขนซึ่งเป็นพื้นที่ๆ อยู่ในเส้นทางการระบายน้ำของโครงการ มีการขุดและขยายคลองเดิมที่ตื้นเขินและคับแคบ คลองที่ถูกขยายทั้งทุ่งบางเขน คือ คลองเปรมประชากร คลองหนึ่ง คลองสอง คลองหกวาสายล่าง คลองถนน คลองบางบัว คลองลาดพร้าว ไปเชื่อมต่อกับคลองแสนแสบ และนำน้ำระบายออกที่อ่าวไทยที่คลองบางเหี้ย (คลองด่าน) สมุทรปราการ ในส่วนที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาก็ขุดคลองบางเขนใหม่ ขนาดของคลองที่ขุดขยายเพิ่มมีความกว้าง ๑ เส้น (๒๐วา) โครงการนี้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาระบบชลประทานในภาคกลาง โครงการนี้มีประโยชน์ทั้งเพิ่มน้ำและระบายน้ำที่จะเป็นอันตรายต่อการทำนา โครงการนี้เสร็จสิ้นทั้งระบบเมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๗

การขยายคลองตามโครงการเชียงราก-บางเหี้ย (คลองด่าน) ทำให้ปริมาณน้ำในทุ่งบางเขนมีมากขึ้น คลองเปรียบเสมือนบ่อน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้เก็บน้ำในฤดูที่ฝนตก อย่างไรก็ตามเมื่อถึงฤดูแล้งทุ่งบางเขนก็ต้องเผชิญความแห้งแล้งเหมือนเดิม เนื่องจากโครงการพัฒนาพัฒนาระบบชลประทานที่มีในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ ไม่ได้แก้ไขระบบชลประทานทั้งระบบ เป็นเพียงพัฒนาระบบชลประทานเป็นส่วนๆ และบางโครงการก็ถูกล้มเลิกไปเนื่องจากปัญหางบประมาณ ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาระบบชลประทานจะเป็นผู้ที่อยู่ใกล้กับคลอง ส่วนผู้ที่อยู่ไกลคลองก็ต้องหาวิธีการดึงน้ำในคลองไปใช้ ถ้าชาวนาคนไหนที่ไม่มีความสามารถดึงน้ำไปใช้ได้ สภาพความแห้งแล้งก็เหมือนเดิมถึงแม้จะมีการขุดขยายคลองแล้วก็ตาม เพราะว่าทุ่งบางเขนไม่มีคลองหรือมีลำรางขนาดเล็กมากพอที่จะส่งน้ำเข้านาอย่างทั่วถึง นาส่วนใหญ่ยังคงเป็นน่าน้ำฝนที่ต้องพึ่งพิงปริมาณฝนที่มีตามธรรมชาติ

การพัฒนาระบบชลประทานทั้งระบบในภาคกลาง เกิดขึ้นเมื่อมีการจัดทำโครงการเจ้าพระยาเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๕ และเสร็จสิ้นในปี พ.ศ.๒๔๙๙ โครงการนี้เป็นโครงการเชิงระบบที่ต้องการเพิ่มปริมาณน้ำและเพิ่มพื้นที่การทำนาให้กับภาคกลางนับตั้งแต่ชัยนาทลงมาถึงอ่าวไทย โครงการนี้ไม่เอื้อ

ประโยชน์ในการเพาะปลูกในทุ่งบางเขนมากเท่าที่ควร เนื่องจากยังไม่ได้ทำคลองส่งน้ำเข้านาและใน
ระยะเวลาที่ทำโครงการนี้เกิดขึ้น ชาวนาที่ทุ่งบางเขนกำลังจะเลิกทำนา เนื่องจากความเจริญและการ
เปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่กำลังเกิดขึ้นในทุ่งนาแห่งนี้

๗. การผลิตและวิถีชีวิตของชาวนาที่ทุ่งบางเขนสามารถกล่าวได้เป็น
๒ ช่วงเวลา ดังนี้

๗.๑ ระยะที่เข้ามาบุกเบิกที่นาต้นรัชกาลที่ ๕ ถึงการพัฒนาระบบชลประทาน พ.ศ.

๒๕๖๗ ในระยะแรกนี้นับตั้งแต่การชุดคลองเปรมประชากรที่เปิดพื้นที่การทำนา การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนในทุ่งบางเขนจากที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเห็นได้อย่างชัดเจนในทศวรรษ พ.ศ.๒๕๒๐ ช่วงระยะเวลานี้ตรงกับ การตั้งถิ่นฐานของชาวนาในภาคกลางที่อื่นๆ เดวิด บรูซ จอห์นสัน ได้ศึกษาชีวิตของชาวนาในภาคกลางและพบว่า การขยายตัวในการทำนาในภาคกลางเป็นไปอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๒ และ ๒๕๓๓ แต่ทศวรรษต่อมาการขยายตัวเริ่มช้าลง เนื่องจากการไม่ได้พัฒนาระบบคลองอย่างถูกต้อง ชาวนาต้องพบกับความเสียหายของพืชผลสลับกับการที่ฝนมาไม่เหมาะกับช่วงเวลาการทำนาหรือมาผิดเวลา และบางปีก็มีน้ำท่วม เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๘-๒๕๕๕ แม้ว่าสภาพเหล่านี้เกิดขึ้นทั่วบริเวณภาคกลางแต่บริเวณภาคตะวันออกนั้นรุนแรงที่สุด ชาวนายังต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของค่าของเงินบาทที่ทำราคาสินค้าที่ต้องใช้ในการอุปโภคและบริโภคสูงขึ้น และการเปลี่ยนอัตราการเก็บค่านาใหม่ และภาษีอื่นๆ อีกคือ ภาษีเรือแพ โรงร้าน และค่าธรรมเนียมต่างๆ เช่น การจดทะเบียนสัตว์พาหนะ ค่าธรรมเนียมเครื่องมือการประมง การที่รัฐบาลไทยเก็บอากรค่านาใหม่รวมทั้งภาษีอื่นๆ มาจากความจำเป็นที่รัฐต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นจากการปฏิรูปการปกครองประเทศที่ต้องใช้เงินอย่างมหาศาล และรัฐบาลต้องการที่จะเก็บจากชาวนาเพิ่มขึ้นเพื่อทดแทนภาษีผูกขาดการพนันที่รัฐบาลต้องการเลิก เพราะเห็นว่าการพนันเป็นบ่อเกิดความชั่วร้ายในสังคม นอกจากนี้การปฏิรูประบบการเกณฑ์ทหารก่อให้เกิดความไม่คล่องตัวแก่ชาวนา ระบบการเกณฑ์ทหารจากการปฏิรูปในปี พ.ศ.๒๕๔๘ ทำให้ชายฉกรรจ์ทุกคนต้องเข้าเกณฑ์ทหารและเข้าประจำการ ๒ ปี และเป็นทหารกองหนุนอีก ๑๕ ปี การเกณฑ์ดังกล่าวทำให้ครอบครัวชาวนาต้องสูญเสียสมาชิกที่แข็งแกร่งและมีความสามารถในการทำนามากที่สุด การเก็บภาษีอย่างหนัก การถูกเกณฑ์ทหารนี้เกิดขึ้นในระยะเวลาเดียวกับที่ชาวนาต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติ ทำให้ชาวนาต้องอยู่ในสภาพยากลำบาก

ขาวนาที่ทุ่งบางเขนต้องพบกับวิกฤตการณ์ในการผลิตข้าวเช่นเดียวกับขาวนาทุ่งตะวันออก
 อื่นๆ ภาวะฝนแล้งน้ำน้อยสลับกัน น้ำในคลองก็ไม่สามารถมาใช้ในการทำนาได้เพียงพอ
 เนื่องจากยังไม่มีการพัฒนาระบบคลองเลย และราคาข้าวก็มีแนวโน้มลดต่ำลงด้วย ขาวนาต้องเป็น
 หนี้สิน ถึงแม้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ๆ ขาวนาเข้ามาบุกเบิกเองก็ตาม

รายงานการสำรวจสภาพของชาวนาในทุ่งบางเขนในปี พ.ศ.๒๔๔๕-๒๔๔๕ พบว่า ชาวนาต้องแบกรับภาระหนักจากการที่ต้องเสียภาษีค่านา ต้องถูกพ่อค้าที่รับซื้อข้าวเอารัดเอาเปรียบในการรับซื้อข้าวและต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติ ผลผลิตในการทำนาโดยเฉลี่ยอยู่ประมาณ ๒๕ ถึงต่อไร่ มีรายได้ประมาณ ๑๙๐ บาทต่อปี หากทำนา ๓๐ ไร่ ขณะที่ต้องมีรายจ่ายรอบตัว และถ้าหากต้องซื้อควายไถนาด้วยแล้วเกือบจะไม่เหลือเงินเลยและถ้าหากการทำนาปีต่อไปไม่ได้ผล ครอบครัวชาวนาก็ต้องพบกับภาวะวิกฤติเป็นหนี้สิน ซึ่งสภาพความเป็นจริงชาวนาต้องเผชิญอยู่กับวิกฤติธรรมชาติตลอดเวลา

ในรายงานได้กล่าวว่าชาวนาถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าข้าวในทุกขั้นตอน ตั้งแต่แลกข้าว ตวงข้าว สีข้าว นับตั้งแต่เอาข้าวออกจากรนาจนถึงโรงสี โดยที่ชาวนาไม่รู้สีกว่าพวกเขาถูกเอารัดเอาเปรียบ เพราะไม่รู้ราคาตลาด ขณะที่สิ่งของที่ชาวนาใช้ข้าวแลกมาบริโภคก็มีราคาแพงกว่าปกติ ชาวนาที่ยากจนมักจะเล่นการพนันและใช้จ่ายเงินไปในทางที่ไม่เหมาะสมเมื่อได้เงินมา ส่วนชาวนาที่กระหมัดกระหมะจึงจะอยู่รอดได้ ในช่วงระยะเวลานี้สภาพโดยทั่วไปชาวนาในทุ่งบางเขนต้องพบกับสภาวะทุรโดโรรม

ในปี พ.ศ.๒๔๖๐ เป็นปีที่เกิดน้ำท่วมใหญ่ในภาคกลางซึ่งรวมทั้งที่ทุ่งบางเขนด้วย สภาพที่มิการสำรวจของทางราชการพบว่าชาวนาอยู่ในสภาวะที่ยากลำบากจนถึงขั้นเกือบอดตาย โดยสภาพของชาวนาทั่วไปของอำเภอบางเขน บางตำบลขาดแคลนข้าวรับประทานและพันธุ์ที่จะใช้ในการทำนา ในพ.ศ. ๒๔๖๒-๒๔๖๓ ชาวนายังต้องเผชิญกับน้ำน้อย ความเสียหายทางพืชผลการเกษตร ทำให้ชาวนามีวิถีชีวิตที่ยากจนลงไปอีก นับเป็นความเสียหายที่ต่อเนื่องซึ่งอยู่ในระดับที่วิกฤต ความเสียหายนี้ทำให้ชาวนาต้องออกมาร้องเรียน ชาวนาที่มีที่ดินทำนาของตนเองหรือมีสิ่งของเป็นหลักทรัพย์ก็ต้องใช้ประกันในการกู้ยืม จำนำ ขาย เสียดอกเบี้ยถึงร้อยละ ๑๐ ต่อเดือนก็มี ชาวนาต้องสูญเสียที่ดินให้แก่นายทุนเงินกู้ ในระยะนี้มาก

๗.๒ ระยะหลังพัฒนาระบบชลประทาน พ.ศ.๒๔๖๗ การพัฒนาระบบชลประทานในโครงการเชียงรากน้อย-บางเหี้ยที่เริ่มในปี พ.ศ.๒๔๖๗ และเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ.๒๔๗๗ ทำให้พื้นที่การทำนาเพิ่มขึ้น จากพื้นที่การทำนาเดิมที่มีประมาณสี่หมื่นกว่าไร่เพิ่มขึ้นเป็นประมาณห้าหมื่นกว่าไร่ และการทำนาได้ผลผลิตสูงขึ้นเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ดี แต่อย่างไรก็ตามชาวนาจำนวนมากที่ทุ่งบางเขนก็อยู่ในฐานะผู้เช่าที่ดินและเกิดชาวนารายใหญ่ที่เป็นเจ้าของที่ดิน มีตระกูลรายใหญ่ที่เป็นเจ้าของที่ดิน

ชาวนาหลายท่านยังเล่าถึงความยากแค้นและการสูญเสียที่ดินอันเนื่องมาจากความยากจน ในปี พ.ศ.๒๔๗๗ ชาวนาที่ทุ่งสีกันได้เล่าเรื่องถึงความแห้งแล้งจนต้องเกี่ยวขุ่ยไผ่มากินแทนข้าว ตลอดเวลาที่ทำนาต้องพบกับความยากลำบากเรื่องน้ำมาตลอด เพราะการที่ไม่มีระบบชลประทานที่นำน้ำจากคลองชลประทานเข้าสู่ทุ่งนา เช่นเดียวกับชาวนาที่อยู่ที่ยายไหมก็เล่าเรื่องความยากลำบาก

ของท้องทุ่งที่ต้องเผชิญกับความแห้งแล้ง มีเฉพาะในฤดูฝนเท่านั้นที่ผืนดินชุ่มน้ำ แต่บางปีก็ขาดน้ำ ชีวิตชาวนาในทุ่งบางเขนเป็นชีวิตที่ยากลำบากมากชาวนาบริเวณด้านตะวันออกเริ่มมีน้ำใช้อย่างเพียงพอเมื่อมีการขุดคลองพระยาสุเรนทร์ในปี พ.ศ.๒๕๑๐ ซึ่งเป็นเวลาที่ชาวนาหลายรายเลิกทำนาไปบ้างแล้ว

ในนวนิยายเรื่อง “รอยไถ” ที่ประพันธ์โดย “ไม้เมืองเดิม” ที่กล่าวถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ในทุ่งบางเขน ในช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐ และต้นทศวรรษ ๒๔๘๐ ที่ “ทำแครงและกูปแดง” ช่วงระยะเวลานั้นที่ทุ่งบางเขนมีการทำนาอย่างเต็มพื้นที่ ไม้เมืองเดิมได้เสนอภาพของภัยคุกคามที่ทำให้ชาวนาต้องพบกับความทุกข์ ในที่สุดต้องสูญเสียผืนนากลายเป็นผู้เช่าที่ดิน ได้แก่ การเล่นการพนัน การคุกคามของผู้มีเงินจากบางกอก นักเลงท้องถิ่น ไม้เมืองเดิมได้บรรยายชีวิตของชาวนากับท้องทุ่งและลำคลองในสมัยนั้นที่พื้นที่เต็มไปด้วยบัวแดงที่อยู่ตามคูหนอง คลองบึง ความสัมพันธ์ของชาวนาและนักเลงผู้มีอำนาจในท้องทุ่ง บทประพันธ์ของไม้เมืองเดิมนี้ได้รับยกย่องว่าสามารถสะท้อนชีวิตของชาวนาในทุ่งบางเขนในยุคสมัยนั้นได้ดี

๘. นอกจากภัยธรรมชาติที่ชาวนาในทุ่งบางเขนต้องเผชิญแล้วสิ่งที่ทำให้ชาวนาต้องสูญเสียที่นาและต้องพบกับความยากจน ยังมาจากอีก ๒ สาเหตุสำคัญ คือรัฐและทุน

๘.๑ รัฐเป็นตัวละครสำคัญที่กระทำกับชาวนาจนต้องพบกับความยากจน ชาวนาได้กลายเป็นกลุ่มเป้าหมายที่รัฐมุ่งหารายได้เพื่อใช้ในการพัฒนาประเทศ การปฏิรูปประเทศนับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๓๕ รัฐมีความจำเป็นต้องใช้เงินในการพัฒนาประเทศเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะหลังจากมีการยกเลิกอากรบ่อนเบี้ยโดยโปรดให้จัดเก็บลดลงทุกปีนับแต่ พ.ศ.๒๔๓๐ และในที่สุดเลิกไป พ.ศ.๒๔๖๐ ทำให้รัฐขาดรายได้ที่สำคัญ รัฐหันมาปรับปรุงภาษีอากรและวิธีจัดเก็บภาษีอากรจากราชฎารเพื่อให้หารายได้ทดแทนรายได้ที่ขาดไปได้แก่ พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา รศ.๑๑๙ พระราชบัญญัติอากรค่าน้ำ รศ.๑๒๐ พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บภาษีค่าที่ไร่อ้อย พ.ศ. ๒๔๖๔ พระราชบัญญัติรัชูปการ พ.ศ.๒๔๖๘ เป็นต้น

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ รายได้แผ่นดินไม่พอกับการใช้จ่าย รัฐได้เพิ่มความเข้มงวดในการจัดเก็บภาษีมากขึ้น ภาระทางภาษีจึงตกหนักอยู่กับราชฎารที่ทำการเกษตร ประมาณว่าภาษีที่ขึ้นเหล่านี้นสูงกว่าที่ชาวนาเคยเสียมาถึง ๓๐๐ เปอร์เซ็นต์และภาษีเรือที่ชาวนาอยู่ตามริมคลองต้องใช้เรือที่ไม่เคยเสียก็ต้องมาเสีย ห้วยหนองบึงที่อยู่ในที่ดินของชาวนาที่เสียภาษีจับจองและเสียค่านาแล้วก็ถูกผูกขาดตัดตอนไปให้ผู้อื่น ทำให้ชาวนาไม่สามารถหากินกับแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่อยู่ในพื้นที่ของตนได้ หลังจากเลิกไพร่เข้าสู่วิถีการเป็นชาวนาที่สมบูรณ์ โดยทั่วไปชาวนามีสภาพที่ยากจน ปัญหาสำคัญมาจากการที่ชาวนาต้องแบกรับภาษีมากเกินไป และต้องได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่มาจากนโยบายของรัฐ หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.๒๔๗๕ กระทรวงการคลังได้มีการออกพระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลรัษฎากร พ.ศ.๒๔๘๒ ทำให้เกิดการยกเลิกกฎหมายภาษี

อากรเก่าที่ไม่เป็นธรรมเหล่านั้น แต่การกำหนดภาษีใหม่นี้ก็มาล่าช้าเกินไปเพราะความเสียหายที่มาจากระบบภาษีนี้ได้ส่งผลกระทบต่อชาวนาแล้ว

๘.๒ ทุนที่มากับการค้าการแลกเปลี่ยนผลผลิตเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวนาพบกับความยากจนและสูญเสียที่ดิน โรงสีและพ่อค้าข้าวซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นพ่อค้าชาวจีน คนทั้ง ๒ กลุ่มนี้กระจายเข้าสู่หมู่บ้านชาวนาบางชนในหลายๆ ที่ ในทุ่งบางชนมีโรงสีที่รับซื้อข้าวจากชาวนาเท่าที่รวบรวมได้ประมาณ ๙ แห่ง โรงสีเหล่านี้เป็นโรงสีขนาดเล็กและยังพ่อค้ารับซื้อข้าวอีกจำนวนมาก ทั้งโรงสีและพ่อค้าข้าวนอกจากรับซื้อข้าวจากชาวนาด้วยวิธีการต่างๆ แล้ว ยังเป็นสถาบันการเงินให้ชาวนากู้ยืมเงินเมื่อยามขาดแคลน การกู้ยืมก็เอาไรต์เอาเปรียบคิดดอกเบี้ยในอัตราที่สูงจนชาวนาไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนได้ ชาวนาต้องสูญเสียที่ดินที่จำนองไว้แก่ เจ้าโรงสีและพ่อค้าข้าวเหล่านั้น การไม่เท่าทันกับระบบตลาดที่มากับการค้าที่พ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคา กำหนดกติกาทางการค้า กำหนดอัตราการค้าการแลกเปลี่ยน ทำให้ชาวนาตกอยู่ในฐานะผู้เสียเปรียบ ปัญหานี้ไม่มีรัฐบาลยุคไหนที่เข้าไปช่วยชาวนาได้เลย ทุกรัฐบาลปล่อยให้ชาวนาเผชิญชะตากรรมเหล่านี้โดยลำพัง ขณะที่การค้าและระบบตลาดเข้าไปเปลี่ยนวิถีชีวิตชาวนาให้ยอมรับการค้าที่เกิดขึ้น และพึ่งพิงอยู่กับตลาด ชาวนามีวิถีชีวิตอยู่ด้วยการผลิตข้าวเพื่อขาย ตลาดได้เชื่อมโยงวิถีชีวิตชาวนากับการระบบการค้าไว้อย่างแนบแน่น รายได้ที่ได้มาจากการค้าข้าว ชาวนาใช้ซื้อสินค้าเพื่อบริโภค และในปีไหนที่ชาวนาขาดรายได้ ก็จะต้องกู้ยืมจากพ่อค้าในตลาดและนายทุนเงินกู้ ทำให้ตกอยู่ในสภาพหนี้สิน ตลาดบางชนและตลาดบางบัวที่เกิดขึ้นพร้อมกับวิถีชีวิตชาวนาที่ทุ่งบางชน เป็นพื้นที่สำคัญที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาและกลุ่มทุนดังที่ได้กล่าวมา

๙. วิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวนาที่ทุ่งบางชน สามารถสรุปได้ดังนี้

๙.๑ ชาวนาทุ่งบางชนเป็นชาวนาที่เข้ามาบุกเบิกที่ทำกินเป็นของตนเอง มีประวัติสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน บางครอบครัวเล่าเรื่องราวของตระกูลว่าเข้ามาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ เมื่อมีวัดแห่งแรกในทุ่งนาแห่งนี้ในปี พ.ศ.๒๓๘๐ เข้ามาอยู่ก่อนที่คนกลุ่มอื่นๆ จะมีการหลั่งไหลเข้ามา ส่วนใหญ่ไม่ใช่ชนกึ่งกำไรหรือนักค้าที่ดินเหมือนในทุ่งรังสิต ชาวนาที่ทุ่งบางชนนี้ก็เป็นชาวนาที่อยู่ต่อเนื่องกันมายาวนาน ครอบครัวน้อยจาอยู่มาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์และครอบครัว “ขุนทอง” “บุญมา” “นามวงศ์” “บุญจง” “เอมสาร” อยู่มาตั้งแต่ต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ทั้งหมดเป็นครอบครัวชาวนาผู้บุกเบิกในทุ่งบางชน

ครอบครัวชาวนาเป็นครอบครัวใหญ่มีสมาชิกตั้งแต่ ๕-๑๐ คน เมื่อแรกเริ่มจับจองที่นาแต่ละครอบครัวจะมีที่นาตั้งแต่ ๕๐-๒๐๐ ไร่ หัวหน้าครอบครัวจะมอบที่นาให้สมาชิกทุกคนเท่าๆ กัน สมาชิกจะได้รับที่ดินน้อยลงเรื่อยๆ ตามสัดส่วนของสมาชิกในแต่ละครัวเรือน เราจึงพบว่าระยะเวลาที่ผ่านไปในรอบที่ ๒-๓ ครอบครัวชาวนาเริ่มมีปัญหาที่นาไม่พอที่จะผลิตข้าวเลี้ยงสมาชิก ต้องเช่าที่นาคนอื่นทำการผลิตข้าว และเริ่มเป็นหนี้สินจากการที่ผลิตข้าวไม่พอกินและต้องขายข้าวส่วนหนึ่งเพื่อนำเงิน

มาใช้ซื้อสินค้าที่จำเป็น และในที่สุดต้องตัดสินใจเลิกทำนาเมื่อพบกับการเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อมจนไม่อาจดำรงชีวิตการเป็นชาวนาอยู่ได้

๙.๒ ชาวนาดำรงชีวิตแบบพึ่งธรรมชาติและพึ่งตนเองทั้งในการผลิตและชีวิตความเป็นอยู่ในทุกๆ ด้าน ในการใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ระบบการผลิตเพื่อขายและต้องเผชิญกับระบบการค้าที่เอารัดเอาเปรียบ นอกเหนือจากความอดทนและการต้องยอมรับกับสภาพที่เกิดขึ้นแล้ว ส่วนที่ทำให้ชาวนายู่รอดมาได้คือการใช้ชีวิตอยู่กับการพึ่งพิงธรรมชาติ ทั้ง ๒ ระบบนี้เป็นวิถีชีวิตของชาวนาในทุ่งบางเขนที่อยู่ด้วยกัน ชาวนาเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ของตนเอง ชาวนาเล่าเรื่องการทำนาของตนว่า ทำน่าน้ำฝนมีทั้งนาดำและนาหว่าน (น้ำตม) ซึ่งจะทำเมื่อเกิดความแห้งแล้ง ชาวนาใช้ภูมิปัญญาของตนเองในการทำอาหารจากปลา กุ้ง ผักต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติในหนองบึงและขายน้ำ ไข่ไก่ ผักบุ้ง ไข่ และสาหร่าย ฯลฯ ชาวนาสามารถนำสิ่งที่เก็บหาจากธรรมชาติเหล่านี้มาทำอาหารสารพัด นอกจากนี้ยังนำไม้ไผ่มาทำงานจักสาน ทำเครื่องมือการผลิตและสร้างที่อยู่อาศัยจากไม้ไผ่ และยังใช้ภูมิปัญญาที่ตนมีอยู่ในการดูแลสุขภาพและชีวิตตนเอง ภูมิปัญญาเหล่านี้ทำให้ชาวนามีชีวิตอยู่รอดมาได้ แต่บางเรื่องเช่น “ยาหมู่” ที่ต้องใช้การทอมนต์ในการรักษาด้วยก็มาจากข้อจำกัดในความรู้ อย่างไรก็ตามสิ่งเหล่านี้ก็แสดงให้เห็นว่าชาวนาทุ่งบางเขนสร้างภูมิปัญญาทำมกลางความขาดแคลนและความแห้งแล้งที่ต้องเผชิญ

๙.๓ สังคมชาวนาทุ่งบางเขนเป็นสังคมที่มีน้ำใจเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกัน แบ่งปันกัน เป็นชุมชนญาติมิตรควบคู่ไปกับการว่าจ้างแรงงานในการผลิต ในอดีตชาวนาช่วยกันทำนาเรียกว่าการ “เอาแรงหรือลงแขก” ซึ่งจะทำทั้งนวดข้าว เกี่ยวข้าว ดำนาและไถนา ไม่ต้องว่าจ้าง การร่วมแรงกันทำให้ชาวนารู้จักมักคุ้น สนับสนุนกัน และหลายครอบครัวแต่งงานกัน สังคมของคนที่นี่ทุ่งบางเขนเป็นชุมชนญาติมิตร วิถีชีวิตแบบนี้สัมพันธ์กับการผลิตที่ต้องอาศัยแรงซึ่งกันและกัน ถ้าต่างคนต่างอยู่จะเกิดความเสียหายในผลผลิต เช่น ในช่วงฤดูการเกี่ยวเกี่ยวข้าว ชาวนาจะต้องช่วยกันรีบเกี่ยวเกี่ยวผลผลิต หากเกี่ยวเกี่ยวไม่ทันก็จะเกิดความเสียหาย ชาวนาต้องสามัคคีกัน คนที่ทุ่งบางเขนในอดีตรู้จักกันหมดสามารถไปมาหาสู่กันได้ การเอาแรงเกิดขึ้นทั้งในชุมชนและชุมชนที่อยู่ในละแวกเดียวกัน ชาวนาให้ภาพสังคมชาวนาว่าถึงแม้จะมีความทุกข์ยากทางกาย แต่ก็มีความสุขใจที่ได้ใช้ชีวิตอยู่ด้วยกันในสังคมชาวนาที่มีการเอาแรง การเอื้อเฟื้อ การแบ่งปัน ความซื่อสัตย์ ความเป็นญาติมิตรและความสามัคคีกัน ความผูกพันเหล่านี้อยู่ในระดับจิตวิญญาณ ซึ่งทำให้สังคมชาวนามีชีวิตอยู่รอดมาได้ สมาชิกของครอบครัวชาวนาทุกคนต้องแบ่งหน้าที่กัน งานที่แบ่งกันมี ทำอาหาร เลี้ยงควาย และมีการว่าจ้างแรงงานรับจ้างจากชาวนาด้วยกันเองที่ไม่มีนาทำและชาวลาวจากภาคอีสานที่เข้ามารับจ้างทำนา

๙.๔ เกี่ยวข้องกับระบบตลาดและการค้าตั้งแต่สมัยเริ่มแรกที่เข้ามาทำการผลิตข้าว ในขณะที่ชาวนาทุ่งบางเขนมีวิถีชีวิตอยู่ด้วยการพึ่งพิงธรรมชาติและตนเอง มีการเอื้อเฟื้อแบ่งปันกัน ระบบ

ตลาดและการค้าก็เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวทุ่งบางเขนแต่เริ่มแรกเช่นกัน ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อการค้า มีพ่อค้าชาวจีนที่อยู่นอกชุมชนแต่เข้ามาในชุมชนเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตและจะนำสินค้าจากภายนอกมาให้ชาวนาใช้ โดยผ่านระบบการกู้ยืมที่เอาเปรียบชาวนา ชาวนาเล่าเรื่องราวของคนกลุ่มนี้ในลักษณะที่เป็นปกติที่เกิดขึ้นทั่วไปในท้องทุ่งแห่งนี้ พ่อค้าข้าวและเจ้าของโรงสีกลายเป็นกลุ่มคนที่ได้ประโยชน์สูงสุดจากสังคมชาวนา และหลายคนได้กลายเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่และร่ำรวยเป็นเศรษฐีในขณะที่ชาวนายากจนลง

๙.๕ วัดเป็นศูนย์กลางของชีวิตและเป็นที่ยึดกิจกรรมของชุมชน ชาวนาทุ่งบางเขนมีวัดเป็นศูนย์กลางของชีวิต เป็นที่พึ่งของชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย วัดเป็นทั้งโรงเรียนและสถานที่ปฏิบัติธรรม วัดเป็นสถานที่รวมของคน และเป็นที่ยึดเหนี่ยวประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาและพิธีการต่างๆ ของชุมชน ผู้คนจึงให้ความสำคัญของวัดมาก ชาวบางเขนเคร่งครัดในการปฏิบัติประเพณีทางศาสนา เชื่อในเรื่องการทำบุญ ถ้าใครทำบุญมากก็จะได้รับผลบุญมาก ชาวนาบางคนบริจาคที่ดินให้วัดและสร้างวัดด้วย ครอบครัวของชาวนาแต่ละครอบครัวจะมีวัดที่ทำบุญประจำและเมื่อเสียชีวิตก็จะทำพิธีศพและเก็บอัฐิไว้ที่วัดนั้นๆ งานประเพณีของวัดชาวบ้านจะเข้าร่วมด้วย เช่น วันอาสาฬหบูชา วิสาขบูชา มาฆบูชา ลอยกระทงทอดผ้าป่า ทอดกฐิน บวชพระ แห่เรือ สงกรานต์ ปีใหม่ ออกพรรษา เข้าพรรษา ชักพระโยนบัว เป็นต้น

๙.๖ สังคมชาวนาที่ทุ่งบางเขนเป็นสังคมที่มีการผสมผสานวัฒนธรรมของคนหลายกลุ่มที่อพยพเข้า คนเหล่านี้มีทั้งชาวไทยที่เป็นชาวสวนเดิมที่อยู่ในคลองบางเขน ชาวมอญที่ถิ่นฐานเดิมอยู่ทั้งนนทบุรีและปทุมธานี ชาวไทยที่มาจากพื้นที่รอบๆ และห่างไกล ชาวลาวที่เข้ามารับจ้างทำนาและต่อมาได้ตั้งถิ่นฐานในทุ่งนาแห่งนี้ คนเหล่านี้เมื่อเข้ามาบางกลุ่มในระยะแรกก็ยังคงวัฒนธรรมอยู่บ้าง และในที่สุดก็ค่อยๆ จางหายไป เช่น กลุ่มชาวมอญ จากการสำรวจไม่พบหมู่บ้านไหนที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมมอญดั้งเดิมไว้อย่างเหนียวแน่น ส่วนใหญ่จะเป็นไทยไปหมดแล้ว ในท่ามกลางความหลากหลายของคนหลายเชื้อสาย วัฒนธรรมที่พบที่เข้ามาอยู่ในทุ่งแห่งนี้ที่มีลักษณะเหมือนกันคือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการดำรงชีวิตคือ วัฒนธรรมข้าว การละเล่นและอาหารการกิน

วัฒนธรรมการกินเป็นลักษณะที่โดดเด่นสะท้อนถึงภูมิปัญญาของชาวนาในทุ่งบางเขนมากกว่าเรื่องอื่นๆ การหมักปลาทำปลาร้า น้ำปลาและกะปิ บ้านทุกบ้านในทุ่งนาแห่งนี้จะต้องทำเพื่อใช้กินกันทั้งปี ความรู้และภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นลักษณะร่วมของคนทุกกลุ่มในทุ่งบางเขนและเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวนาทุ่งบางเขนที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศน์ที่ตนเองอยู่ สิ่งเหล่านี้เป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องทุ่งที่ใช้ภูมิปัญญาของตนเองที่ทำให้อยู่รอดมาได้

๙.๗ การปกครองท้องถิ่นมีทั้งรัฐและท้องถิ่นปกครองตนเอง ในระยะแรกผู้เข้ามาบุกเบิกทุ่งบางเขนอยู่อย่างอิสระจนเมื่อมีการจัดตั้งอำเภอบางซื่อในปี พ.ศ.๒๔๓๗ ทุ่งบางเขนจึงอยู่ภายใต้การดูแลของอำเภอบางซื่อ แต่การดูแลไม่ทั่วถึงเนื่องจากทุ่งแห่งนี้เป็นทุ่งกว้างสภาพยังคงเป็น

ป่ายอยู่ และยังมีผู้คนอพยพมาไม่มาก จนมีการจัดตั้งอำเภอบางเขนปี พ.ศ.๒๔๔๐ ซึ่งแสดงให้เห็นจำนวนผู้อพยพที่มีมากขึ้น รัฐเห็นความจำเป็นที่จะต้องควบคุมผู้คนในทุ่งบางเขนให้ทั่วถึง อำเภอบางเขนในระยะแรกมีฐานะเป็นเขตปกครองชั้นนอกของกรุงเทพฯ ที่ใช้ระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล คือ มีอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ในระดับการปกครองท้องถิ่น มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล และสารวัตรกำนัน เป็นกลไกสำคัญของรัฐในการช่วยดูแล ทั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่ช่วยเก็บภาษีอากรต่างๆ คอยรายงานสภาพท้องที่ให้ทางราชการรับทราบ รวมทั้งแจ้งข่าวสารที่ทางราชการต้องให้ราษฎรรับทราบด้วย ระบบและกลไกในการปกครองนี้ใช้อยู่นานจนเพิ่งเลิกไปเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๗

ชาวบ้านให้ความสำคัญกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในการดูแลปกครองท้องถิ่น นอกเหนือจากการปกครองตามโครงสร้างการปกครองท้องถิ่นแล้ว ในท้องที่ที่ห่างไกล เช่น สายไหม มีระบบนักเลงถิ่นซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ชาวบ้านไว้วางใจในการช่วยดูแลความปลอดภัยของชุมชนตัวเองขึ้นมาด้วย ระบบนี้ได้เข้ามาเสริมโครงสร้างการปกครองของทางราชการ ซึ่งยังมีความเข้มแข็งไม่เพียงพอที่จะดูแลในพื้นที่ๆ ห่างไกล

๑๐. การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์และการสิ้นสุดลงของวิถีชีวิตชาวนา วิถีชีวิตชาวนาทุ่งบางเขนค่อยๆ สิ้นสุดลงเมื่อประมาณทศวรรษ ๒๕๑๐ การสิ้นสุดนี้ไม่ได้เกิดขึ้นทันทีแต่ค่อยๆ เกิดขึ้น ชาวนาบางคนได้ยุติวิถีชีวิตแบบชาวนาก่อนหน้านั้นแล้ว โดยทั่วไปชาวนาทุ่งบางเขนเลิกวิถีชีวิตแบบเดิมเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศน์ในช่วงเวลานั้น คลองและพื้นดินไม่สามารถให้ความอุดมสมบูรณ์ตามฤดูกาลได้อีกต่อไป สาเหตุการเปลี่ยนแปลงนี้มาจาก การพัฒนาประเทศที่มีการตัดถนนขนาดใหญ่ที่ตัดผ่านทุ่งบางเขนเพื่อไปเชื่อมโยงกับภูมิภาคต่างๆ การเข้ามาของสถานที่ราชการ นับตั้งแต่สร้างสนามบินดอนเมือง การสร้างสถาบันการศึกษาหลายแห่ง และการจัดตั้งหน่วยงานราชการ ทำให้เกิดการเวนคืนที่ดิน การจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรม และการพัฒนาที่ดินของหน่วยธุรกิจ ทำให้เกิดการซื้อขายที่ดิน บางเขนได้เป็นกลายพื้นที่ขยายของเขตเมืองหลวง ชาวนาในทุ่งบางเขนได้ขายที่นาไปพร้อมกับระบบนิเวศน์ที่เปลี่ยนไปและการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในเมืองหลวง